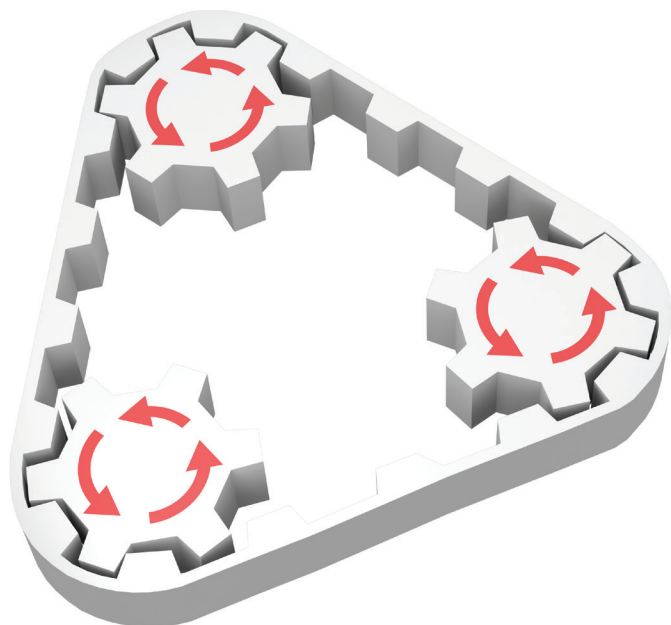

Tomas Berglund & Ingrid Esser

Modell i förändring Landrapport om Sverige

Tomas Berglund & Ingrid Esser

Modell i förändring Landsrapport om Sverige

NordMod 2030. Delrapport 8

© Fafo 2014

ISBN 978-82-324-0097-3 (papirutgave)

ISBN 978-82-324-0098-0 (nettutgave)

ISSN 0801-6143

Omslagsillustrasjon: illustratorer.com

Omslag: Bente Fausk

Trykk: Allkopi AS

Innehåll

Projektforord	7
Preface	10
Rapportförord	13
1 Inledning	15
2 Sverige – en bakgrund	23
3 Ekonomisk politik i förändring	31
4 Den svenska ekonomin perioden 1990-2012	35
5 Krisen under 1990-talet	47
6 Den svenska arbetsmarknadsmodellen	51
7 Arbetsmarknaden	81
8 Välfärdsstat i förändring 1990-2012	97
9 Fördelningen av välfärd	151
10 Jämställdhet	159
11 Finanskrisen – effekter och reaktioner	167
12 Värderingar, attityder och förhållningssätt i Sverige	171
13 Politiska utmaningar 2030	183
14 Referenser	197

Tabellförteckning

Tabell 1: Kort om Sverige 2013.....	24
Tabell 2: Sysselsatta inom olika sektorer (procent).....	25
Tabell 3: Procentuell förändring av BNP och rangordning i BNP per Capita bland OECD-länder.....	36
Tabell 4: Volymförändring (%) i hushållens och offentlig konsumtion i medeltal under olika perioder. Fasta priser.....	41
Tabell 5: Några indikatorer på nittiotalskrisen.....	49
Tabell 6: Andelen fackliga medlemmar i olika centralorganisationer. Procent.....	52
Tabell 7: Förändringar i antal sysselsatta 16-64 år inom olika näringsgrenar.....	92
Tabell 8: Översikt över förändringar i arbetslöshetsförsäkringen 1989-2012.....	104
Tabell 9: Översikt av huvudsakliga förändringar i sjukpenningen 1987-2012.....	112
Tabell 10: Andelen privata tjänsteutförare inom offentligt finansierade tjänster inom äldreomsorgen 1990-2011 (procent).....	141
Tabell 11: Relativa förändringar av inkomstjämligheten i nedre respektive övre delen av hushållens inkomstfördelning.....	156
Tabell 12: Könsfördelningen av ersatta dagar för vård av barn 1974-2009.....	160
Tabell 13: Kvinnors medellön som andel av männens medellön.....	165
Tabell 14: Några indikatorer på finanskrisen.....	167
Tabell 15: Procentuell förändring av real BNP.....	168
Tabell 16: Klassidentitet. Procent.....	178

Figurförteckning

Figur 1: Svenska riksdagsvalen, procentuell fördelning efter parti, valår 1948-2010.....	27
Figur 2: Försörjningskvot 1960-2012 och prognos 2013-2060.....	28
Figur 3: Andel utlands födda 2010 efter världsdel och invandringsår.....	29
Figur 4: Antal och andel utrikes födda i Sverige 1990-2012.....	30
Figur 5: Förändring av BNP i fasta priser, 1985-2012.....	35
Figur 6: Bytesbalansen som procent av BNP, 1980-2010.....	37
Figur 7: Inflation - Procentuell förändringar i KPI på årsbasis, 1960-2012.....	37
Figur 8: Reporäntan, 1994-2013. Procent.....	38
Figur 9: Arbetslöshet 15-64 år, 1965-2012. Procent.....	39
Figur 10: Offentliga sektorns konsoliderade bruttoskuld som procent av BNP.....	40
Figur 11: Hushållens skuldkvot, 1980-2012. Procent av disponibel inkomst.....	41
Figur 12: Arbetskraftskostnader, löner och rörelseresultat som procentuella andelar av nettoomsättning. Industriföretag.....	42
Figur 13: Arbetskraftskostnader, löner och rörelseresultat som procentuell andel av nettoomsättning. Tjänsteproducerande företag inom icke-finansiell verksamhet.....	42
Figur 14: Fasta bruttoinvesteringar som andel av BNP. Löpande priser.....	43
Figur 15: Inflow och utflow, samt kvot (inflow/utflow) av utländska direktinvesteringar i 10-tals miljarder dollar, samt löpande priser och kurser.....	44
Figur 16: Företags och universitets utgifter för forskning och utveckling som procent av BNP.....	45
Figur 17: Organisationsgrad (andel fackföreningsmedlemmar av sysselsatta).....	53
Figur 18: Nominell löneökning, reallöneutveckling, samt KPI sedan 1960.....	59
Figur 19: Antal verkställda konflikter i Sverige 1965-2011.....	60
Figur 20: Lönekvoter innan skatt mellan olika lönedeciler av heltidsarbetande.....	61
Figur 21: Andel kvinnor och män av sysselsatta som definierar sig själv som deltidsarbetande. Procent.....	63
Figur 22: Andelen tidsbegränsat anställda av alla anställda, 15-64 år, 1995-2012.....	65

Figur 23: Andelen tidsbegränsat anställda av alla anställda, 15-24 år, 1995-2012.	66
Figur 24: Beviljade uppehållstillstånd.	68
Figur 25: Anmälda arbetsskador per 1000 förvärvsarbetande kvinnor.	71
Figur 26: Anmälda arbetsskador per 1000 förvärvsarbetande män.	72
Figur 27: Andelar som "upplever att varje vecka ha mycket att göra" samt "har varje vecka svårt att sova på grund av tankar på jobbet". Procent.	73
Figur 28: Omväxlande arbete.	73
Figur 29: Utgifter för aktiv arbetsmarknadspolitik i relation till BNP (%).	75
Figur 30: Utgifter för aktiv arbetsmarknadspolitik i procent av BNP (%) dividerat med andelen arbetslösa.	76
Figur 31: Relativa arbetskraftstalet 15-64 år. Procent.	82
Figur 32: Relativa arbetskraftstalet 15-24 år i Norden, Tyskland och USA, 1985-2012. Procent.	83
Figur 33: Relativa arbetskraftstalet 55-64 år i Norden, 1985-2012. Procent.	84
Figur 34: Sysselsättningsgrad. 15-64 år.	85
Figur 35: Sysselsättningsgraden för tre åldersgrupper.	86
Figur 36: Arbetslöshet. Procent av arbetskraften, 15-64 år.	87
Figur 37: Arbetslöshet för tre åldersgrupper. Procent av arbetskraften.	88
Figur 38: Arbetslöshet. Procent av arbetskraften, 15-24 år.	89
Figur 39: Arbetslöshet. Procent av befolkningen, 15-24 år.	89
Figur 40: Långtidsarbetslöshet, 6 månader eller mer. 16-64 år.	90
Figur 41: Beveridgekurvan 1987-2012. Månatliga tal.	91
Figur 42: Näringsstrukturen 1990 och 2008. Sysselsatta i 100-tal. 16-64 år 1990 och 15-74 år 2008.	94
Figur 43: Sociala utgifter. Procent av BNP.	98
Figur 44: Arbetslöshetsförsäkringens ersättningsnivå efter skatt i Sverige och OECD-länderna 1930-2010. Belopp som procent av en genomsnittlig industriarbetares nettolön.	106
Figur 45: Maxbeloppet efter skatt i de svenska socialförsäkringarna som procent av en genomsnittlig industriarbetares nettolön, 1975-2010.	107
Figur 46: Andelen arbetslösa med a-kassa motsvarande 80 procent av tidigare inkomster 1998-2013.	107
Figur 47: Andel arbetslösa med och utan arbetslöshetsersättning (inkomstrelaterad och grundbelopp) 1990-2012.	108
Figur 48: Sjukförsäkringens faktiska ersättningsnivå efter skatt i Sverige och OECD-länderna 1930-2010. Belopp som procent av en genomsnittlig industriarbetares nettolön.	115
Figur 49: Sjukfrånvaro (hela referensveckan), män och kvinnor 1990-2012.	116
Figur 50: Försörjda inom sjukförsäkringen, andel av befolkningen 20-64 år, helårsekvivalenter.	122
Figur 51: Unga förtidspensionärer som andel av åldersgruppen i Danmark, Finland, Island, Norge, Nederländerna, Storbritannien och Sverige.	124
Figur 52: Konsumtion och arbetsinkomst (SEK) i olika åldrar i Sverige, 2003.	125
Figur 53: Pensionssystemens ersättningsprofiler före och efter pensionsreformen 1994/1998.	126
Figur 54: Medelpensionsålder för män och kvinnor 1998-2012, sett till uttag av ålderspension, pensionsuttag med nedre åldersgräns vid 30 respektive 50 år.	129
Figur 55: Antal och andel anställda inom offentlig sektor 1993-2011.	131
Figur 56: PISA-resultatutveckling i Sverige 2000-2009.	137
Figur 57: Årsekvivalenter (ålder 20-64 år) med försörjning från socialförsäkringar och bidrag.	144
Figur 58: Ekonomiskt bistånd 1990-2012. Antal biståndsmottagare och långvariga biståndsmottagare (vänster axel) samt andel långvariga mottagare (höger axel).	146

Figur 59: Sysselsättning för inrikes och utrikes födda kvinnor och män i Sverige, 20–64 år, 1987-2009 (procent).	147
Figur 60: Relativ arbetslöshet för inrikes och utrikes födda kvinnor och män i Sverige, 20–64 år, 1987-2009 (procent).	148
Figur 61: Fattigdom i Norden som andel av befolkningen med inkomster mindre än 60 procent av medianinkomsten 1986-2012.	152
Figur 62: Fattigdom i Sverige efter hushållstyp; totala befolkningen, hushåll med äldre, barnfamiljer och ensamstående mödrar, vid fattigdomsnivåer på disponibla inkomster mindre än 50 procent av medianinkomsten 1967-2011.	153
Figur 63: Relativ och absolut fattigdom, liksom hushåll med ekonomiskt bistånd 1991–2010 bland barn 0–19 år, befolkning i förvärsaktiv ålder 20–64 år samt äldre över 64 år.	154
Figur 64: Ojämlighet, GINI-koefficient för Norden i internationell belysning 1986-2012.	155
Figur 65: Relativa arbetskraftstal för män och kvinnor 15-64 år, 1965-2011. Procent.	162
Figur 66: Sysselsättningsgrad för män och kvinnor 15-64 år, 1985-2012. Procent.	163
Figur 67: Arbetslöshet för män och kvinnor 15-64 år, 1985-2012. Procent.	163
Figur 68: Politiska systemet och fackliga organisationer, samt mellanmänsklig tillit. Andel (procent) som anger att det har mycket eller ganska stort förtroende.	172
Figur 69: Sjukvård, utbildning och socialförsäkringsinstitutioner. Andel (procent) som anger att det har mycket eller ganska stort förtroende.	173
Figur 70: Maktutövare, media, bank och företag. Andel (procent) som anger att det har mycket eller ganska stort förtroende.	173
Figur 71: Skattevilja. Andel som anser att skatterna bör ökas för olika ändamål. Procent.	174
Figur 72: Stöd för kollektiv finansiering genom skatter och arbetsgivaravgifter. Procent.	175
Figur 73: Minska den offentliga sektorn. Andel (procent) som tycker detta är "mycket bra eller ganska bra förslag".	176
Figur 74: Balansmått (vänsterandel – högerandel) samt andel "Varken vänster eller höger" (Högra skalan).	177
Figur 75: Medelvärden för individer i olika klasspositioner (ESEK) samt för individer med olika partisympati på vänster/högeruppfattningar (högre värden mer höger) och auktoritära/libertarianska uppfattningar (högre värden mer auktoritära). År 2008.	179
Figur 76: "Ta emot färre flyktingar", andel (procent) som tycker påståendet är ett mycket bra eller ganska bra förslag.	181
Figur 77: Den svenska Phillipskurvan 1956-2010 (R2=0,70).	186

Prosjektforord

Landene i Norden har klare likhetstrekk. Med sine små åpne økonomier, velutviklete velferdsstater og organiserte arbeidsliv, har de gitt opphav til begrepet «den nordiske modellen». Denne samfunnsmodellen, eller disse modellene, har i perioder møtt kritikk: Det har blitt framholdt at modellene kjennetegnes av for store offentlig sektorer, for høye skatter, og for rigide arbeidsmarkeder på grunn av sterke fagforeninger, omfattende kollektivavtaler og reguleringer. De senere årene har modellene fått positiv global oppmerksomhet, fordi landene i Norden har vist gode resultater når det gjelder vekst, sysselsetting, ledighet, likestilling, konkurransekraft, levekår og likhet i forhold til andre land. Evnen til å kombinere effektivitet/vekst og likhet har stimulert til nytenkning og debatt innen politikk og samfunnsforskning.

De nordiske modellene står foran en rekke nye utfordringer, og landene kan ikke hvile på sine laurbær. Etertvirkningene av finanskrisa har ført til en stresstest av de nordiske lands institusjoner og tradisjonelle virkemidler. Ytre endringer som følge av økt global konkurranse, klimaproblemer, migrasjon og europeisk integrasjon, vil i samspill med indre endringer knyttet til en økende, eldre og mer mangfoldig befolkning, urbanisering, og stigende forventninger til helse, utdanning og velferd, sette modellenes bærekraft og fornyelsesevne på prøve. Et kjernesporsmål er om samfunnsaktørene vil klare å møte utfordringene, ved å fornye institusjonene og virkemidlene uten at det går på bekostning av målsettinger om rettferdig fordeling, balansert vekst, full sysselsetting og den politiske oppslutningen om modellene.

NordMod – Forvitring eller fornying i Norden 2014–2030?

NordMod2030 er et felles nordisk forskningsprosjekt om hvilke virkninger internasjonale og nasjonale utviklingstrekk kan få for de nordiske samfunnsmodellene. Hensikten med prosjektet er å identifisere og diskutere hvilke risikoer og utfordringer landene vil måtte takle i årene fram mot 2030. Prosjektets mål er dermed å framskaffe kunnskap som kan danne grunnlag for utforming av strategier for å videreutvikle og fornye de nordiske samfunnsmodellene.

Prosjektets hovedrapport skal legges fram i november 2014. Fram til det vil det publiseres en rekke delrapporter og avholdes åpne fagseminarer i alle de nordiske landene. Delrapportene utgjør avgrensede tematiske analyser. Det er i hovedrapporten at

prosjektets funn sammenstilles og hovedkonklusjoner trekkes. All aktivitet i prosjektet vil gjøres kjent på prosjektets hjemmeside: www.nordmod2030.org.

- De første delrapportene omhandler de nordiske modellenes grunnpilarer, utfordringer knyttet til framtidige befolkningsendringer, endringer i skattepolitikk og hvordan globalisering påvirker modellenes rammevilkår. Målet er å analysere ytre og indre drivkrefter for endring i modellene.
- Det gjennomføres landstudier i hvert av de fem landene, som beskriver utviklingen fra 1990 til 2013. I landrapportene analyseres endringer i økonomiske, sosiale og politiske indikatorer knyttet til sentrale mål, institusjoner, virkemidler og samfunnsmessige resultater i landene. Landrapportene gir også innspill til utfordringer for de ulike landenes modeller.
- Det vil videre bli utarbeidet egne temarapporter bygd på nordiske sammenlikninger innenfor områdene integrering, velferdsstat, den kollektive avtalemødelens framtid, klimautfordringene og demokrati og deltakelse. Likestillingsutfordringer drøftes gjennomgående i alle rapportene

Nordisk forskergruppe

Forskningsprosjektet gjennomføres av en nordisk forskergruppe med to representanter fra alle de fem nordiske landene, ledet av Fafo. Forskerparene fra de ulike landene har ansvar for landstudiene, og de gir innspill til utforming av andre landstudier. Flere av forskerne bidrar også i andre delrapporter.

Danmark: Lisbeth Pedersen (forskningsleder, SFI Det nationale forskningscenter for velfærd) og Søren-Kaj Andersen (centerleder, FAOS, Københavns Universitet) og Christian Lyhne Ibsen (forsker, ph.d., FAOS).

Finland: Olli Kangas (professor, leder, Kela) og Antti Saloniemi (professor, University of Tampere).

Island: Katrín Ólafsdóttir (universitetslektor, Reykjavik University) og Stefán Ólafsson (professor, University of Iceland).

Norge: Jon M. Hippe (daglig leder, Fafo), Tone Fløtten (instituttssjef, Fafo Institutt for arbeidslivs- og velferdsforskning), Jon Erik Dølvik (seniorforsker, Fafo), Bård Jordfald (forsker, Fafo).

Sverige: Ingrid Esser (forskare, SOFI, Stockholms universitet) og Thomas Berglund (docent, Göteborgs Universitet).

I tillegg til denne kjernegruppa vil også andre forskere bidra i enkelte av delrapportene: Richard B. Freeman (NBER, Harvard), Juhana Vartiainen (VATT), Jan Fagerberg (UiO), Line Eldring (Fafo), Anne Britt Djuve (Fafo), Anne Skevik Grødem (Fafo), Anna Hagen Tønder (Fafo), Johan Christensen (EU European University Institute (EUI), Firenze), m.fl.

Prosjektorganisering

Prosjektets oppdragsgiver er SAMAK – Arbeiderbevegelsens nordiske samarbeidskomité. I tillegg har SAMAK inngått en samarbeidsavtale med FEPS (Foundation for European Progressive Studies) i prosjektperioden om en delfinansiering. Oppdragsgiver (SAMAK) har satt ned en referansegruppe bestående av to ressurspersoner fra hvert av de nordiske landene. Selv om referansegruppa kan gi innspill, er rapportene i prosjektet forfatterens eget ansvar. Dette innebærer at SAMAK som institusjon eller medlemmer i referansegruppa ikke er ansvarlig for innholdet i den enkelte rapport.

Oslo, april 2013

Jon M. Hippe

Prosjektleder

Preface

The Nordic countries share a number of distinguishing features. With their small economies, well-developed welfare states and organized labour markets, they have given rise to the concept of “the Nordic model”. This social model or models have occasionally been met with criticism: It has been claimed that they are characterized by over-inflated public sectors and excessive tax levels, as well as rigid labour markets caused by strong trade unions, comprehensive collective bargaining and regulations. In recent years the models have attracted positive global attention, since the Nordic countries have demonstrated good results in terms of growth, employment, gender equality, competitiveness, living conditions and egalitarianism when compared to other countries. This ability to combine efficiency and equality has spurred debate in politics as well as in social research.

The Nordic models are facing a host of new challenges, and cannot afford to rest on their laurels. The fallout from the financial crisis has entailed a stress test of Nordic institutions and traditional policy measures. External change in the form of increased global competition, climate problems, migration and European integration, interacting with internal change associated with an increasing, ageing and more diverse population, urbanization and rising expectations with regard to health services, education and welfare in general, will be a test of these models’ resilience. A core issue is whether the social actors will be able to encounter these challenges by renewing the institutions and policies without jeopardizing goals for a fair distribution, balanced growth, full employment and the political support for the models.

NordMod – Erosion or renewal in the Nordic countries 2014–2030?

NordMod2030 is a joint Nordic research project studying the impact that international and national development trends may have on the Nordic social models. The purpose of the project is to identify and discuss the risks and challenges that these countries will need to cope with in the years up to 2030. The project’s goal is thus to produce knowledge that can serve as a basis for designing strategies for reinforcing and renewing the Nordic social models.

The main report from the project will be submitted in November 2014. Until then, a number of sub-reports will be published and open seminars will be arranged in all the Nordic countries. The sub-reports will present specific analyses of selected topics,

while the main report will incorporate all the findings and draw the main conclusions. All activities will be posted on the project's website: www.nordmod2030.org.

- The first sub-reports describe the fundamental pillars of the Nordic models, challenges associated with future demographic change, changes in tax policies and how globalization affects the frameworks of the models. The goal is to analyse external and internal forces of change in the models.
- Country studies are undertaken in each of the five countries to describe development trends from 1990 to 2013. These country reports present analyses of changes in financial, social and political indicators associated with key objectives, institutions, policies and social outcomes in the national context. The country reports also provide input to the analysis of challenges facing the models in each of the countries.
- Finally, a series of thematic reports will be prepared on the basis of Nordic comparisons in the areas of integration, welfare state policies, the future of the collective bargaining model, climate challenges and democracy/participation. The discussion of issues related to gender equality will be integrated into all the reports.

Nordic research group

The research project will be undertaken by a Nordic research group consisting of two representatives from each country and is headed by Fafo. The paired researchers from the different countries will be responsible for the country studies, and will provide input to the design of the other country reports. Several researchers will also contribute to the other sub-reports.

Denmark: Lisbeth Pedersen (Research Director, SFI – The Danish National Centre for Social Research), Søren Kaj Andersen (Head of Centre, FAOS, Copenhagen University) and Christian Lyhne Ibsen (researcher, PhD, FAOS).

Finland: Olli Kangas (Professor, Director, Kela – The Social Insurance Institution of Finland) and Antti Saloniemi (Professor, University of Tampere).

Iceland: Katrín Ólafsdóttir (Assistant Professor, Reykjavik University) and Stefán Ólafsson (Professor, University of Iceland).

Norway: Jon M. Hippe (Managing Director, Fafo), Tone Fløtten (Managing Director, Fafo Institute for Labour and Social Research), Jon Erik Dølvik (Senior Researcher, Fafo), Bård Jordfald (Researcher, Fafo).

Sweden: Ingrid Esser (Assistant Professor, SOFI, Stockholm University) and Thomas Berglund (Associate Professor, University of Gothenburg).

In addition to this core group, other researchers will also contribute to some of the subreports: Richard B. Freeman (NBER, Harvard), Juhana Vartiainen (VATT), Jan Fagerberg (UiO), Line Eldring (Fafo), Anne Britt Djuve (Fafo), Anne Skevik Grødem (Fafo), Anna Hagen Tønder (Fafo), Johan Christensen (EU European University Institute (EUI), Florence), and others.

Project organization

The project has been commissioned by SAMAK – the cooperation forum for the Nordic trade union organizations and the Nordic social democratic parties. For the duration of the project period, SAMAK has also entered into a cooperation agreement with FEPS (Foundation for European Progressive Studies) concerning contributory funding. The commissioning agent (SAMAK) has appointed a reference group consisting of two resource persons from each of the Nordic countries. Although the reference group may provide input, the authors are solely responsible for the project reports. This means that SAMAK as an institution or the members of the reference group have no responsibility for the content of individual reports.

Oslo, April 2013
Jon M. Hippe
Project Director

Rapportförord

Denna rapport skildrar den svenska välfärdsstatens och arbetsmarknadens utveckling sedan 1990. Tidsperioden präglas av stora och avgörande förändringar på en rad områden, där varje område skulle kunna beskrivas i en, eller snarare i flera avhandlingar. Vår ambition har varit att ge en bred beskrivning av vad som hänt med hjälp av tidigare forskning och undersökningar. Rapporten är således framförallt en produkt av existerande forskning som vi kunnat bygga redogörelsen på. För kommentarer på tidigare utkast liksom uppmuntran under arbetet vill vi tacka hela projektledningen för NordMod2030: Jon M. Hippe, Jon Erik Dølvik, Tone Fløtten, Bård Jordfald, Øyvind M. Berge – alla vid Fafo, liksom författarna bakom övriga landrapporter inom NordMod2030, samt SAMAK:s referensgrupp under Inger Segelströms ledning. Tack också för goda synpunkter framförda vid presentationer för LO:s Arbetslivsenhet samt Enheten för Ekonomisk politik och Arbetsmarknad. Kollegor vid våra respektive heminstitutioner (ingen nämnd, ingen glömd) har också bidragit med viktiga kommentarer och stort stöd i arbetet med rapporten.

Slutligen vill vi betona att för alla beskrivningar, slutsatser och reflektioner som vi gör i denna rapport, är vi själva helt ansvariga.

Göteborg och Stockholm, mars 2014
Tomas Berglund och Ingrid Esser

1 Inledning

Denna rapport syftar till att beskriva hur den svenska modellen har utvecklats sedan 1990 och är därmed tänkt att ge en grund för nordiska jämförelser och tematiska analyser som följer senare i projektet NordMod 2030. Med hjälp av forskning på en rad områden vill vi identifiera 1) den svenska modellens viktigaste funktioner och egenskaper, 2) beskriva förändringar och trender i Sverige under perioden 1990-2012, samt avslutningsvis 3) identifiera sårbarheter och diskutera utmaningar för den svenska modellen med sikte mot år 2030.

En viktig utgångspunkt för analysen är att se den nordiska modellen i förhållande till globaliseringen och en ökande internationell integration, bland annat genom EU. De nordiska länderna intar här en unik position med sina omfattande välfärdsstater kombinerat med god ekonomisk utveckling. En del menar att välfärdsstater av det nordiska snittet inte är möjliga på lång sikt i en värld med allt hårdare internationell konkurrens, varvid modellens död proklamerats åtskilliga gånger. Andra ser ingen ohållbar spänning mellan en stor välfärdsstat och globaliseringen, utan påtalar modellens vitalitet och relevans inte bara i norden utan också för flertalet länder i en alltmer globaliserad värld. I det svenska fallet är det uppenbart att expansionen av efterkrigstidens välfärdsstat gått hand i hand med en frihandelsstrategi och en nationell ekonomi som domineras av stora exportföretag integrerade i den globala arbetsdelningen. Det finns även de som hävdar att globaliseringen har varit en viktig drivkraft för välfärdsstatens expansion i små stater (Katzenstein, 1985).

Enligt Dølvik (2013) kännetecknas den nordiska modellen av tre grundläggande pelare som alla är ömsesidigt beroende av varandra. För det första en makroekonomisk politik som prioriterat full sysselsättning i kombination med låg inflation. Utgångspunkten har varit uppfattningen att exportindustrin är av central betydelse i de nordiska länderna. För det andra så kännetecknas modellen av starka parter på arbetsmarknaden som reglerar sina relationer genom kollektivavtal. Detta har också utgjort en viktig hörnsten för den ekonomiska politiken genom att möjliggöra en koordinerad lönebildning i centrala förhandlingar som tagit makroekonomiska hänsyn. Staten har, framförallt i Danmark, utgjort en tredje part i dessa förhandlingar genom att anpassa finanspolitiken för att stödja parterna att nå avtal. Den tredje pelaren är en skattefinansierad välfärdsstat med målet att skapa inkomst- och hälsomässig trygghet över livsloppet, goda livsvillkor samt verka för jämlika livschanser för alla oavsett socio-ekonomisk bakgrund. Medan har här varit universella socialförsäkringar som ger

en standardtrygghet, samt (huvudsakligen) offentligt producerade välfärdstjänster.¹ En familjepolitik syftande till tvåförsörjarfamiljer med en omfattande (huvudsakligen) offentligt finansierad barnomsorg har också skapat möjligheter för kvinnor att delta i förvärvsarbete. Samtidigt har försäkringarna byggt på en ”arbetslinje” både genom att ställa krav på att delta i förvärvsarbete, samt en politik för full sysselsättning som genom möjligheten till arbete åt alla skapar förutsättningen för ett fullvärdigt skydd i socialförsäkringarna.

Den svenska modellen

Även om ”den svenska modellen” inte kan jämföras med ”den nordiska modellen” finns flera gemensamma drag (Kangas och Palme 2005). Vi skall nedan ge en översiktlig beskrivning av vad som är typiskt för just den svenska versionen.

Ett första centralt drag i den svenska modellen – i likhet med övriga nordiska länder – har varit starka och centraliserade parter på arbetsmarknaden (Lundh 2010:147ff, Mowitz och Sandberg 2013:45). Det gäller både löntagar- och arbetsgivar sidan. De starka organisationerna kan genom centrala löneavtal inverka stort på makroekonomiska utfall, t.ex. med avseende på inflation och konkurrenskraft. I Sverige betonas också att parterna förhandlar och ingår avtal med liten inblandning av staten. Fackföreningarna har rätt att ta till stridsåtgärder för att tvinga arbetsgivare att ingå kollektivavtal. Arbetsgivare som inte ingår i en arbetsgivarorganisation kan teckna hängavtal i enlighet med gällande kollektivavtal för att slippa risken för stridsåtgärder. Dessutom har kollektivavtalen en fjärrverkan på så sätt att icke fackliga medlemmar på ett företag som omfattas av ett kollektivavtal också inkluderas i avtalets villkor. Det svenska avtalssystemet är mer eller mindre självreglerande eftersom parterna har ett egenintresse i att övervaka att avtal följs.

Ett ytterligare kännetecken för den klassiska svenska modellen är den solidariska lönepolitiken (Rehn-Meidner modellen), även om solidariska löneprinciper (lika lön för lika arbete) också kännetecknar de övriga nordiska länderna. I Sverige utvecklades dock ett helt institutionellt system kring detta (Lundh 2010:195ff). Utgångspunkten var att lönerna skulle vara lika för likvärdiga arbeten över hela arbetsmarknaden. Det innebar *de facto* att löner hölls tillbaka inom produktiva och expansiva branscher, medan branscher som inte var så produktiva fick ett löneläge som låg över vad företagen kunde bära. De förstnämnda branscherna fick härigenom en fördel och kunde expandera ytterligare, medan de sistnämnda fick lönsamhetsproblem och riskerade att slås ut om de inte lyckades rationalisera sin produktion. Lönepolitiken medverkade därför till en strukturomvandling av svensk näringslivsstruktur med stora omflyttningar, framförallt från norr till söder. Den aktiva arbetsmarknadspolitik, till exempel genom

¹ I Sverige är arbetslöshetsförsäkringen formellt inte en socialförsäkring men rapporten inkluderar likväl denna försäkring i förhållande till dess väsentliga funktion inom den svenska modellen

flyttbidrag och omskolning, blev därför central för att underlätta verkningarna av strukturomvandlingen (vilket också andra delar av politiken gjorde, t.ex. bostadspolitiken). Pontusson (2011) menar därför att den klassiska svenska modellen inte strävade efter att skydda specifika jobb, utan bejakade förändring och modernisering. Däremot skulle omställningen kunna ske i relativ trygghet för arbetskraften genom aktiv arbetsmarknadspolitik, tillgång till socialförsäkringssystemen och en utbyggd offentlig service.

Ett tredje karaktäristiskt drag för den svenska modellen är universella socialförsäkringar som skapar standardtrygghet. Med universalism avses att försäkringarna gäller alla medborgare – härigenom skapas ett ”socialt medborgarskap” med mer omfattande sociala rättigheter åt alla oavsett social klass (Marshall 1950). Universalismen har dock en implicit gräns som definieras av medborgarskapet, vilket i viss utsträckning omdefinierats med hänsyn till EU-medlemskapet och allt större migration mellan länder. För det andra har försäkringarna karaktären av att skydda medborgarnas ekonomiska standard vilket gör att de flesta försäkringar är utformade efter en inkomstbortfallsprincip. Det innebär att försäkringarna betalas som en procentuell andel av tidigare inkomster, snarare än ett ofta relativt lågt grundbelopp som syftar till ett universellt grundskydd (enligt en välfärdsmodell som finns i exempelvis Storbritannien och USA). Med ett mer omfattande system har ett stort stöd skapats för offentliga försäkringlösningar istället för ett privat system där invånarna själva får teckna tilläggsförsäkringar. Förespråkarna för offentliga försäkringar utifrån en inkomstbortfallsprincip menar att dessa skapar avsevärt jämnare fördelning av social trygghet än såväl avtalsförsäkringar som privata försäkringar. I detta avseende har forskning också påvisat hur mer omfattande standardtrygghetsskydd åt större delar av befolkningen också är mer effektivt omfördelade sett till att minska fattigdom och ojämlikhet (Korpi och Palme 1998, Nelson 2004).

Ett fjärde karaktäristiskt drag för den svenska modellen är stora satsningar på skola, hälso- och sjukvård, samt barn- och äldreomsorg. Dessa satsningar har varit finansierade av skattemedel och traditionellt också varit organiserade i offentlig regi. Härigenom har hela befolkningen haft generellt tillträde till välfärdstjänster av god kvalitet. Ett sätt att värdera dessa satsningar är att betrakta dem som sociala investeringar, som i förlängningen också kan förväntas öka framtida skattebetalares produktivitet. Ur detta perspektiv kan investeringar i humankapital också förväntas bidra till skapandet av fler och bättre jobb (Morel et al. 2012).

För att bekosta systemet har en makroekonomisk politik inriktad på att åstadkomma full sysselsättning varit av avgörande betydelse (se t.ex. Palier 2005, Scharpf och Schmidt 2000). Med full sysselsättning ökar skatteunderlaget, dessutom minskar utgifterna i olika socialförsäkringssystem (t.ex. a-kassan). Systemen har varit utformade efter en arbetslinje som innebär att arbetslösa aktiverats för att söka och förbereda sig för ett nytt arbete, samt att inkomstbortfallsprincipen ger starka incitament att få ett arbete eftersom man då blir berättigad ett högt försäkringsskydd. En annan faktor är en

välfärdspolitik som skapat möjligheter för kvinnors deltagande i arbetskraften (Korpi et al. 2013, Stanfors 2013). Den offentligt organiserade omsorgen övertog en stor del av vad som traditionellt skett inom familjens hägn, exempelvis både barn- och äldreomsorg. Politiken har samtidigt också skapat jobb inom den offentliga servicesektorn som många kvinnor sökt sig till. Den svenska och nordiska modellen har härigenom kännetecknats av att en mycket stor andel av befolkningen kunnat aktiveras för arbete och därmed bidra till den ekonomiska utvecklingen.

Modellen har visat sig framgångsrik i internationell jämförelse, när det gäller flera former av utfall – hög tillväxt och hög standard, låg grad av både fattigdom och olika former av ekonomisk och social ojämlikhet. Hälsovillkoren är också generellt bättre i länder med denna välfärdsmodell, framför allt sett till lång livslängd och låg mortalitet (Trydegård 2013). Dessa komponenter har visat samverka till även andra positiva utfall såsom högre grad av välmående, lycka och mellanmännisklig tillit (Ólafsson 2013, Rothstein 2010). Dessutom är utbildningsnivån internationellt sett hög (OECD 2013b). Vissa forskare har påpekat hur just en jämnare inkomstfördelning är den väsentliga komponenten i förklaringen till positiva hälsoutfall och hög mellanmännisklig tillit (Wilkinson och Pickett 2009). Pontusson (2011) menar också att ett land som satsar på sociala investeringar i t.ex. utbildning och där människor ser en reell möjlighet till social rörlighet, bland annat på grund av relativt små inkomstskillnader, ökar beredskapen för att bejaka innovation och nödvändiga omställningar av ekonomin. Ingenting tycks heller peka på att framväxten av en låglönesektor med lågkvalificerad arbetskraft gynnar innovation och dynamik i ekonomin (Trydegård 2013).

Vilken är den politiska basen för den svenska modellen? Under senare år har forskningen kring välfärdsstater lyft fram flera förklaringar till deras framväxt (Korpi 2006). En tradition ser välfärdsstater som ett funktionellt komplement till industrisamhällets uppkomst och utveckling (Wilensky 1975). Industrin krävde en arbetskraft med rätt kompetenser och utbildning, vilket välfärdsstaten kunde sörja för. Ett liknande perspektiv förs fram inom den så kallade *Varieties of Capitalism*-litteraturen som mer direkt sätter fokus på hur arbetsgivarna aktivt har varit med och format välfärdsstaten utifrån deras behov av arbetskraft (Hall och Soskice 2001). Framförallt går här en skiljelinje mellan produktionssystem som förutsätter specialiserad arbetskraft i kontrast till produktionssystem där mer generella kompetenser premieras. Ett land som exemplifierar det första är Tyskland och det andra USA. För att arbetstagare skall våga investera i specialiserade yrkesutbildningar som kanske endast är gångbara på en liten del av arbetsmarknaden krävs att löntagaren kan erbjudas olika former av skydd och försäkringar som minimerar risker för och konsekvenser av arbetslöshet, t.ex. i form av striktare anställningsskydd eller en mer generös arbetslöshetsförsäkring. Arbetsgivarna har i dessa system därför stött utbyggnaden av en generös välfärdsstat. I produktionssystem som inte grundar sig i specialiserade produkter utan i mer standardiserad massproduktion är arbetsgivarna inte på samma sätt intresserade av att stödja utbyggnaden

av omfattande välfärdsordningar, och för arbetskraften blir det mer rationellt att satsa på generella utbildningar vilket gör arbetstagaren anpassningsbar till stora delar av arbetsmarknaden. På dessa arbetsmarknader har minimala välfärdsstater uppkommit. För löntagaren återstår tryggheten i att vara rörlig och anpassningsbar för att hitta ett nytt jobb på arbetsmarknaden.

Den svenska modellen passar inte riktigt in i någon av dessa idealtyper. Sverige har likt USA och Storbritannien också kännetecknats av hög rörlighet mellan arbeten – speciellt under femtio- och sextiotalets strukturomvandling. Sverige har även satsat på ett mer generellt skolsystem än exempelvis det i Tyskland som snarare kännetecknas av ett specialiserat skolsystem med utvecklade yrkesskolor och lärlingssystem (Gallie 2007). Genom ett mer generellt system läses inte arbetskraften in i allt för snäva yrkesval. Samtidigt har Sverige satsat på en av de mest välutbyggda välfärdsstaterna i världen. En faktor som perspektiven ovan underbetonar är att olika välfärdsstater ofta utvecklats under konfliktfyllda former. I ett konflikt- och maktresursperspektiv betonas istället betydelsen av arbetarrörelsens fackliga och politiska arbete (Korpi 1983; 2006; Esping-Andersen 1990). Teorin menar att personer med olika socio-ekonomisk situation ser på välfärdsstaten på olika sätt eftersom de har olika behov av ekonomiskt skydd. Löntagare utan andra resurser än sin arbetskraft är alltid i behov av ett lönearbete för sin försörjning. Vid sjukdom, ålderdom eller arbetslöshet hamnar lönearbetarna därför lättare i problem. Välfärdsstaten utgör genom de sociala rättigheterna en stötdämpare som skapar en viss trygghet, bland annat genom att lindra konsekvenserna av t.ex. arbetslöshet. Arbetsgivare har ofta större ekonomiska resurser att tillgå vilket gör att de klarar nedgångar bättre. Generellt premierar därför dessa marknadslösningar och sänkta skatter då det förbättrar avkastningen av deras ekonomiska tillgångar.

Enligt Korpi (1983; 2006) kan man säga att den svenska modellen vilar på en kompromiss mellan arbete och kapital. Löntagarintressena växte sig mycket starka i Sverige bland annat genom en allians mellan arbetar- och medelklassen. Av särskild betydelse var just att medelklassen, trots högre inkomster, knöts till välfärdsstatsprojektet genom att också gynnas av de gemensamt finansierade socialförsäkringarna. Genom inkomstbortfallsprincipen minskade behovet av privata försäkringslösningar. Andra centrala förutsättningar är ett proportionellt valsystem som i internationella jämförelser setts gynna arbetarklassens intresserepresentation, samt avsaknaden av religiösa skiljelinjer som kan bidra till intressesplittring, något som kännetecknat situationen i många andra länder. Genom att socialdemokratisk politik dominerade fick arbetsgivarna acceptera ett högre skattetryck och en omfattande utbyggnad av välfärdsstaten. Samtidigt fick de en arbetsmarknad med få konflikter (50- och 60-talet) och en politik som gynnade investeringar, rörlighet och omvandling. Genom produktivitetsökningar kunde trots allt företagets vinster upprätthållas och politiken kunde därför sägas gynna bägge parter.

Såsom framgår av ovan samverkar stora delar av den svenska modellen utifrån Sveriges position som ett exportberoende land i en värld av internationell konkurrens.

De skapade institutionella ordningarna kan förstås som komplementära till varandra såväl utifrån ett *varieties of capitalism*-perspektiv (Hall och Soskice 2001), som i ett maktresursperspektiv (Esping-Andersen 1990). Vi vill avslutningsvis lyfta fram några sådana komplementära förhållanden. För det första skapar förhandlingssystemet en koordinering av löneavtalen vilket, principiellt, gör det möjligt att ta makroekonomiska hänsyn, t.ex. så att löneökningarna inte skall vara högre än i konkurrentländer (jmf EFO-modellen Lundh 2010:214ff). Härigenom möjliggörs exportdriven tillväxt. För det andra så används en stor del av det överskott som tillväxten genererar till sociala investeringar i form av social välfärd, vilket ger förutsättningar för ett samhälle som klarar av ett högt omvandlingstryck (genom ”vingarnas trygghet” enligt Gösta Rehn).² Detta, i sin tur, förstärker dynamiken i ekonomin och skapar humankapital för innovativ förändring av näringsliv i internationell konkurrens. Höga privata och offentliga investeringar ökar efterfrågan av arbetskraft mot full sysselsättning, vilket är direkt avgörande för att finansiera de stora investeringarna i social välfärd. Systemet behåller sin stabilitet genom att en majoritet av befolkningen gynnas av politiken, framförallt genom en koalition mellan arbetar- och medelklass, och att en stor andel av befolkningen är politiskt aktiv i allmänna val (högt valdeltagande). Det sistnämnda, vilket kopplar tillbaka till det förstnämnda i denna genomgång, är bland annat resultat av en stor och aktiv arbetarrörelse.

Den svenska modellen har självfallet både kritiserats och varit politiskt omstridd. Under sjuttio- och åttiotalen stegrades kritiken från framförallt företagsledare och ekonomer, både från höger och vänster (Östberg och Andersson 2013:296ff). Företrädelsetvis nationalekonomer menade att Sverige tappade i konkurrenskraft och produktivitet genom en alltför stor offentlig sektor och ett alltför högt skattetryck. Hård diskussionen om huruvida ”Sverige halkar efter” fördes exempelvis i Ekonomisk Debatt under ett flertal år (Håkanson och Lindbeck 2005, Korpi 1990, 2004, 2005, Lindbeck 1988). Fortlöpande har också generositeten i socialförsäkringarna kritiserats, som man menat urholka arbetsmoral och snedvrída incitamenten till arbete (se t.ex. Lindbeck 1995). Representanter för företagarna har också generellt ansett att regleringarna av arbetsmarknaden hindrade nödvändig flexibilitet. Högerkritiken handlade framförallt om bristande valfrihet i välfärden utifrån argumentet att en ökad konkurrens och förekomst av privata utförare inom välfärdssektorn skulle effektivisera den. Dessutom uppfattades fackföreningarna, såsom ett särintresse, ha ett alltför stort inflytande på regeringarnas politik. Också vänstern formulerade kritik mot en byråkratiserad välfärdsstat där sociala ingenjörer försöker lägga livet tillrätta. Byråkratierna måste därför demokratiseras ytterligare och människor få en förstärkt ”egenmakt”.

² Uttrycket syftade på sociala och ekonomiska stödsystem som skulle tillse den som blivit arbetslös en rimlig levnadsstandard under omställningsperioden till ett nytt arbete.

I skenet av denna kritik har den svenska modellen inte sällan liknats vid en humla, med dess stora kropp och små vingar som gör det svårt att förstå hur den kan flyga, likväl gör den det.

”Internationella bedömare och forskare har förvånats över att den svenska modellen kunnat förena till synes motstridiga kännetecken. Höga skatter på både kapital och arbete, men också framgångsrika företag och stark ekonomisk tillväxt. Starka fackföreningar och en reglerad arbetsmarknad, men också en dynamisk marknadsekonomi som förefaller kunna anpassa sig väl till en alltmer globaliserad omvärld. Vad som kanske framför allt utmärker den svenska eller nordiska modellen är att den genom att integrera både välfärds- och arbetsmarknadspolitik inte bara syftar till att gynna en konkurrenskraftig och effektiv ekonomi, utan har också prioriterat en rad sociala mål såsom full sysselsättning, låg arbetslöshet och fattigdom, relativt begränsade inkomstskillnader och en utjämning av individers livschanser, inte minst genom jämlik och högkvalitativ utbildning tillgänglig för alla.” (Esser och Sjöberg 2014, kommande)

Sedan den tid då modellen fick sina klassiska former har samhälle, arbetsliv och ekonomi fortsatt att förändras. Industrisamhället har omvandlats till vad som av vissa kallats för ett postindustriellt samhälle, av andra för ett informations- och kunskaps-samhälle. Globaliseringstrycket har ökat ytterligare, inte minst genom starkare politisk och ekonomisk integration. Med denna utveckling ställs den svenska modellen inför nya utmaningar, som vi efter rapportens redovisning av institutionella förändringar och utfall diskuterar vidare i det avslutande kapitlet.

2 Sverige – en bakgrund

Inledningsvis presenteras här några grundläggande fakta om Sverige. Det är nordens största och mest folkrika land med 9,5 miljoner invånare. Sedan medeltiden var också Finland en del av det svenska kungariket, men förlusten i det svensk-ryska kriget 1809 innebar att Finland blev ett ryskt storfurstendöme. Sverige var senast i krig under Napoleonkrigen 1814 då Norge förlänades till Sverige från Danmark. Den svensk-norska unionen upplöstes 1905 och sedan dess har Sverige haft sina nuvarande gränser. Sverige förhöll sig neutralt under nittonhundratalets stora krig och undgick ockupation under 2:a världskriget. Efter kriget har Sverige fortsatt sin neutralitetslinje genom att inte vara medlem i NATO även om närmare samarbete inletts med västalliansen under senare decennier.

Sverige är konstitutionellt en monarki, där monarken är statsöverhuvud. Sedan 1974 års regeringsform har dock monarken endast en ceremoniell funktion i det svenska parlamentariska styret. Partipolitiskt hålls val till riksdagen var fjärde år sedan 1994, dessförinnan hölls val var tredje år. Plats i riksdagen tar partier som får över 4 procent av rösterna (4-procentsspärren). Samtidigt med riksdagsvalet sker också val till landsting och kommun. Landstingen ansvarar framför allt för sjukvården. Kommunens centrala ansvarsområden omfattar bland annat utbildning, social tjänst och äldreomsorg, liksom omsorgen för funktionshindrade. Partipolitiskt har fem partier fortlopande tagit plats i riksdagen – två traditionella vänsterpartier, *Socialdemokraterna* (socialdemokrati), och *Vänsterpartiet* (socialistisk, tidigare kommunistisk politik), samt tre högerpartier, *Moderaterna* (konservativt), *Folkpartiet* (liberalt) och *Centerpartiet* (framväxt ur landsbygdens intressen). Därutöver har ytterligare fyra partier tagit plats i riksdagen – sedan 1988 *Miljöpartiet* (mittenparti med miljö, fred och jämställdhet som huvudfrågor), sedan 1991 *Kristdemokraterna* (kristdemokratiskt högerparti) och 2010 *Sverigedemokraterna* (högerpopulistiskt parti med invandring som en huvudfråga). Under en mandatperiod 1991 tog också *Ny Demokrati* (nyliberalt högerpopulistiskt parti) plats i riksdagen.

Sverige är medlem i EU sedan 1995 efter en folkomröstning 1994, men har avstått från valutasamarbetet, en fråga som röstades ner i en folkomröstning 2003.

Sveriges BNP per capita är 32 800 euro (köpkraftsjusterat, 2012), vilket är på ungefär samma (höga) nivå som Danmark (32 000) och Finland (29 400) men betydligt lägre än Norge (49 900), att jämföra med genomsnittet för EU27 som är 24 500 (Eurostat 2013a).

Tabell 1: Kort om Sverige 2013

Styrelseskick	Konstitutionell monarki, parlamentarism
Kung	Carl XVI Gustaf
Statsminister	Fredrik Reinfeldt (Moderat)
Riksdagens talman	Per Westerberg (Moderat), sedan 2006
Självständighet	1523 (Gustav Vasa vald till kung och Kalmar unionen upplöst)
Nationalsång	Du Gamla, Du Fria
Befolkning (juni 2013)	9 588 600
Sysselsatta (juni 2013)	5 300 000
Arbetslösa (juni 2013)	9,1 procent
Språk	Svenska
Valuta	Svenska kronor (SEK)
BNP per capita (2012)	374 200 SEK
Val	Senaste val 2010. Sedan 1994 val var fjärde år, tidigare var tredje år.
Regeringspartier (2010)	Alliansen (höger): Moderaterna, Folkpartiet, Centern, Kristdemokraterna Röd-gröna samarbetspartier (vänster): Socialdemokratiska Arbetarepartiet, Vänsterpartiet, Miljöpartiet Fristående: Sverigedemokraterna
EU-medlemskap	1 januari 1995 (efter folkomröstning 1994).
Fackliga huvudorganisationer	Landsorganisationen (LO), Tjänstemännens central organisation (TCO), Sveriges akademikers centralorganisation (SACO)
Centrala arbetsgivarorganisationer	Svenskt Näringsliv (sammanslagning av Sveriges Industriförbund och Svenska Arbetsgivare Föreningen, SAF 2001), Arbetsgivarverket (samordnar statliga arbetsgivare), Sveriges Kommuner och Landsting
Facklig organiseringsgrad (2012)	67,6%

Källor: befolkning, sysselsättning, arbetslöshet, BNP per capita (SCB 2013d), facklig organiseringsgrad (OECD 2013d).

Under nittonhundratalet har den svenska ekonomin och sysselsättningsstrukturen genomgått stora förändringar (Schön 2007). Vid inledningen av förra seklet var Sverige fortfarande ett agrart land där de allra flesta var sysselsatta inom jordbrukssektorn (tabell 2). Vid seklets slut har denna sektor krympt till några procent av sysselsättningen. Under drygt hälften av seklet växte istället industrin till att sysselsätta den största andelen av arbetskraften. Sverige kännetecknades av framväxten av tung industri inom branscher såsom järn- och stålindustri, samt massa- och pappersindustrin. Sveriges varvsindustri var också en av världens största och det utvecklades även en betydande bil- och elektrotekniskindustri. 1950- och 60-talens industriella guldålder kan förklaras av många faktorer, men centralt var att Sveriges industri stod intakt efter andra världskriget. Förutom att ha tillgång till viktiga råvaror (skog och malm) investerade Sverige också i energiproduktion – först i en kraftig utbyggnad av vattenkraften

och därefter i kärnkraft. Framförallt det sistnämnda har vållat stor politisk strid (folkomröstningen 1980) där skiljelinjerna skurit igenom de olika blocken (Centern, Miljöpartiet och Vänstern har varit motståndare). I samband med sjuttioalets oljekris råkade stora delar av industrisektorn i kris. Varvsindustrin var i princip uttraderad vid slutet av åttioalets.

Tabell 2: Sysselsatta inom olika sektorer (procent).

Sektor	1890	1930	1951/55	1971/75	1991/95
Jordbruk med binärningar	58	34	19	7	4
Industri och hantverk	17	26	35	29	21
Byggnadsverksamhet	7	9	8	9	6
Transport och kommunikation	3	6	8	8	7
Privata tjänster	11	19	20	24	29*
Offentliga tjänster	5	6	11	24	33
Totalt	100	100	100	100	100

Källa: Schön 2007, tabell 4.6, sid. 233, tabell 5.9, sid. 379, 6.3, sid. 476.

*Sammanslaget med handel i tabell 6.3

Utvecklingen har sedan fortsatt mot ett samhälle med en stor tjänstesektor – ibland kallat ett postindustriellt samhälle – där framförallt den offentliga sektorn varit betydande. Tillväxten av offentliga arbeten kan förklaras av de socialpolitiska ambitioner som kännetecknat socialdemokratins alltså sedan 1930-talet. En utbyggd barn- och äldreomsorg skulle inte bara innebära förbättringar för dessa grupper, utan var också ett frigörelseprojekt för kvinnor genom att förvärvsarbete möjliggjordes. Denna effekt kan också skönjas då kvinnor som andel i arbetskraften ökat från under 55 procent 1965 till över 80 procent 1985 (se figur 66). Men som kommer visas längre fram i rapporten så har sysselsättningen inom den offentliga sektorn senare planat ut och minskat under de årtionden som står i fokus. Istället har en privat tjänstesektor sakta ökat i betydelse, bland annat genom handeln men också genom tjänster direkt kopplade till varuproduktionen.

Det svenska nittonhundratalet kännetecknas också av att arbetarrörelsen växte och successivt fick större politiskt inflytande. Fackföreningarna organiserade allt fler löntagare under århundradet: Runt sekelskiftet 1900 låg organisationsgraden bland arbetare på ca 10 procent (Lundh 2010:105). Dess topp nåddes 1993 med 85 procent av löntagarna (Kjellberg 2010a). Därefter har en viss minskning skett som vi skall studera närmare i rapporten. Relationerna mellan arbetsmarknadens parter har under 1900-talet både kännetecknats av perioder med starka motsättningar, men också av kompromisser och samarbete. Den första tredjedelen av seklet – fram till Saltsjöbadsavtalet 1938 – måste betraktas som mycket turbulent. Arbetarnas kamp för att bilda

fackföreningar och påverka löner och arbetsförhållanden ledde till många konflikter med arbetsgivarna (se Lundh 2010: 128f). Storstrejken och lockouten 1909 är en viktig kraftmätning, men också 20-talet såg en kraftig ökning av både strejker och lockouter. Amaltheadådet 1908 och skotten i Ådalen 1931 visar hur hård kampen många gånger stött. Inom arbetarrörelsen ökade även konkurrensen mellan socialdemokrater och kommunister efter den ryska revolutionen 1917. Den mittersta dryga tredjedelen av seklet kännetecknas istället av ett tämligen lugn mellan parterna. Här spelar Saltsjöbadsavtalet, också känt som ”den historiska kompromissen”, en viktig roll vilket bilägger flera viktiga konfliktfrågor mellan fack och arbetsgivare och skapar en ny samarbetsanda. Förhandlingarna mellan parterna blir även centraliserade. Också Kollektivavtalslagen och Arbetsdomstolen från 1928 är viktiga faktorer bakom det relativa lugnet. Under sjuttioalet ökar dock åter motsättningarna på arbetsmarknaden. Nya frågor lyfts fram inom arbetarrörelsen om humanisering och demokratisering av arbetsvillkoren. Detta mobiliserar också arbetsgiversidan vilka 1990 drar sig ur de centrala löneförhandlingarna med facken. I denna rapport kommer vi återkomma till en del av denna historik, men framförallt lägga kraft vid att skildra de relationer mellan fackföreningar och arbetsgivare som har vuxit fram efter 1990.

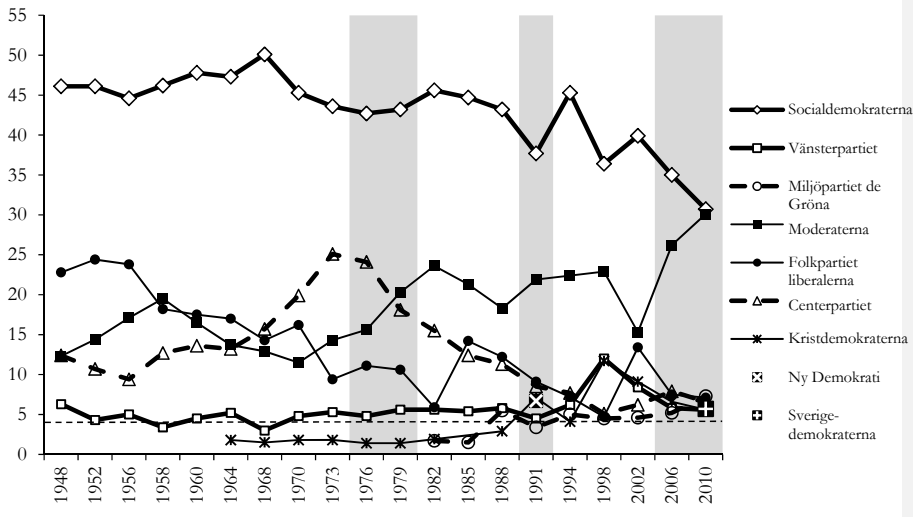
Arbetarrörelsens tidiga historia fokuserade framförallt på frågan om allmän och lika rösträtt (som infördes 1921), liksom lagen om åtta timmars arbetsdag (som infördes 1919). Bakom bildandet av det svenska socialdemokratiska partiet 1889 ställde sig olika fackföreningar, sjuk- och begravningskassor liksom olika socialistiska grupper, en process som sågs ha börjat genom den socialistiske skraddaren och agitatorn, August Palms tal 1881, ”*Hvad vilja socialdemokraterna?*”. Nio år senare, 1898, bildade Socialdemokraterna Landsorganisationen (LO). Trettio år senare formulerade Per Albin Hansson, dåvarande socialdemokratiska partiledaren visionen om Folkhemmet: ”Det goda hemmet känner icke till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn.” Från och med valet 1932, då Per Albin Hansson blev statsminister inleddes en period av socialdemokratisk dominans inom svensk politik då partiet innehade regeringsmakten oavbrutet fram till 1976, med egen majoritet 1968–1970, med undantag för samlingsregeringen under krigsåren. Under denna tidsperiod sjösattes en rad stora välfärdspolitiska reformer.

Efter det borgerliga regeringstillträdet 1976 har vi sett vänster/höger-politiska regeringsskiften vid vartannat eller vart tredje riksdagsval (figur 1). I figuren visas borgerliga regeringsperioder markerade med grå färg, medan vit bakgrund avser socialdemokratiska regeringsperioder.

Från 1976 följde två mandatperioder med borgerliga regeringar varefter Socialdemokraterna under Olof Palmes ledning återtog regeringsinnehavet 1982. Efter mordet på Olof Palme 1986 tog statsminister Ingvar Carlssons vid och regerade fram till 1991 då en ny borgerlig koalitionsregering tillträdde under den konservative moderatledaren Carl Bildts ledning. Denna regering behöll makten en mandatperiod men 1994 blev

Ingvar Carlsson återigen socialdemokratisk statsminister, en post som 1996 lämnades över till Göran Persson.

Figur 1: Svenska riksdagsvalen, procentuell fördelning efter parti, valår 1948-2010.

Not: Årtalen på tidsaxeln avser valåren. Vit bakgrund anger socialdemokratisk regeringsperiod och grå borgerlig regeringsperiod vid aktuellt valår och efterföljande 3- eller 4-års period. Streckad linje i figuren avser 4-procents-spärren för plats i riksdagen endast till partier med över 4 procent av rösterna.

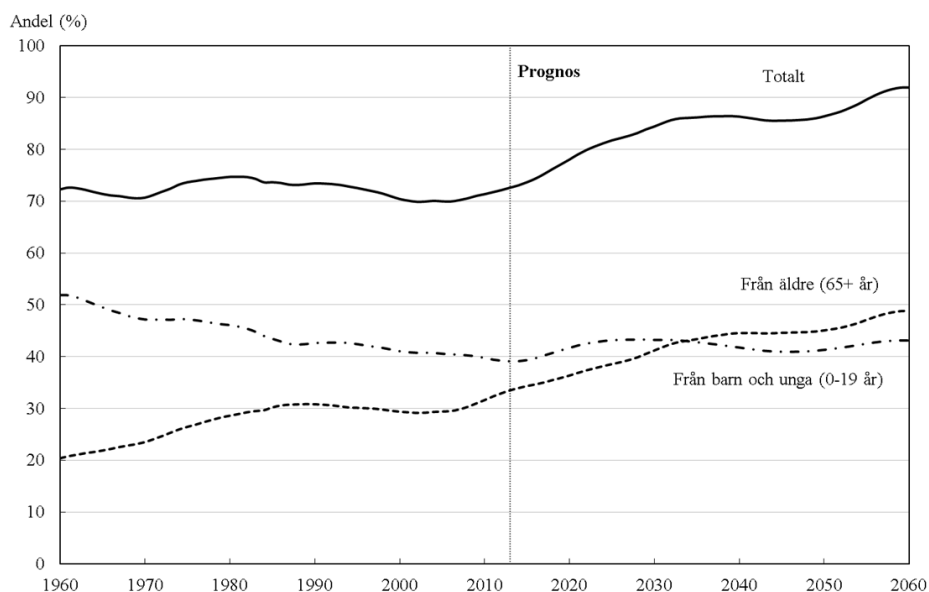
Källa: SCB (2013a).

Sedan 90-talet har Socialdemokraterna förlitat sig på stöd från både Vänsterpartiet och Miljöpartiet i regeringsbildningen. Inför valet 2006 bildade de fyra högerpartierna (Moderaterna, Folkpartiet, Centern och Kristdemokraterna) en "Allians för Sverige" och vann valet 2006 och 2010. Under första mandatperioden kunde de bilda majoritetsregering och därefter en minoritetsregering. Inom Alliansen är Moderaterna det överlägset största partiet som i valet 2010 fick 30,1 procent av rösterna, och blev därmed i princip lika stort som Socialdemokraterna som fick 30,7 procent. Miljöpartiet blev det tredje största partiet med 7,2 procent. Mellan Alliansens 172 mandat och den röd-gröna koalitionen 157 mandat i riksdagen intar Sverigedemokraterna med 20 mandat (5,7 procent av rösterna) en vågmästarroll. Stor debatt föregick valet om partiernas samarbetsvillighet med Sverigedemokraterna, vilket dock inte visade sig bli aktuellt. Ledare för det röd-gröna samarbetet deklarerade tidigt att de inte ämnade göra upp med, göra sig beroende av eller samarbeta med Sverigedemokraterna om dessa skulle komma in i riksdagen (Sahlin et al. 2008), vilket också deklarerades av den moderata statsministern Fredrik Reinfeldt i samband med valresultatet 2010 (Stiernstedt 2010).

Demografiska förändringar

Parallellt med den dramatiskt förändrade ekonomiska strukturen i Sverige, med omställning från jordbruksland, genom industrialisering och urbanisering, till dagens tjänstesamhälle, har individens livsvillkor förändrats fundamentalt. Livsförhållanden har förbättrats, skatter har omsatts i kollektiva tjänster som barnomsorg, utbildning, hälso- och sjukvård samt äldreomsorg, en omställning som ökat livslängden, minskat familjestorleken och ökat andelen äldre. Från år 1900 har medellivslängden ökat från 52 år för män och 55 år för kvinnor till 77 respektive 82 år hundra år senare. Barn beräknas leva åtta-nio år längre än sina föräldrar, en ökning som förväntas avta men ännu inte visat sig (Bengtsson och Scott 2013). Samtidigt minskade barnafödandet under 100 år från 4,1 till 1,6 barn per kvinna mellan 1900 och 2000, för att under de senaste fyra åren 2009-2012 pendla mellan 1,91-1,98 barn per kvinna (SCB 2013b). Medan ökningen av medellivslängden före 1960-talet berodde på minskat barnafödande och minskad barnadödlighet, beror den under senare tid främst på minskad dödlighet bland äldre. Givet dagens låga och konstanta barn- och ungdomsdödlighet är det främst den ökande livslängden som ligger bakom den åldrande befolkningen.

Figur 2: Försörjningskvot 1960-2012 och prognos 2013-2060

Not: Försörjningskvoten anges i förhållande till befolkningen 20-64 år.

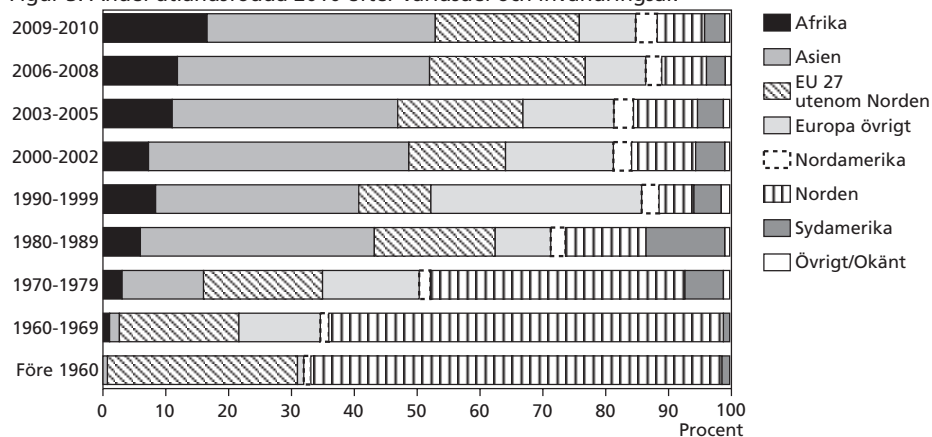
Källa: SCB (2013b).

I förhållande till en ökande andel äldre i befolkningen minskar således den relativa andelen personer i den mest yrkesaktiva åldern (20-64 år) som alltså behöver försörja

såväl de äldre som de yngre, något som illustreras genom försörjningskvoter (figur 2).³ I figuren visas förändringen från 1960 med en projektion för åren 2013-2060. I figuren syns tydligt den ökande andelen äldre personer i förhållande till personer i yrkesaktivålder, ett förhållande som gått från en äldre person i förhållande till fem i yrkesaktiv ålder (en andel på 20 procent) i början av 1960-talet, till dagens förhållande med en äldre i förhållande till tre personer i yrkesaktivålder. Därefter indikerar prognosen en relativt jämt ökande försörjningskvot fram till 2060 då den beräknas bli nära 50 procent. För de yngre förväntas försörjningskvoten vara i princip konstant för hela tidsperioden. Totalt förväntas den alltså öka från idag drygt sju äldre och yngre personer i förhållande till tio personer i yrkesaktiv ålder, till en relation som närmar sig en person i förvärvsaktiv ålder för varje person som är yngre eller äldre (92 procent) 2060.

Invandringen i Sverige har länge varit omfattande och överstiger sedan 1930-talet utvandringen. Delvis som en följd av andra världskriget skedde invandringen initialt från grannländerna, för att sedan även omfatta arbetskraftinvandring från Sydeuropa men också fortsättningsvis från de nordiska grannländerna, särskilt Finland. Sedan mitten av 1970-talets dominerar flykting- och anhöriginvandringen, exempelvis under 1980-talet med en stor andel från Iran. Figur 3 visar en översikt av hur ursprungslandet varierat över tid.

Figur 3: Andel utlandsfödda 2010 efter världsdel och invandringsår.

Källa: SCB (2010a, se figur sid. 3)

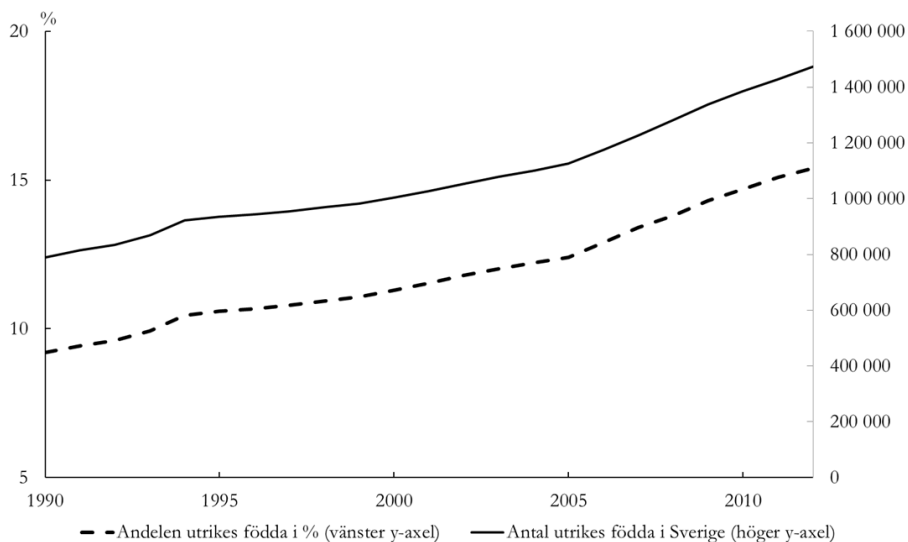
Sett till dagens sammansättning av utrikesfödda, härstammar drygt hälften från något europeiskt land (19 procent från övriga Norden respektive EU27 utom Norden, samt 16 procent utom Norden och EU27) och cirka 30 procent från ett asiatiskt

³ Försörjningskvoterna beräknas som antalet yngre (0–19 år) och/eller antalet äldre (över 65 år) dividerat med personer i de mest arbetsföra åldrarna (20–64 år), multiplicerat med 100.

land (inklusive Iran och Irak). Övriga utrikesfödda kommer framförallt från Afrika (8 procent), Sydamerika (5 procent) och Nordamerika (2 procent) (SCB 2010a). Det vanligaste födelselandet är Finland (11 procent av alla utrikesfödda), därefter är Irak (som var det vanligaste födelselandet bland alla födda i Asien 2010), Jugoslavien och Polen (SCB 2010a, 2012c).⁴ Under senare år ökar antalet personer från Afrika, främst från Somalia (en tredjedel) samt Etiopien och Eritrea (tillsammans en femtedel).

Sammantaget för den studerade tidsperioden syns en stadigt ökande andel utrikesfödda. Figur 4 visar både antal och andel utrikesfödda av Sveriges folkbokförda befolkning.

Figur 4: Antal och andel utrikesfödda i Sverige 1990-2012.

Källa: SCB, AKU (2013c).

Vid början av 1990-talet var andelen utrikesfödda nio procent (knappt 800 000 personer), varefter andelen stigit till 15 procent (närmare 1,5 miljoner personer). Den årliga ökningen 2012 var tre procent (45 960 personer). Andelen är högst i ett nordiskt perspektiv med motsvarande 9,6 procent utrikesfödda i Danmark, 4,8 procent i Finland, 12,3 procent i Norge och 10,8 procent i Island. Även i Europeiskt perspektiv är nivån relativt hög, strax lägre än i Belgien (15,3 procent) och Österrike (15,8 procent) men något högre än Tyskland och Storbritannien (båda 12,1 procent), Nederländerna (11,4 procent) och Frankrike (11,3 procent) (EUROSTAT 2013b).

⁴ I den utrikesfödda befolkningen ingår också adopterade personer, motsvarande 4 procent (av utrikesfödda befolkningen).

3 Ekonomisk politik i förändring

Under den tidsperiod som här skildras (1990-2012) har ett antal större förändringar skett som påverkar den makroekonomiska politikens förutsättningar. I detta avseende utgjorde nittiotalskrisen – med bankkris, skenande utlandsskuld och kraftigt stigande arbetslöshet – ett vägskäl eller en så kallad formativ period då stora institutionella förändringar genomfördes och med genomgripande betydelse för den fortsatta utvecklingen. I senare kapitel kommer vi att beskriva händelseutvecklingen under krisen på nittioalet mer noggrant. Nedan redovisas kortfattat viktiga institutionella förändringar under hela perioden 1990-2012 med bäring på den makroekonomiska politiken.

En central händelse var att Sverige år 1995 gick med i EU. Diskussionen om dåvarande EG hade pågått under åttiotalet men i och med östblockets upplösning sågs ett medlemskap som en reell möjlighet (Östberg och Andersson 2013:400ff). Detta sammanföll med försämringarna av ekonomin i början av nittioalet och därmed blev också makroekonomiska överväganden viktiga skäl bakom medlemskapsansökan (Calmfors 2005). En folkomröstning om ett EG-medlemskap ägde rum 1994. Ja-sidan vann med 52 procent mot 47 för nej-sidan, vilket indikerade en stark splittring hos befolkningen i frågan, bland annat mellan män och kvinnor, mellan syd och nord, och mellan medelklass och arbetarklass, där de förstnämnda i paren var mer positiva till medlemskapet. I och med medlemskapet ställde sig Sverige bakom konvergenskriterierna för att få införa Euron (stabila priser och växelkurs, sunda statsfinanser, låga räntor och oberoende centralbank). Sverige uppfyller nu i princip alla kriterierna förutom att inte knyta kronan mot det frivilliga ERM-samarbetet.

Fram till 1992 ansågs en fast växelkurs knuten till de europeiska valutasamarbetena vara ett centralt mål. Men efter de kraftiga spekulationerna mot den svenska valutan under nittiotalskrisen och efter att Riksbanken ett tag höjt styrräntan till 500 procent släppte Sverige den fasta växelkursen och valutan tilläts flyta. Det ledde till en depreciering på 20 procent mellan 1992 till 1993 (Flodén 2012). Konsekvensen var att exportindustrin åter började växa redan 1993. Sedan folkomröstningen om Euron 2003 har inget försök gjorts att införa en fast växelkurs, även om vi i samband med EU-medlemskapet i princip har förbundit oss att knyta den mot ERM för att kunna införa Euron.

År 1995 införde Riksbanken ett prisstabiliseringsmål. Det formulerade 1993 på följande sätt:

”Riksbanken preciserar målet för penningpolitiken som att förändringen i konsumentprisindex från och med 1995 begränsas till 2 procent, med en tolerans om \pm 1 procentenhet.” (Pressmeddelande 1993-01-15)

Målet har inte omdefinierats sedan dess utan gäller fortfarande. Riksbankens självständiga ställning slogs dock fast i lag först 1999. Prisstabilitet bestämdes då vara Riksbankens centrala uppgift tillsammans med att värna finansiell stabilitet (Flodén 2012). Det centrala vapnet för att påverka inflationen är styrräntan. Riksbankens självständiga ställning ligger bland annat i ett instruktionsförbud från andra myndigheter.

I samband med nittiotalskrisen tillsattes en kommission under nationalekonomen Assar Lindbecks ledning med uppdraget att ge förslag för att lösa den ekonomiska krisen (Lindbeck et al. 1993). Kommissionen föreslog ett flertal förändringar varav många därefter antogs. Ett var en konstitutionell förändring om val vart fjärde år istället för vart tredje. Skälet var att det skulle ge en ökad politisk stabilitet och mindre utrymme för ekonomiskt populistisk politik. Denna förändring antogs av riksdagen 1994. Lindbeckkommissionen föreslog också förändringar i budgetprocessen. Under nittioalet införde den socialdemokratiska regeringen nya regler för denna. För det första infördes ett budgettak 1997 som beslutas av riksdagen för kommande tre budgetår. Dessutom finns ett överskottsmål (offentligt sparande) som skall uppgå till 1 procent av BNP över en konjunkturcykel. Utöver detta förändras också budgetprocessen så att Riksdagen först beslutar om utgiftsramar för olika budgetområden för att därefter besluta om anslagsposterna. Denna process leder till att utgiftsökningar av en post måste täckas av övriga poster inom samma område. För att fälla budgetförslaget i riksdagen krävs dessutom sedan nittioalet att oppositionen lägger fram ett helt alternativt budgetförslag. Det går därför inte att ändra i delar av regeringens budget. Förutom förändringar på riksplanet infördes också lag på balanserade kommunala budgetar år 2000, vilket innebär att ett underskott måste regleras under kommande tre år. Det finns dock inga direkta sanktioner kopplade till lagen.

Under 1990-91 genomfördes det som kom att kallas ”århundradets skattereform” vilket var en uppgörelse mellan Socialdemokraterna och Folkpartiet. Bakgrunden till reformen var att det tidigare skattesystemet blivit alltmer komplext och öppnade för skatteplanering (Agell 1996). Enligt en utvärdering av reformen kunde det tidigare systemets betraktas som både horisontellt och vertikalt orättvist (Proposition 1997/98:1 bilaga 6). Reformen syftade till att generellt sänka marginalskatterna, samtidigt som det totala skatteuttaget skulle kvarstå. Detta skulle ske genom en breddad skattebas (Agell 1996).

Det nya skattesystemet är ett så kallat dualt skattesystem som skiljer mellan förvärvsinkomst och kapitalinkomst (Agell 1996). Majoriteten förvärvsarbetande som tjänar under ett visst belopp betalar endast kommunal inkomstskatt på ca 31 procent. För sådana som tjänar mer tillkommer också en statlig inkomstskatt på 20

procent. Det nya skattesystemet ändrade dock radikalt den tidigare mer progressiva skattemodellen (Du Rietz et al. 2013). Kapitalinkomsterna beskattades med 30 procent. Också bolagsskatten förändrades – från 57 till 30 procent.

Man kalkylerade med att de förändrade inkomstskatterna skulle minska skatteintäkterna med ca 6-7 procent av BNP (Agell et al 1996). Förlusten skulle täckas upp av en breddad mervärdesskatt och effektivare skatteuttag genom att stänga olika kryphål. Dessutom räknade man in effekter av en växande ekonomi tack vare det nya skattesystemet. Reformen genomfördes dock precis vid inledningen av nittiotalskrisen vilket därför ledde till stora underskott i statsbudgeten (Prop. 1997/98:1 bilaga 6).

Sedan skattereformen har det skett flera ytterligare förändringar (Finanspolitiska rådet 2011). År 1995 införde Socialdemokraterna en statlig så kallad ”värnskatt” på högre inkomster. Den motiverades av det svåra ekonomiska läget, men har sedan dess hängt kvar. Arvs- och gåvoskatten avskaffades 2004 av den socialdemokratiska regeringen. År 2007 avskaffade den borgerliga regeringen även förmögenhetsskatten och 2009 förändrades och sänktes skatten på fastigheter. Bolagsskatten har också successivt sänkts. Senast sänkte alliansregeringen den i januari 2013 från 26,3 till 22 procent.

Den borgerliga alliansregeringen som tillträdde 2006 har också gjort flera skatteförändringar som man motiverat med att stärka incitamenten till förvärvsarbete. Mellan 2007-2010 genomfördes det så kallade ”Jobbskatteavdraget”. Det innebär en skattereduktion för förvärvsarbete medan personer med t.ex. pension, a-kassa, föräldrapenning, sjukersättning inte omfattas av reduktionen. Genomsnittsskatten har sänkts med ca 7 procentenheter (Proposition 2011/12:100 Bilaga 5). Effekterna av jobbskatteavdraget på sysselsättningen är dock väldigt osäkra. Enligt regeringens utredning har den haft en positiv effekt på arbetskraftsutbudet och sysselsättningen, framförallt på äldre arbetskraft (Proposition 2011/12:100 Bilaga 5). Andra utvärderingar kan dock inte fastställa några effekter (Edmark et al. 2012).

Det har också införts flera skattereduktioner för att stimulera olika verksamheter. ROT-avdrag infördes 1993 av den borgerliga regeringen och är ett avdrag för underhåll, om- och tillbyggnader av bostad. Storleken på ROT-avdraget ökade dock mycket i slutet av 2008 som ett led att stimulera ekonomin i den dåvarande finanskrisen. Ett mer omdiskuterat avdrag är RUT-avdraget som alliansregeringen införde 2007. RUT innebär att man kan få en skattereduktion (50 procent) för hushållsnära tjänster såsom städning, barnpassning etc. Kritikerna menar att RUT återinför en form av pigjobb som utnyttjas av höginkomsttagare. Speciellt omdiskuterat har möjligheten för avdrag för läxhjälp varit, vilket ytterligare riskerar snedvrida skolresultaten mellan socio-ekonomiska klasser. Enligt förespråkarna skapar reformen nya jobb, speciellt för grupper som haft svårt att etablera sig på arbetsmarknaden, t.ex. invandrare. Dessutom har legala jobb skapats i en sektor som annars har kännetecknats av svartarbete. Utöver dessa förändringar har också arbetsgivaravgiften sänkts. För unga under 26 år gäller en

halverad arbetsgivaravgift sedan 2009. Även denna reform är omdiskuterad då den är väldigt dyr och det är oklart hur många jobb som den gett.

Sverige har sedan nittioalet privatiserat flera stora statliga monopol och öppnat nya marknader. Enligt Statskontorets (2012) kartläggning har följande områden avreglerats eller privatiserats (i kronologisk ordning):

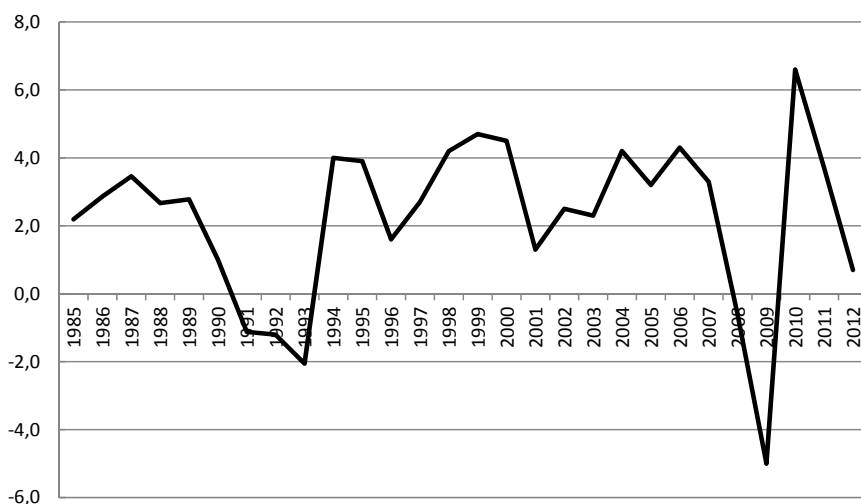
- 1990 Taxi: Taximarknaden omreglerades mot ökad konkurrens.
- 1992 Vården: Landsting får generell möjlighet att köpa vårdtjänster från privata vårdgivare. Sedan 2010 är Landstingen skyldiga att ha valfrihetssystem inom primärvården
- 1992 Skolor: Privata grundskolor får rätt att verka på liknande villkor som kommunala skolor.
- 1992 Inrikesflyg: Alla svenska flygbolag kan få flyga inrikes. 1997 också flygbolag från EU- och EES-länder.
- 1992 Förskola: Avskaffades förbud av subventioner av vinstdrivande förskoleverksamhet. 2006 Fri etableringsrätt för fristående förskolor.
- 1993 Televerket bolagiseras och en telemarknad införs.
- 1993 Postmonopolet slopas
- 1996 Godstrafik på järnväg avregleras
- 1996 Elmarknaden bildades: Stamnäten är dock fortfarande i statens ägo.
- 2009 Apoteken: Det statliga Apoteket förlorade ensamrätt till försäljning av läkemedel. Delar av Apoteket AB såldes ut.
- 2010 Fordonsbesiktningen. 2012 inleddes utförsäljning av AB Svensk Bilprovning
- 2010 Persontrafik på järnväg avregleras
- 2012 Kollektivtrafik generellt frisläppt.

Några av de större utförsäljningar av statliga bolag eller där staten minskat sin ägarandel under perioden är Telia (TeliaSonera), Nordea, Vin & Sprit, Apoteket AB, SSAB. Intäkterna har framförallt använts för att minska statsskulden.

4 Den svenska ekonomin perioden 1990-2012

I det följande skall vi ge en överblick över den ekonomiska utvecklingen 1990 till 2012 i Sverige. Perioden har kännetecknats – och vilket kommer att belysas närmare i två andra kapitel – av två djupa kriser: nittiotalskrisen i början av perioden och finanskrisen i slutet. I figur 5 som visar förändringar i BNP så syns dessa nedgångar tydligt. Nedgången i tillväxten under nittiotalet varade dock betydligt längre än den senaste krisen.

Figur 5: Förändring av BNP i fasta priser, 1985-2012.

Källa: SCB, Tabellpaket Sveriges Ekonomi, Tabell 4b.

Försöker vi sammanfatta hela perioden (tabell 3) kan man säga att tillväxten i Sverige har legat ungefär som OECD-snittet, men klart bättre än i Euro-området. I en nordisk jämförelse är vi ungefär ett snittland med bättre tillväxt än Danmark och Finland, men sämre än Norge och Island sett över hela perioden. Sverige har gått i paritet med Storbritannien, bättre än Tyskland men sämre än USA. Jämför vi oss också genom köpkraftsjusterad (PPP) BNP per capita så har Sverige tappat ett par placeringar sedan 1990 och ligger 2011 på niondeplats. Danmark och Finland är också ganska stabila,

men har gått uppåt någon placering. De stora nordiska förändringarna gäller Island och Norge, där Island trillat ner från en fjärdeplats till femtondeplats, medan Norge gått från tolfte till andra plats. I det isländska fallet ligger finanskrisen bakom, medan Norge under samma period har fått ett starkt tillskott genom olje- och gasindustrin.

Tabell 3: Procentuell förändring av BNP och rangordning i BNP per Capita bland OECD-länder.

	1990-2012 (Medeltal)	BNP per Capita 1990	BNP per Capita 2011
Sverige	2,1	7	9
Danmark	1,5	11	10
Finland	1,8	16	14
Island	2,3	4	15
Norge	2,5	12	2
Euro*	1,1		
OECD	2,2		
Tyskland	1,7		
Storbritannien	2,1		
USA	2,4		

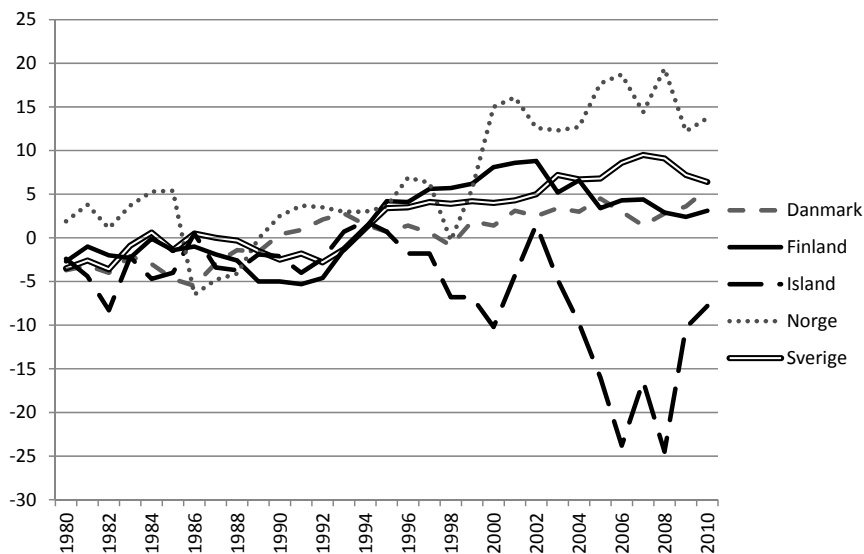
* 1996-2012

Källa: OECD (2010a, b).

Den svenska tillväxten förklaras till en stor del av en positiv bytesbalans under perioden (figur 6). Den visar bland annat resultaten av utrikeshandeln som haft ett överskott sedan mitten av nittiotalet. Ett skäl till exportframgångarna är den flytande kronkursen som ledde till en stark depreciering på nittiotalet vilket har gynnat exportindustrin. Enligt Riksbanken är kronkursen sedan november 1992 då den tilläts flyta i genomsnitt 17 procent svagare än under sjuttio- och åttiotalet (Riksbanken 2013:56). Noterbart är också hur den finska bytesbalansen försvagats under 2000-talet medan den svenska snarare stärkts. En möjlig förklaring till detta kan vara de valutafördelar Sverige haft av att stå utanför EMU. Sedan mitten av 2000-talet har dock en successiv nedgång i handelsbalansen av varor kunnat skönjas (SCB 2012a). Till en del har detta kompenseras i ett överskott av handeln med tjänster, bland annat genom ökad gränshandel med Norge, men också av svenska företag som säljer vidare varor som tillverkats utomlands genom dotterbolag (s.k. merchanting). Det senare är en konsekvens av att produktion flyttat utomlands.

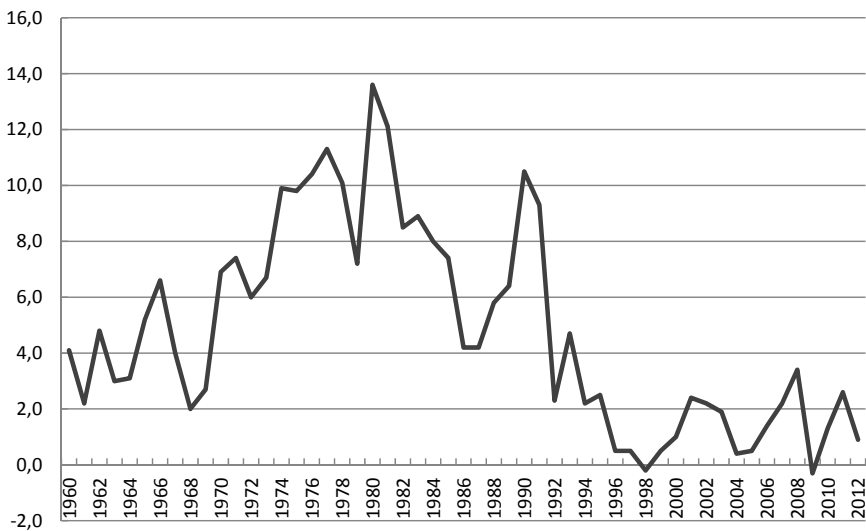
Inflationsgisslet under sjuttio- och åttiotalet bröts på nittiotalet (figur 7). De sista åren med hög inflation var 1991 med 9,3 procent och 1993 med 4,7 procent. Medelinflationen mellan 1995 – då Riksbankens inflationsmål på 2 procent började gälla – och 2012 är 1,3 procent.

Figur 6: Bytesbalansen som procent av BNP, 1980-2010

Källa: Nordiska databasen.

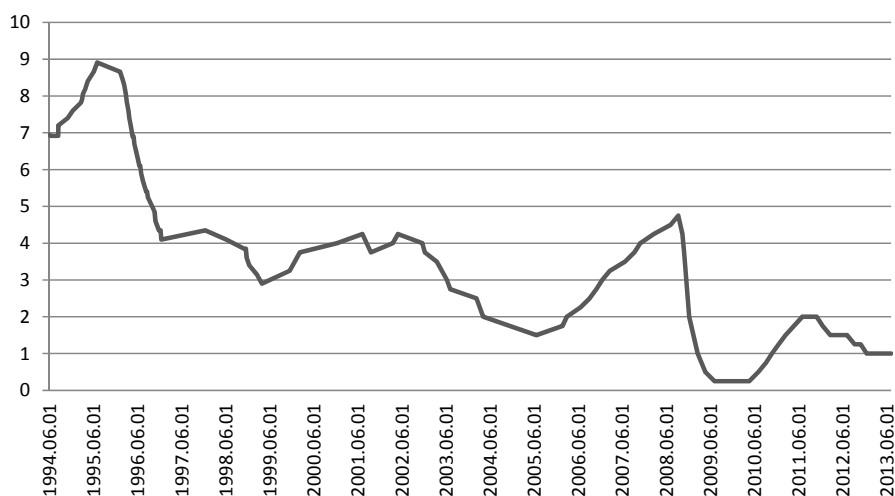
Figur 7: Inflation - Procentuell förändringar i KPI på årsbasis, 1960-2012.

Källa: SCB.

Uppenbarligen har Riksbanken legat under inflationsmålet den större delen av perioden. Av de 18 åren har inflationen varit över 2 procent under 6 av dem och övriga 12 år under 2 procent. En för hög räntenivå kan därför ha inverkat negativt på investeringar och konsumtion och bidragit till en onödigt hög arbetslöshet. Figur 8 visar reporäntans utveckling vilket är Riksbankens viktigaste styrränta och bestämmer kostnaden för bankernas lån från eller ränta av placeringar i Riksbanken. Vad vi ser är en successiv sjunkande reporänta. Speciellt fann Riksbanken det befogat att stimulera ekonomin i samband med finanskrisen. Därefter befinner sig den på en historiskt låg nivå. Det kan dock betyda att de stimulanser som ytterligare sänkningar kan leda till blir tämligen begränsade – det finns ett litet utrymme att sänka mer.

Figur 8: Reporäntan, 1994-2013. Procent.

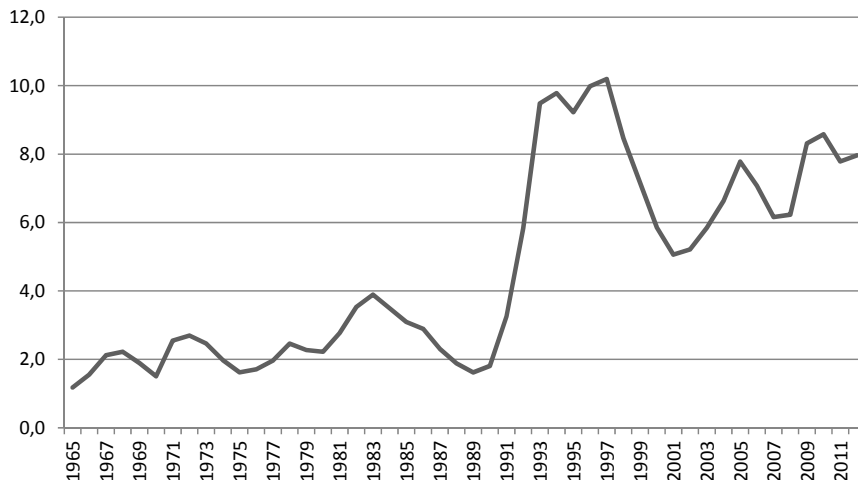
Källa: Riksbanken.

I figur 9 visas arbetslösheten i Sverige för åldersgruppen 15-64 år sedan mitten av sextioalet. Lägg märke till att de siffror som redovisas kommer från OECD. Skälet till att OECD statistiken är vald är dess större jämförbarhet över tid. Bland annat så följer också de svenska siffrorna den internationella ILO-definitionen av arbetslöshet (sedan 1976) vilket inkluderar studerande som söker arbete (SCB 2010b:20).

Denna rapport sätter en dryg 20-årig tidsrymd i fokus. Perioden skiljer sig dock från tidigare när det gäller arbetslöshet, sysselsättningsgrad och arbetskraftsutbud. För att få perspektiv på utvecklingen visas arbetslösheten under en längre tidsrymd. Under perioden 1965 till 1989 var arbetslösheten i medeltal 2,3 procent (med ett maximum 1983 med en öppen arbetslöshet på 3,9 procent). Krisen på nittioalet innebar en kraftig ökning av arbetslösheten med en topp på 10,2 procent 1997. Förutom de två

första åren perioden 1990-2012, då arbetslösheten var 1,8 och 3,3 procent så finns en annan lägsta notering 2001 med 5,1 procent. I medeltal har dock arbetslösheten varit 7,1 procent. Längre fram i denna rapport skall vi göra en fördjupad analys av arbetslösheten och sysselsättningen under perioden.

Figur 9: Arbetslöshet 15-64 år, 1965-2012. Procent.

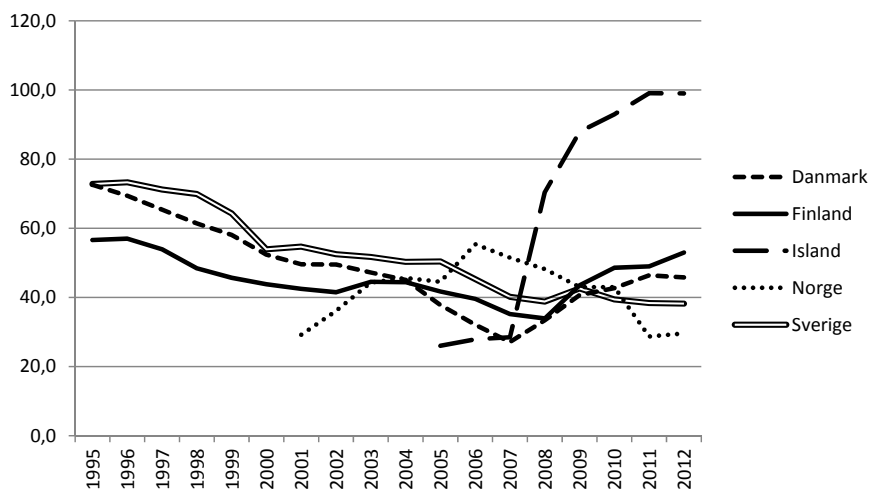

Not: Till och med 2007 startar åldersspannet vid 16 år.

Källa: OECD.

I mitten av nittio-talet var den svenska statsskulden på en rekordartad nivå (figur 10). Men det fasta grepp som man tog om statsfinanserna i samband med krisen, tillsammans med en förbättrad konjunktur, vände utvecklingen. Efter saneringen på nittio-talet har dock statsskulden fortsatt att sjunka. Flodén (2012) menar att detta till en mindre del förklaras av offentligt sparande (överskottsålet) utan av växande tillgångar bland annat i AP-fonderna. Också utförsäljningar av statliga företag har bidragit till att reducera skulden. Ur ett nordiskt perspektiv är inte reduktionen av statsskulden exceptionell, utan liknar den i andra nordiska länder, framförallt Danmarks. När vi kommer in i finanskrisen i slutet av 00-talet ökar flera av de nordiska länderna den offentliga skuldsättningen (med Island som ett extremfall). Sverige ligger dock kvar på samma nivå. Enligt Eurostat uppgick den svenska statsskulden (Maastrichtskulden) år 2012 till drygt 38 procent av BNP, vilket är en av de lägre i Europa.

Figur 10: Offentliga sektorns konsoliderade bruttoskuld som procent av BNP.

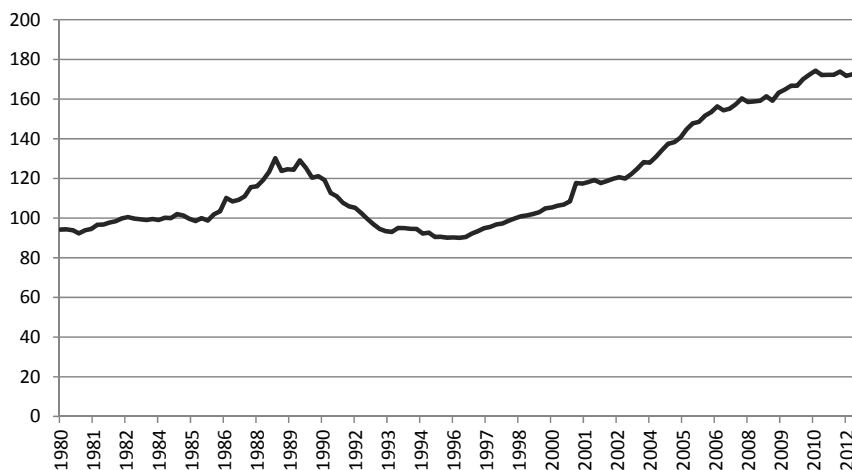

Källa: Eurostat (EUROSTAT 2013c).

Avbetalningarna av den offentliga skulden har således minskat den svenska statens risker i den globala ekonomin. Paradoxalt har dock hushållens risktagande ökat under samma period. Figur 11 visar hushållens skuldkvot, det vill säga hushållens skulder i förhållande till den disponibla inkomsten. Denna kvot har växt sedan nittiotalskrisen och i mitten av 2000-talet nådde den ungefär samma nivå som slutet av åttiotalets överhettning. Därefter har dock skuldkvoten fortsatt att växa och är nu i medeltal över 170 procent av den disponibla medelinkomsten. I Sverige har det under senare år förts en diskussion om detta indikerar en bostadsbubbla eller ej (Konjunkturinstitutet 2013, Riksbanken 2013). Ur ett internationellt perspektiv har också prisökningarna på bostäder varit i paritet med och överskridit nivåer för länder som nyligen haft brutna bubblor med stora prisfall, dvs. Storbritannien, Nederländerna och Danmark (Riksbanken 2013:44). Bostadspriserna i Sverige har – framförallt i storstäderna – drivits uppåt av ett lågt utbud av bostäder i kombination med att efterfrågan har kunnat hållas uppe genom stigande inkomster och en låg ränta.

Tabell 4 visar förändring i konsumtionen under olika tidsperioder sedan 70-talet. Den visar dels en successivt sjunkande tillväxt i offentlig konsumtion. Vad gäller hushållens konsumtion så ser vi först en sjunkande tillväxt fram till nittio-talet, men under 2000-talet tilltar den privata konsumtionen med de högsta tillväxttalen. Sammantaget får vi en bild av en tilltagande privat konsumtion under de sista tjugo åren i kombination med tilltagande privat skuldsättning. På motsatt sätt ser vi en stagnerande offentlig konsumtion och en minskande statsskuld.

Figur 11: Hushållens skuldkvot, 1980-2012. Procent av disponibel inkomst.

Källa: Riksbanken (2013).

Tabell 4: Volymförändring (%) i hushållens och offentlig konsumtion i medeltal under olika perioder. Fasta priser.

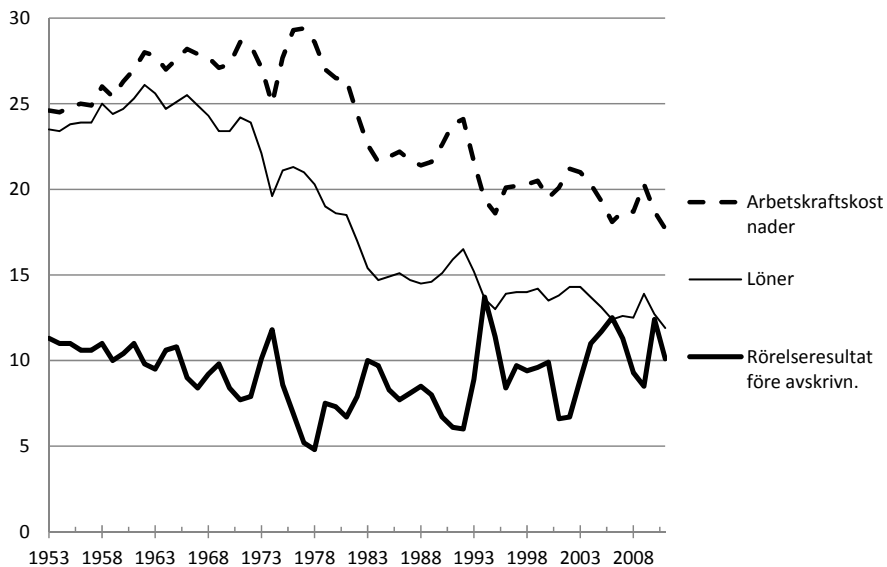
	1970-79	1980-89	1990-99	2000-09	2010-12
Hushåll	2,1	1,7	1,1	2,3	2,5
Offentlig	3,8	1,6*	1,2	0,8	1,3

*1981-89, uppgift saknas för 1980.

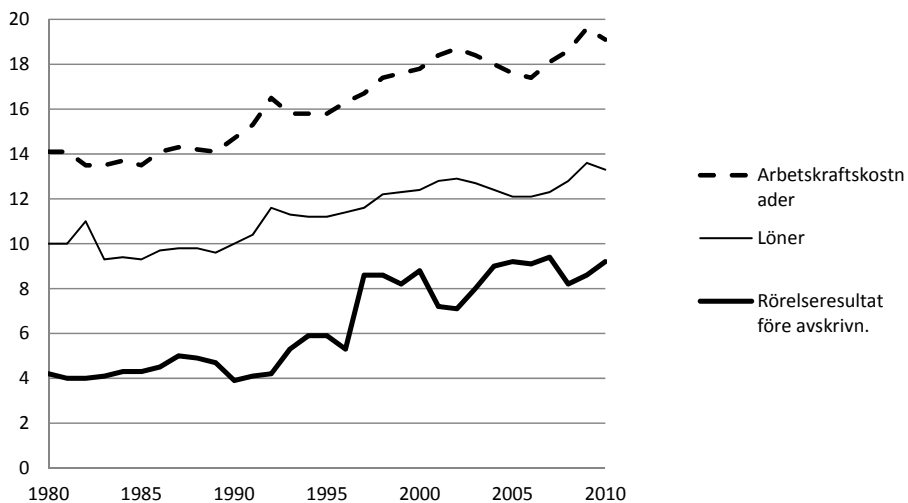
Källa: SCB, tabellpaket Sveriges ekonomi, tabell 4b.

Under åttiotalet var ett viktigt argument för att lägga om den ekonomiska politiken att öka det privata näringslivets vinster för att därigenom skapa kapital för investeringar. Figur 12 och 13 anger rörelseresultat respektive arbetskrafts- och lönekostnader som andel av företagets totala nettoomsättning. Inom industrisektorn hade rörelseresultatet en nedgående trend fram till slutet av sjuttioalet. Därefter syns en uppåtgående trend som tog fart från nittiotalet och framåt. Åt motsatt håll går arbetskraftskostnaderna. Vad gäller tjänstesektorn finns statistik endast från 1980. Här syns att rörelseresultatet låg på en nivå kring 4 procent under större delen av 80-talet, men från början av 90-talet sker en stark ökning och i slutet av perioden har andelen fördubblats. Intressant är att arbetskraftskostnaderna också ökar under perioden. Resultatökningen tyder på en ökning i förädlingsvärden och produktivitet inom tjänstesektorn (jmf Tillväxtanalys 2010:19ff).

Figur 12: Arbetskraftskostnader, löner och rörelseresultat som procentuella andelar av nettoomsättning. Industriföretag.

Figur 13: Arbetskraftskostnader, löner och rörelseresultat som procentuell andel av nettoomsättning. Tjänsteproducerande företag inom icke-finansiell verksamhet.

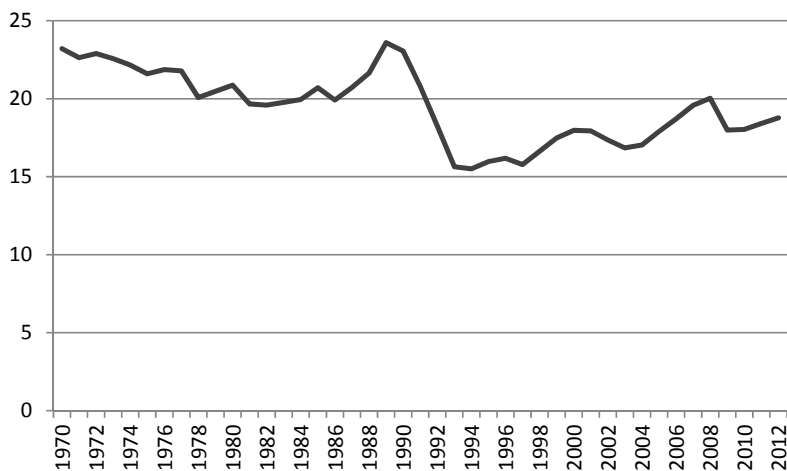

Källa: SCB.

Det privata näringslivet har således fått större marginaler. Dessutom kännetecknas perioden av sjunkande marknadsräntor vilket tillsammans bör öka investeringsviljan.

I figur 14 redovisas de totala bruttoinvesteringarna som andel av BNP sedan 1970. Här ingår således investeringar både inom privat och offentlig sektor. Den offentliga sektorns andel ligger dock tämligen konstant på drygt 3 procent av BNP (Konjunkturinstitutet 2005). Figuren visar sjunkande investeringar under sjuttioalets strukturkris. Under åttiotalets tillväxt syns en ny investeringsfas i Sverige då de når de högsta nivåerna som andel av BNP. Nittiotalets krisår sänker investeringarnas andel av BNP till en betydligt lägre nivå. Investeringarna har sedan dess aldrig återkommit till de höga nivåer som kännetecknade sjuttio- och åttiotalet, även om investeringsandelen trendmässigt stiger under perioden. Konjunkturinstitutet (2005) förklarar framförallt den låga investeringsandelen sedan nittiotalet av sjunkande investeringar i bostäder. Om man räknar näringslivets andel av investeringarna, exklusive bostäder, låg den i medeltal mellan 1970-89 på 13,1 procent av BNP. Under perioden 1995-04 låg den på 11,8 procent. Detta är en nivå som är mycket lik andra OECD-länder. Samtidigt kan man konstatera att perioden 1990-2012 inte kännetecknas av någon större förbättring i investeringsnivån i Sverige.

Figur 14: Fasta bruttoinvesteringar som andel av BNP. Löpande priser.

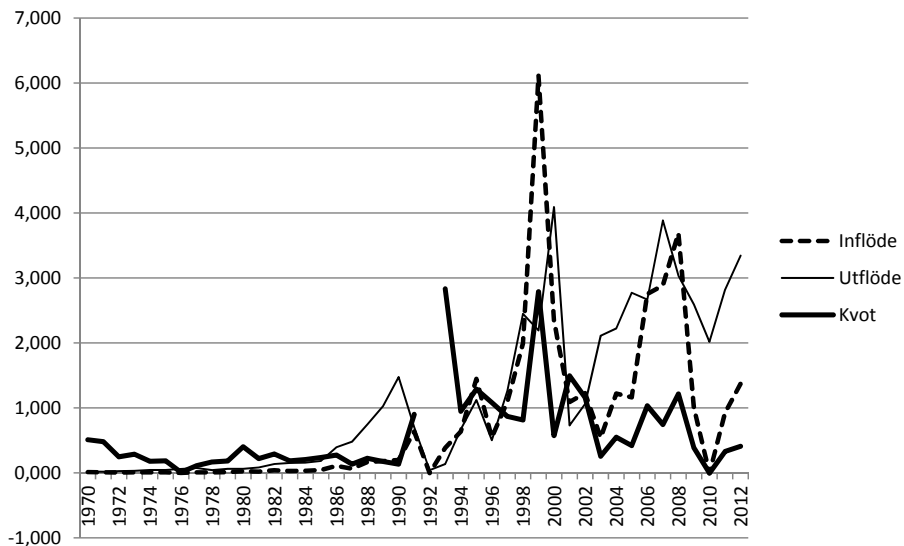

Källa: SCB, tabellpaket Sveriges ekonomi, tabell 4a.

I dagens globala ekonomi kommer ju inte investeringar endast från resurser inom landet, utan också utländskt kapital kan söka sig hit. Eller tvärtom, inhemskt kapital kan söka sig från landet. Figur 15 anger inflödet och utflödet av investeringar samt en kvot mellan dessa. Fram till och med nittiotalet hade vi en liten volym direktinvesteringar som korsar den svenska gränsen, vilket hänger samman med de strikta valutaregleringarna (Schön 2007:406). I samband med den socialdemokratiska regeringens avreglering av valutarestriktionerna 1989 ser vi först ett ökande utflöde från Sverige, men under

nittioalet vänder strömmarna och direktinvesteringar från utlandet ökar där en topp nås 1999 på 61 miljarder dollar. Denna topp sammanfaller med utländska uppköp av svenska stora företag (Volvo och Astra) och IT-boomen under slutet av nittioalet (ISA 2008:65ff). Därefter sjunker investeringarna från utlandet, medan utflödet från Sverige ökar. En större balans nås vid högkonjunkturen i senare delen av 00-talet, men därefter sjunker investeringarna från utlandet igen. Här spelar självfallet finanskrisen och den generella svaga konjunkturen en stor roll. Tendensen sedan nittioalet har dock varit ett större utflöde än inflöde av kapital.

Figur 15: Inflöde och utflöde, samt kvot (inflöde/utflöde) av utländska direktinvesteringar i 10-tals miljarder dollar, samt löpande priser och kurser.

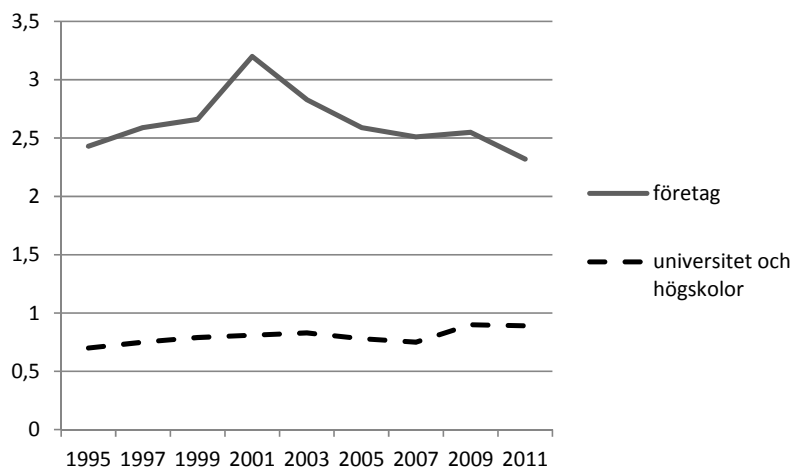

Källa: UNCTAD, UNCTADstat.

Not: Brottet i serien beror på negativ kvot 1992.

Förutom investeringar i fast kapital så är också satsningar på forskning och utveckling (FoU) av strategisk betydelse för den ekonomiska utvecklingen. I figur 16 anges hur stor andel av BNP som satsas på FoU av företag respektive universitet och högskolor. Bland företagen ökade satsningarna fram till 2001 då de utgjorde 3,2 procent av BNP. Därefter har satsningarna minskat med en bottennotering 2011 på 2,3 procent. Inom universitetsvärlden ser vi en svag ökning under perioden.

Figur 16: Företags och universitets utgifter för forskning och utveckling som procent av BNP.

Källa: SCB.

Några reflektioner

Hur har svensk ekonomi utvecklats under de dryga tjugo år som denna rapport behandlar? I den positiva vågskålen ligger en stark tillväxt, en sjunkande statsskuld, låg inflation, låga räntor och en positiv bytesbalans. Man kan också notera stigande vinstmarginaler i näringslivet. Den privata konsumtionen har även ökat betydligt starkare än den offentliga.

På den negativa sidan ligger hög arbetslöshet och en lägre nivå på fasta bruttoinvesteringar än under tidigare perioder i Sverige. Också investeringsflödena över gränsen har tenderat att sedan nittiotalet haft ett större utflöde än inflöde. Vad gäller bruttoinvesteringarna i Sverige så förklaras en stor del av nedgången av minskade investeringar i bostäder. Detta sammanfaller också med en annan negativ faktor i svensk ekonomi – den höga belåningsgraden hos svenska hushåll. Den ökade riskexponeringen hos hushållen brukar framförallt förklaras av stigande huspriser på grund av lågt byggande, samt låga räntor och lätt att få lån. Ett sätt att tolka utvecklingen är därför att se det som en förskjutning från offentligt risktagande (låg statsskuld) till privat (hög skuldkvot). Förmodligen är också en del av den privata konsumtionen därför lånedriven och vi har en situation som av forskare kallats ”privatiserad Keynesianism” (Crouch 2009). Istället för att staten investerar och belånas under lågkonjunkturer överläts detta risktagande till individen. Vad gäller den positiva svenska bytesbalansen så är det också viktigt att betona att exportframgångarna till stor del är ett resultat av den svaga svenska valutan. Det paradoxala som kan inträffa är därför att en uppåtgående svensk ekonomi med stigande räntor och förstärkt krona kan drabba exportindustrin negativt.

5 Krisen under 1990-talet

Denna rapport tar sin startpunkt år 1990. Detta år kan på många sätt ses som zenit för den klassiska svenska välfärdsstaten. Full sysselsättning rådde med en öppen arbetslöshet som kring dessa år pressats ner till under 2 procent och en sysselsättningsgrad på över 80 procent. Generositeten i många av socialförsäkringarna nådde också sitt maximum (SOU 2010). Arbetslöshetsförsäkringen betalade upp till 90 procent av den förra lönen och karensdagarna avskaffades 1989. Dessutom låg taket i ersättningen på sin högsta nivå. Generositet var likartad inom sjukförsäkringen. För pensionerna gällde ATP där de 15 bästa inkomstären var pensionsgrundande. Den aktiva arbetsmarknadspolitiken var mycket väl utvecklad och inriktad på att trycka ner den öppna arbetslösheten på marginalen och minska de friktioner som den fulla sysselsättningen innebar (Bengtsson och Berglund 2012). Även andelen anställda inom den offentliga sektorn nådde sitt maximum vars expansion hade haft en viktig funktion för att hålla uppe sysselsättningen (Bjuggren och Johansson 2009, Pontusson 1997).

Men flera hot mot modellens grundvalar hade dock börjat torna upp sig under 80-talet. För det första fanns reella ekonomiska problem (Jonung 1999, Magnusson 2006). Inflationen hade legat på en hög nivå under två decennier: Under 70-talet var den i medeltal 8,6 procent och under 80-talet 7,9 procent (jmf figur 7). Källorna till hög inflation låg inte bara i växelspelet mellan priser och löner, utan också i sjuttioåttalets oljekriser, lånedriven efterfrågan, full sysselsättning och devalveringar av valutan (Schön 200: 442).

När Socialdemokraterna återkom till regeringsmakten 1982 beslöt man sig för att inleda vad som kom att kallas den tredje vägens ekonomiska politik (Feldt 1991, Ryner 2002:148ff). Nedgången i ekonomin i början av åttiotalet skulle hävas genom en kraftfull devalvering av den svenska valutan i kombination med en stram budgetpolitik för att beta av den stora statsskuld som uppkommit. Arbetsmarknadens parter skulle dessutom förmås att vara återhållsamma i avtalsrörelserna. Ett viktigt skäl till politiken var problembilden av att svensk ekonomi tappade i konkurrenskraft och produktivitet. Genom förbättrad lönsamhet ville man få igång nyinvesteringar inom industrisektorn.

Regeringarna på åttiotalet genomförde också ett antal institutionella förändringar som kom att få stor betydelse för den fortsatta utvecklingen. En var kreditmarknadens avreglering, där den viktigaste förändringen var avskaffandet bankernas utlåningstak 1985 (Jonung 1999:204ff, Larsson 2001:43). Valutan blev 1989 också helt avreglerad vilket möjliggjorde direktinvesteringar i till exempel utländska fastigheter. 1991 genom-

fördes även en skattereform som innebar sänkta inkomstskatter, minskad progressivitet i skatteskalen och sänkta bolagsskatter. De minskade skatteintäkterna skulle främst täckas genom en större skattebas (Proposition 1997/98:1 bilaga 6).

Utöver den ekonomisk-politiska utvecklingen skedde också andra förändringar som kom att förändra det politiska klimatet för den svenska modellen. Under andra halvan av sjuttioalet inleddes en opinionsbildningsoffensiv från Svenska Arbetsgivarförbundet (SAF) mot löntagarfonder och för fri företagsamhet (Blyth 2001, Ryner 2002:144ff). Den svenska centrala förhandlingsmodellen började dessutom upplösas efter att Verkstadsförbundet 1983 hoppade av de centrala förhandlingarna för att åstadkomma mer av lokal lönesättning (Lundh 2008:65ff). Dessutom uppkom en politisk strid inom arbetarrörelsen, beskrivet som "Rosornas krig" (Feldt 1991, Nycander 2008). Konfliktlinjen låg mellan LO och delar av Socialdemokraterna och rörde den ekonomiska politiken under åttiotalet.

Åren runt 1990 bröt stormen ut som ledde in i 90-talets djupa lågkonjunktur. De första tecknen på den kommande utvecklingen syntes i början av 1990 med ett stort valutautflöde från Sverige (Jonung 1999:207, Magnusson 2006:23ff). Det visade en bristande tilltro till att Sverige skulle bibehålla en stabil valuta gentemot det dåvarande ERM-samarbetet och inte devalvera (Proposition 2000/01:100, BILAGA 5:13). Svensk industri hade i slutet av åttiotalet börjat tappa i konkurrenskraft vilket i ljuset av Sveriges tidigare devalveringshistoria ledde valutahandlarna att tvivla på att denna förutsatts skulle hålla. Under 1990-91 kom också signaler om en vikande internationell konjunktur och arbetslösheten började stiga. Hösten 1990 fortsatte valutautflödet. Svaret från Riksbanken var att höja styrräntan. Sverige försökte också visa sin vilja till stabil kronkurs genom att under hösten 1990 tillkännage avsikten att söka medlemskap i EG och att 1991 knyta valutan till Eurons föregångare ECU. Men en vikande konjunktur, fortsatt valutaoro i omvärlden och ekonomisk kris i Finland gjorde att arbetslösheten ökade och valutautflödet tilltog. Försöken att rädda den fasta kronkursen fortsatte under hösten 1992, då styrräntan ett tag var uppe i 500 procent. I november släppte man dock den fasta kronkursen och valutan tilläts flyta.

Parallellt med valutaoron uppkom en kris i det finansiella systemet vilket också förstärktes av de stigande räntorna. Bakgrunden var avreglering av kreditmarknaden, framförallt avskaffandet av taket för utlåningen 1985 som innebar att bankerna själva fick avgöra omfattningen av sin kreditgivning (Larsson 2001:42ff). En konsekvens av detta var att krediterna till hushållen tilltog vilket spädde på konsumtion och inflation. Dessutom utökade också finansbolagen sin kreditgivning till bland annat fastighetsköp. Under 1990 började dock luften gå ur fastighetsmarknaden bland annat på grund av stigande räntor och sjunkande värde på säkerheterna för många lån. Flera finansinstitut drabbades av kreditförluster och lönsamhetsproblem. Därefter drabbade kreditförlusterna också de svenska storbankerna. Detta fick i sin tur konsekvensen att bankerna blev alltmer försiktiga med ny kreditgivning, man pratade om ett "idiotstopp"

(Larsson 2001:57). Under de kommande åren blev dock bankernas kreditförluster så akuta att de ansågs som "systemhotande" vilket föranledde staten att gå in och rädda banker från konkurs (Larsson 2001:72). Den borgerliga regeringen tvingades öppna den s.k. bankakuten 1993.

Många menar att skattereformen 1990 i efterhand kan ses som sjösatt vid ovanligt fel tidpunkt. För det första gav de stora sänkningarna av inkomstskatten en ytterligare skjuts åt köpkraften vilket spädde på inflationen (Proposition 2000/01:100, BILAGA 5:12). Men reformen gav också incitament till ökat sparande vilket verkade åstramande i en vikande konjunktur, samt påverkade uppbåsta fastighetsvärden negativt (Agell 1996, Proposition 2000/01:100, BILAGA 5:14). Möjligheten till så kallade ränteavdrag minskade drastiskt. Dessutom ökade, i alla fall inledningsvis, det växande underskottet i budgeten genom att inte skattereformen vara fullt finansierad (Proposition 1997/98:1 bilaga 6, sid. 16).

Tabell 5: Några indikatorer på nittiotalskrisen.

	Real BNP Δ	Inhemsk efterfrågan Δ	Bytesbalans % av BNP Δ	Export- volym Δ	Statens budget- balans % av BNP	Stats- skulden % av BNP	Arbets- löshet	Syssel- sättning Δ
1990	1,6	1,3	-2,6	1,8	3,4	46,8	1,8	0,2
1991	-1,1	-1,4	-1,9	-1,9	-0,1	55,5	3,3	-2,1
1992	-1,2	-1,2	-2,8	2,2	-9,0	74,0	5,8	-3,8
1993	-2,0	-4,6	-1,3	8,3	-11,4	79,0	9,5	-4,6
1994	4,1	2,9	1,1	13,8	-9,3	83,5	9,7	-1,1
1995	4,2	2,4	3,4	11,2	-6,9	82,2	9,2	0,7
1996	1,3	1,0	3,6	4,0	-2,8	84,7	10,0	-0,6
1997	2,6	1,3	4,2	13,4	-1,0	82,9	10,1	-0,9
1998	3,6	4,3	3,9	8,5	1,9	81,7	8,4	0,8
1999	4,4	2,9	4,3	8,1	2,3	71,8	7,2	1,3
2000	4,4	4,2	4,1	11,0	5,0	64,4	5,9	1,5
2001	1,2	-0,3	4,4	0,7	2,6	63,5	5,1	1,1

Not: Δ avser förändring från föregående år.

Källor: OECD (2000, 2005, 2013c) OECD (online databases).

BNP sjönk betydligt 1990 och var negativ de kommande tre år (tabell 5). Arbetslösheten steg hastigt från andra halvan 1990. I augusti låg arbetslösheten på 2,2 procent. Sedan steg den tämligen monotont upp till 11,2 procent i oktober 1993. Därefter sker en svag återhämtning under 1,5 år för att åter stiga till den högst uppmätta arbetslöshetsnivån på 11,7 procent i början av 1997. Den första perioden av arbetslöshetskrisen uppkom framförallt inom den privata sektorns bygg- och tillverkningsindustri (Magnusson 2006ff). Men efter att krisen försämrade den kommunala ekonomin, bl.a.

genom minskade skatteintäkter, var man tvungna att göra stora nedskärningar också inom den offentliga sektorn. Det förklarar den tilltagande arbetslöshetskrisen fram till 1997. Sysselsättningsgraden låg fram till och med 1990 på flera procentenheter över 80 procent, men sjönk därefter hastigt till under 75 procent där den stannade ända fram till år 2000.

På grund av stora budgetunderskott ökade statsskulden (Proposition 1997/98:1 bilaga 6). År 1990 var den närmare 47 procent av BNP. 1995 nådde den sitt maximum på nästan 85 procent. Ökningen berodde bland annat på stigande kostnader för arbetslöshetsförsäkring. Också skattereformen spädde inledningsvis på underskottet (Proposition 1997/98:1 bilaga 6). Dessutom bidrog statens stora åtaganden i att rädda banker (Flodén 2012:12).

När Socialdemokraterna återkom till regeringsmakten 1994 prioriterades saneringen av de offentliga finanserna. Man antog det så kallade "Konsolideringsprogrammet" som innebar nedskärningar inom de flesta av statens områden, framförallt inom transfereringarna till hushållen (Proposition 2000/01:100, BILAGA 5). Samtidigt var avsikten att det skulle ha en fördelningsmässig profil, bl.a. genom värnskatten, samt att det inte fick påverka efterfrågan för starkt. Efter 1996 börjar statsskulden sjunka. Den socialdemokratiska regeringen antog 1996 också ett mål om att den öppna arbetslösheten skulle halveras till 4 procent år 2000 (Proposition 2000/01:100, BILAGA 5). För att uppnå detta gavs tillskott till bl.a. kommunerna och arbetsmarknadspolitiken.

Den dåvarande regeringen gjorde också en stor satsning på utbildning i 1997 års proposition med det s.k. "Kunskapslyftet" (Proposition 1997/98:1 bilaga 6). Man talade om en "arbets- och kompetenslinje". Syftet var att anpassa arbetskraften, framförallt lågutbildade grupper, till den nya arbetsmarknad som man såg framför sig efter nittiotalets strukturuomvandling. Totalt satsades resurser motsvarande 100 000 komvuxplatser och 800 000 personer omfattades av satsningen (Skolverket 2004). Arbetslösa fick ett särskilt utbildningsbidrag för att gå in i utbildningssatsningen. Även anställda som ersattes av en arbetslös under utbildningstiden fick utbildningsbidraget. Fackföreningarna hade här ett speciellt uppdrag att söka upp personer som skulle gynnas av att utbilda sig.

Ambitionen att trycka tillbaka arbetslösheten hjälptes också av den högkonjunktur som inträdde i slutet av nittiotalet i samband med den s.k. IT-bubblan. Den depreciering som den flytande kronan innebar gav också en stark skjuts till exportindustrin (Flodén 2012). Vid nittiotalets slut hade den öppna arbetslösheten tryckts tillbaka till en betydligt lägre nivå, men dock inte jämförbar med den innan krisen.

6 Den svenska arbetsmarknadsmodellen

Den traditionella bilden av den svenska arbetsmarknaden är att den kännetecknas av starka arbetsgivar- och arbetstagarorganisationer som möts i centrala förhandlingar om lönesättning och övriga anställningsvillkor. Parterna har också haft ett stort inflytande gentemot staten genom korporativa samarbeten framförallt inom arbetsmarknadspolitiken. Det har dock funnits en stark vilja hos parterna att behålla sin avtalsfrihet och minimera lagstiftning. Samtidigt har betydelsefulla lagar stiftats, speciellt under 70-talet, vad gäller arbetsmiljö, medbestämmande och anställningstrygghet och som präglat förhållandena på arbetsmarknaden. I detta kapitel skildras förändring och kontinuitet i denna arbetslivsmodell under de sista tjugo åren och med fokus på parterna, förhandlingssystemet och centrala lagar och regleringar inom arbetslivsområdet.

Arbetsmarknadens parter

Fackföreningar för olika yrkesgrupper växte fram i Sverige under senare delen av 1800-talet efter att skråväsendet började avskaffas 1846 och full näringsfrihet infördes 1864 (Lundh 2010:63ff, 86ff). Tidiga fackförbund är t.ex. Typografförbundet (1886) och Järn- och metallarbetareförbundet (1888). Landsorganisationen, LO, skapades 1898 för att samordna och stödja arbetarnas fackföreningar i deras kamp med arbetsgivarna. LO är fortfarande den dominerande centralorganisationen för löntagarna i Sverige. Inom dagens LO finns 14 förbund där de största är Kommunal vilket organiserar drygt en halv miljon arbetare inom i huvudsak landsting och kommuner och IF Metall med över 300 000 medlemmar. De övriga fackliga centralorganisationerna är av betydligt senare datum. Tjänstemännens centralorganisation (TCO) bildades 1944 där det största fackförbundet idag är Unionen vilket organiserar tjänstemän inom privat sektor (drygt 400 000 medlemmar). Akademikerfacket Saco bildades 1947 och här är ett stort fackförbund Sveriges Ingenjörer (ca 132 000 medlemmar).

Studerar vi andelen fackliga medlemmar i olika organisationer framträder LO som den dominerande centralorganisationen under perioden (tabell 6). Andelen i LO-fack har dock successivt minskat, vilket i reella tal innebär en nedgång från ca 1 960 000 medlemmar 1990 till 1 320 000 medlemmar 2010 (Kjellberg 2010a). En växande centralorganisation är Saco som mer än fördubblat sin andel av de fackliga medlemmarna och ökat antalet medlemmar mellan 1990 och 2010 med 75 procent. 2010 organiserade de LO-anslutna facken 47 procent av alla fackliga medlemmar, TCO

34 procent och Saco 16 procent. Utöver dessa finns också övriga fackföreningar, vilka bl.a. inkluderar det syndikalistiska SAC.

Tabell 6: Andelen fackliga medlemmar i olika centralorganisationer. Procent.

	LO	TCO	Saco	Övriga	Totalt
1990	57,9	33,8	7,7	0,6	100,0 (3 387 738)
1995	56,8	33,4	8,8	1,0	100,0 (3 390 395)
2000	54,2	32,3	11,0	2,4	100,0 (3 232 876)
2005	50,7	33,2	13,4	2,8	100,0 (3 132 852)
2010	46,6	34,0	16,1	3,3	100,0 (2 828 761)

Källa: Kjellberg (2010a, appendix 4, tabell 18A).

Ett specifikt kännetecken för de svenska fackliga centralorganisationerna är att de är organiserade efter tydliga klassgränser, som skiljer mellan arbetare, tjänstemän och akademiker. Kjellberg (2009:241) uttrycker det som att Sverige har världens mest klassmässigt uppdelade fackliga rörelse. Ytterligare ett kännetecken är att fackförbunden följer en industriförbundsprincip, vilket innebär att alla anställda inom en bransch organiseras i samma förbund, snarare än att följa yrkesmässiga skiljelinjer. Dock upprätthålls skiljelinjen mellan arbetare och tjänstemän inom branschen. Industriförbundsprincipen underlättar i förhandlingarna med arbetsgivarna och minskar risken för intern splittring. Enligt Kjellberg (2009:247) var den också central i kampen för allmän rösträtt där den politiska storstrejken var ett viktigt vapen.

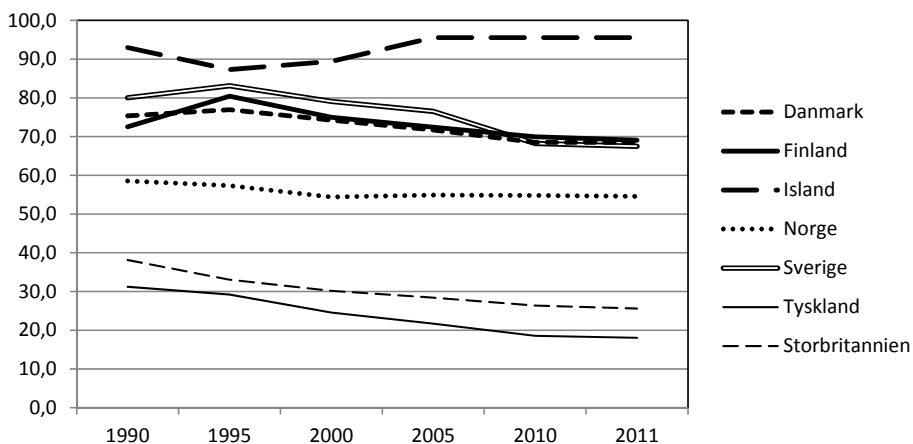
När fackföreningsrörelsen började slå igenom i slutet av artonhundratalet fann också arbetsgivarna det nödvändigt att organisera sig (Lundh 2010:108ff). År 1902 samordnade man mer branschknutna karteller till en nationell organisation med namnet Svenska Arbetsgivarföreningen, SAF (efter förebild från Danmark). År 2001 bytte SAF namn till Svenskt Näringsliv. Idag är Svenskt Näringsliv en paraplyorganisation för flera stora arbetsgivarorganisationer, såsom Almega, Teknikföretagen och Svensk Handel. Totalt är nästan 60 000 företag medlemmar (Medlingsinstitutet 2012). Andra stora arbetsgivarorganisationer är Sveriges Kommuner och Landsting och Arbetsgivarverket för den statliga sektorn.

Organisationsgrad och kollektivavtalens täckningsgrad

Organisationsgraden på den svenska arbetsmarknaden ökade successivt under hela nittonhundratalet (Lundh 2010:105). I mitten av nittioalet låg den dock på sina historiskt sett högsta nivåer på runt 85 procent och var tillsammans med den isländska högst i nordn (figur 17). Fram till år 2000 låg organisationsgraden fortfarande på över 80 procent, men började därefter sjunka. 2006 var 77 procent fackanslutna vilket sedan år 2000 var en nedgång med 4 procentenheter (Kjellberg 2010a). Nedgången

var något större bland de yngre än bland de äldre åldersgrupperna. De ungas lägre organisationsgrad har ibland velat förklaras av en generationskillnad där yngre är mindre intresserade av kollektiva sammanslutningar (Lundh 2010:290ff). Denna hypotes får begränsat stöd av Bengtsson och Berglund (2011) som visar att yngre i samma utsträckning som äldre tycker att facket behövs (se även Furåker och Berglund 2003). Snarare förklaras de yngres lägre organisationsgrad av en svagare anknytning till arbetsmarknaden, t.ex. genom att de i högre utsträckning har en tidsbegränsad anställning eller arbetar deltid.

Figur 17: Organisationsgrad (andel fackföreningsmedlemmar av sysselsatta).

Källa: Visser (2009).

Efter 2006 skedde en avsevärd minskning av organisationsgraden. Mellan 2006 och 2008 sjunker den med 6 procentenheter ner till 71 procent – en nivå som den verkar ha stabiliserats kring (Kjellberg 2010a). Minskningen drabbade både den privata och offentliga sektorn – den förstnämnda sjönk från 71 till 65 procent och den sistnämnda från 88 till 84 procent. Kjellberg (2010a) visar att minskningarna mellan 2006 och 2011 var större bland arbetare (10 procentenheter) än tjänstemän (4 procentenheter) och framförallt bland arbetare inom hotell och restaurangbranschen (19 procentenheter). Bland 16-29 åringar minskade den med 11 procentenheter, men bland 30-64 åringar endast med 5 procentenheter. Framförallt är det LO-facken som har förlorat medlemmar: mellan 2007 till 2009 förlorade LO 14 procent av sina medlemmar, TCO 6 procent medan Saco ökade medlemsantalet med 5 procent (Kjellberg 2010a).

Kjellberg (2011) noterar att idag är fler anställda täckta av organiserade arbetsgivare än av fackföreningar: 1995 arbetade 86 procent av de anställda i organisationer och företag som är medlem i en arbetsgivarorganisation, en siffra som 2009 endast sjunkit

till 82 procent. Kollektivavtalens täckningsgrad är dock fortfarande mycket hög och har under hela perioden 1990-2010 legat runt 90 procent av löntagarna (Kjellberg 2010a).

Det som är exceptionellt med nedgången är att den kommer samtidigt som Sverige går in i en djup lågkonjunktur. På nittioalet innebar istället den ekonomiska krisen en ökning i organisationsgrad. Förklaringen ligger i de förändringar som den borgerliga alliansregeringen genomförde i arbetslöshetsförsäkringen 2007. Arbetslöshetsförsäkringen finansieras förutom genom medlemsavgifter till största delen av statsbidrag, samtidigt som den administreras i huvudsak av fackföreningarnas a-kassor. Detta har kallats för Gent-systemet. Avgiften till a-kassan är ofta inbakad i medlemsavgiften till fackföreningen, men avgiftens storlek kontrolleras av staten. Förutom förändringar i ersättningsnivåer, kvalifikationskrav, karensdagar etc. (se kap 8) så bestämde regeringen att avgiften i högre utsträckning skulle spegla arbetslöshetsrisken inom olika fackförbund. Tanken var att detta skulle hålla tillbaka fackliga lönekrav inom förbund med hög arbetslöshet, vilket i förlängningen skulle förbättra sysselsättningen. Förändringen innebar mycket stora höjningar av månadsavgifterna för vissa förbund (Kjellberg 2010a). Innan förändringen – i december 2006 – befann sig avgifterna inom spannet 84-116 kronor. Från första januari 2007 varierade avgifterna mellan 240 kr till 415 kronor. Exempelvis inom Hotell- och restaurang (LO) ökade avgiften från 97 kronor i månaden till 361 kronor. I samband med krisen 2009 ökade avgiften ännu mer (430 kronor). För andra har den istället sjunkit, t.ex. Akademikerna från 240 kronor (januari 2007) till 90 kronor (december 2009). Utöver dessa förändringar införde regeringen också slopad skattemässig avdragsrätt för a-kasse- och fackföreningsavgiften (Kjellberg 2011).

Kritiken mot de differentierade medlemsavgifterna till a-kassorna har varit massiv. Fackföreningsrörelsen har självfallet protesterat mot orättvisa avgifter som hotar det fackliga medlemskapet. En sidoeffekt har också varit att allt färre är täckta av a-kassan överhuvudtaget (se kapitel 8), vilket inte varit syftet med reformen. Finanspolitiska rådet (2011:242) drar även slutsatsen att differentierade avgifter förmodligen inte ger några betydande vinster för sysselsättningen genom att påverka lönebildningen. Regeringen har nu också börjat backa. Vid Reinfeldts Almedalstal sommaren 2013 lovades att de differentierade avgifterna skall tas bort till 2014. I media beskrivs detta vara en ”belöning” till facken för att de gått regeringen till mötes genom att teckna avtal om yrkesintroduktion för unga med arbetsgivare – en del av den ”Jobbpakt” som var ett stort nummer vid Reinfeldts tal året innan.

Av denna genomgång kan konstateras att organisationsgraden på den svenska arbetsmarknaden fortfarande är mycket hög och kollektivavtalen har en stark ställning. Samtidigt visar den snabba nedgången att organisationsgraden inte är osårbar utan tämligen känslig för den nytta som den enskilde anställde bedömer sig ha av medlemskapet. I samband med diskussionen om medlemsflykten från fackföreningarna och a-kassan har det också uppkommit krav på en obligatorisk arbetslöshetsförsäkring, vil-

ket Socialförsäkringsutredningen har fått i uppdrag att utreda. Om Sverige härigenom lämnar Gent-systemet med fackligt organiserade arbetslöshetskassor finns därför en betydande risk för ett fortsatt medlemsfall.

Framväxten av det klassiska svenska förhandlingssystemet

Kollektivavtal har en central roll i det svenska förhandlingssystemet. Det första kända kollektivavtalet slöts redan 1869 (Lundh 2010:116). En första överenskommelse mellan centralorganisationerna LO och SAF är den så kallade Decemberkompromissen 1906 (Lundh 2010:118ff). I denna erkände arbetsgivarna arbetarnas rätt att organisera sig i fackföreningar som förhandlar och sluter avtal på medlemmarnas vägnar. LO, å sin sida, erkände arbetsgivarens rätt att leda, anställa och avskeda anställda.

Efter uppgörelsen följer ett par årtionden av en facklig mobilisering för att öka medlemsantalen och teckna kollektivavtal. Samordningen mellan fackföreningarna var dock vid denna tid liten med en stökig arbetsmarknad med många strejker och lockouter som följd. SAF hade däremot redan från början en mycket tydlig offensiv prägel och centralstyrning då det var den centrala nivån som beslutade om lockouter. Denna bakgrund är viktig för att förstå 30-talets överenskommelser mellan fack och arbetsgivare. Enligt Lundh (2010:140) så hade inte minst arbetsgivarna ett starkt intresse av att få ökad samordning på arbetsmarknaden, bland annat för att minska intern konkurrens som drev upp lönenivåer. År 1928 infördes lagen om kollektivavtal, där fredsplikt under avtalsperioden stadgades, men samtidigt rätt till sympatiåtgärder vid avtalskonflikter. Dessutom infördes en partssammansatt arbetsdomstol. Fackföreningsrörelsen motsatte sig delar i denna lagstiftning som sågs som ett hot mot strejkrätten (Lundh 2010:132ff). Arbetsmarknaden fortsatte också att vara konfliktfylld och under hot om ytterligare lagstiftning satte sig därför LO och SAF 1936 i förhandlingar om ett nytt normerande huvudavtal (Lundh 2010:172ff).

Saltsjöbadsavtalet kom till stånd 1938. Avtalet slog fast begränsningar för parternas rätt att ta till stridsåtgärder, bland annat att konfliktvapnet inte fick användas som vedergällning, vara riktad mot tredje man och att rätten begränsas om den anses vara samhällsfarlig. Av stor vikt var dock att kollektivavtal snarare än lagstiftning sågs som den centrala mekanismen för att reglera arbetsmarknaden. Saltsjöbadsavtalet innebar också att en mer pragmatisk förhandlingskultur växte fram mellan fack och arbetsgivare, vilket minskade risken för stridsåtgärder på arbetsmarknaden (Lundh 2010:181ff). Dessutom betonades den centrala nivån hos parterna som ett medel för att upprätthålla huvudavtalet. LO tvingades därför centralisera sin organisation genom en stadgeändring 1941 som bl.a. innebar att LO:s styrelse fick starkt inflytande över förbundens konfliktbeslut och att beslutande medlemsomröstningar om avtal avskaffades (Lundh 2010:193ff).

Under följande årtionden samordnades och centraliserades löneförhandlingarna alltmer. Detta var också ett resultat av doktrinen om ”solidarisk lönepolitik” som på 40- och 50-talet utvecklades av LO-ekonomerna Gösta Rehn och Rudolf Meidner och som blev vägledande lönepolitisk strategi (Engstrand 2007). Inflationen skulle hållas tillbaka genom avpassade löneökningar och en återhållsam finanspolitik. Dessutom skulle en löneutjämning ske mellan olika branscher. Det betydde att mindre lönsamma företag utsattes för ett tryck på produktivitetsökningar. Friställda av den frampressade strukturomvandlingen skulle hjälpas att omställas till växande sektorer av ekonomin genom aktiv arbetsmarknadspolitik. Den solidariska lönepolitiken innebar en kompromiss där arbetsgivarna gynnades av återhållsamhet i löneökningarna och arbetstagarna av ökande lönerättvisa (Pontusson och Swenson 1996). Mellan 1958 och 1982 var avtalen helt samordnade genom att ett procentuellt lönepåslag fastställdes centralt. Därefter tog förbundsvisa och sedan lokala förhandlingar vid.

De relativt fredliga arbetsmarknadsrelationer som kännetecknade 50- och 60-talet blev dock mer konfliktfyllda under 70-talet. I den vänstervåg som svepte genom västvärlden radikaliserades arbetarrörelsen och krav ställdes på ett mer demokratiserat arbetsliv (Ryner 2002:132ff). Under sjuttioalet antogs också flera centrala lagar inom arbetslivsområdet som ökade arbetstagarens inflytande på arbetsplatserna: Arbetarskyddslagen 1973, Lagen om anställningsskydd 1974, Lagen om styrelserepresentation 1973 och Medbestämmandelagen (MBL) 1976. Arbetsgiversidan var dock kritisk mot den nya lagstiftningen som sågs som hotade arbetsgivarens rätt att leda och avskeda anställda vilket slagits fast i 1906 och 1938 års avtal (Ryner 2002:134). En del menar att sjuttioalets lagstiftningar därför innebar stora avsteg från den kollektivavtalsmodell och samarbetsanda som etablerades med Saltsjöbadsavtalet (Karlsson och Lindberg 2008).

Ett ytterligare steg mot ekonomisk demokratisering var löntagarfondförslag. Tankar om att använda pengar från Allmänna pensionsfonden för att skapa inhemskt kapital för investeringar väcktes av Metall i början av sjuttioalet (Ryner 2002:138ff). Det var dock Rudolf Meidner som fick i uppdrag att arbeta fram ett mer utvecklat förslag till 1976 års LO kongress. Förslaget innebar att en del av löneutrymmet inte skulle tas ut i höjda löner utan i nyemissioner av aktier som tillfaller fackföreningskontrollerade löntagarfonder. Ett syfte med fonderna var att minska de övervinster och den kapitalkoncentration som den solidariska lönepolitiken medförde då lönekraven hölls tillbaka i lönsamma företag. Det inflytande i företagen som aktieägande genom fonderna kunde medföra skulle utövas av de lokala fackföreningarna, men kapitalet förvaltas av fonderna.

Löntagarfondsförslaget sågs av arbetsgiversidan i princip som en krigsförklaring och som en mekanism för att avskaffa det privata ägandet och föranledde därför en stark mobilisering (Blyth 2001, Ryner 2002:143ff). Socialdemokraterna var också kritiska och ett mindre radikalt förslag arbetades fram till valet 1982. Det innebar

bland annat en skatt på övervinster som skulle gå till fonder med uppdraget att köpa aktier utifrån ett profityfte, där vinsterna skulle stärka pensionssystemet. Rösträtt genom aktieinnehav skulle fortfarande tillfalla fackföreningarna – dock i mycket mer begränsad utsträckning. I början av nittiotalet avskaffades dock löntagarfonderna helt av den borgerliga regeringen och kapitalet överfördes till pensionssystemet och forskningsstiftelser.

Förhandlingsystemets kris och pånyttfödelse

På åttiotalet inleds en process som leder fram till att de centrala löneförhandlingarna helt upphör i början av nittiotalet (Pontusson och Swenson 1996). Det startar med att arbetsgivarförbundet Verkstadsföreningen tillsammans med fackförbundet Metall 1983 lämnar de centrala förhandlingarna mellan LO och SAF för att sluta ett eget avtal. 1990 fattar SAF ett principbeslut om att inte delta i centrala löneförhandlingar överhuvudtaget (Lundh 2008:67). Från 1993 sker därför löneförhandlingar endast på förbunds- och lokalnivå.

Enligt Lundh (2008:64ff) finns fem anledningar till att detta sker. För det första att avtalen mellan LO och SAF fick mindre räckvidd genom tjänstemännens allt större andel av de anställda. För det andra att den solidariska lönepolitiken successivt ändrat mål från branschvis till generell löneutjämning, Pontusson och Swenson (1996) ser det som en övergång från fokus på löneutjämning mellan företag och branscher till utjämning inom företag och branscher. För det tredje att avtalen på centralnivå blev alltmer detaljerade vilket förhindrade lönebildning på lokalnivå. Inom vissa industrier ansåg man att det fanns ett behov av lönespridning för att kunna locka till sig och motivera kompetent personal (jmf Pontusson och Swenson 1996:232). För det fjärde att det radikaliserade sjuttioalet ledde till ett uppbrott från samarbetsandan – framförallt från arbetsgivarnas sida. För det femte, ett lokalt missnöje också inom delar av fackföreningsrörelsen med allt för centraliserad lönebildning.

År 1992 lämnar SAF dessutom alla korporativa samarbetsorgan, såsom Arbetsmarknadsstyrelsen (Rothstein och Bergström 1999). Den borgerliga regeringen följer upp med en lag om slopande av intresserepresentation inom vissa statliga styrelser och framförallt inom arbetsmarknadsområdet. Empiriskt har konsekvenserna av detta också kunnat påvisas. Demokratiutredningen kallar det en avkorporatisering av statliga ämbetsverk inom arbetsmarknadssektorn där representanter för arbetsgivarsidan minskade från 33 procent 1960 till 5 procent 1997 (Hermansson et al. 1999:38ff). Också inom rådgivande organ sker en kraftig nedgång, speciellt för löntagarsidan. Vissa menar att avkorporatiseringen fått negativa följder bland annat för arbetsmarknadspolitikkens effektivitet (Lindvall 2011).

Arbetsgivarsidans beslut att lämna samarbete och samordning skulle kunna ha lett fram till en mer decentraliserad, men mindre koordinerad lönerörelse och därmed

mindre möjlighet att ta samhällsekonomiska hänsyn. Dock verkade de historiska omständigheterna vid tidpunkten i en annan riktning. I det allvarliga ekonomiska läge som rådde 1990 föreslog den socialdemokratiska regeringen ett ”stoppaket”, som utöver olika åtstramningar också inkluderade löne- och strejkstopp (Magnusson 2006:12ff). Förslaget mötte hårt motstånd och föll i riksdagen, men visade dock parterna på det utomordentligt svåra läge som Sverige befann sig i. År 1991 kunde istället ett stabiliseringsavtal slutas, det s.k. Rehnbergsavtalet, som innebar att en stor majoritet av parterna förband sig till mycket begränsade löneökningar mellan 1991 och mars 1993 (Elvander 1997). År 1993 återgick man till separata förhandlingar på förbunds nivå, men de avtal som slöts i mitten av nittiotalet innebar återigen relativt höga löneökningar. Efter den kaotiska lönerörelsen 1995 uppmanades därför regeringen arbetsmarknadens parter att finna nya former för lönerörelsen (Elvander 2003). Detta föranledde fackförbund inom industrisektorn att inbjuda sina motparter till förhandlingar vilket 1997 utmynnade i det så kallade Industriavtalet.

Industriavtalet är ett avtal om en ny förhandlingsordning för fackförbund och arbetsgivare inom industrisektorn. Det innebär dels att man strävar efter att nya avtal skall vara på plats innan de gamla löper ut för att minska risken för konflikt. Dessutom inkluderas en opartisk ordförande under hela förhandlingsspelet för att underlätta lösningar. Utöver förhandlingsordningen skapade också Industriavtalet ett nytt partssammansatt samarbetsorgan inom industriområdet – Industrikommittén – som förutom att utse den opartiska ordföranden också utser neutrala experter till Industrins Ekonomiska Råd vilket skall ge ekonomiska underlag för avtalsförhandlingarna. Avsikten med Industriavtalet var även att göra den konkurrensutsatta industrin till löneledande, det vill säga, avtalen inom dessa branscher skulle vara normerande (sätta ”märket”) för resten av arbetsmarknaden. Elvander (2003) beskriver det som att Industriavtalet skapade en ny lönebildningsregim i Sverige eftersom avtalsformen spreds genom att liknande avtal också slöts inom andra branscher, bl.a. den offentliga sektorn. Dock sade Kommunal 2006 upp ett avtal från 2000 om kommunal förhandlingsordning (Medlingsinstitutet 2013:195).

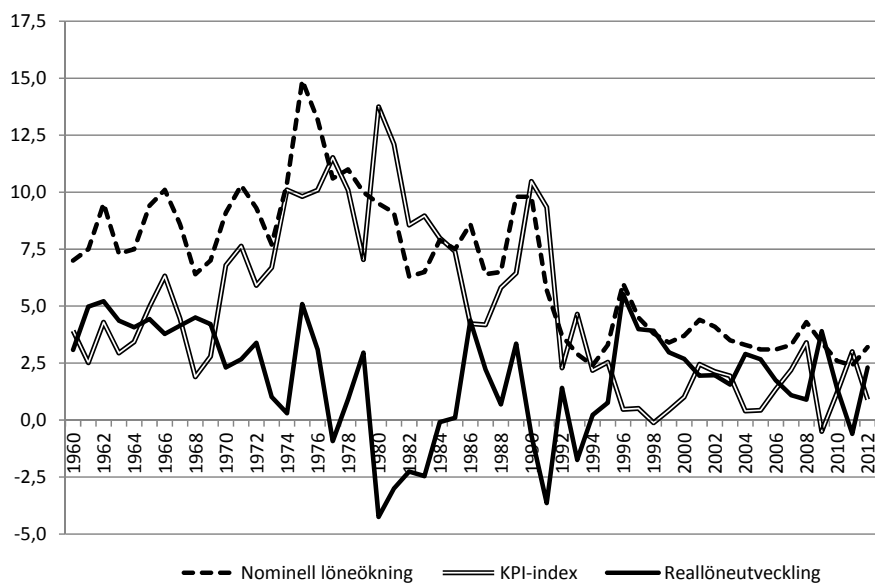
Ett ytterligare och kompletterande ben tillfördes även den nya lönebildningsregimen genom bildandet av det statliga Medlingsinstitutet. Det infördes 2001 med uppgiften att verka för en väl fungerande lönebildning över hela arbetsmarknaden där den konkurrensutsatta sektorns ses som löneledande (Nyström 2011). På sin hemsida beskrivs detta på följande sätt:

En väl fungerande lönebildning innebär att den internationellt konkurrensutsatta sektorn är normerande, vilket betyder att löneökningstakten inom industrin ska vara en norm för den övriga arbetsmarknaden, och att löneökningstakten anpassas till våra viktigaste konkurrentländer. (Medlingsinstitutets hemsida).

Medlingsinstitutet gavs rätt att tvinga fram medling i avtalskonflikter, samt i vissa situationer skjuta fram varslade stridsåtgärder. Dessutom skall Medlingsinstitutet sammanställa offentlig statistik kring lönebildning. Elvander (2003) pekar på att det även uppkom ett nära samarbete mellan de statliga medlarna och de opartiska ordförandena inom Industriavtalet.

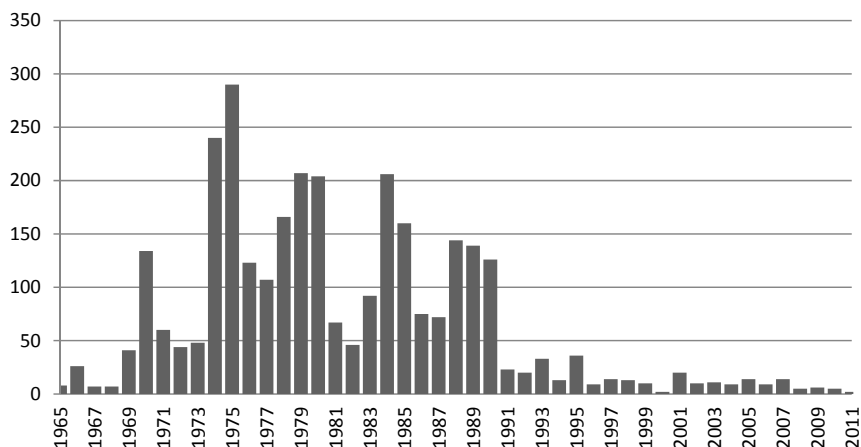
Denna lönebildningsmodell – i kombination med ramverken kring inflationsbekämpning – verkar samvariera med högre reallöner jämfört med 70- och 80-talet (figur 18). Den nominella genomsnittliga löneökningen ligger istället på en generellt lägre nivå än tidigare, vilket tyder på mer återhållna avtal. Lönebildningsregimen ser även ut att vara förknippad med lägre konfliktbenägenhet på arbetsmarknaden (figur 19). Också antalet förlorade arbetsdagar har varit få under perioden – i alla fall jämfört med åttiotalet (se Medlingsinstitutet).

Figur 18: Nominell löneökning, reallöneutveckling, samt KPI sedan 1960.

Källa: Medlingsinstitutet.

Figur 19: Antal verkställda konflikter i Sverige 1965-2011.

Källa: Medlingsinstitutet.

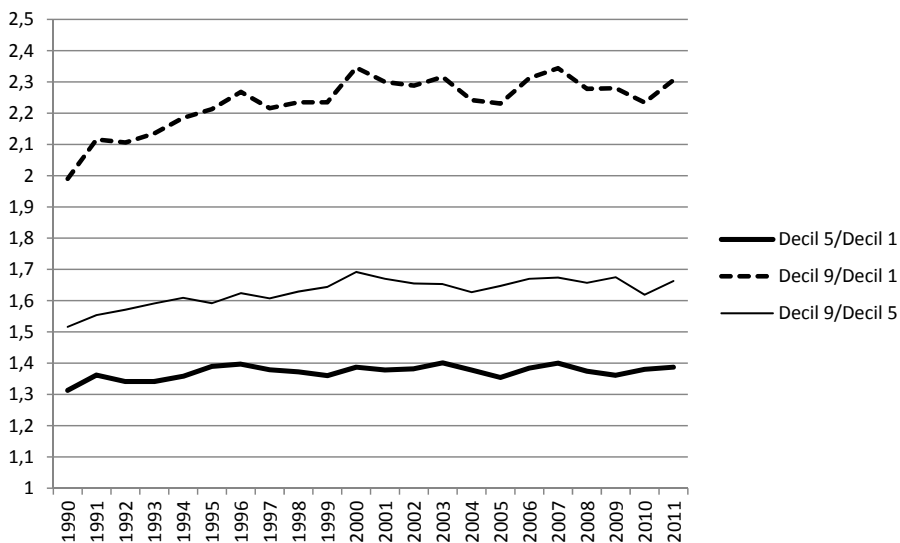
Vad gäller LO:s roll i denna nya förhandlingsregim så har den framförallt gått ut på att samordna de branschvisa förhandlingarna, till exempel med avseende på jämställdhetspotter eller låglönesatsningar. Samtidigt finns betydande spänningar mellan förbunden, där exportindustrins normerande roll inte entydigt accepteras.

2010 sa arbetsgivarföreningen Teknikföretagen upp Industriavtalet. Skälet vara att man inte längre ansåg att industrin satte märket på arbetsmarknaden eftersom LO försöker samordna förbunden att ställa upp på låglönesatsningar inom kvinnodominerade områden. 2012 trädde dock ett nytt Industriavtal ikraft bland annat med syfte att förstärka den konkurrensutsatta sektorns lönenormerande roll.

Såsom tidigare konstaterades har kollektivavtalen fortfarande en stor utbredning på arbetsmarknaden i Sverige. Enligt Medlingsinstitutet (Medlingsinstitutet 2013:140ff) hade kollektivavtalen 2012 en täckningsgrad på 88 procent av löntagarna. Denna stora utbredning kommer också av det speciella svenska fenomen som innebär att arbetsgivare som inte är anslutna till en arbetsgivarorganisation tecknar så kallade ”hängavtal”, vilka motsvarar kollektivavtalen inom branschen. Härigenom försäkras sig dessa arbetsgivare mot risken att utsättas för stridsåtgärder från facken. Kollektivavtalen har också en s.k. ”fjärrverkan” vilken innebär att även icke-fackliga medlemmar på ett företag med gällande kollektivavtal skall ha villkor enligt avtalet. Genom dessa egenskaper i det svenska förhandlingssystemet har lagstiftning om minimilöner eller allmängiltigförklaring av kollektivavtal inte behövts användas. Istället har ordningen varit mer eller mindre självreglerande. Men denna ordning har dock rubbats av den så kallade Lavaldomen, vilken vi återkommer till längre fram i rapporten.

En viktig fråga handlar om i vilken utsträckning som förbundsavtal ger utrymme för lönemässiga variationer på lokal nivå mellan grupper och individer. Det handlar helt enkelt om hur individualiserad lönesättningen är. Enligt Medlingsinstitutets (Medlingsinstitutet 2013:147ff) statistik på området var det bara 17 procent av de anställda i privat sektor år 2012 som berördes av generella höjningar utan möjlighet till individuella variationer. 23 procent av avtalen inom privat sektor innebar en generell höjning, men också med en individuell lönepott som fördelas lokalt. Mycket få avtal, endast 5 procent, innebar helt individuell lönesättning på lokal nivå. Inom offentlig sektor fanns dock alltid någon möjlighet till individuell lönesättning. Jämför man utvecklingen över den tämligen korta tid som statistik på området finns, så är det svårt att upptäcka någon speciell trend med avseende på individualiserade löner (Medlingsinstitutet 2001).

Figur 20: Lönekvoter innan skatt mellan olika lönedeciler av heltidsarbetande.

Källa: OECD (2013e).

En ytterligare central fråga är om löneregimen också lyckats bibehålla små löneskillnader mellan olika löntagare. Figur 20 visar kvoten mellan den andel av heltidsarbetande som har högst lön mot den som tjänar minst (9/1), de som ligger i mitten av lönefördelningen och de som tjänar minst (5/1), samt mellan de som tjänar mest och de som ligger i mitten (9/5). Diagrammet tyder på att kvoten inte förändrats så mycket mellan de som ligger i mitten av lönefördelningen och de som har sämst lön. Lönen för mittengruppen är knappt 1,4 gånger så stor under hela perioden. Det finns dock en tendens att de som tjänar mest drar iväg något från både mittengruppen

och de som har lägst inkomst. Det gäller framförallt fram till 2000-talet, därefter ser utvecklingen ut att ha stabiliserats.

Slutsatsen är dock att den nya löneregimen har hållit emot ganska väl mot ökande löneskillnader. Sverige har fortfarande klart mindre löneskillnader jämfört med andra länder. Kvoten för decil 9/1 var i Sverige 2,3 år 2011 (lönen är 2,3 gånger så stor för tiondelen med högst lön mot tiondelen med lägst lön). Motsvarande relation var i Danmark 2,8, i Tyskland 3,3 och Storbritannien 3,6. Lägg dock märke till att vi här inte tar hänsyn till andra typer av inkomster, t.ex. av kapital. De totala inkomstskillnaderna återkommer vi till längre fram i denna rapport.

Andra avtal under perioden

Andra viktiga överenskommelser mellan parterna har också gjorts under perioden. Det har ingåtts flera avtal för att underlätta rörlighet och omställning på arbetsmarknaden. För LO-anslutna inom privat sektor finns till exempel Omställningsavtalet från 2004 vilket genom den partssammansatta Trygghetsfonden ger hjälp till anställda som hotas av uppsägning att finna ett nytt jobb, t.ex. genom coachning (Bäckström 2005). Liknande avtal har sedan sjuttioalet funnits bland privattjänstemännen och sedan 2012 bland kommun- och landstingsanställda. I vissa av avtalen ges också olika former av kontanta stöd i form av engångsersättningar eller för att kompensera taket i arbetslöshetsförsäkringen (Sjögren Lindquist och Wadensjö 2011).

Det har även gjorts några viktiga försök till centrala överenskommelser som dock misslyckats. 2008 startade förhandlingar om vad som beskrevs som ett nytt Saltsjöbadsavtal, dvs. ett nytt huvudavtal för att reglera relationerna mellan Svenskt Näringsliv, LO och PTK. Svenskt Näringsliv var bl.a. intresserade av att diskutera konfliktregler, samt anställningsskyddet. Facken, å sin sida, lyfte fram rehabiliteringsfrågor och omställning. I mars 2009 sprack dock förhandlingarna efter att LO och PTK inte kunde acceptera ett förslag om förändringar i turordningsreglerna i LAS samt rätten att ta till sympatiåtgärder.

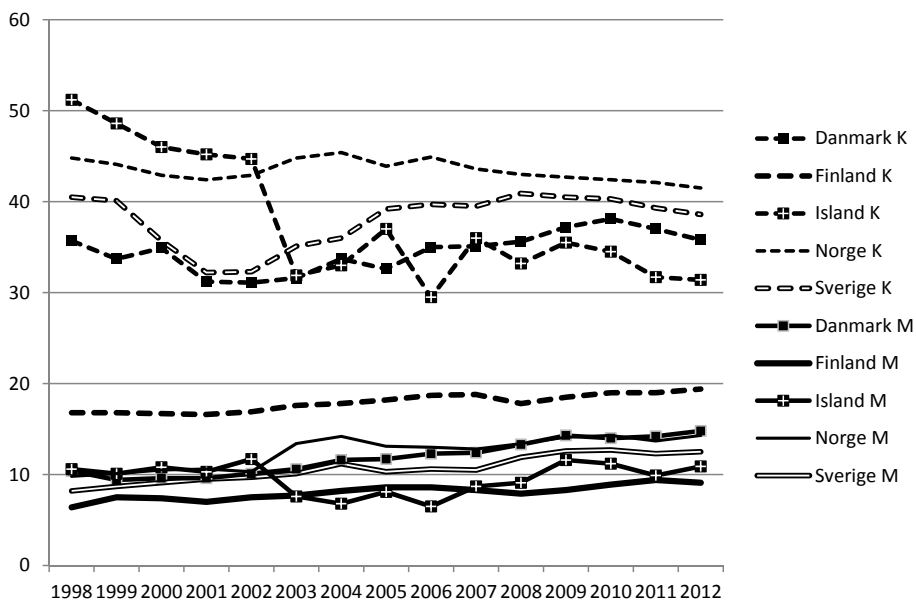
Jobbpakten, som lanserades av den borgerliga regeringen sommaren 2012, var också ett försök att åstadkomma en central överenskommelse mellan LO och Svenskt Näringsliv. Syftet var att komma överens om Yrkesintroduktionsavtal för personer under 25 år där arbete och utbildning varvas. Regeringen var beredd att skjuta till vissa subventioner för dessa typer av jobb, dessutom att avskaffa den differentierade avgiften till a-kassan om ett sådant avtal skulle komma till stånd. Treparsamtalen upphörde dock i början av 2013 då Svenskt Näringsliv lämnade dem. Förhandlingar fortgick istället mellan flera förbund och arbetsgivare och ett antal överenskommelser om yrkesintroduktion har kunnat ros i hamn eller är på gång – vilket varit tillräckligt för att regeringen nu säger sig kunna avskaffa de differentierade avgifterna till a-kassan.

Förändringar i centrala arbetsmarknadsregleringar

Arbetstidsfrågor

Den lagstadgade normala veckoarbetstiden på 40-timmar har inte genomgått några förändringar efter den senaste förkortningen i början av sjuttioalet. Arbetstidslagen från 1982 är dock i hög grad dispositiv vilket innebär att parterna har stora möjligheter att förhandla fram arbetstidsavtal både uppåt och nedåt (Ryberg-Welander 2000:170ff). EU:s Arbetstidsdirektiv som började implementeras i svensk lag 1996 och fullt ut från 2007 har ändå inneburit begränsningar i möjligheterna att avvika genom kollektivavtal: Kollektivavtal får generellt inte ingås som innebär försämringar jämfört med direktivet (Iseskog 2011). Ett exempel på vad detta har inneburit gäller jourtider där all tid på arbetsplatsen numera räknas som arbetstid vilket ökar risken för att överskrida regler för veckoarbetstid – högst 48 timmars genomsnittlig veckoarbetstid inklusive övertid (Lovén 2009).

Figur 21: Andel kvinnor och män av sysselsatta som definierar sig själv som deltidssarbetande. Procent.

Källa: Eurostat (2013b)

I Sverige arbetade 2010 ca 12 procent av männen och 40 procent av kvinnorna deltid (figur 21). Till och med början av 2000-talet skedde bland kvinnorna en nedgång och därefter en ökning fram till 2005 då nuvarande nivå etablerades. För männen finns

en svag uppgång under hela perioden. Bland de nordiska länderna avviker framförallt Finland med en liten andel deltidsarbetande kvinnor. I Sverige är deltidsarbete vanligt, förutom inom handeln, också inom vård, omsorg och social service – vilket bland annat facket Kommunal har kritiserat (se exempelvis SvD 120921). Sedan nittioalet har med jämna mellanrum frågan om deltidsarbetandes rätt till heltid dykt upp. Kravet antogs bl.a. på Socialdemokraternas kongress 2001 och utlovades vara genomfört innan valet 2006 av den dåvarande socialdemokratiska jämställdhetsministern (Sveriges Radio 3 maj 2005). Och senast hösten 2012 motionerade framträdande S-kvinnor om rätten till heltid (Motion 2012/13: A345). Dock har inga sådana lagförslag antagits.

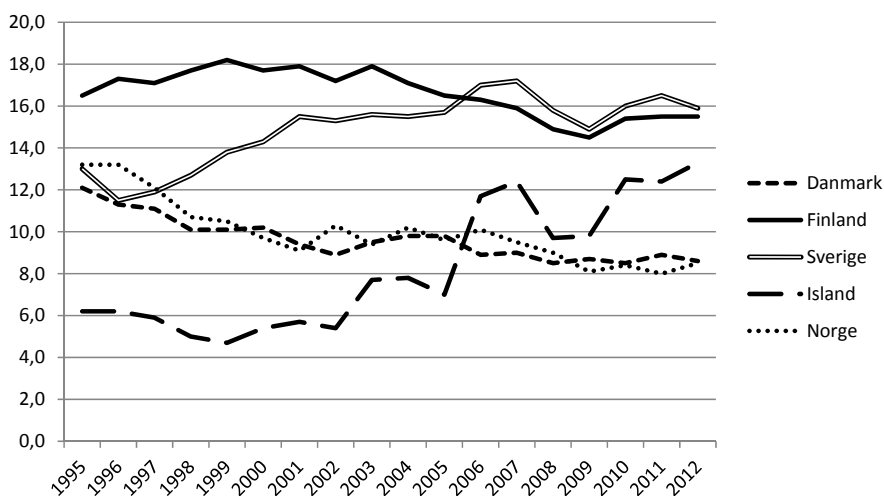
Lagen om anställningsskydd och bemanningsföretag

Lagen om anställningsskydd (LAS) tillkom efter en stigande kritik under sextioalet mot den strukturuomvandling som bland annat den solidariska lönepolitiken drev fram och som ledde till ökande rörlighet och otrygga jobb inom vissa branscher (Emmenegger 2010). Lagen infördes 1974 och i denna betraktas tillsvidare anställningar som den normala anställningsformen och tidsbegränsade anställningar som en undantagsform (Bylund och Viklund 2006, Furåker och Berglund 2009). Sedan dess har lagen genomgått en del förändringar som i huvudsak innebär att användningen av tidsbegränsade anställningar har liberaliserats. 1982 blev det lättare att använda provanställningar och att anställa vid behov. 1997 tilläts arbetsgivaren upp till fem visstidsanställda utan att behöva ange speciella skäl. 2007 ändrades lagen återigen och nu kan arbetsgivaren anställa ett obegränsat antal på allmän visstidsanställning. Om den anställda kvarstår i samma arbete efter två år övergår den tidsbegränsade anställningen till en tillsvidareanställning. Denna regel kan dock kringgås om arbetsgivaren byter form av tidsbegränsad anställning, t.ex. från vikariat till allmän visstidsanställning. TCO anmälde regeringen 2007 till EU-kommissionen eftersom man ansåg denna praxis bryta mot EU:s direktiv om visstidsarbete. EU-kommissionen har kritiserat de svenska reglerna som gör det möjligt att stapla tidsbegränsade kontrakt och hotat Sverige att dras inför EG-domstolen. Regeringen har ännu inte lyckats få fram ett lagförslag som löser problemet.

I Sverige ökade andelen tidsbegränsade kontrakt under perioden (figur 22). Ökningen skedde framförallt under 1990-talet, från en nivå på ca 10 procent i början av decenniet till drygt 15 procent 2001. Därefter var nivån tämligen stabil (dryga 15 procent) fram till andra halvan av 00-talet då det skedde en ökning t.o.m. 2007 med ett toppvärde på 17,2 procent av de anställda. Den senaste tillgängliga siffran ligger enligt Eurostat på 15,9 procent för 2012. Ökningen i slutet av nittioalet tyder på att arbetsgivarna värderar numerisk flexibilitet som viktigt när det råder osäkerhet om hur stark en konjunkturuppgång kommer att bli (Holmlund och Storrie 2002). En parallell utveckling skedde också i Finland som såg en kraftig ökning av tidsbegränsade kontrakt i början av nittioalet. Däremot har både Danmark och Norge haft

en minskning av tidsbegränsade kontrakt. Intressant att notera i detta avseende är att Norge har ett betydligt striktare anställningsskydd än Danmark – speciellt med avseende på tidsbegränsade kontrakt (Berglund et al. 2010). I Sverige har den liberala synen på tidsbegränsade kontrakt uppenbart ökat företagets möjligheter att använda anställningsformen. Det kan därför finnas en risk för en ny tillväxt av tidsbegränsade kontrakt då konjunkturen återigen vänder. Incitamentet förstärks dessutom av det relativt starka skyddet för tillsvidareanställda.

Figur 22: Andelen tidsbegränsat anställda av alla anställda, 15-64 år, 1995-2012.

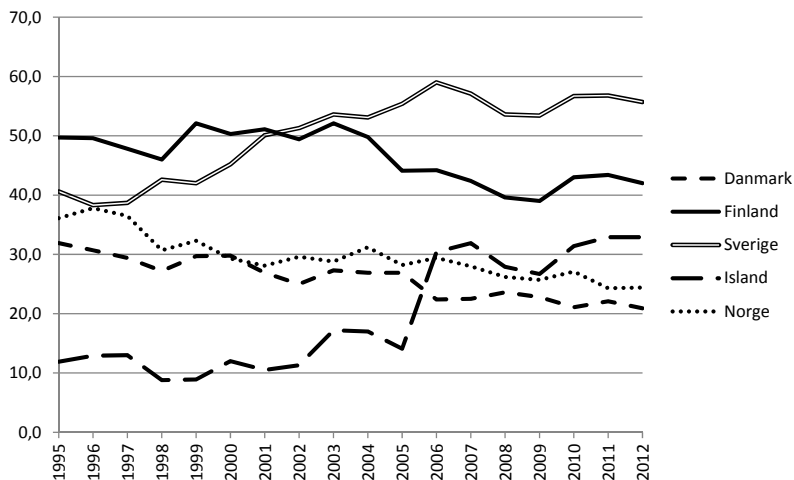
Källa: Eurostat.

En ytterligare aspekt av tidsbegränsade anställningar är att det är ett utbrett fenomen bland unga på arbetsmarknaden (figur 23). Och för Sveriges del har utbredningen ökat under större delen av perioden. I övriga länder, med undantag från Island så har utbredningen istället minskat. Sedan 2005 ligger andelen tidsbegränsat anställda bland 15-24 åringar runt 55 procent. Det är en betydligt högre nivå än i övriga nordiska länder och som innebär att en minoritet av åldersgruppen har tillsvidare anställningar. Denna osäkra ställning på arbetsmarknaden måste också ses i ljuset av den höga ungdomsarbetslösheten (se kapitel 7).

Två andra större förändringar i LAS är att sedan 1997 räknas anställningstid istället för ålder i beräkningarna av uppsägningstid (som längst 6 månader vid 10 års anställning och som kortast 1 månad vid kortare än 2 års anställningstid), samt att sedan 2001 får företag med upp till 10 anställda undanta två från turordningsreglerna (sist in, först ut). Vad gäller det sistnämnda är det viktigt att betona att lagen är semidispositiv vilket innebär att parterna genom kollektivavtal kan förändra turordningen vid

kollektiva uppsägningar. Sedan 1997 kan överenskommelser om avsteg också ingås på lokal nivå (Rudeberg och Ingelskog 2011:76). I omställningsavtalet mellan Svenskt Näringsliv och LO uppmanas även de lokala parterna att beakta företagets behov vid nedskärningar (Rudeberg och Ingelskog 2011:80). Enligt en undersökning från Svenskt Näringsliv så var det också ca 50 procent av företagen som 2009 hade gjort avsteg från turordningsreglerna (Rudeberg och Ingelskog 2011:123).

Figur 23: Andelen tidsbegränsat anställda av alla anställda, 15-24 år, 1995-2012.

Källa: Eurostat (EUROSTAT 2013c).

Bemanningsföretag får sedan 1993 verka fritt på den svenska arbetsmarknaden (Håkansson och Isidorsson 2011). Branschen har infört en viss självreglering genom en frivillig auktorisation i vars nämnd också facket är representerat. LAS gäller på samma sätt för bemanningsföretagen som andra företag i Sverige. Tidbegränsade anställningar skall därför även här ses som undantag och tillsvidare anställningar som det normala. Dessutom har LO och Bemanningsföretagen avtalat om striktare regler än LAS för när en tidsbegränsad anställning övergår i tillsvidare anställning (Håkansson och Isidorsson 2011). Branschen kännetecknas av hög personalomsättning, men det har inte skett någon stor expansion av bemanningsanställda sedan det blev tillåtet. 2008 utgjorde bemanningsanställda endast en dryg procent av alla anställda. Under de senaste åren har dock fenomenet att säga upp tillsvidare anställd personal för att ersättas med bemanningsanställda uppmärksammats och var en viktig fråga i 2010 års avtalsrörelse (Håkansson och Isidorsson 2011).

Konsekvenser av Lavaldomen, samt arbetsmigrationens utveckling

EU-medlemskapet 1995 innebar att Sverige anslöt sig till EU:s ”grundlag” om fri rörlighet för personer, kapital, varor och tjänster. Ett viktigt EU direktiv för att reglera rörligheten av tjänster är utstationeringsdirektivet antaget 1996 och implementerat 1999. Det innebär att för utstationerade löntagare i annat EU-land så gäller värdlandets regler för minimilöner, semesterdagar, arbetstider, arbetsmiljö etc. När Sverige 1999 implementerade dessa regler utelämnades dock bestämmelser om minimilöner (Proposition 1998/99:90). Sverige hade varken lagstadgade minimilöner eller så kallad lagstadgad allmängiltigförklaring av kollektivavtal utan förlitade sig på att det svenska kollektivavtalssystemet var förenligt med direktivet. Det innebär att fackföreningar har rätt att gå i stridsåtgärder mot företag som saknar avtal eller inte lever upp till kollektivavtalad normlönen och arbetsvillkor inom branschen. Genom *Lex Britannia* har svensk arbetsrätt också tillåtit stridsåtgärder i förhållande till utländska företag med utländsk arbetskraft som verkar tillfälligt i Sverige, men som har utländska kollektivavtal på lägre nivå. Lagändringen i MBL antogs 1991 med det explicita syftet att förhindra social dumpning (Proposition 1990/91:162).

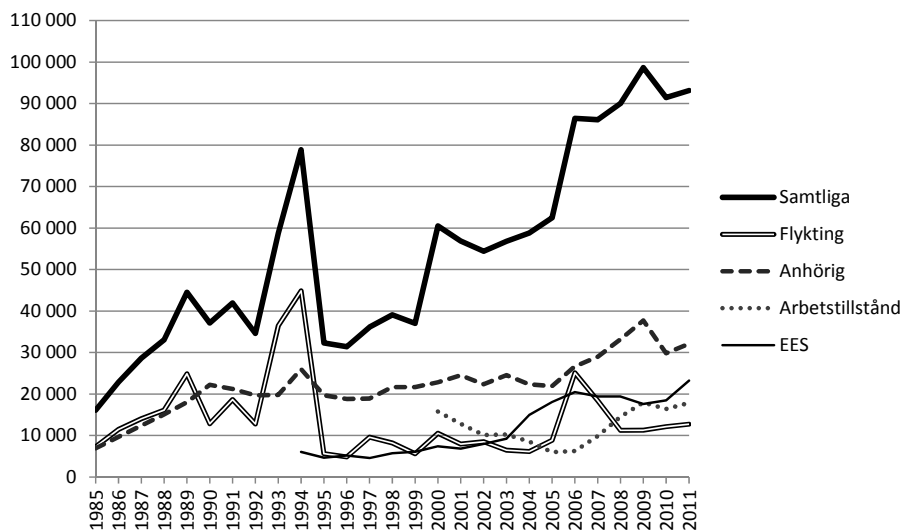
Det så kallade Laval-fallet har skapat ett stort frågetecken om denna ordning håller. Svenska Byggnadsarbetarförbundet satte 2004 det lettiska företaget Laval un Partneri i blockad för att få till stånd ett avtal för utstationerade lettiska arbetare som motsvarade det svenska kollektivavtalets snittlöner och arbetsskydd (Thörnqvist och Woolfson 2011). Företaget vägrade skriva under, vilket orsakade en utvidgad blockad och ledde företaget att, med stöd från Svenskt Näringsliv som betalade rättegångskostnaderna, ta fallet till Arbetsdomstolen. Arbetsdomstolen tog i sin tur ärendet vidare till EG-domstolen för att få klarhet i rättsläget.

2007 kom EG-domstolens beslut. Enligt Thörnqvist och Woolfson (2011) säger domen att a) blockaden strider mot den fria rörligheten för tjänster, b) stridsåtgärden mot social dumpning kan vara lagliga enligt EG-rätten, men att man inte kan tvinga företag att förhandla om bättre löner för utstationerade än vad inhemska lagstiftningen kräver, c) det svenska kollektivavtalssystemet ger oklarhet om vad som gäller, men att kollektivavtalens lägsta nivå är den norm som utstationerade måste uppfylla, d) *Lex Britannia* är diskriminerande eftersom företag med utländska kollektivavtal jämföras med företag utan avtal. Sammanfattningsvis var domens slutsats att fackens stridsåtgärder var oproportionerliga i förhållande till arbetsgivarens rätt att utnyttja den fria rörligheten av tjänster (Thörnqvist och Woolfson 2011). I svensk konflikt rätt har sådana proportionalitetsöverväganden aldrig direkt spelat någon roll (Bruun och Jonsson 2010:17).

Efter Lavaldomen följde en intensiv debatt och regeringen tillsatte en utredning för att klargöra läget. Det resulterade i en ny lag som antogs i mars 2010 (Proposition 2009/10:48). Lagen begränsar fackföreningarnas rätt att ta till stridsåtgärder mot företag med utstationerad arbetskraft. De får bara användas för att kräva minimivill-

kor i svenska kollektivavtal och endast i frågor om lön, arbetstider etc. (den ”hårda kärnan” i direktivet). Företag med utstationerad arbetskraft måste dock lämna in gällande kollektivavtal till Arbetsmiljöverket. Visar dessa att villkoren i allt väsentligt är lika förmånliga får inte facken vidta stridsåtgärder. Kritik har dock förts fram, bland annat av Europarådet och ILO, att *Lex Laval* begränsar fackföreningars rätt till stridsåtgärder allt för mycket. Företag har också möjlighet att kringgå lagstiftningen genom att lämna in ”luftavtal” som beskriver fördelaktigare villkor än i verkligheten. Innan klarhet skapas kring detta så är ofta företagens uppdrag avslutat i landet. Efter att oppositionen gått samman i Riksdagen har en ny utredning tillsatts som skall se över *Lex Laval* till 31 december 2014.

Figur 24: Beviljade uppehållstillstånd.

Källa: Migrationsverket.

I samband med EU-utvidgningen 2004 införde Sverige inga övergångsregler för arbetskraftsinvandring från de nya östeuropeiska medlemmarna. I debatten fanns dock farhågor om ökad konkurrens om jobben och risk för överutnyttjande av socialförsäkringssystemen från en ökad arbetskraftsinvandring (Dahlén 2006). I Riksdagen framfördes också förslag både från den socialdemokratiska regeringen och från oppositionspartierna om övergångsregler, men inget av dem vann majoritet.

Enligt EU/EES-avtalet måste en EU/EES-medborgare med uppehållsrätt i Sverige, t.ex. en arbetstagare eller arbetssökande, och som avser att stanna i Sverige i mer än tre månader registrera sig hos Migrationsverket. Härigenom kan vi få fram viss statistik om effekterna av utvidgningen (se figur 24). Efter 2004 sker en kraftig uppgång av registrerade uppehållsrätter enligt EU/EES. Nivån verkar ha stabiliserats kring ca 20 000

tillstånd per år. Dessa siffror tar dock inte hänsyn till antalet EU/EES-medborgare som arbetar i Sverige en kortare tid än tre månader. LO har i en egen undersökning försökt uppskatta hur många utstationerade arbetare som fanns i Sverige månadskiftet april/maj inom medlemsförbundens avtalsområde (Jonsson och Larsson 2013). Dessa skattas till drygt 18000 personer, med den klart största andelen inom byggsektorn (ca 15000). Siffrorna bygger på avdelningarnas uppskattningar av andelen utstationerade och är därför behäftade med en stor osäkerhet. Samtidigt tyder det på ett betydligt större antal utstationerade än det som anmäls till Migrationsverket.

Fram till 2008 hade Sverige tämligen hårda regler för arbetskraftsinvandring för personer utanför EU/EES-området (Frank 2010, Johansson 2012). Det tidigare systemet innebar en så kallad ”myndighetsbaserad arbetsmarknadsprövning” där det var Arbetsförmedlingen (AMS) som bedömde om ett utlyst arbete inte kunde besättas av svenskar eller av medborgare inom EU/EES innan arbetskraftsinvandring tilläts. Dessutom skulle berört fack ge tillåtelse för en utländsk rekrytering. Oftast gavs arbetstillstånd på ett år med små möjligheter till förlängning. Under 2000-talet driver dock Svenskt Näringsliv en ganska intensiv kampanj för att öka möjligheterna att rekrytera utomlands.

År 2008 förenklar alliansregeringen reglerna för arbetskraftsinvandring från ”tredje land”, dvs. utanför EU/ESS-området. Regeringen fick i Riksdagen stöd av Miljöpartiet för förändringen. I det nya systemet är det istället arbetsgivarna som ensidigt avgör om det finns ett rekryteringsbehov i utlandet. Utgångspunkten är att arbetstagaren är berättigad till arbetstillstånd om denne har ett konkret erbjudande om arbete från en specifik arbetsgivare och som inte erbjuder sämre villkor än gällande kollektivavtal på området. Arbetstillståndet kan vara upp till 2 år och kan förlängas upp till 4 år. Därefter kan arbetstagaren ansöka om permanent uppehållstillstånd. En utländsk arbetstagare får söka om nytt arbetstillstånd från Sverige om denne blir av med sitt arbete. Inom tre månader måste dock personen kunna uppvisa ett nytt anställningskontrakt. Också gäststudenter kan söka om arbetstillstånd. Dessutom kan asylsökande beviljas arbetstillstånd efter avslag på sin asylansökan om denne arbetat minst 6 månader och erbjuds ett arbete som varar minst ett år, samt uppfyller kollektivavtalade villkor.

I figur 24 visas också beviljandet av arbetstillstånd utanför EU/ESS och förmodligen kan två effekter skönjas. För det första en nedgång av tillstånd i samband med EU-utvidgning då flera viktiga arbetskraftsexporterande länder, t.ex. Polen, inkluderas i EU/EES-avtalet. För det andra en tendens till en ny nivå av arbetsmarknadstillstånd efter liberaliseringen av reglerna. Nya grupper som arbetsimmigrerar till Sverige kommer från Asien: Före 2008 var det ca 2000 personer per år. Från 2008 ligger antalet på drygt 10 000, där Thailand, Indien och Kina är de dominerande ursprungsländerna (Migrationsverket 2013).

Om vi till bilden lägger den generellt ökade invandringen, vilken framförallt drivs av anhöriginvandring så bör den bidra till ett ökat arbetskraftsutbud. Den svenska dis-

kussionen kring immigration till den svenska arbetsmarknaden har framförallt handlat om hur utländsk arbetskraft utnyttjas av svenska arbetsgivare, bl.a. bärplockare från Thailand som råkat illa ut. Det har också handlat om att arbetsgivare dumpar arbetsvillkor och löner genom utländsk arbetskraft. Det gäller framförallt inom åkerinäringen, men också inom byggnadssektorn har exempel kommit fram. Den förändrade lagen om arbetskraftsinvandring utanför EU/ EES har dock varit i skottgluggen från LO men försvaras av Miljöpartiet och Alliansen.

Arbetsmiljö och medbestämmande

År 1977 fick Sverige en arbetsmiljölag som reglerar både fysiska och psykosociala arbetsmiljöfrågor på arbetsplatserna. Syftet med lagen var att förebygga arbetsrelaterad ohälsa och den lade också vikt vid människors inflytande över sin arbetssituation (SFS 1977:1160). Lagen har genomgått några större förändringar sedan dess införande (Christmansson 2009, Thörnquist 2005:289, 2008). År 1991 fick arbetsgivaren mer internt ansvar för arbetsmiljöarbetet vilket 2001 tydliggjordes i begreppet ”systematiskt arbetsmiljöarbete”. Med detta förstärktes arbetsgivarens ansvar att agera proaktivt. Thörnqvist (2008) tolkar denna förändring som en övergång från extern myndighetskontroll till intern målstyrning av arbetsgivaren. Denna decentralisering ger arbetsgivarna ett större spelrum i arbetsmiljöarbetet.

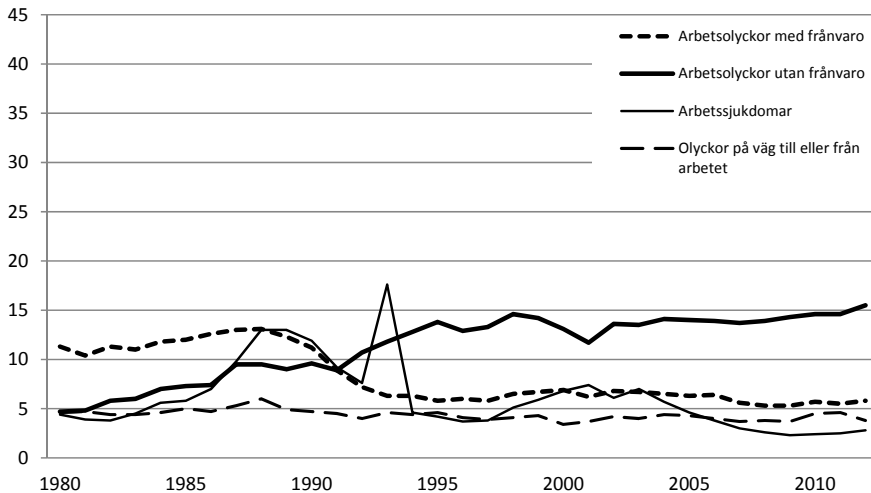
Den statliga kontrollen av arbetsmiljöarbetets sköttes fram till 2001 av Arbetarskyddsstyrelsen och Yrkesinspektionen (Thörnquist 2005:285). Arbetarskyddsstyrelsen hade rätt att utfärda bindande föreskrifter och var chefsmyndighet för Yrkesinspektionen. Den sistnämnda utförde själva tillsynen av arbetsmiljön. Från 2001 är dessa sammanslagna till en myndighet med namnet Arbetsmiljöverket. Fram till att SAF i början av 1990-talet beslutade sig för att dra sig ur de flesta partssammansatta organ så hade parterna representation i både Arbetarskyddsstyrelsen och Yrkesinspektionen. Vad gäller Arbetsmiljöverket kvarstod den fackliga representationen i styrelsen, men från 2008 ersattes styrelsen med ett så kallat Insynsråd utan facklig representation.

Skyddsombuden är arbetstagarnas representanter på arbetsplatsnivå i arbetsmiljöarbetet (LO 2012). Denna institution har funnits över hundra år men Skyddsombudens befogenheter förstärktes kraftigt efter förändringar i arbetsmiljölagen 1973, bland annat rätt att stoppa farligt arbete (Thörnquist 2005:279). Genom avtal mellan LO-SAF-PTK 1974 fick Skyddsombudet också rätt till omfattande utbildning på betald arbetstid. Med övergången mot ett mer målstyrt arbetsmiljöarbete betonas Skyddsombudet som pådrivande kraft på arbetsplatsen. Enligt LO fanns det 1989 113 000 skyddsombud och 2012 var siffran 97 000. Antalet skyddsombud har således inte ökat under perioden.

SAF sade 1991 upp ett centralt avtal med LO och PTK som funnits sedan 1942 och som bland annat reglerade möjligheter till företagshälsovård. Det har dock uppstått avtal på branschnivå som reglerar många av dessa frågor (Thörnquist 2008). Vad gäller

företagshälsovård upphörde 1993 statens stöd till denna. Arbetsmiljölagen stipulerar dock att arbetsgivaren skall tillse att det finns tillgång till företagshälsovård. Denna levereras nu ofta externt av olika vårdföretag. En vanlig kritik mot den nuvarande företagshälsovården är att den är allt för inriktad på friskvård och livsstilsfrågor snarare än arbetsmiljöproblem (Christmansson 2009:269). 1987 täcktes ca 87 procent av de anställda av företagshälsovård (Thörnquist 2005:284). Enligt (Christmansson 2009:269) var 2005 siffran 67 procent.

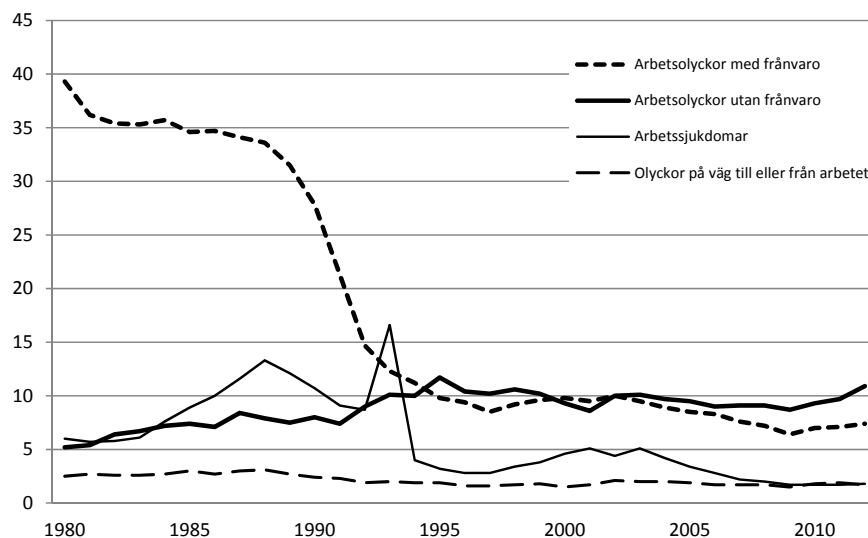
Figur 25: Anmälda arbetsskador per 1000 förvärsarbetande kvinnor.

Källa: Arbetsmiljöverket.

Figur 25 och 26 visar bland annat arbetsskador som arbetsgivaren är skyldig att rapportera till arbetsmiljöverket. För både kvinnor och män finns en tydlig nedgång i början av nittiotalet för arbetsolyckor med frånvaro – framförallt för män. Detta är förmodligen inte i huvudsakligen resultat av ett extremt vällyckat arbetsmiljöarbete utan snarare av en inbromsande konjunktur (framförallt i byggbranschen), samt striktare regler för sjukskrivning och arbetsskador (se kapitel 8). Därefter blir nivån ganska stabil för kvinnor och svagt nedåtgående för män fram till slutet av perioden. Vad gäller arbetsskador som inte leder till frånvaro – som arbetsgivaren trots det är skyldig att anmäla – så ser vi en kontinuerlig uppgång för kvinnor. För männen avbryts uppgången i mitten av nittiotalet. I slutet av perioden fortsätter den också för män. Vad denna uppgång beror på kan inte Arbetsmiljöverket förklara (skall utredas under hösten 2013). Möjliga orsaker vid sidan om en *de facto* ökning av olyckorna är större anmälningsbenägenhet och förändrade regler för arbetsskador och sjukskrivning. Vad gäller det sistnämnda kan regelförändringen 1992 om att arbetsgivaren betalar de första 14 dagarna av sjuklönen ha betydelse (se kapitel 8).

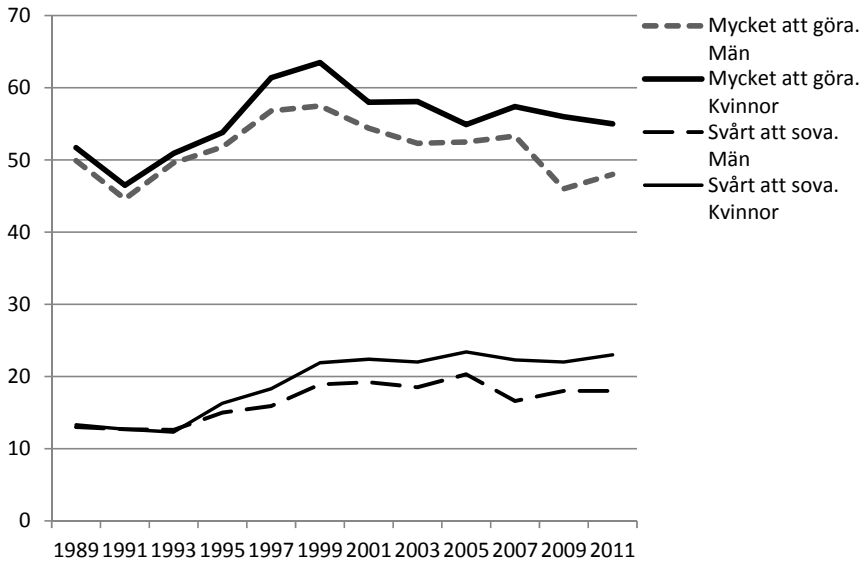
Figur 26: Anmälda arbetsskador per 1000 förvärvsarbetande män.

Källa: Arbetsmiljöverket.

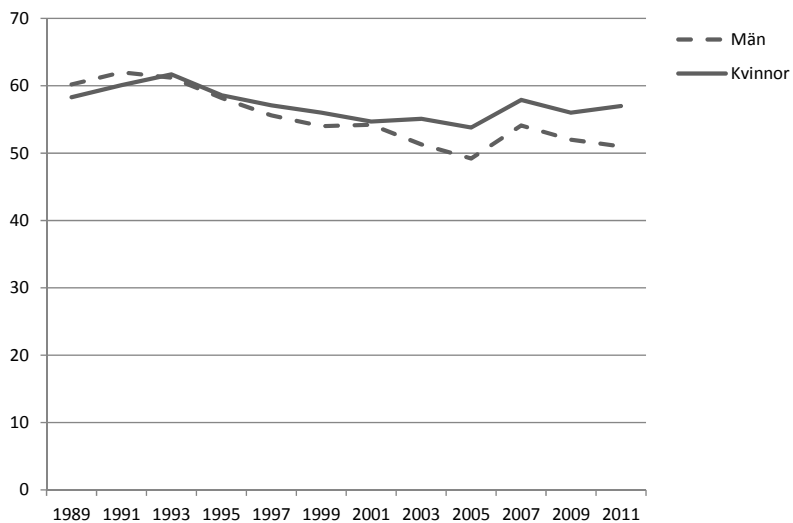
I figur 27 och figur 28 visas några långa tidsserier av subjektiva uppfattningar om arbetsmiljön. Under nittioalet sker en ökning av upplevelsen att ha mycket att göra på arbetet. Ökningen bryts dock i slutet av nittioalet men ligger kvar på en högre nivå än innan nittiotalskrisen – speciellt för kvinnor. Den andra serien i figuren visar en stigande tendens under nittioalet till att ha svårt att sova på grund av tankar på arbetet. Ökningen är här starkare för kvinnor än för män. I den andra figuren visas upplevelser av att ha ett omväxlande arbete. Här ser vi en nedåtgående trend under största delen av perioden. Arbetsmiljöverket (2012) visar också några tidsserier från 1995 om tunga lyft och buller som anger ganska stabila nivåer. Sammantaget ger figurerna indikationer på att arbetsmiljön inte har förbättrats under perioden som studerats.

Figur 27: Andelar som "upplever att varje vecka ha mycket att göra" samt "har varje vecka svårt att sova på grund av tankar på jobbet". Procent.

Källa: Arbetsmiljöverket (2012).

Figur 28: Omväxlande arbete. Procent.

Källa: Arbetsmiljöverket (2012).

Aktiv arbetsmarknadspolitik

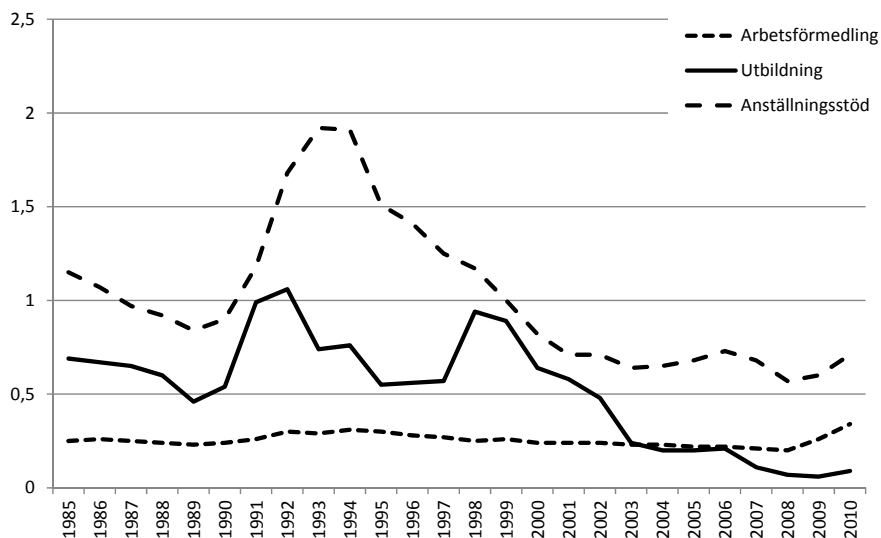
En hörnpelare i den svenska modellen har varit den aktiva arbetsmarknadspolitik. Den har setts som central för att underlätta strukturomvandling, solidarisk lönepolitik och full sysselsättning. Under de senaste två decennierna har den dock genomgått stora förändringar.

Mellan 1948 och 2008 förvaltades arbetsmarknadspolitik av Arbetsmarknadsverket (AMV). Under AMV fanns sedan Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) vilka skulle leda, samordna och fördela resurser till Länsarbetsnämnder som i sin tur ledde och samordnade arbetet i de lokala arbetsförmedlingarna i varje kommun. Fram till och med 1992 var arbetsmarknadens parter representerade i AMS styrelse och länsarbetsnämnder. Men i och med lagförändringen 1992 försvann partsrepresentationen i styrelser och nämnder. Dock fortsatte parterna att ha en viss insyn genom rådgivande nämnder. Efter 2008 skapades en ny myndighet som heter Arbetsförmedlingen. AMS och länsarbetsnämnderna har därmed upphört. Arbetsförmedlingen styrs av en styrelse, dessutom finns ett nationellt partsråd. Inom Arbetsförmedlingen finns 68 arbetsmarknadsområdet och därunder lokala arbetsförmedlingar.

Sedan slutet av nittioalet beskrivs arbetsmarknadspolitikens uppgift vara att den skall bidra till att öka anpassningsförmågan och rörligheten på arbetsmarknaden genom effektiv platsförmedling och kompetenshöjande insatser. På åttiotalet hade den aktiva arbetsmarknadspolitik också som ett av sina främsta syften att verka för full sysselsättning. Denna övergripande målsättning följer med in på nittioalet som ett centralt uppdrag för AMV (Bergeskog 1997). Men år 2000 förändras dock uppdraget till att endast verka för att främja sysselsättningen (Runeson och Bergeskog 2003). Efter införandet av Arbetsförmedlingen som central myndighet för arbetsmarknadspolitik beskrivs målet som ”varaktigt öka sysselsättningen” (Sibbmark 2009). Dessutom skall Arbetsförmedlingen fokusera på matchningen på arbetsmarknaden och bryta utanförskapet genom att prioritera arbetslösa långt från arbetsmarknaden. Det finns också ett tydligt fokus på att bidra till att öka arbetskraftsutbudet. Arbetsförmedlingen har sedan 2010 också uppdraget att främja nyinvandrades etablering på arbetsmarknaden, samt ansvaret för arbetslivsintroduktion för sådana som utförsäkrats från sjukförsäkringen.

På åttiotalet var Sverige ett föregångsland som satsade mest av alla OECD-länder på aktiv arbetsmarknadspolitik. Med aktiva åtgärder avses, till exempel, arbetsmarknadsutbildning, praktikplatser och subventionerade arbeten. Aktivering avser också sådana åtgärder som ökar de arbetslösas sökaktiviteter, t.ex. coaching. Sedan åttiotalet har de arbetsmarknadspolitiska åtgärdernas omfattning minskat och inriktning förändrats (Bengtsson och Berglund 2012, Lindvall 2011).

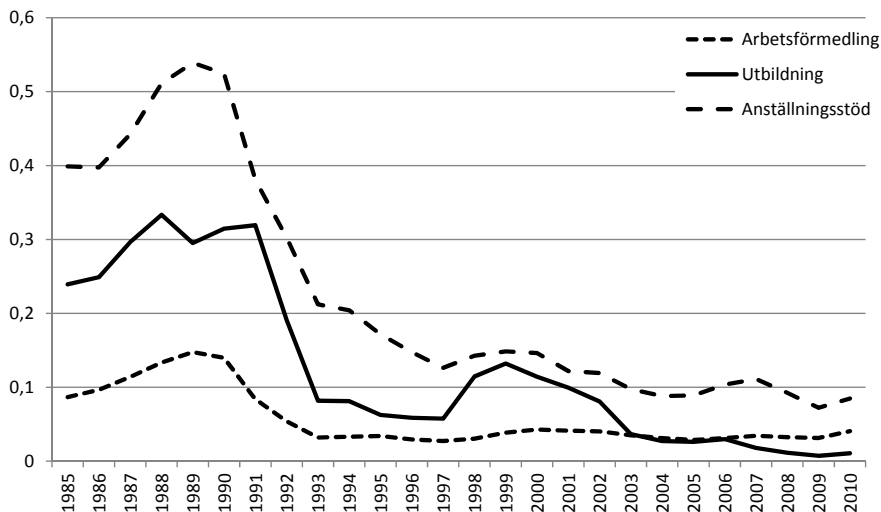
Figur 29: Utgifter för aktiv arbetsmarknadspolitik i relation till BNP (%).

Källa: OECD (2013e).

I figur 29 anges andelen i procent av BNP som används till olika former av aktiv arbetsmarknadspolitik. Dessa har grupperats i tre huvudformer. Arbetsförmedling handlar om kostnaderna för att matcha arbetslösa genom förmedling och coachning. Utbildning syftar på olika former av yrkesutbildningar, praktik eller arbetsmarknadsintroduktioner för att förbättra arbetslösas humankapital. Anställningsstöd innebär subventioner till arbetsgivare att anställa en arbetslös eller någon med funktionshinder. Figuren visar en kraftig ökning av utgifterna för både arbetsmarknadsutbildningar och anställningsstöd under nittiotalet. Detta hänger självfallet samman med den ökande arbetslösheten. Därefter ser man en minskning av anställningsstödet fram till början av 2000-talet då det planar ut. Satsningarna på arbetsmarknadsutbildningarna såg dock en ny topp vid slutet av 90-talet, som förmodligen kan förklaras av den dåvarande regeringens så kallade "Kunskapslyft" (se ovan). Därefter har satsningarna sjunkit avsevärt och i slutet av perioden ser vi en ytterligare minskning. Utgifterna för arbetsförmedling har legat konstant under perioden förutom de sista åren då vi ser en viss ökning.

Figur 30: Utgifter för aktiv arbetsmarknadspolitik i procent av BNP (%) dividerat med andelen arbetslösa.

Källa: OECD (2013e), egna beräkningar.

Kostnaderna för arbetsmarknadspolitiken hänger dock starkt ihop med arbetslöshetens storlek vilket gör det svårt att bedöma hur ambitiösa satsningarna har varit över tid. I figur 30 görs ett försök att kompensera för detta genom att dividera andelen av BNP med hur stor i procent arbetslösheten varit samma år. Detta ger ett grovt mått men kan tjäna till att få en överblick över satsningarna över tid. Bilden av den aktiva arbetsmarknadspolitiken förändras också avsevärt. Uppenbart är att de mest generösa satsningarna låg innan nittiotalskrisen. Vid en tid av mycket låg arbetslöshet var man beredd att trycka tillbaka den ytterligare genom anställningsstöd och det fanns en stark tilltro till att olika yrkesutbildningar bidrog till omställning och förhindrade flaskhalsar på arbetsmarknaden. Under nittiotalskrisen ökade dock tillströmningen till arbetsmarknadsutbildningarna lavinartat. Detta fick till följd att kvaliteten sjönk och det var svårt att planera vilka utbildningar som skulle bli gångbara när konjunkturen vände. I slutet av nittioalet syns återigen nysatsningen på utbildning och kompetensutveckling. Man lanserade då "Arbets- och kompetenslinjen" som kännetecknande för svensk arbetsmarknadspolitik. Men i början av 2000-talet kom också utvärderingar som kritiserade effektiviteten i användningen av arbetsmarknadsutbildningar (Calmfors et al. 2001). Tilltron till utbildningar som instrument i svensk arbetsmarknadspolitik verkar därefter ha fallit (se Lindvall 2011). De utbildningsinsatser som görs verkar också ha bytt karaktär till mer generella introduktionsprogram än dyra yrkesutbildningar (Bengtsson och Berglund 2012).

Arbetsförmedlingen har sedan länge haft att kontrollera sökaktivitet hos arbetslösa med a-kassa. Härigenom kan en viss aktivitetsgrad upprätthållas, speciellt har detta varit viktigt då Sverige under lång tid haft en tämligen generös arbetslöshetsförsäkring. Under senare år har denna kontrollfunktion understrukits alltmer. När den borgerliga regeringen definierade Arbetsförmedlingens uppdrag 2008 betonades speciellt att man skulle tillse att arbetslöshetsförsäkringen fungerar som en omställningsförsäkring (Sibbmark 2009). Den sökaktivitet som ställs som krav för a-kassa har successivt skärpts. Före 2001 ställdes det krav på en viss sökaktivitet och att den arbetslöse hade att acceptera ett anmodat lämpligt arbete. År 2001 skärptes reglerna så att den arbetslöse de första 100 dagarna endast behövde söka jobb inom sitt yrkesområde och på den lokala arbetsmarknaden. Men därefter måste man söka över hela arbetsmarknaden både yrkesmässigt och geografiskt. År 2007 tar alliansregeringen bort begränsningarna om yrkes- och geografiskt område, utan den arbetslöse måste söka arbete över hela arbetsmarknaden från första dagen som arbetslös (se närmre kapitel 8).

Alliansregeringens avtryck inom den aktiva arbetsmarknadspolitikens område i övrigt är för det första en ännu starkare betoning på arbetsförmedlingens uppgift att matcha arbetslösa där den stora satsningen är på så kallade "Jobbcoacher" med uppdraget att motivera och hjälpa arbetslösa att söka jobb. Detta har öppnat en ny dörr för privata aktörer inom arbetsmarknadspolitikens område. Den andra stora satsningen gäller de som står längst från arbetsmarknaden. Här har den så kallade Jobb- och Utvecklingsgarantin (JOB) varit den viktigaste åtgärden. JOB riktar sig till sådana som nått maxgränsen för arbetslöshetsersättning på 300 dagar (Sibbmark 2012). Fas 1 som pågår som längst 150 dagar, och där den arbetslöse erhåller aktivitetsstöd, innebär intensifierade jobbsökningsaktiviteter, t.ex. coaching. Därefter infaller fas 2 som skall innefatta praktik eller arbetsträning. Om personen inte funnit jobb efter ytterligare 300 dagar med aktivitetsstöd så infaller fas 3 som kan pågå upp till 2 år. Den innebär att personen skall få en sysselsättningsplats hos en anordnare. Denna plats får inte tränga undan ordinarie arbeten. Många av anordnarna är stiftelser eller ideella organisationer (45 procent) (Liljeberg et al. 2013). Ersättningen utgörs de första 1,5 åren av fr.a. aktivitetsstöd (max 680 kr per arbetsdag om man haft a-kassa, annars 223 kr). I fas 3 får endast de som haft a-kassa aktivitetsstöd. Övriga får söka försörjningsstöd (socialbidrag) från kommunen (Liljeberg et al. 2013). Totalt deltog 65 000 personer i fas 1 och 2, och 34 000 i fas 3 i april 2013. JOB är det största arbetsmarknadspolitiska programmet och har sedan dess start successivt växt. Det har också varit mycket omdiskuterat. Riksdagen (Rödgröna plus Sverigedemokraterna) beslöt 2011 att inga fler arbetslösa skulle anvisas till fas 3, vilket trots det har fortsatt. Deltagare har beskrivit sig som dömda till meningslösa aktiviteter och JOB har kallats för Sveriges största arbetsgivare.

Några sammanfattande reflektioner

Under de dryga 20 år som varit i fokus i detta kapitel så har det svenska förhandlings-systemet mellan parterna både varit hotat, överlevt och utvecklats. De centrala förhandlingarna bröt ihop i början av perioden, men på grund av historiska omständigheter (nittiotalskrisen) sker från andra halvan av nittio-talet återigen en rörelse mot ökad samordning. Förmodligen ser också arbetsgivarsidan ett hot i en alltför decentraliserad avtalsrörelse, med ökad risk för intern konkurrens genom löner, större konfliktrisk och ökade transaktionskostnader. Under perioden etableras även en stark normativ styrning där den internationellt konkurrensutsatta sektorn skall sätta märket för resten av avtalsrörelserna. Staten har också försökt institutionalisera normen genom Medlingsinstitutet. Dessutom har förhandlingsordningar skapats för att minimera risken för konflikter (Industriavtalet, Medlingsinstitutet). Ser man på resultatet av dessa strävanden så verkar denna ordning ha satt sig och resulterar i få konflikter och tillbakahållna avtal.

Den fackliga organisationsgraden har också varit en frågeställning under perioden. Ur en internationell synvinkel är den fortfarande mycket hög i Sverige, men en viss minskning har kunnat skönjas och speciellt i slutet av perioden som en konsekvens av höjningarna av medlemsavgifterna till a-kassan. Kanske kan medlemstappet hejdas om en återställning av avgifterna genomförs. Dock indikerar utvecklingen att den fackliga organisationsgraden inte är osårbar i Sverige. Medlemmarna måste känna att medlemskapet ger trygghet och gör nytta. En obligatorisk a-kassa kan därför säkerligen leda till en ny medlemsminskning. Av stor vikt är också att nå unga, där de största minskningarna har skett. Medlemstappet bland dessa är förmodligen inte en konsekvens av att de utmärks av speciellt individualistiska värderingar som ifrågasätter kollektiva lösningar, utan snarare av en svag anknytning till arbetsmarknaden. Tidsbegränsade kontrakt och deltid inom branscher som handeln, hotell och restaurang varvat med arbetslöshet och studier gör de unga svåra att organisera. Samtidigt är kanske behovet där som störst och av strategiskt intresse inför framtiden.

I kapitlet har också centrala lagar och regleringar belysts. Ett intryck efter genomgången är att det under perioden successivt skett en starkare betoning av lagstiftning på arbetslivets område, vilket är en konsekvens av Sveriges EU-inträde. Direktiv som implementeras i Sverige slår fast miniminivåer som inte kan understigas genom kollektivavtal, t.ex. i arbetstidsdirektivet. Detta kan kanske i vissa fall ses som en förstärkning för arbetstagarsidan, men det kan också undergräva kollektivavtalssystemet. Av speciell oro är självfallet utfallet av Laval-domen där Sverige har fått förändra i MBL så att fackens möjlighet att använda konfliktvapnet har försvagats. Som en följd av Laval har också några fackförbund och forskare fört fram åsikter om att allmängiltig-förklaring av kollektivavtal bör utredas och diskuteras (Transportarbetaren 130927).

Det finns också några förändringar i de institutionella förhållanden som kan sägas leda till en lönepress nedåt för löntagarsidan, speciellt i en situation med hög

arbetslöshet. För det första handlar det om arbetslöshetsförsäkringen som kraftigt har försvagats under perioden. Denna försäkring måste ses i kombination med en allt mindre ambitiös aktiv arbetsmarknadspolitik. Speciellt skall framhållas minskningarna av arbetsmarknadsutbildningarna vilket försämrar förutsättningarna för arbetslösa att anpassa kompetenserna efter efterfrågan. Kraven på aktivering har också ökat – genom coaching och starkare kontroll av sökaktiviteter håller man arbetskraftsutbudet uppe. Man kan säga att arbetsmarknadspolitikerna övergått från att satsa på *employability* – kompetenshöjande åtgärder – till arbetslösas *standby-ability* – att stå till buds för första bästa jobb (Bengtsson och Berglund 2012). Lönepressen kan ytterligare förstärkas av ökad arbetskraftsinvandring som en konsekvens av liberaliserade regler samt av utstationerad arbetskraft.

En annan institutionell förändring som bör lyftas fram är den successiva liberaliseringen av LAS när det gäller tidsbegränsade kontrakt. Denna kontraktsform har också ökat under perioden och framförallt för unga. På detta sätt drabbas unga av en dubbel osäkerhet genom den höga arbetslöshet som också utmärker dem. Vi kommer att återkomma till detta längre fram i rapporten.

När det gäller utvecklingen på arbetsmiljöområdet så finns det skäl för viss oro. De förbättringar som kontinuerligt skett under nittonhundratalet verkar plana ut under perioden och till och med vända. Förklaringen till detta kan vara många: minskad tillsyn, sämre företagshälsovård, mindre fokus från arbetsgivare och fack. Arbetslivsinstitutets nedläggning är också ett exempel på nedprioritering av sådana frågor. Kanske har arbetsmiljöarbetet redan nått de stora framgångarna och ytterligare förbättringar kräver mycket mer kraft och vilja hos aktörerna. Men kanske är också utvecklingen en konsekvens av starkare konkurrens både bland företag och anställda vilket ökar riskerna för olyckor och försämrade arbetsmiljö.

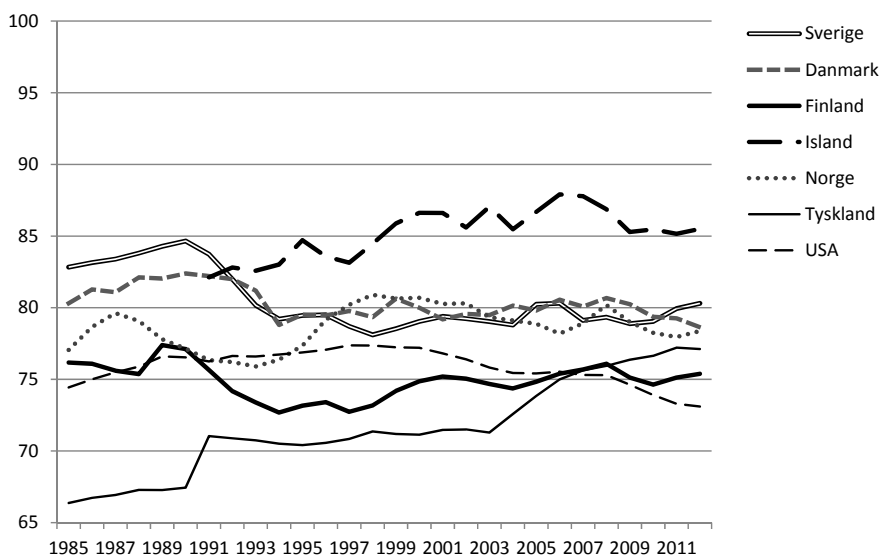
7 Arbetsmarknaden

I detta avsnitt skall vi göra en analys av utfallen på arbetsmarknaden framförallt med avseende på sysselsättning och arbetslöshet. Såsom tidigare visas data från OECD på grund av dess större jämförbarhet över tid och mellan länder. Sverige jämförs framförallt med de övriga nordiska länderna, men också data för Tyskland och USA kommer att redovisas. Perioden som belyses är 1985-2012. Skälet för att också visa några år in på åttiotalet är att ge en indikation om den radikalt annorlunda arbetsmarknadssituation som rådde före nittioalet.

Vi skall först fokusera på arbetskraftens storlek 15-64 år, det s.k. relativa arbetskraftstalet (figur 31). Det inkluderar både sysselsatta och arbetslösa och visar därför andelen som är aktiverade för att förvärvsarbeta. Under perioden 1985 till 1990 var arbetskraftens storlek i Sverige mellan 83-84 procent (maximum 1990 med 84,7 procent). Åren 1991 till 1993 sjunk den och stabiliserades mellan 1994-04 strax under 80 procent. Den lägsta andelen i arbetskraften finner vi 1998 med 78,1 procent. Mellan 2005 och 2012 ligger arbetskraften runt 80 procent (maximum 2006 och 2012 med 80,3 procent) förutom krisåren 2008-10 då den är närmare 79 procent.

Jämför vi med övriga nordiska länder var andelen i arbetskraften högst i Sverige före nittiotalskrisen, men sjunk sedan betydligt mer än i de övriga länderna. Från mitten av nittioalet ligger den på ungefär samma nivå som i Danmark och Norge medan Island har en betydligt större andel i arbetskraften och Finland ett betydligt lägre. Tyskland har haft en successivt stigande andel i arbetskraften, men har ännu bara en högre nivå än Finland. För USA:s del har den mestadels legat en bit över 75 procent, men i slutet av perioden faller den därunder och ligger lägst av de redovisade länderna. Det som brukar beskrivas som ett av det mest kapitalistiska landet i världen med ett minimalt socialt skyddsnät för invånarna aktiverar således lägst andel av befolkningen i förvärvsarbete av de jämförda länderna. Det är till och med så att av 36 OECD-länder med uppgifter 2012 så återfinns Island på 1:a plats, Sverige 3:a, Danmark 5:a och Norge 6:a. Finland hittar vi på 13:e plats. Det är alltså inte så att en välutbyggd välfärdsstat samvarierar med ett litet arbetskraftsutbud.

Figur 31: Relativa arbetskraftstalet 15-64 år. Procent.

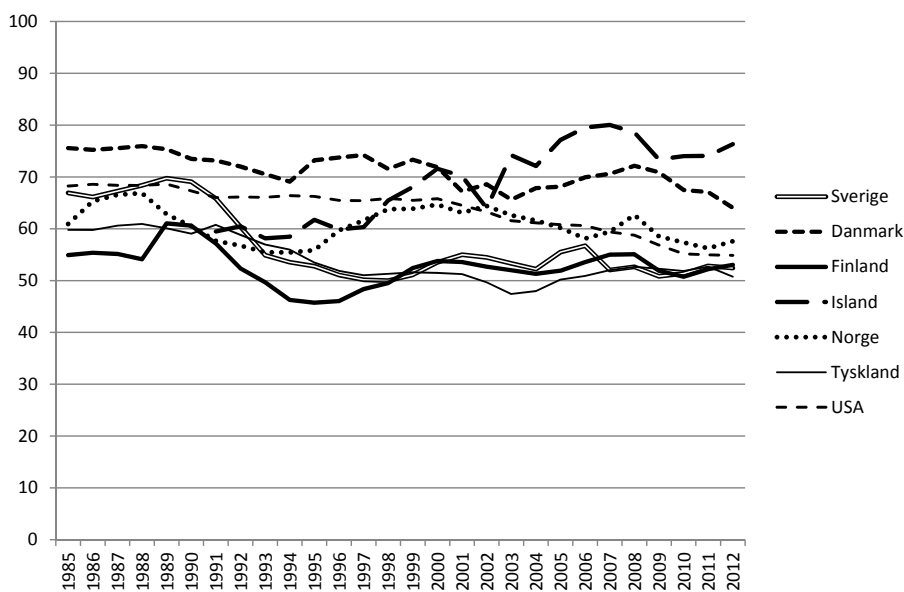
Källa: OECD (2013e).

Den ekonomiska förklaringsmodellen till att människor står till arbetsmarknadens förfogande utgår ifrån att människor väljer mellan arbete och "fritid" bland annat beroende av vilka alternativa försörjningskällor som finns. Två centrala alternativa försörjningskällor i detta sammanhang finns i pensionssystemet och studiesystemet. Dessa system påverkar framförallt den äldre och den yngre delen av befolkningen. En tredje alternativ "försörjningskälla" är familjen, vilken innebär att någon i familjen förvärsarbetar (traditionellt mannen) medan någon annan hemarbetar (traditionellt kvinnan). Också andra i familjen, t.ex. vuxna barn, kan få del av familjen som försörjningskälla, t.ex. i form av boende och mat *in natura*. Även själva efterfrågan av arbete spelar en stor roll för arbetskraftsutbudet. Goda chanser att finna jobb ökar automatiskt andelen som kommer att försöka ta chansen. En låg efterfrågan leder istället till höga "kostnader" för den arbetssökande att hitta ett jobb, t.ex. stora ansträngningar av att kontakta många arbetsgivare med liten sannolikhet för framgång. Vid en sådan situation finns risk att man drar sig ur arbetskraften. Utöver detta spelar också demografiska faktorer en roll, till exempel migration.

I figur 32 och 33 visas andelen i arbetskraften i åldersgrupperna 15-24 år och 55-64 år i de nordiska länderna. Vad gäller den yngsta åldersgruppen sker en kraftig nedgång i Sverige i början av nittiotalet, betydligt kraftigare än i övriga nordiska länder. Arbetskraftsdeltagandet har därefter stabiliserat sig på samma nivå som i Finland. Förklaringarna till nedgången är flera. Den viktigaste är en minskad efterfrågan på

arbete, vilket generellt påverkar den yngsta åldersgruppen extra mycket eftersom andra försörjningskällor ofta finns att tillgå, t.ex. familjen eller i utbildningssystemet. Från 1998 skedde en viss ökning av arbetskraftsutbudet som dock bröts av krisen 2009.

Figur 32: Relativa arbetskraftstalet 15-24 år i Norden, Tyskland och USA, 1985-2012. Procent.

Källa: OECD (2013e).

Studerar vi den äldsta åldersgruppen finner vi en annan utveckling än för den yngsta. Sverige har efter Island den högsta andelen äldre i arbetskraften, strax följt av Norge. Krisen på nittioalet minskade inte arbetskraftsutbudet bland äldre nämnvärt. Sverige "utrangerade" således inte i någon större utsträckning arbetskraft av arbetsmarknadsskäl under nittiotalskrisen, t.ex. genom förtidspensioneringar. Sedan 1998 finns dessutom en ökning av arbetskraftsdeltagandet för den äldsta åldersgruppen. Detta tyder på att både möjligheterna och incitamenten att stanna kvar i arbetskraften har ökat för de äldre. Här spelar institutionella system en viktig roll. Möjligheterna till förtidspension/sjuk- och aktivitetsersättning blev exempelvis striktare såväl 1991 och 1997 när förtidspensionering utifrån olika kombinationer av ohälsa, arbetslöshet och arbetsmarknadsskäl skärptes (Palmer 2004).

Pensionssystemet som sjösattes 1999 ger också starka incitament att kvarstå i arbetskraften. Detsamma gäller de s.k. jobbskatteavdragen i slutet av 2000-talet. Den generella bilden för alla sju länder i fokus är ett allmänt större arbetskraftsdeltagande för åldersgruppen 55-64 år över perioden.

Figur 33: Relativa arbetskraftstalet 55-64 år i Norden, 1985-2012. Procent.

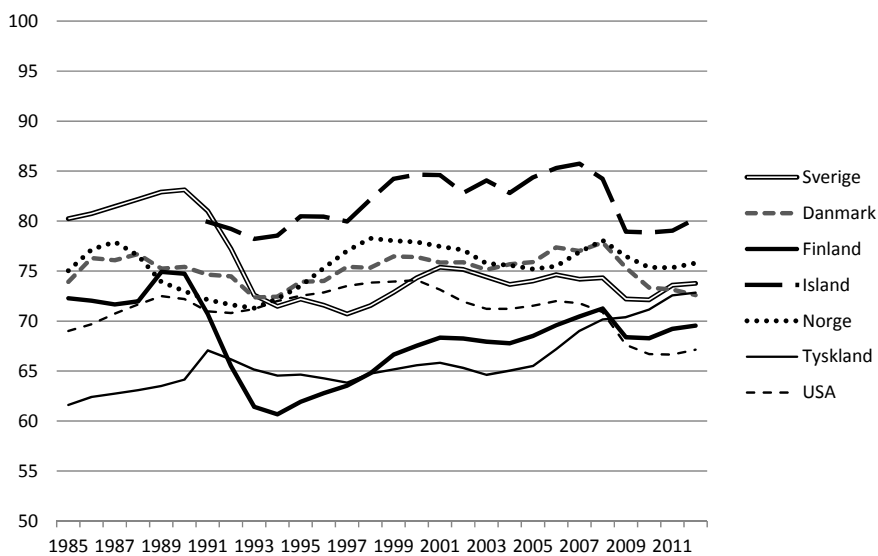
Källa: OECD (2013e).

Vi går nu vidare och fokuserar på sysselsättnings- och arbetslöshetsnivåerna i ett nordiskt och internationellt perspektiv. Det som framförallt avgör dessa nivåer är efterfrågan på arbetskraft inom privat och offentlig sektor. Men också institutionella förhållanden påverkar. Forskningen har pekat på arbetslöshetsförsäkringens utformning och matchningens effektivitet genom arbetsförmedling och aktiv arbetsmarknadspolitik. Även anställningsskyddets betydelse har diskuterats.

I figur 34 anges sysselsättningsgraden för perioden 1985-2012. Med sysselsättningsgrad avses andelen av befolkningen som är sysselsatta vid undersökningstillfället. Sysselsatta är sådana som vid mättillfället arbetar, men också sådana som tillfälligt är borta från arbete, t.ex. sjuka eller föräldralediga. Mellan 1985 och 1991 ligger sysselsättningsgraden på mellan 80-83 procent (max 1990 med 83,1 procent). Den faller sedan till ett minimum 1997 (70,7 procent). Därefter har den återhämtat sig något och legat runt 74-75 procent. Jämför vi med övriga nordiska länder föll Sverige från att ligga i topp tillsammans med Island till en nivå något lägre än Danmark och Norge. Finland rasade under nittio-talet från en nivå lik den i Danmark och Norge till den lägsta sysselsättningsgraden i Norden. Dock har Finland haft en starkare återhämtning och närmast sig övriga länder. Vad gäller Tyskland och USA uppvisar det förstnämnda landet en stark sysselsättningsstillväxt sedan mitten av 2000-talet. En del av denna kan säkert förklaras av Tysklands gynnade situation inom Euro-området,

samt de reformer av arbetsmarknaden som genomfördes i mitten av 2000-talet, de s.k. Hartz-reformerna. Dessa innebar bl.a. skapandet av låglönejobb, s.k. ”minijobs” vilka har expanderat på den tyska arbetsmarknaden (Eichhorst och Tobsch 2013). Under det sista året i serien når Tyskland i princip den danska och svenska nivån för första gången. USA har fått se en negativ utveckling sedan början av 2000-talet och är nu rejält passerad av de nordiska länderna.

Figur 34: Sysselsättningsgrad. 15-64 år.

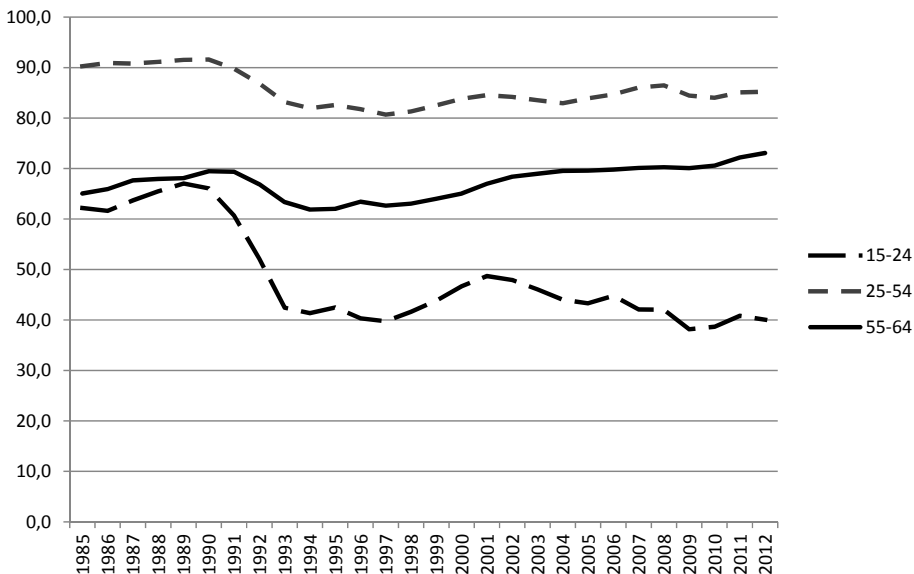

Källa: OECD (2013e).

Figur 35 visar sysselsättningsgraden för tre ålderskategorier och åskådliggör inom vilka av dessa förlusten av sysselsättning framförallt ägt rum sedan åttiotalet. Det första som kan konstateras är att det inte är inom den äldsta kategorin. Sysselsättningen återhämtade sig starkt inom denna efter nittiotalskrisen och ligger i slutet av perioden till och med högre än under åttiotalet. Såsom tidigare konstaterats har den äldsta kategorin fått starkare incitament att fortsätta arbeta. Till detta bör också läggas att näringsstrukturens karaktär har fortsatt att förändras mot mer av tjänstearbeten (se mer nedan). Dessutom har hälsan förbättrats hos den äldsta åldersgruppen på arbetsmarknaden, vilket kan bidra till senare pensionering. Också ålderskategorin 25-54 har haft en ganska positiv sysselsättningsutveckling. Den sjönk visserligen med närmare 10 procentenheter under nittiotalskrisen, men därefter har sysselsättningsgraden krupit upp med ett maximum på 86,5 procent 2008. Denna ålderskategori har på många sätt störst incitament för en stark förankring på arbetsmarknaden eftersom många inom åldersspannet har familjer att försörja.

Såsom också förändringarna i arbetskraften antyder är det framförallt i den yngsta ålderskategorin som sysselsättningsminskningen under nittiotalet blev som kraftigast. Andelen sysselsatta 15-24 år var som störst 1989 med 67 procent. Den sjunker sedan fram till 1997 då den fallit ner till 39,7 procent. Återhämtningen blir mycket svagare för ålderskategorin. En ytterligare topp kan dock skönjas 2001 då sysselsättningsgraden stigit till 48,7 procent. Därefter sker en successiv sänkning av sysselsättningen och 2009 drabbas ålderskategorin av en ny bottennotering på 38,1 procent, det vill säga lägre än under nittiotalskrisen. År 2012 har Sverige lägst sysselsättningsgrad i Norden bland 15-24 åringar (Is 66,0; DK 55,0; No 52,7; Fi 43,3).

Figur 35: Sysselsättningsgraden för tre åldersgrupper.

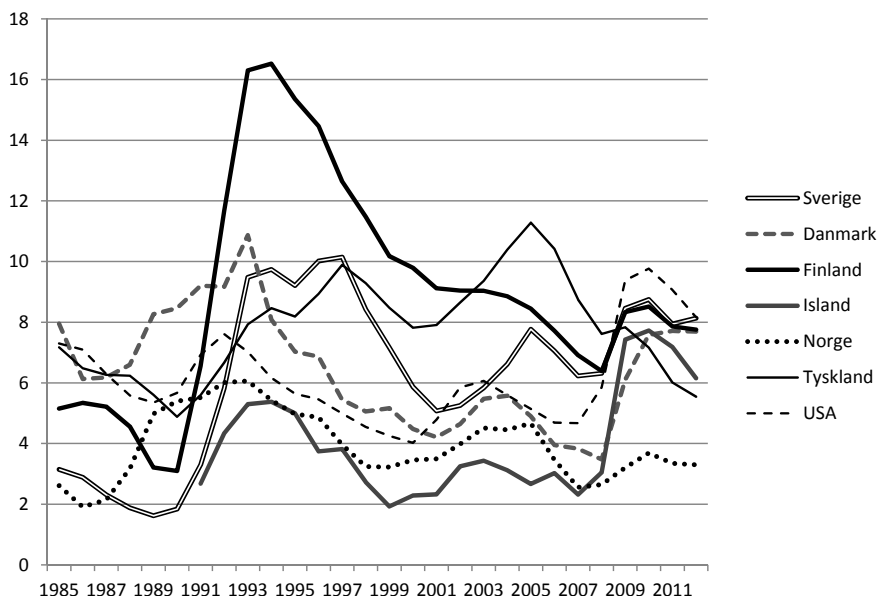

Källa: OECD (2013e).

Arbetslösheten under perioden redovisas för hela åldersspannet 15-64 år i figur 36. Det beräknas som procentandelen av arbetskraften och kallas officiellt för det relativa arbetslöshetstalet. Sverige hade såsom tidigare diskuterats en kraftig ökning av arbetslösheten under nittiotalet. Från 1998 till 2001 minskar den dock avsevärt och hade det sistnämnda året sjunkit ner till närmare 5 procent. Därefter kryper arbetslösheten sakta uppåt igen och i samband med krisen 2009 når den över 8 procent. Ser vi på arbetslösheten i ett nordiskt perspektiv, så kan man återigen konstatera att Finland blev oerhört hårt drabbad av nittiotalskrisen. Den högsta nivån ligger på 16,5 procents arbetslöshet 1994. Därefter hade Finland en kontinuerlig minskning ända fram till 2008 då den nådde de svenska nivåerna. Också Danmark drabbades hårt av arbetslöshet

i samband med nittiotalskrisen. Samtidigt hade Danmark en betydligt högre arbetslöshet än Finland och Sverige redan på åttiotial vilket gjorde att ökningen inte riktigt blev så våldsam som i dessa länder. Danmark fick en reell nedgång i arbetslösheten under 90- och 00-talet. Detta har av många förklarats av den s.k. flexicurity-modell som såg ljuset genom en rad reformer av arbetsmarknadspolitiken i början av 90-talet (Lindvall 2010). Men kriserna i slutet av 00-talet har också slagit hårt mot Danmark. Island och Norge har haft ett betydligt ljusare arbetsmarknadsläge under större delen av perioden. De åtskiljs dock kraftigt av hur de berörts av finanskrisen, där Island blev hårt drabbat. Norge har genom sin starka ekonomi fortsatt kunna hålla tillbaka arbetslösheten. Sammantaget kan man alltså säga att de nordiska länderna konvergerat mot väldigt lika arbetslöshetsnivåer i slutet av perioden, men med Norge som det stora undantaget. Tyskland hade en stigande arbetslöshet ända fram till mitten av 2000-talet – till stor del en konsekvens av återföreningen mellan Väst- och Östtyskland. Därefter sker en kraftig förbättring vilka många förklarar med att Tyskland har gynnats av Euron och reformerade arbetsmarknadsinstitutioner. USA hade en sjunkande arbetslöshet ända fram till finanskrisen. Finanskrisen innebär dock en kraftig ökning av arbetslösheten.

Figur 36: Arbetslöshet. Procent av arbetskraften, 15-64 år.

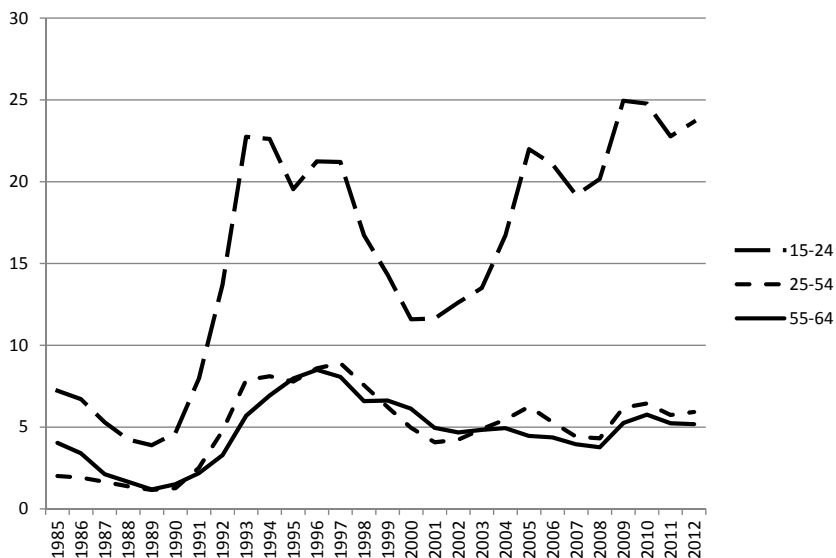

Källa: OECD (2013e).

I figur 37 anges arbetslösheten i Sverige för tre ålderskategorier där det framgår att den är tydligt åldersbetingad. Innan nittiotalskrisen hade den yngsta ålderskategorin en arbetslöshet mellan 4 och 7 procent vilket var något högre än inom övriga ålders-

kategorierna. Klyftan vidgades betydligt under krisen och efter en viss återhämtning fram till 2001 har den fortsatt att vidgas och är i slutet av perioden större än under nittioalet. År 1993 finner vi den högsta ungdomsarbetslösheten under nittiotalskrisen. Då var skillnaden till 25-54 åringarna 15 procentenheter. Men 2010 var skillnaden nästan 19 procentenheter. Sedan 2001 har trenden för den yngsta ålderskategorin gått stadigt uppåt, medan arbetslösheten för 25-54 åringar pendlat runt 5 procent och för den äldsta kategorin snarast sjunkit. Lägg märke till att de siffror som redovisas här inte direkt påverkas av förändrade definitioner eftersom OECD siffrorna sedan sjuttioalet inkluderat studerande som söker jobb enligt ILO-definitionen.

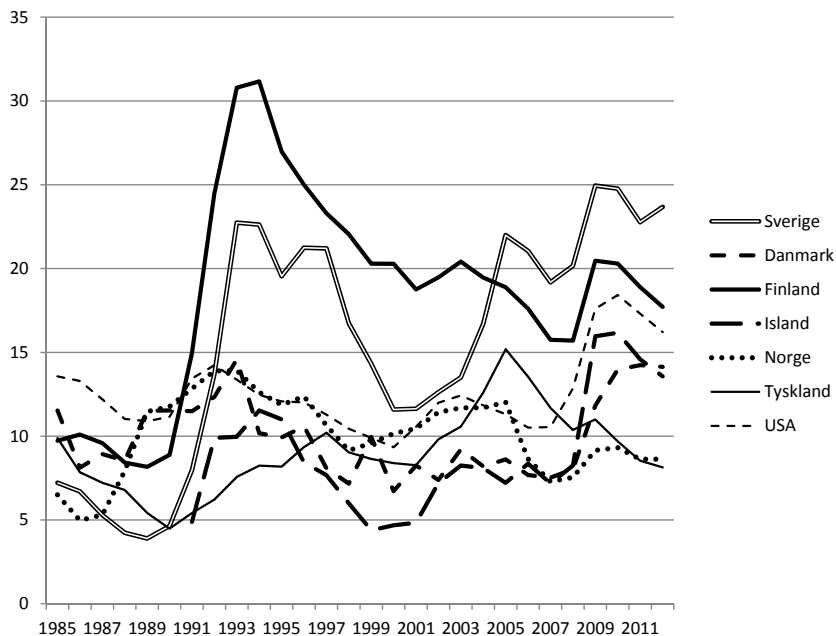
Figur 37: Arbetslöshet för tre åldersgrupper. Procent av arbetskraften.

Källa: OECD (2013e).

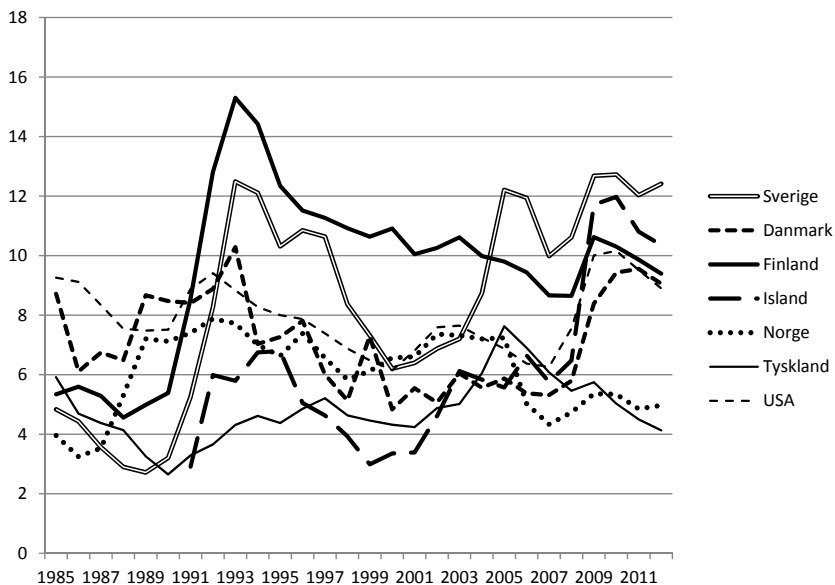
Figur 38 visar ungdomsarbetslösheten i nordisk jämförelse. Sverige har under den studerade perioden gått från Nordens lägsta ungdomsarbetslösheter till att ha Nordens högsta. I den svenska diskussionen har det gjorts gällande att den svenska ungdomsarbetslösheten inte är så farlig om man tar hänsyn till att en stor andel unga fortfarande är i utbildningssystemen. Ett mått som i något avseende tar hänsyn till detta är att jämföra mot hela befolkningen som finns inom ålderskategorin (figur 39). Men även med detta sätt att räkna så har Sverige den högsta ungdomsarbetslösheten bland de jämförda länderna. Det finns således ett stort antal unga i Sverige som vill jobba men inte får ett arbete på den svenska arbetsmarknaden. Vi återkommer till en diskussion om detta längre fram i rapporten.

Figur 38: Arbetslöshet. Procent av arbetskraften, 15-24 år.

Källa: OECD (2013e).

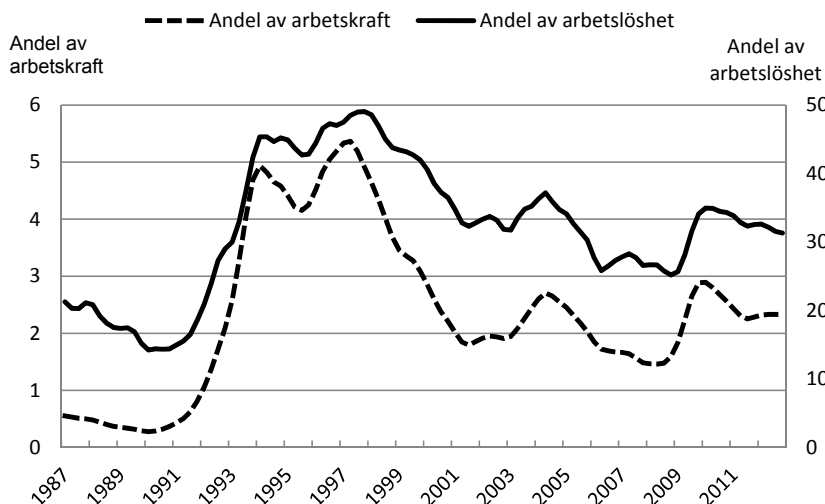
Figur 39: Arbetslöshet. Procent av befolkningen, 15-24 år.

Källa: OECD (2013e).

Att förlora arbetet och bli arbetslös är ofta negativt för individen på många fler sätt än att endast utgöra en förlust av inkomst. Man brukar ibland tala om att ett arbete också har latent funktioner som att skapa mening, tidsstruktur och social samvaro. Att förlora både de ekonomiska förutsättningarna att förverkliga sitt liv och ett arbets latenta funktioner kan få många negativa följder såsom minskat självförtroende och ohälsa. Riskerna som arbetslösheten för med sig tenderar också att bli större ju längre arbetslösheten varar. En snabb övergång till ett nytt arbete är därför av stor vikt, och arbetslöshet som varar flera månader eller år bör undvikas. I figur 40 redovisas hur långtidsarbetslösheten utvecklats under perioden. I slutet av åttio- och början av nittio-talet var långtidsarbetslösheten ett mycket litet fenomen – under en halv procent av arbetskraften var långtidsarbetslösa. Krisen på nittio-talet förde med sig en kraftig ökning (till över 5 procent), men i början av 2000-talet hade långtidsarbetslösheten sjunkit tillbaka till en nivå på ca 2 procent – dock en fyra gånger så hög nivå som före nittiotalskrisen. Nivån sjunker sedan ytterligare med en lägsta notering precis innan finanskrisen 2008. Därefter ökar den kraftig och verkar ha etablerat sig på en något högre nivå än i början av 2000-talet.

Figur 40: Långtidsarbetslöshet, 6 månader eller mer. 16-64 år.

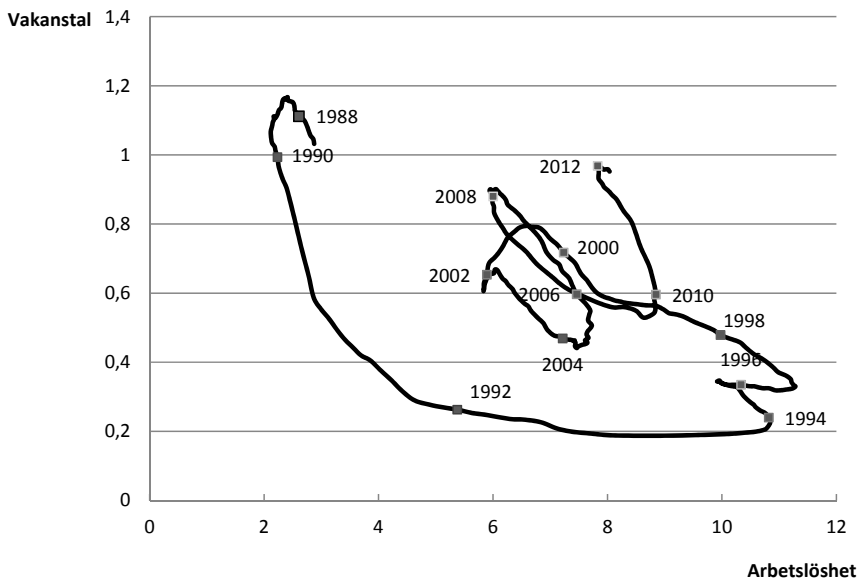
Källa: Arbetsförmedlingen(Arbetsförmedlingen 2013a).

En hög långtidsarbetslöshet tyder på problem i hur arbetsmarknaden fungerar. En viss grupp människor blir kvar allt för länge i arbetslöshet. Gruppen utgörs framförallt av äldre (55-64 år), utrikesfödda, personer med endast förgymnasial utbildning och personer med funktionsnedsättning (Arbetsförmedlingen 2013a:54ff). En hög andel

långtidsarbetslösa kan betyda att inte matchningen på svensk arbetsmarknad fungerar optimalt. De faktiskt existerande arbetena besätts inte av de arbetslösa som finns att tillgå. För att belysa detta redovisas en s.k. Beveridge-kurva för perioden (figur 41). Den anger vakanstalet i relation mot arbetslöshetsstalet, dvs. andelen lediga platser i förhållande till arbetskraften relaterat till arbetslösheten.

Det finns flera faktorer som påverkar Beveridgekurvans utseende (Arbetsförmedlingen 2013a:106ff). En konjunkturuppgång ökar antalet vakanser och minskar andelen arbetslösa, medan det motsatta gäller vid en nedgång. Av speciellt intresse är dock hur kurvan skall bedömas i förhållande till origo, det vill säga hur långt ifrån eller nära origo som kurvan hamnar. Om vi skulle passa en Beveridgekurva till datapunkterna mellan 1987 till 1994 så skulle vi få en kurva som ligger närmre origo än perioden 1996-2010. Detta tyder på att matchningen på arbetsmarknaden fungerade sämre under den senare perioden än under den tidigare. I klarspråk tyder det på att färre av de arbetslösa får de jobb som faktiskt finns. Orsakerna till detta kan vara flera. Det kan bero på strukturella orsaker som att arbetsgivarna idag efterfrågar kompetenser som mer sällan återfinns i arbetskraftsutbudet. Det kan också bero på att arbetskraftsutbudet ändrat sammansättning, t.ex. på grund av stor invandring eller att ungdomars utbildnings- och jobbpreferenser förändrats. En tredje faktor kan vara friktioner i själva matchningsprocessen, dvs. att förmedlingen av arbeten fungerar dåligt, t.ex. genom inlåsnings effekter.

Figur 41: Beveridgekurvan 1987-2012. Månatliga tal.

Källa: Arbetsförmedlingen (2013a).

Tabell 7: Förändringar i antal sysselsatta 16-64 år inom olika näringsgrenar.

SNI 2002	1990-08*		SNI 2007	2009-12	
	%	Antal		%	Antal
Jordbruk, skogsbruk, jakt, fiske (A+B)	-34,2	-52 500	Tillverkning och utvinning, energi och miljö (05-33+35-39)	-3,1	-18 500
Utvinning, tillverkning; energi- och vatten (C-E)	-30,3	-299 200	Jordbruk, skogsbruk och fiske (01-03)	-1,3	-1 300
Hälsa- och sjukvård, socialtjänst; veterinär (N)	-18,4	-162 800	Transport (49-53)	0,4	1 000
Handel; transport, magasinering; kommunikation (G+I)	-6,6	-59 200	Handel (45-47)	0,9	5 100
Byggindustri (F)	-5,2	-16 900	Hotell och restaurang (55-56)	1,6	2 300
Civila myndigheter, försvar; internat. Organisationer (L+Q)	9,0	21 500	Vård och omsorg (86-88)	2,4	16 900
Hotell/Restaurang, Personliga och kulturella tjänster; renhållning (H+O+P)	35,5	103 900	Personliga och kulturella tjänster (90-98)	3,7	8 100
FoU; utbildning (M+73)	73,3	227 000	Offentlig förvaltning m.m. (84+99)	6,7	17 900
Kreditinstitut, fastighetsförvaltning, företagstjänster (J+K exkl73)	88,4	346 900	Finansiell verksamhet, företagstjänster (64-82)	6,9	47 600
			Utbildning (85)	7,0	33 500
			Byggverksamhet (41-43)	8,6	24 600
			Information och kommunikation (58-63)	11,5	20 400
Samtliga	2,4	107 600		3,7	166 100
Befolkningstillväxt (15-64 år)	10,0	552 700		0,3	15 300
	1990-2004			2005-2012	
Privat anställda	1,9	46 300	Privat anställda	10,8	268 200
Offentligt anställda	-19,7	-324 800	Offentligt anställda	-3,5	-46 600

*15-74 år från och med 2005.

Källa: SCB.

Detta leder över till frågan om hur näringsstrukturen har förändrats i Sverige sedan 1990. I tabell 7 visas vilka sektorer som växt och vilka som minskat. Mellan 1990 och 2008 krympte jordbruk och industrisektorn mest, den sistnämnda med nästan 300 000 arbeten. Också hälso- och sjukvårdssektorn har gått tillbaka med över 160 000 arbeten.

När det gäller växande sektorer så utmärker sig framförallt näringsgrenen som inkluderar företags tjänster. Inom denna har över 340 000 arbeten skapats sedan 1990. En del av denna tillväxt är dock ett resultat av att industrin nu köper tjänster (outsourcing) som tidigare gjordes inom industriföretaget, t.ex. redovisning, fastighetsskötsel etc. Samtidigt har det förmodligen också funnits en expansiv kraft inom dessa företag, bl.a. genom IT-revolutionen som öppnat för nya tjänster och export av tjänster (Tillväxtanalys 2010). Ett ytterligare område som expanderat är forskning och utveckling samt utbildningssektorn. Även hotell, restaurang och s.k. personliga tjänster har haft en positiv utveckling.

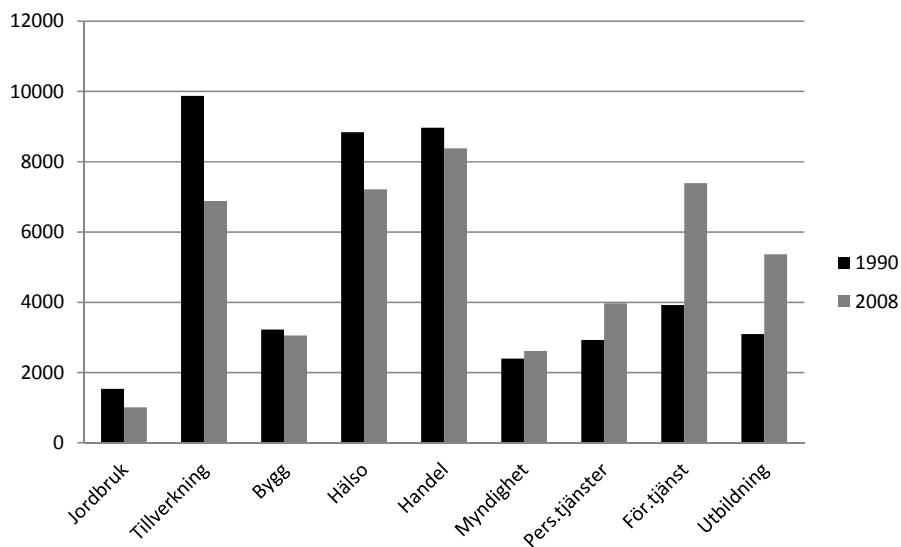
År 2009 införs en ny näringsgrensindelning och tyvärr sammanfaller det med en kraftig nedgång i sysselsättningen. Till viss del kan de generellt mer positiva talen under den senare perioden i tabell 7 förmodligen förklaras av en normalisering efter krisen. Den kraftigaste uppgången (11,5%) finns inom den sektor som nu kallas ”information och kommunikation”, vilket bl.a. innefattar datakonsultverksamhet och mediasektorn. Störst uppgång i numerären finns återigen inom sektorn med företags tjänster.

Mellan 1990-2008 ökade antalet sysselsatta totalt med 2,4 procent. Detta skall dock relateras till en befolkningstillväxt mellan 15-64 år som var på 10 procent. Studerar vi också utvecklingen inom privat och offentlig sektor så har antalet offentligt anställda minskat mellan 1990 och 2004 med 325 000 sysselsatta. Mellan 2005 och 2012 minskade sektorn ytterligare med närmare 47 000. Den privata sektorn har istället expanderat, fr.a. under den sista perioden. 2012 är 268 000 fler sysselsatta inom privat sektor vilket är en kraftig uppgång sedan 2005.

I figur 42 anges storleken för respektive näringsgren 1990 och 2008. Den visar att 1990 hade industrisektorn flest antal sysselsatta. På andra plats låg handeln och på tredje hälso- och sjukvård. 2008 är fördelningarna mycket annorlunda. Industri- och hälso- och sjukvårdssektorn har antalet anställda sjunkit tillbaka rejält. Handeln har dock hållit emot tappet och är nu största näringsgrenen. Som tvåa har sektorn med företagsnära tjänster etablerat sig (J+K exklusive 73).

Denna översikt säger inget om kvalitén på de jobb som skapats/försvunnit. Enligt Åberg (2013) har det skett en polarisering på svensk arbetsmarknad som innebär att andelen låglöne- och höglönejobb har vuxit medan jobb med löner i mellanskiktet tenderat att minska. Framförallt växte andelen höglönejobb under perioden 2000-07 medan andelen låglönejobb har växt under perioden 2008-11. Åberg lyfter fram som möjliga förklaringar till denna tendens ökad internationell konkurrens, teknologiska förändringar, ökad lönespridning och politik som pressar löner, t.ex. förändringarna i a-kassan.

Figur 42: Näringsstrukturen 1990 och 2008. Sysselsatta i 100-tal. 16-64 år 1990 och 15-74 år 2008.

Källa: SCB.

Några sammanfattande reflektioner

Svensk ekonomi har generellt utvecklats relativt väl efter den kris som drabbade landet på nittiotalet. Samtidigt har inte arbetsmarknaden utvecklats på ett lika positiva sätt. I slutet av nittiotalet gjordes stora satsningar för att pressa tillbaka arbetslösheten ner mot fyra procent, men därefter har vi sett en trendmässigt ökande arbetslöshet. Framförallt gäller detta ungdomsarbetslösheten där Sverige har haft en sämre utveckling än övriga nordiska länder. För övriga åldersgrupper ser dock situationen bättre ut och framförallt har sysselsättningsgraden för den äldsta åldersgruppen utvecklats på ett ganska remarkabelt sätt. Ur en generell synvinkel har dock arbetslösheten etablerat sig på en betydligt högre nivå än innan nittiotalskrisen. Det gäller också långtidsarbetslösheten.

Näringslivsstrukturen har förändrats mycket sedan nittiotalet. Industrisektorn fortsätter sin tillbakagång och tjänstesektorn har vuxit. Vad gäller det sistnämnda så har tjänster som ligger nära industrisektorn vuxit, medan sysselsättning inom hälso- och sjukvård gått tillbaka. Det sistnämnda hör nära samman med en krympande offentlig sektor. Det finns också tendenser till att förändringarna i näringslivs- och yrkesstruktur innebär en polarisering av svensk arbetsmarknad med en växande andel av både låglöne- och höglönejobb. Framförallt verkar låglönesektorerna växa under senare delen av den studerade perioden.

Vad gäller ungdomsarbetslösheten så är det uppenbart ett av de största problemen på den svenska arbetsmarknaden. Det har dock funnits en tendens i diskussionen att

förminska problemets allvar eftersom det just handlar om unga vilka generellt är mer anpassningsbara än äldre, exempelvis på grund av att de mer sällan har ett familjeansvar. Många unga har dessutom tillgång till kompletterande försörjning, t.ex. genom studiemedel eller stöd från föräldrar. Detta är självfallet sant och gör ungas situation speciell. Samtidigt är det mycket viktigt för unga att få ta en plats i samhället och kunna utveckla ett självständigt liv. Ett jobb är här en central faktor. Riskerna ökar för olika sociala problem ju längre detta dröjer. Ett arbete är också avgörande för att få del av samhällets sociala trygghetssystem, och fr.a. pensionerna grundas nu på livsinkomster. Till ungas otrygghet måste också läggas de alltmer osäkra anställningar som de erbjuds (se figur 23).

I Sverige har det funnits en mer statistisk diskussion om hur stor arbetslösheten bland unga egentligen är. I denna rapport har två tal redovisats: som andel av arbetskraften (den etablerade definitionen av arbetslöshet) och som andel av befolkningen 15-24 år. Ett annat sätt att räkna är att redovisa så kallade NEET:s, vilket är andelen unga som varken är i sysselsättning, utbildning eller arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Man kan säga att detta är ett mått på andelen unga som samhället inte direkt når. År 2011 var 7,5 procent i Sverige NEET:s i ålderskategorin 15-24 år (SCB 2013f). Det kan jämföras med 6,3 procent i Danmark, 8,4 i Finland, 6,7 på Island och 5,0 procent i Norge. Man skall dock vara klar över att NEET inte direkt är ett mått på arbetslöshet eftersom det räknar bort unga i arbetsmarknadspolitiska program. En mycket stor andel av icke-NEETs är också i någon form av åtgärd (Arbetsförmedlingen 2013b:29) vilket innebär att ungdomsarbetslöshet till viss del döljs av NEET-begreppet.

Ett tredje sätt att resonera är att dra ifrån studerande som söker jobb från andelen arbetslösa (se Arbetsförmedlingen 2013b). Härigenom reduceras arbetslösheten (2012) till 14,7 procent av arbetskraften och 6,8 procent av befolkningen. Men beräkningssättet avviker från den vedertagna definitionen av arbetslöshet. Om Sverige hade en osedvanlig stor andel i högre utbildning så kunde det vara motiverat. Det är dock inte fallet: År 2010 hade 45,3 procent av alla 30-34 åringar en högskoleutbildning. I Danmark är motsvarande siffra 41,2 procent, Finland 45,7 och Norge 47,3 procent. En relaterad faktor är hur studenternas studiefinansiella situation ser ut i de olika länderna. I Danmark utbetalas studiemedel under hela året, 10 månader i Norge och 9 månader i övriga länder (SCB 2013). I Danmark finns även ett utvecklat lärlingssystem som innebär att många studerande (drygt 20 procent av de studerande) är lärlingar vilket innebär att de erhåller lärlingslön och räknas som sysselsatta i AKU. Svenska studenter har således starkare incitament att söka jobb än danska – men det bör även gälla i de övriga länderna som också har kortare studiemedelsår och lägre andel i lärlingssystem (t.ex. Finland). Under perioden har även reglerna för studielån förändrats. 2001 infördes så kallade annuitetslån vilka innebär att studenterna måste betala tillbaka lånebeloppet på 25 år efter avslutade studier. Tidigare var återbetalningsreglerna mer fördelaktiga. Andelen studenter som tog lånedelen var 1988 ca 90

procent (CSN 2012:44). År 1989 ändrades reglerna och andelen som tog lån sjönk till 82 procent till år 2000. Därefter införs annuitetslånen och andelen som nu också lånar pengar har gått ner till 67 procent. För att kompensera detta väljer med stor sannolikhet många att förvärvsarbeta vid sidan av.

Med det internationella perspektiv som här har anlagts på ungdomsarbetslösheten så framträder också olika vägar för Sverige att möjligen minska den. En väg handlar om sänkta kostnader att anställa unga, t.ex. genom sänkta ungdomslöner. Alliansregeringen i Sverige har försökt denna genom sänkt arbetsgivaravgift vid anställning av unga. Hittills verkar det dock inte ha gett resultat. En annan väg är den norska – en generell ökad efterfrågan, t.ex. genom ökad offentlig konsumtion, får förmodligen en stark effekt på den rörliga ungdomsgruppen. En tredje väg handlar om utbildningssystemet. Lärlingssystemet har här lyfts fram som en möjlighet. Man bör också fundera över på vilket sätt själva studiestödssystemet skapar incitament för studenter att söka arbete vid sidan av, med sidoeffekten att riskera att tränga ut andra grupper med ett inte lika högt humankapital.

8 Välfärdsstat i förändring 1990-2012

Vilka krafter som drivit på välfärdsstatens utveckling har behandlats i en omfattande litteratur. I inledningen av denna rapport liksom i påföljande avsnitt om den svenska modellen kontrasterades ett par särskilt inflytelserika perspektiv, där funktionalistiska förklaringar under senare tid ifrågasatts utifrån mer maktresurs- och företagscentrerade perspektiv. I den följande beskrivningen av välfärdsstatens förändring, försöker vi ge en översiktlig bild av aktörer och drivkrafter bakom reformer som ibland drivits igenom efter mycket hårda konflikter, men ibland antagits i relativt brett politiskt samförstånd.

Ett par exempel på breda uppgörelser om socialförsäkringarna är införandet av allmän folkpensionen 1912-1913. Folkpensionsreformen var en nydanande kompromiss som framarbetades av den dåvarande socialdemokratiska partiledaren (och senare statsministern) Hjalmar Branting och antogs av en i huvudsak enig riksdag under en borgerlig regering. Med denna reform blev Sverige först i världen med en ålderspension åt hela den äldre befolkningen och försäkringen har också utpekats som världens första generella socialförsäkring (Edebalk et al. 2013). Relativ samstämmighet gällde också utvecklingen till ett enhetligt förmånsbestämt folkpensionssystem 1946 under en socialdemokratisk regering med en enhällig riksdag, liksom det nya pensionssystemet 1994 där principbeslut fattades under borgerlig regering vilket sedan fastställdes 1998 under en socialdemokratisk regering. Andra exempel är införandet av den allmänna sjukförsäkringen 1955 när inkomstbortfallsprincipen och samordningen med yrkesskadeförsäkringen genomfördes, liksom beslut om yrkesskadeförsäkringen (Edebalk 2013).

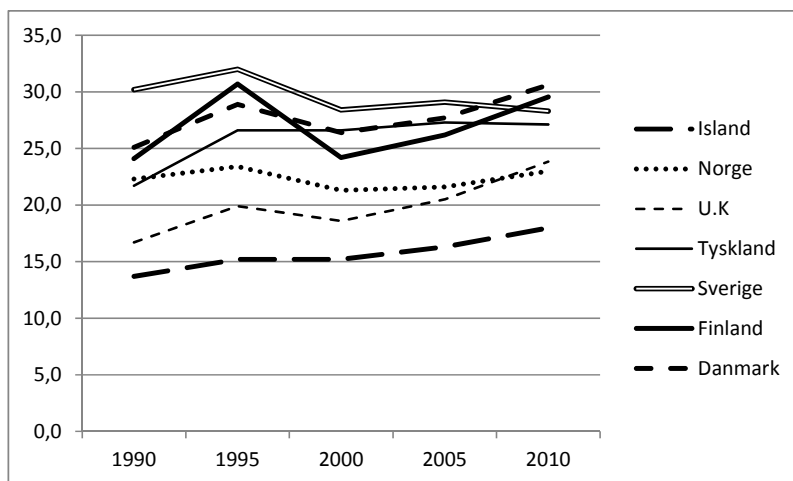
I kontrast till denna enighet stod stora strider kring utvecklingen av arbetslöshetsförsäkringen 1934 då Gent-systemet infördes och kring ATP-systemet som infördes 1959 efter en historiskt jämn omröstning i riksdagen med bara en skiljande röst (Edebalk 2013, s. 254). Medan ATP-systemet kom att överges i stor enighet med pensionsreformen 1994/1998, har starka diskussioner fortsatt kring a-kassans utformning och utveckling, en diskussion som intensifierats och växlat med regeringsinnehaven.

Även reformer av offentlig social service har antagits såväl i samförstånd som efter stora konflikter. Exempel på samförstånd är utvecklingen av äldreomsorgen under de ”gyllene åren” 1960-1980. Här rådde stor enighet om att de äldre var en eftersatt grupp och eftersom det fanns goda ekonomiska förutsättningar expanderade tjänsterna på alla fronter, exempelvis genom utbyggnad av ålderdomshem, pensionärshem och servicehus och framförallt genom den expanderade hemhjälp. ”Som mest hade 350 000 hushåll

tillgång till hemhjälp, att jämföra med 180 000 hushåll idag” (se Socialstyrelsen 2012 i Trydegård 2013:146). I kontrast stod exempelvis en skarp strid kring möjligheten till privata lokala utförare inom barnomsorgen (med exemplet från förskolan Pysslingen i Nacka), en möjlighet som öppnades för i Stockholms kommun genom ett borgerligt budgetförslag med stöd av det lokala Stockholmspartiet, varvid det socialdemokratiska finansborgarrådet avgick (Hatje 2013:136).

Kulmen för den svenska modellen kan sägas uppnåtts under 1980-talet efter en uppbyggnad under 70 år, medan den senare tidsperioden följts av stora förändringar sett till både regeringsskiften, ekonomiska kriser och omfattande reformer både på socialförsäkringarnas område och inom social service.

Figur 43: Sociala utgifter. Procent av BNP.

Källa: OECD (2013e).

Figur 43 ger en översikt över de sociala utgifterna under tidsperioden i de nordiska länderna, samt Tyskland och Storbritannien. Dessa utgifter inkluderar bl.a. pensioner, sjukersättning och aktivitetsstöd, hälso- och sjukvård, arbetslöshetsförsäkringen och aktiv arbetsmarknadspolitik. I början av perioden var Sverige landet med störst andel sociala utgifter. Såsom närmare kommer att visas i detta kapitel är den svenska välfärdsstaten som mest omfattande vid denna tid, vilket också måste förstås i relief mot den tidens låga arbetslöshet. Utgifterna stiger ytterligare under krisen på nittio-talet för att därefter falla till mellan 28-29 procent av BNP. I slutet av perioden har Danmark och Finland högre sociala utgifter än Sverige. Ökningarna i dessa länder kan förmodligen förklaras av finanskrisens verkningar i kombination med ökade sociala avgifter. Island och Norge har betydligt lägre sociala utgifter. För Norges del förklaras den relativt konstanta lägre nivån framförallt av ett gynnsamt arbetsmarknadsläge, samt

att exporten utgör en stor del av BNP. För Sveriges del är den stora minskningen under slutet av 1990-talet relaterad till stadigt ökande BNP samt minskande utgifter för den historiskt höga arbetslösheten – under perioden 1993-2000 ökade BNP i fasta priser mer än dubbelt så snabbt som de sociala utgifterna (Batljan et al. 2003). Därefter håller ökningen i de sociala utgifterna (varav de största utgifterna är kopplade till ålderdom, sjukdom och hälsovård) relativt jämna steg med ökningen i BNP per capita, förutom åren 2008-2010 i samband med först en negativ tillväxt 2008-2009 i samband med finanskrisen och därefter en stark återhämtning 2010.

Måttet ger en relativt god bild över hur omfattande de respektive ländernas sociala satsningar är, men det bör påpekas att måttet i hög utsträckning också påverkas av strukturella eller demografiska förändringar, exempelvis hög arbetslöshet och en åldrande befolkning, vilket inte nödvändigtvis återspeglar stärkta socialpolitiska ambitioner. För sådana utvärderingar behövs närmare analys av de institutionella förändringarna, något som beskrivs i detta kapitel.

I följande avsnitt vänder vi blicken mot utvecklingen sedan 1990 avseende reformer och större förändringar i inriktningen på välfärdspolitiken med fokus på och de centrala välfärdsinstitutionerna som inkluderar socialförsäkringarna och offentlig social service. Centralt är att i beskrivningen belysa vilka aktörer som drev igenom förändringarna, och om så skedde i konflikt eller samförstånd. Vi uppmärksammar också arbetslinjen skiftat i sin inriktning under perioden liksom utformningen av incitamentsstrukturen i välfärdslösningarna.

I ett traditionellt välfärdsperspektiv betraktas välfärd i flera dimensioner, där olika grundläggande resurser i form av hälsa, utbildning, arbete, ekonomi, trygghet och social förankring har fundamental betydelse för människors möjligheter att styra sina liv. Genom att anlägga ett institutionellt perspektiv utgår vi från hur aktörer påverkar de centrala institutionernas utformning, som i sin tur påverkar centrala utfall såsom såväl hälsa, fattigdom, ofärd, arbetslöshet, som attityder och värderingar. Institutionerna är alltså centrala mellankommande variabler som möjliggör mer eller mindre likartade livschanser för individerna (se t. ex. Korpi 2001). I förhållande till utfallen skapas också återkopplingar tillbaka till både aktörer och institutioner i form av feed-backloopar, med potential att påverka väljarstöd och kollektiv organisering i olika former.

Även i detta avsnitt är det centralt att förstå hur arbete utgör en högst betydelsefull väg till välfärd och social trygghet, eftersom socialförsäkringar som erbjuder standardtrygghet är nära kopplade till deltagandet på arbetsmarknaden. Genom socialförsäkringarnas kvalifikationskrav och inkomstrelaterade profil är kvaliteten på välfärden vid exempelvis arbetslöshet, sjukdom och familjebildning i stor utsträckning starkt relaterad till tidigare arbete. Med en omställning under 1990-talet från full sysselsättning och låg arbetslöshet till minskad sysselsättning och massarbetslöshet, riskerar också den sociala tryggheten och ofärden att påverkas vid utdragen och upprepad arbetslöshet eller försvärat inträde på arbetsmarknaden. Särskilt utsatta grupper blir

sådana utan tidigare arbetslivserfarenhet från den svenska arbetsmarknaden, fr.a. unga och invandrare som riskerar att falla utanför standardtryggheten i den svenska modellen.

Reformerna under denna händelserika tidsperiod har olika grund. Medan vissa reformer följde av akuta krisskeden som generellt sett ökar förståelsen för behovet av förändringar (Pierson 2001), exempelvis tillfälliga sänkningar av ersättningsnivåer i arbetslöshetsersättningen, har andra reformer varit mer betingade av ideologiska och politiska skäl, inte minst initierade direkt i samband med regeringsskiften. Under tidsperioden sker tre viktiga regeringsskiften – det borgerliga regeringstillträdet 1991, den röd-gröna regeringens återkomst till makten 1994, samt den borgerliga alliansens valsegrar 2006 och 2010. Perioden har endast sett en majoritetsregering, bildad av den borgerliga alliansen vid maktskiftet 2006.

I följande avsnitt fokuserar vi på fem centrala reformområden inom välfärdspolitiken. Först beskrivs utvecklingen inom tre stora socialförsäkringar: arbetslöshetsförsäkringen, sjukförsäkringen och pensionerna. Föräldraförsäkringen diskuteras i kapitel 10. Därefter redogörs för utvecklingen inom offentlig social service och sist uppmärksammar vi särskilt utsatta grupper som redan i Välfärdsbokslutet (Palme 2001) identifierats fara särskilt illa i tider av ekonomisk kris och åtstramningspolitik.

Socialförsäkringarna

Socialförsäkringssystemen som garanterar ekonomisk trygghet vid allmänna risker som arbetslöshet, sjukdom, arbetsskada, ålderdom och familjebildning, sågs ofta vara grunden i den sociala välfärden. Den svenska modellen erbjuder på detta område en generös inkomstrelaterad standardtrygghet med ersättningar som en procentuell andel av tidigare inkomster upp till ett inkomsttak. På så vis erbjuds ekonomisk trygghet även för medel- och höginkomsttagare, om än mer så i arbetsskade- och sjukförsäkringen än i arbetslöshetsförsäkringen. Samtidigt har de generösa systemen löpande kritiserats och utvärderats i förhållande till hur incitamenten till lönearbete skulle kunna påverkas negativt genom denna utformning. Särskilt höga ersättningsnivåer och lång varaktighet inom arbetslöshetsförsäkringens har ansetts problematiska utifrån antagandet att individen har större möjlighet att kontrollera sitt riskbeteende (Frykman och Hansen 2005), se också översikten om socialförsäkringarnas incitamentseffekter av Söderström et al. (2006). Alltmer tycks detta resonemang överfört också till sjukförsäkringens område (se t. ex. Lindbeck et al. 2005, Socialförsäkringsutredningen 2006), något som också är mer ekonomiskt fördelaktigt i förhållande till sjukförsäkringens historiskt sett högre ersättningsnivåer och längre varaktighet.

I allmänhet har forskning påvisat att generositeten i arbetslöshetsförsäkringen, framförallt längre varaktighet, men i viss utsträckning också högre ersättningsnivåer, har en negativ inverkan på såväl sökande och arbetslöshetsperiodens längd, medan storleken av effekterna är mindre entydiga (se översikt i t.ex. Söderlund et al 2006). Sambandet

grundas på antagandet att förhöjda arbetslöshetsnivåer kan förväntas som en följd av hur en mer generös arbetslöshets ersättning höjer den enskilda individens reservationsslön – den lägsta lön man är beredd att ta ett jobb till. Likaså kan högre lönekostnader också innebära att arbetsgivarna skapar färre arbeten. Även internationellt jämförande forskning har påvisat samband mellan arbetslöshetsersättningens varaktighet och högre arbetslöshetsnivåer, medan sambandet med högre ersättningsnivåer är mer otydligt (Nickell et al. 2005, Sjöberg 2000), eller frånvarande i en europeisk kontext (Howell och Rehm 2009).

Å andra sidan antas arbetslöshetsförsäkringens också kunna stärka incitamenten till arbete genom olika kvalifikationskrav. Centralt är framför allt arbetskravet, som innebär krav på arbete i viss omfattning för inkomstrelaterade arbetslöshetsersättning. Stärkta arbetsincitament följer också av en betydligt längre karenperiod i de fall individen själv säger upp sig från ett jobb, liksom krav på att acceptera rimliga arbetserbjudanden. Striktheten i bedömningen av vad som är ett rimligt arbetserbjudande har varierat under den studerade tidsperioden.

Centrala dimensioner i socialförsäkringarna, utöver ovan nämnda ersättningsnivåer, varaktighet och kvalificeringsvillkor, är också täckningsgrad, liksom finansieringen (som oftast fördelas på den försäkrade, arbetsgivare och staten). Täckningsgraden bör både belysas i förhållande till dem som lagligen omfattas av försäkringens samt hur stor andel som exempelvis vid arbetslöshet faktiskt erhåller ersättning utifrån hur kvalificeringskrav uppfylls.

Till sist bör den generella betydelsen också av inkomsttaken i socialförsäkringarna påpekas. I de fall inkomsttaken i socialförsäkringarna specificeras i absoluta belopp krävs också löpande aktiva beslut för att ersättningsnivåerna ska följa den allmänna löne- och kostnadsutvecklingen även för medel- till höginkomsttagarna. Uteblivna höjningar (genom icke-beslut) leder följaktligen till att den inkomstrelaterade komponenten i socialförsäkringens successivt urholkas. På samma sätt sker sådan urholkning om en (eventuell automatisk) indexering är otillräcklig, exempelvis om indexering av inkomsttaken sker i förhållande till prisutvecklingen i stället för löneutvecklingen när denna släpar efter den senare.

Arbetslöshetsförsäkringens och arbetslösheten

Arbetslöshetsförsäkringens utformning har sedan 1915, då utredningar om att via det allmänna försäkra arbetares arbetslöshet, präglats av stora konflikter kring utformning, ersättningsnivåer, ersättningsvillkor och finansiering. 1934 beslutade riksdagen efter en mycket hård kompromiss att införa en frivillig statsunderstödd arbetslöshetsförsäkring enligt den s.k. Gentsystemet, som innebär att staten subventionerar fackförningarnas arbetslöshetskassor medan facket förvaltar arbetslöshetsförsäkringens – ett system som i princip består än idag. Diskussionen om försäkringens ska vara ”allmän”, ”obligatorisk”

eller ”frivillig” har samtidigt varit en ständig följeslagare, åter aktualiserad av 1990-talets höga arbetslöshetsnivåer liksom av senaste tidens förändringar av a-kassan.

Initialt verkade fackförningsrörelsen för statligt ansvar att understödja fackförbunden, särskilt under perioder av hög arbetslöshet, medan den borgerliga majoriteten i riksdagen helt var emot en utveckling som skulle gynna fackföreningsrörelsen och utnyttjas lönepolitiskt. Kompromissen 1934 följde av kombinationen av ett ökat politiskt tryck för inrättandet av en arbetslöshetsförsäkring under 30-talsdepressionen samtidigt som obligatoriska försäkringar internationellt hade visat sig leda till statsfinansiella problem. Därför inrättades också stränga villkor som ledde till att endast ett fåtal förbund upprättade erkända arbetslöshetskassor med statligt stöd (Magnusson 2006). Medlemsantalet i kassorna ökade successivt genom vissa mindre ersättningsförbättringar 1941 och 1944 efter riksdagsbeslut och fackligt påtryckningsarbete, inte minst genom bildandet av arbetslöshetskassornas samarbetsorganisation 1945. Ersättningen höjdes också betydligt när Gunnar Sträng, med facklig bakgrund och stark anhängare av Gentsystemet, blev socialminister 1953. Likväl stod nära hälften av arbetskraften utanför försäkring i början av 60-talet och frågan om en allmän och obligatorisk arbetslöshetsförsäkring blev högaktuell. Både de borgerliga partierna i riksdagen och Svenska arbetsgivareföreningen (SAF) förordade en utredning om en allmän arbetslöshetsförsäkring åt alla arbetslösa, varvid den socialdemokratiska regeringen tillsatte en utredning för att se över kontantstöden vid arbetslöshet. Utredningen mynnade ut i ett förslag om en ny stödform, kontant arbetsmarknadsstöd (KAS) som antogs 1973. Stödet skulle omfatta dem som inte uppfyllde försäkringsvillkoren, var utförsäkrade eller inte medlemmar i ansluten a-kassa. Ersättningen utgick med ett enhetsbelopp som var betydligt lägre än den inkomstrelaterade ersättningen (Edebalk 2013). År 1974 kom Lagen om arbetslöshetsförsäkring (ALF) som ersatte arbetslöshetskasseförordningen från 1934. Nu utökades varaktigheten i arbetslösheten från 150 till 300 dagar (450 för personer över 55 år), förutsatt uppfyllda medlemsvillkor (12 månader) och arbetsvillkor (5 månader inom en 12-månadersperiod). Ersättningen var som tidigare 91,7 procent (sänktes till 90 procent 1989).

Med stigande arbetslöshet i början av 1970-talet restes obligatoriefrågan återigen genom en borgerlig motion till riksdagen om en parlamentarisk utredning i syfte att lägga förslag till en allmän arbetslöshetsförsäkring, ett förslag som också stöddes av riksdagen. ALF-utredningen tillsattes och mynnade i ett förslag 1978 om hur en allmän arbetslöshetsförsäkring skulle utformas som också motsvarade den samlade fackföreningsrörelsens ståndpunkt. Administrationen skulle skötas genom allmänna arbetslöshetskassor organiserade i anslutning till intresseorganisationer (ombildade från de erkända kassorna). Ersättningarna skulle utgöra 80 procent av förlorade arbetsinkomsten med inkomsttak som inom sjukförsäkringen, och finansierat genom arbetsgivaravgifter. SAF:s representant i utredningen var ”ytterst negativ” till förslaget, inte minst till både finansiering och intresseorganisationernas administration. Istället borde

försäkringskassan stå för administrationen (Edebalk 2013). Samtidigt utreddes frågan om att enhetliggöra det växande socialförsäkringssystemet för att samla administration, villkor och regler. Stark kritik restes dock från experter inom fackliga organisationer, och socialdemokratiska röster reserverade sig mot att allmänna försäkringskassor skulle ta över administrationen. Sammantaget förhindrade både konflikterna liksom bristande ekonomiska förutsättningar genomförandet av riksdagens principbeslut från 1974 om en allmän och obligatorisk arbetslöshetsförsäkring. Liknande konflikter kvarstod under 1980-talet och återupprepades med förslag i utredningen 1985 (höjda ersättningar, arbetsgivaravgiftsfinansiering), liksom idag vilket också föranlett en underlagsrapport till den parlamentariska socialförsäkringsutredningen som bland annat utvärderar fördelar och nackdelar med en obligatorisk arbetslöshetsförsäkring (Uddén Sonnégård 2010).

Vid ingången av 1990-talet var således dagens två-delade arbetslöshetsförsäkring etablerad sedan flera år, ett system som erbjuder en inkomstrelaterad ersättning för dem som uppfyller kvalificeringsvillkoren, och för övriga arbetslösa ett betydligt lägre enhetsbelopp. År 1990 omfattade kvalificeringsvillkoren både ett medlemskrav i a-kassa om minst ett år samt ett arbetskrav om minst fem månaders arbete inom det senaste året. Från och med 1986 kunde de arbetslösa också re-kvalificera sig för arbetslöshetsersättning genom att all tid i arbetsmarknadsutbildning och rehabilitering inräknas vid uppfyllande av arbetsvillkoret i arbetslöshetsförsäkringen. I tabell 8 sammanfattas de viktigaste förändringarna i arbetslöshetsförsäkringen 1989-2012.

År 1990 var den inkomstrelaterade ersättningen den mest generösa med en ersättningsnivå på 90 procent av tidigare inkomster under 300 dagar (450 dagar för personer över 50 år), utan karensdagar. Ersättningsnivån gällde dock upp till ett inkomsttak vilket exempelvis begränsade den faktiska ersättningen till 84 procent av genomsnittlig industriarbetares nettolön. För dem som inte uppfyller kvalifikationskraven utbetalades det kontanta arbetslöshetsstödet (KAS) som 1990 var 174 kronor per dag, vilket utgjorde 29 procent av en medelindustriarbetares lön. I samband med 1990-talskrisen sänkte både den borgerliga (1993) och den socialdemokratiska regeringen (1996) ersättningsnivån, först från 90 till 80 procent och sedan från 80 till 75 procent. Vid det senare tillfället sänktes också inkomsttaket, som annars höjts relativt löpande under 1990-talet. Åtgärderna var omdebatterade och reformen 1993 genomdrevs i konfliktfylld uppgörelse med Ny Demokrati under hotet om nyval. Samtidigt motiverade respektive regering sänkningarnas nödvändighet i förhållande till eskalerande utgifter och under den socialdemokratiska regeringen prioriterades dessa åtgärder framför andra besparingar i den sociala sektorn, i förhållande till hur justeringar av ersättningsnivåer menades medföra mindre långtgående sociala konsekvenser samtidigt som de lättare skulle låta sig återställas med vändande konjunktur (Bergmark och Palme 2003). Redan 1997 återställdes ersättningsnivån till 80 procent av tidigare inkomster (upp till inkomsttaket). Varaktigheten sänktes för deltidsarbetslösa 1992, men förändras

Tabell 8: Översikt över förändringar i arbetslöshetsförsäkringen 1989-2012.

År	Ersättningsnivå	Arbetsvillkor (arbete inom senaste året)	Karens- dag	Inkomsttak (kr/dag)
1989	Ersättningen är 90 procent under 300 dagar (60 veckor) eller 450 dagar (90 veckor) för dem över 55 år.	75 dagar i arbete under 4 mån	0	450
1991				543
1992	Ersättning vid deltidslöshet begränsas till 150 dagar.			564
1993	Ersättningsnivån sänks till 80 procent			598
1994		Fem mån arbete (minst 75 tim/mån) (eller minst 65 tim/mån under tio mån). Re-kvalificering genom arbetsmarknadsutbildning eller rehabiliteringsåtgärd begränsas till en omgång, varefter arbetsvillkoret måste uppfyllas för ny ersättning.		
1995		80 dagar under minst fem mån		
1996	Ersättningsnivån sänks till 75 procent.			564
1997	Ersättningsnivån höjs till 80 procent.	Jan-juni: 80 dagar under 9 mån Juli-: 70 dagars under 6 mån	6	580
1998	Grundförsäkring och inkomstbortfallsförsäkring införs och Kontant arbetslöshetsstöd (KAS) upphör.*	Projekt om en aktivare användning av arbetslöshetsförsäkringen med inriktning mot personer med svagare ställning på arbetsmarknaden: ungdomar, långtidslösa, äldre, arbetshandikappade och utomnordiska medborgare.		
2001	Ersättningsperiod om 300 dagar oberoende av ålder. Strängare krav på att söka jobb genom att nyregistrerade arbetslösa måste utveckla en individuell handlingsplan i samarbete med Arbetsförmedlingens tjänsteman. Första 100 dagarna kan sökandet begränsas till yrke och geografiskt områden, men sker därefter mot hela arbetsmarknaden.	Deltagande i arbetsmarknadspolitiska program (åter)kvalificerar inte för ny ersättningsperiod. Aktivitetsgarantin (arbetsmarknadspolitiska aktiviteter) införs för dem som är eller riskerar att bli långtidsinskriven och startar senast 27 månader efter att en person blivit arbetslös.		680 (580 efter 100 dagar)
2002				730 (680 efter 100 dagar)
2007	Sänks till 70 procent efter 200 dagar, ingen förlängd ersättningsperiod efter 300 dagar, 450 dagar för föräldrar med minderåriga. Övrigt: För unga (16-24 år) sänkt ersättning efter 100 dagar till 70 procent och till 65 procent efter 200 dagar. Aktivitetsgarantin upphör och ersätts av jobb- och utvecklingsgarantin (i tre faser) vilket ger 65 procent i aktivitetsstöd. Möjlighet att första hundra dagarna begränsa sökområdet yrkesmässigt och geografiskt upphör. Ersättning vid deltidslöshet begränsas till 75 dagar. Höjda medlemsavgifter och förhöjd finansieringsavgift till staten. Studerandevillkoret tas bort.** Jobbgarantin för ungdomar (16-24 år) införs.***	Sex mån arbete (minst 80 tim arbete/månad) (alternativt minst 65 timmar under tio månader).	680	
2008			7	
2013		Skriftlig rapportering månadsvis sökta jobb		

Not: Alla belopp i löpande priser. Ersättningsdagar utgår med max fem per vecka. Aktivitetsgarantin infördes om kommunerna på frivillig basis valde att skriva avtal med staten.

Källa: Udden Sonnégård (2010); Olli Segendorf (2003); Arbetslöshetskassornas samorganisation (2013); ESS (ESS 2006).

* Grundförsäkringen gäller dem som ej är medlem i arbetslöshetskassa.

** Avser möjligheten att uppfylla villkoren för grundförsäkringen under en period efter avslutad studietid.

*** Avser dem som varit arbetslösa mer än tre månader och ersätter kommunala ungdomsprogram och ungdomsgarantin, ersätt med utvecklingsersättning eller aktivitetsstöd (genom försäkringskassan).

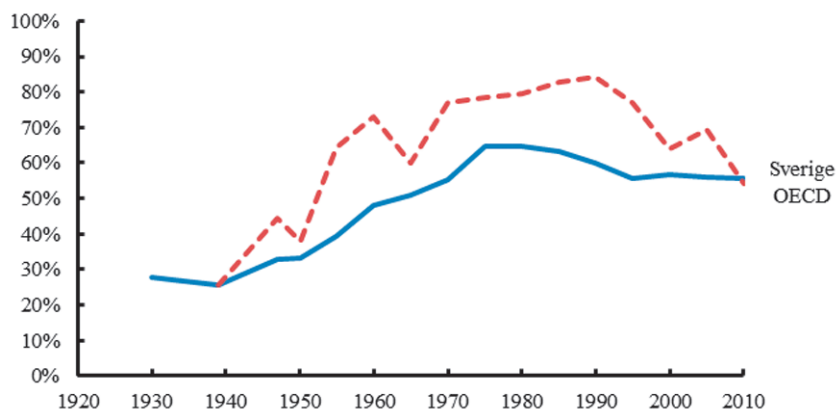
inte för heltidsarbetslösa under perioden. Ersättningsnivåerna 2001-2006 kommer att variera genom tillämpningen högre inkomsttak under de första 100 dagarna. År 1998 inför den socialdemokratiska regeringen en ny allmän och sammanhållen försäkring som bestod av en grundförsäkring med ett grundbelopp och en frivillig försäkring med inkomstrelaterad ersättning. Tanken var att arbetslöshetsförsäkringen skulle bli tillgänglig för alla med en viss anknytning till arbetsmarknaden. Lagen om kontantarbetsmarknadsstöd (KAS) upphör att gälla. Med den sammanhållna försäkringen fick a-kassorna uppgiften att betala ut även grundbeloppet till sina medlemmar. Samma år upprättades också en allmän arbetslöshetskassa, Alfa-kassan, som inte är knuten till någon specifik fackförening och öppen för både företagare och anställda. Likväl har dess organisatoriska huvudmannaskap kritiserats från den borgerliga sidan utifrån hur Arbetslöshetskassornas Samorganisation (SO) är huvudman för Alfabassan och tillsätter styrelse som under senare år bl. a. växlat mellan Metall och Handelsanställdas förbund, vilket menas negativt motverka kassans fristående status. År 2001 upphörde också möjligheten att genom deltagande i arbetsmarknadspolitiska program (under sex månader) återkvalificera sig till a-kassan. Likaså införs en skärpning genom att den sökande endast under de första 100 dagarna har rätt att begränsa sig till att söka arbete inom sitt yrke och sitt närområde, vilket inte gäller om den sökande påbörjar en ny ersättningsperiod.

Under 2007 infördes flera ändringar av den borgerliga regeringen, som väckte stor kritik från fackförbundens och oppositionens sida. Ersättningsnivån sänks till 70 procent efter 100 dagar utan möjlighet till förlängd ersättningsperiod, samtidigt som arbetsvillkoret skärps något. Också ersättningsnivåerna för unga sänks efter 100 respektive 200 dagar. Inom jobb- och utvecklingsgarantin är aktivitetsstödet 65 procent. Avgiften till a-kassorna höjdes kraftigt och samtidigt avskaffas det solidariska utjämningsystemet som innebar att medel förs över från kassor med låg arbetslöshet till kassor med hög arbetslöshet i syfte att hålla nere avgifterna. Avgifterna kom nu att variera betydligt, med lägre avgifter (ca 120 kronor/mån) inom sektorer med lägre arbetslöshet, t.ex. organisering genom Akademikerförbundet, men betydligt högre avgifter (i genomsnitt runt 350 kr/mån) till LO-förbundens a-kassor. Den ”förhöjda finansieringsavgiften”, som lades ovanpå den tidigare grundavgiften, fick ett tak på 300 kronor. Skattereduktionen på medlemsavgiften till a-kassan (40 procent) och till facket (25 procent) tas bort. Sammantaget mångfaldigades a-kasseavgiften i många fall (Kjellberg 2010b),⁵ vilket ledde till att över 300 000 medlemmar hade lämnat a-kassorna i början av juli 2007 (Arbetslöshetskassornas samorganisation 2013), en nedgång som också gällde medlemmarna i den allmänna alfa-kassan (Kjellberg 2010b).

⁵ Mycket av de höjda a-kasseavgifterna kom de facto att finansiera sänkningar av inkomstskatten och jobbskatteavdragen, men eftersom arbetslöshetsförsäkringen redan var finansierad genom den s.k. arbetsmarknadsavgiften, blev den nu istället kraftigt överfinansierad och den jobbstimulerande effekten menas ha blivit densamma om jobbskatteavdraget varit mindre och avgifterna till a-kassan inte hade höjts (Calmfors 2006).

Inkomsttaket, som är betydligt lägre inom arbetslöshetsförsäkringen än i sjuk- och arbetsskadeförsäkringen, spelar också en stor roll för de faktiska ersättningsnivåerna. Till skillnad från sjuk- och arbetsskadeförsäkringen är arbetslöshetsförsäkringens inkomsttak inte indexerat (till pris- eller löneutvecklingen) utan fastställs av regeringen från år till år efter beslut i riksdagen. Som referensram användes tidigare löneutvecklingen för industriarbetare, men denna bedömningsgrund avskaffades i början av 1990-talet. Mellan 1991 och 2002 höjs inkomsttaket i ersättningarna med ojämna intervaller (se tabell 8), men sänks också vid ett tillfälle (1996) när kostnaderna för den höga arbetslösheten rusat i höjden. Strax efter regeringsskiftet 2006 återställdes inkomsttaket 2007 till en enhetlig nivå för hela arbetslöshetsperioden till den nivå som gällde 2001 (första 100 dagarna).

Figur 44: Arbetslöshetsförsäkringens ersättningsnivå efter skatt i Sverige och OECD-länderna 1930-2010. Belopp som procent av en genomsnittlig industriarbetares nettolön.

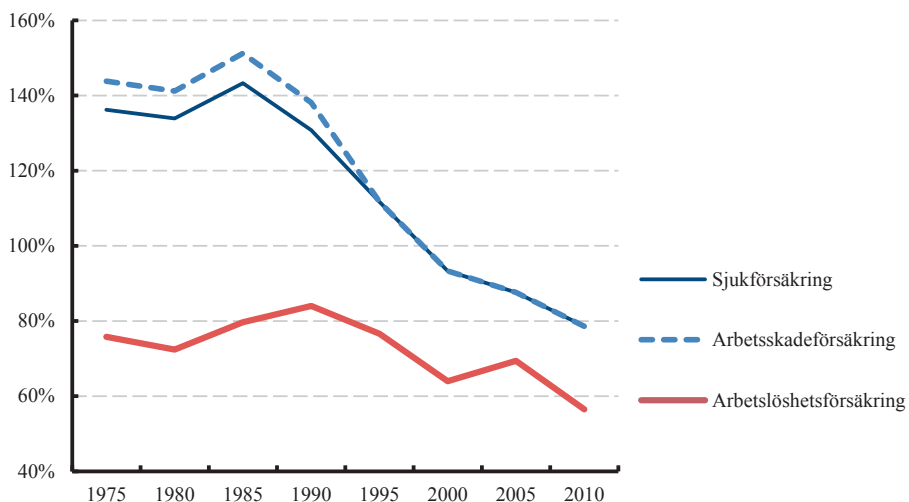

Källa: Ferrarini et al. (2012, fig 2c), SCIP (2008), SPIN (2012).

Figur 44 visar hur inkomsttaket sedan början av 1990-talet pressat ner de faktiska ersättningsnivåerna vid en genomsnittlig industriarbetarelön efter skatt. Från att utgjort som högst drygt 80 procent av en industriarbetares tidigare lön 1990, ligger ersättningen vid samma löneläge idag under OECD-genomsnittet 2010 (Ferrarini et al. 2012).

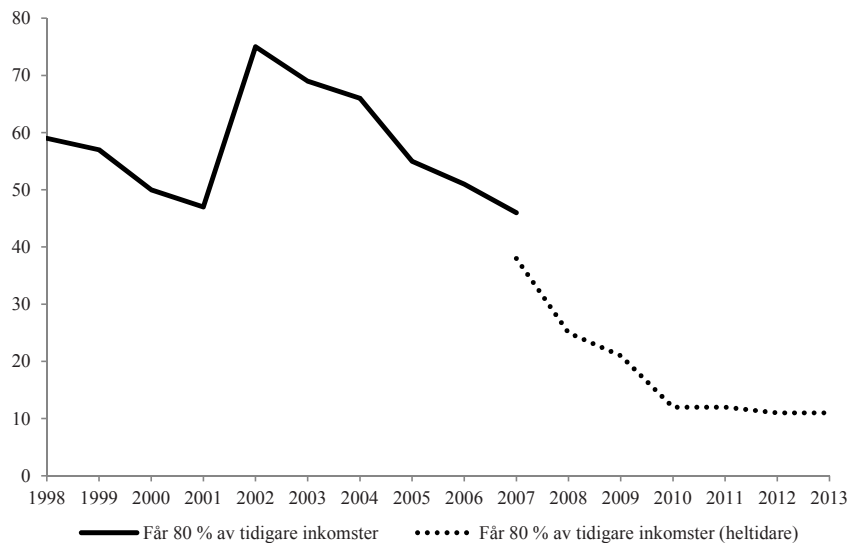
Den successiva urholkningen i ersättningsnivån syns också tydligt i figur 45, som visar hur de maximala ersättningsnivåerna av en genomsnittlig industriarbetares lön efter skatt, minskat till följd av inkomsttakens allt lägre nivåer. För arbetslöshetsersättningen syns idag de lägsta nivåerna sedan reformen 1974. Samma, och ännu mer dramatisk utveckling syns också inom sjuk- och arbetsskadeförsäkringen, där utveckling påbörjades något tidigare (diskuteras vidare nedan).

Figur 45: Maxbeloppet efter skatt i de svenska socialförsäkringarna som procent av en genomsnittlig industriarbetares nettolön, 1975-2010.

Källa: Ferrarini et al. (2012, fig 2c), SCIP (2008), SPIN (2012).

Figur 46: Andelen arbetslösa med a-kassa motsvarande 80 procent av tidigare inkomster 1998-2013.

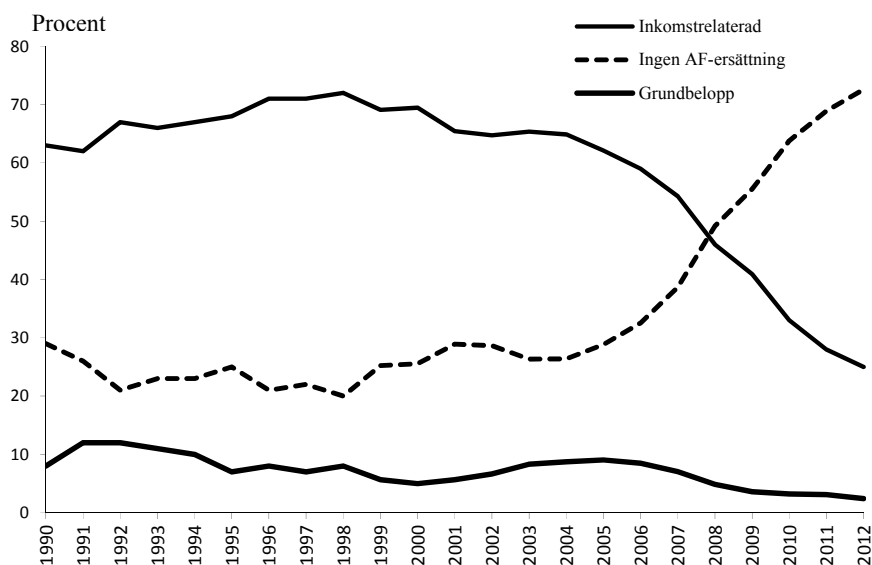
Not: Efter 2007 avser andelen arbetslösa personer som tidigare arbetat heltid. Data exkluderar personer med arbetslöshetsersättning om 70 procent som ges efter de första 200 dagarnas arbetslöshet.

Källa: SO (2013).

I förhållande till alla med inkomstrelaterad arbetslöshetsförsäkring visar figur 46, hur endast en mindre andel idag är försäkrade upp till 80 procent av tidigare inkomster vid arbetslöshet. Sedan 2002, då inkomsttaket höjdes senast, sker en kontinuerlig nedgång från att tre av fyra arbetslösa ersattes med 80 procent av tidigare inkomster, till endast 11 procent alltsedan 2009.

En parallell och problematisk utveckling är den ökande andelen arbetslösa som i realiteten inte uppstår någon form av ersättning, vare sig inkomstrelaterad eller grundersättning, utan står helt utan ersättning från a-kassan, vilket visas i figur 47.

Figur 47: Andel arbetslösa med och utan arbetslöshetsersättning (inkomstrelaterad och grundbelopp) 1990-2012.

Not: Arbetsökande heltidsstuderande liksom undersysselsatta deltidsarbetslösa exkluderas.

Källor: Sjöberg (2011); Regnér (2000), IAF (2009); LO (2013).

Fram till 2006 har mellan 60 och 70 procent av de arbetslösa inkomstrelaterad ersättning medan andelen utan någon form av ersättning är mindre än 30 procent. Därefter förbyts sambandet. År 2008 är andelen utan ersättning (49 procent) större än andelen med inkomstrelaterad ersättning (46 procent), för att fyra år senare 2012 vara omkastat, med två av tre arbetslösa helt utan ersättning. Den lägre andelen arbetslösa med grundbelopp varierar fram till 2008 mellan 5 och 12 procent, men har därefter minskat. Förklaringen bakom den minskande andelen arbetslösa med rätt till ersättning är att fler arbetslösa inte uppfyller arbetskravet (varken till den inkomstrelaterade försäkringen eller grundskyddet). Framförallt gäller detta nytillkommande arbetskraft

såsom unga och utrikesfödda, liksom ett ökande antal arbetslösa som avslutar aktiva arbetsmarknadsprogram, vilket sedan 2001 inte gäller som re-kvalificering till en ny ersättningsperiod (Sjöberg 2011). En annan grupp kompenseras genom övergång till program med aktivitetsstöd (socialförsäkringsutredningen 2012), medan övriga grupper till stora delar får förlita sig på socialbidrag eller stöd från familj.

Parallellt med ändringarna i det passiva arbetslöshetsunderstödet, har det även skett omfattande förändringar inom den aktiva arbetsmarknadspolitiken. Generellt har aktiveringslinjen skärpts under tidsperioden. Framför allt avser detta begränsningar i ersättningarna, mer skräddarsydda lösningar för individen genom aktivitets-, jobb- och utvecklingsgarantier, ökande lokala och kommunala verksamheter för att mobilisera personer långt från arbetsmarknaden, samtidigt utfasad arbetsmarknadsutbildning. Inte minst har en kontinuerlig decentralisering skett på olika sätt, med olika målsättningar och med olika aktörer (Schröder 1996). Framförallt har utvecklingen syftat till en mer effektiv användning av resurser genom att utnyttja kommunens speciella kunskaper. Exempelvis tog 1995 kommunerna genom vad som kallades det ”kommunala utvecklingsprogrammet” över ansvaret för arbetslösa ungdomar under 20 år. För ungdomarna innebar detta lägre ersättningsnivåer för deltagandet i kommunala arbetsmarknadspolitiska åtgärder samt att rätten till statliga åtgärder stängdes (ESS 2006). Den kommunala aktiveringspolitiken angränsar också nära till projekt som löper under socialtjänsten och är kopplade till bedömningen av socialbidrag, som sedan 1990-talet varit relativt omfattande i vissa kommuner. Med aktivitetsgarantins införande (2001) ökade aktiveringslinjen ytterligare genom att det kommunala ansvaret utsträcktes till att omfatta alla under 25 år och samtidigt kopplas till biståndsrätten inom socialförvaltningen genom att kommunen nu kunde använda medel till arbetslösas kompetensutveckling istället för socialbidrag. En inte ovanlig kostnadsbesparande kommunal strategi blev också att genom kommunala medel bekosta arbetslösas lön varefter individen kunde (re)kvalificera sig för den statligt betalda arbetslöshetsförsäkringen (ibid).

Sammantaget innebär förändringarna under tidsperioden av både passiva och aktiva arbetslöshetsunderstöden en tydlig förskjutning mot ökad kontroll och disciplinering av individens arbetsförmåga. Samtidigt som den formella täckningsgraden är mycket hög, nära 100 procent och därmed bland den högsta i Europa (Esser et al. 2013), uppbär endast en minoritet av de arbetslösa idag en inkomstrelaterad arbetslöshetsersättning och en majoritet av de arbetslösa står helt utan ersättning. Under sådana omständigheter syns a-kassans alltmer tömd på mening, om än med intakt form. Av dem som faktiskt har en inkomstrelaterad ersättning får endast en bråkdel en ersättning som motsvarar 80 procent av tidigare inkomster, vilket gör att försäkringen svårigen lever upp till beteckningen universell och inkomstrelaterad, något som själfallet underminerar förtroendet för en fullgod a-kassa. Urholkning av a-kassans ersättningsnivåer, tillgänglighet och alltmer disciplinerande krav har också lett till stark kritik och debatt från de fackliga organisationernas sida såväl som från den politiska

oppositionen. Aktivitets-, jobb- och utvecklingsgarantier är alla typiska utslag av aktiveringspolitiken, som alltmer skiftat ansvaret till individen, en utveckling som påvisar en allt svagare koppling till den tidigare grundläggande principen för arbetslinjen i svensk arbetsmarknadspolitik – att individen ska aktivera sig, men också att staten genom att bedriva aktiv sysselsättningspolitik ska verka för att ingen mot sin vilja ska behöva vara arbetslös. Här påvisar forskning och utredningar hur ett allt starkare fokus på de arbetslösas sökbetaende överskuggar det faktum att det funnits och finns för få lediga arbeten att söka i förhållande till antalet arbetssökande. Utan reella utsikter till ett arbete eller en kvalificerad arbetsmarknadspolitisk åtgärd, riskerar sökskyldigheten att bli ett självändamål i syfte att uppfylla kontrollsystemet och kraven på att få ersättning (se t.ex. ESS 2006:4-5, 52-53). I skenet av hur arbetslösheten bitit sig fast på höga nivåer syns det osäkert hur dagens strikta kontroller och sanktioner tillsammans med allt lägre eller obefintliga ersättningar faktiskt förmått minska arbetslösheten, även om argumentet givetvis kan resas att arbetslösheten utan dessa förändringar kunde ha varit än högre (se även diskussion ovan i avsnittet om den arbetsmarknadspolitiska sysselsättningspolitiken). Arbetsförmedlingens problematiska dubbla roller i detta avseende har också påpekats (Olli Segendorf 2012).

I förhållande till den successiva urholkningen av inkomstskyddet, som beskrivits ovan, har betydelsen av såväl kollektivt avtalade försäkringar som privat tecknade tilläggsförsäkringar ökat markant under senare år (Sjögren Lindquist och Wadensjö 2011). Parterna och den enskilde tar därför idag på sig ett allt större socialt trygghetsansvar. Försäkringslösningarna är framförallt av två former. Dels har många arbetsgivare och fackföreningar tecknat så kallade avtalsförsäkringar. Villkoren för dessa varierar. Till exempel ger trygghetsrådet för privata tjänstemän (TRR) en komplettering till a-kassan så att 70 procent av den tidigare lönen ersätts också över taket under de första 6 månaderna, för att därefter ersätta den resterande tid som man har rätt till (varierar med ålder) upp till 50 procent (Sjögren Lindquist & Wadensjö 2011, sid 32). För arbetare inom privat sektor får många istället en engångsersättning som varierar med åldern. Förutom avtalsförsäkringarna erbjuder också många fackförbund grupp-försäkringar i anslutning till medlemsavgiften. Den enskilda kan således få ett förbättrat skydd vid arbetslöshet om man betalar extra. För avtalsförsäkringarna gäller dock tämligen lång anställningstid och hög ålder för att de skall gälla. För TRR gäller t.ex. 5 års anställning inom avtalsområdet och att man är minst 40 år och endast 39 procent av de LO anslutna uppfyllde kriterierna för AGB-försäkring (Sjögren Lindquist & Wadensjö 2011, sid 40ff). Hos LO erbjöds 2009 ungefär 2/3 av alla medlemmar grupp-försäkringar som kompenserar upp till 80 procent av tidigare lön (Sjögren Lindquist & Wadensjö 2011, sid 120).

Utvecklingen mot att parterna på detta sätt kompenserar bristerna i den offentliga a-kassan har mött kritik. Vissa menar att de efterhand kan innebära, *”att det politiska priset för en försämring i de offentliga sociala förmånerna minskar, trots att välfärdsluster för enskilda individer kan bli betydande”*, och att vi med denna utveckling kan *”få*

en starkare uppdelning ur trygghets- och inkomstsynpunkt mellan den del av arbetskraften som har stabila anställningsvillkor, goda inkomster och gynnsamma sociala förmåner och en annan grupp med lösare anställningsförhållanden och lägre löner som är helt hänvisade till offentliga sociala förmåner” (Trydegård 2013:298). För vissa fackföreningar, framförallt bland fackföreningar med låg arbetslöshet, kan dock denna utveckling vara lockande eftersom den ger ett extra incitament till fackligt medlemskap.

Det har också visat sig att kvaliteten i framförallt tilläggförsäkringarna (framförallt antalet ersatta dagar) varierar mycket mellan olika fackförbund med generellt sämre villkor bland fackförbund med högre arbetslöshet. Det finns också flera LO-förbund som inte erbjuder några tilläggförsäkringar alls, och andra där varaktigheten är mycket begränsad (Olsson och Eriksson 2013).

Sjukförsäkringen, sjukfrånvaro, rehabilitering, arbetsmarknadsutträde

Sjukfrånvaron har varierat mycket, även regionalt inom Sverige, och i perioder varit problematisk hög, framförallt vad gäller ökningen av långa sjukskrivningar. Här spelar såväl individfaktorer (ålder, livsstilsfaktorer och attityder) som familje- och arbetsförhållanden, samt även strukturella förhållanden (regeländringar) in. Därtill finns ett visst konjunkturellt samband med lägre sjukfrånvaro vid högre arbetslöshet. Vad gäller regeländringar ser man framförallt effekter av ersättningsnivån samt längden på den period som arbetsgivaren ersätter inkomstbortfall. Framförallt förväntas de kortvariga sjukfallen påverkas av incitamentsstrukturen i ersättningssystemet. Självfallet samverkar också faktorer vilket sammantaget bidrar till komplexitet i orsakssambanden mellan sjukförsäkringens utformning och sjukfrånvaro. I detta avsnitt måste vi begränsa oss till en översikt över de viktigaste, likväl många, förändringarna i sjukförsäkringen under det senaste kvartsseket, samt presentera en överblick av sjukfrånvaron och sammanställa de mest centrala slutsatserna kring orsakerna.

1955 etablerades i bred uppgörelse den inkomstrelaterade sjukförsäkringen. Att den var universell och obligatorisk återspeglade LO:s krav på rättvisa och jämlikhet mellan arbetare och tjänstemän, och kom på så sätt att utgöra en social rättighet för alla löntagare (Åmark 2005:204). Under de närmaste decennierna förstärktes försäkringen fram till slutet på 1980-talet och vid ingången på 90-talet gällde regler för sjukersättning från 1 december 1987. Ersättningsnivån var 90 procent av den sjukpenninggrundande inkomsten (upp till inkomsttaket) med obegränsad varaktighet och den enda karensdagen hade tagits bort. Därtill hade de flesta anställda ytterligare 10 procent ersättning via avtalsförsäkringar. Avtalsförsäkringarnas tillägg tillämpas än idag, men sedan sjuklöneperioden infördes 1992 utbetalas den generellt endast för sjukfall längre än 8 dagar men kortare än 91 dagar. Från 1998 betalas den ut även för de längre sjukfallen. Nedan redovisas ändringar i ersättningsnivåer som exkluderar

avtalsförsäkringen. Tabell 9 sammanfattar i korthet de största förändringarna avseende ersättningsnivå, varaktighet och karensdagar.

Tabell 9: Översikt av huvudsakliga förändringar i sjukpenningen 1987-2012.

År	Förändring
1987	Ersättningsnivån är 90 procent utan tidsbegränsning och utan karensdag.
1991	Ersättningsnivån sänks till 65 procent dag 1-3, till 80 procent dag 4-90, varefter den är 90 procent.
1992	Sjuklön införs som betalas av arbetsgivarna under sjukfallets två första veckor.
1993	Ersättningsnivån sänks till 80 procent också för de långa sjukfallen över 91 dagar, en karensdag införs.
1996	Ersättningsgraden likställs till 75 procent för hela sjukperioden.
1997	Sjuklöneperioden som betalas av arbetsgivarna utökas till 28 dagar.
1998	Ersättningsnivån höjs till 80 procent, sjuklöneperioden återställs till 14 dagar.
2003	Ersättningsnivån sänks till 77,6 procent (d.v.s. 80 procent av 97 procent av den sjukpenninggrundade inkomsten) och sjuklöneperioden förlängdes till 3 veckor. Sjuk- och aktivitetsersättning ersätter förtidspensionssystemet.
2005	Ersättningsnivån höjs till 80 procent och sjuklöneperioden sänks till 2 veckor. Medfinansieringen införs genom vilken arbetsgivarna betalar 15 procent av utgifterna för sjukpenningen för heltidssjukfall längre än 14 dagar, vilket kompenseras genom sänkta arbetsgivaravgifter.
2008	Rehabiliteringskedjan införs och sjukförsäkringen blir tidsbegränsad. Dag 1-14 utgörs av sjuklöneperiod med ersättning betald av arbetsgivaren. Dag 15-90 rätt till sjukpenning om oförmögen att utföra nuvarande, eller andra tillfälliga, arbetsuppgifter hos sin arbetsgivare. Dag 91-180 fordras att individen inte kan utföra andra arbetsuppgifter hos sin arbetsgivare. Dag 180-365 ska arbetsförmågan prövas mot hela arbetsmarknaden om inte särskilda skäl föreligger. Vid någon form av arbetsförmåga ska individen föras över till Arbetsförmedlingens tjänster. Efter ett år finns möjlighet att ansöka om "förlängd sjukpenning" motsvarande 75 procent av den tidigare inkomsten, maximalt ytterligare 550 dagar (totalt 914 dagar). Därefter kan "fortsatt sjukpenning" sökas med möjligt till ersättning motsvarande 80 procent utan tidsgräns. Sjukskriven efter 914 dagar ska övergå till arbetslöshetsförsäkringen och Arbetsförmedlingens introduktionsprogram.
2010	Särskild möjlighet till undantag från den bortre gränsen i sjukförsäkringen. Särskild möjlighet till att skjuta upp prövningen av individens arbetsförmåga i förhållande till hela arbetsmarknaden vid 180 dagar.

Källa: Sjöberg och Bäckman (2001), Sjögren och Wadensjö (2011), Hägglund och Skogman Thoursie (2010a).

Vid regeringskiftet 1991 sänkte den borgerliga regeringen ersättningsnivån under de tre första dagarna till 65 procent och från fjärde dagen till 80 procent. Dessa var de första försämringarna i villkoren i en allmän försäkring sedan efterkrigstiden (Bäckman 1998). För sjukfall längre än 90 dagar gällde tidigare ersättningsnivå om 90 procent. 1992 införs en *sjuklöneperiod* om 14 dagar under vilka arbetsgivarna ansvarar för ersättningen. Samtidigt höjdes ersättningsnivåerna för de tre första dagarna till 75 procent

och resterande dagar i sjuklöneperioden till 90 procent, medan längre sjukfall ersattes som tidigare. 1993 infördes en karensdag som består än idag, och senare under året sänktes ersättningen för de längsta sjukfallen som varar över ett år, från 90 till 70 procent.

Att arbetsgivaren gavs större ersättningsansvar genom införandet av en sjuklöneperiod antas generellt skapa incitament till förbättrad arbetsmiljö i syfte att minska sjukfrånvaron, men stärker också incitamenten att anställa personer med låg förväntad frånvaro, såsom till exempel yngre, personer utan kända hälsoproblem, eller dem utan små barn. Eftersom betalningsansvaret är relativt kort i Sverige jämfört med många andra länder, kan detta dock förhindra (mer omfattande) preventivt arbetsmiljöarbete (Hägglund och Skogman Thoursie 2010b). Medan viss korttidssjukskrivning kan ha påverkats med denna förändring, har man inte funnit belägg för en minskning av de längre sjukfallen. Endast betydligt längre betalningsansvar, som exempelvis i Nederländerna med sjuklöneperiod på två år, skulle kunna förväntas göra det mer lönsamt för arbetsgivare att vidta preventiva åtgärder för att minska sjukfrånvaron, liksom att satsa på rehabiliteringsåtgärder under sjukfrånvaron (Gautier och van der Klaauw 2011), istället för att kostnader för 'oönskad' arbetskraft skjuts över till de offentliga systemen" (Palmer 2004:41). Samtidigt samspelar förekomsten av en sjuklöneperiod med regler och avtal för anställningstrygghet, som kräver starka skäl för friställning av arbetskraft, vilket kan göra arbetsgivaren än mer försiktig vid anställning personer med ofördelaktiga hälsoutsikter eller hälsohistorik.

Efter regeringsskiftet 1994 ändrade den socialdemokratiska regeringen 1996 ersättningen till en enhetlig nivå på 75 procent för hela sjukperioden efter karensdagen, vilket alltså innebar en höjning av ersättningen för dag 2-3 men i övrigt en generell sänkning. Under en kort period förlängdes sjuklöneperioden 1997 till 28 dagar men återställdes 1998 till 14 dagar, då ersättningsnivån också höjs till 80 procent för hela sjukperioden.

Sedan dröjer större förändringar till 2003 då sjukpenningen tillfälligt sänks, om än marginellt, från 80 till 77,6 procent och sjuklöneperioden förlängs till 21 dagar. Centralt är att villkoren skärps och med dessa kom många individer att övergå från långtidssjukskrivning (med sjukpenning) till det nya systemet med sjukersättning (ESV 2008). Före 2003 var förtidspensionerna integrerade med ålderspensionssystemet men blev nu en del av sjukförsäkringen i syfte att sammanföra alla förmåner vid nedsatt arbetsförmåga. Förtidspension (och sjukbidrag) bytte namn till aktivitetsersättning för den yngre arbetskraften 19-29 år, respektive sjukersättning för dem mellan 30-64 år, och kunde beviljas både permanent och tidsbegränsat. Vid denna tidpunkt minskas också den maximala sjukersättningen vid arbetslöshet med 20 procent till samma maxbeloppsnivå som tillämpas inom arbetslöshetsförsäkringen (från 19 050 kronor till 15 630 kronor i månaden, före skatt).

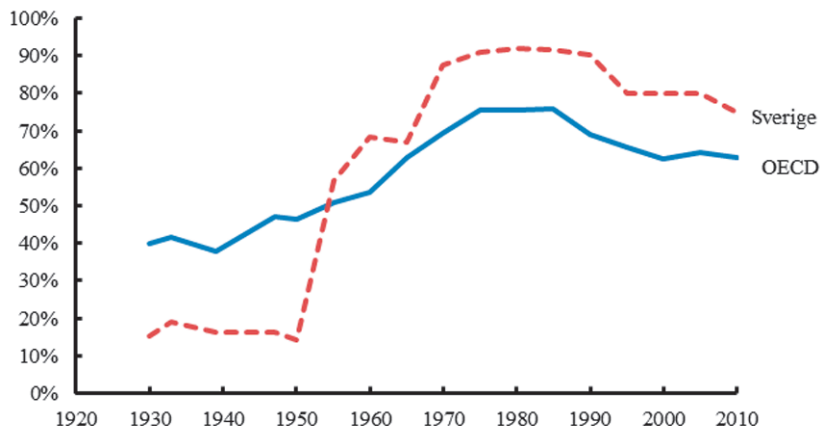
År 2005 återställs den generella ersättningsnivån till 80 procent och sjuklöneperioden begränsas igen till 14 dagar. Det infördes också en särskild sjukförsäkringsavgift som innebär att arbetsgivare står för 15 procent av kostnaderna för sjukfrånvaron efter

sjuklöneperioden. Tanken var att stärka arbetsgivarens incitament att vidta åtgärder för att minska de långa sjukskrivningarna genom förebyggande insatser, rehabilitering, deltidssjukskrivning och andra åtgärder för att underlätta för sjukskrivna att komma tillbaka i heltidsarbete. Samtidigt sänktes den allmänna sjukförsäkringsavgiften i motsvarande utsträckning (sammantaget en marginell total sänkning).

Efter det senaste regeringsskiftet 2006 genomfördes en rad reformer vars övergripande syfte varit att öka arbetsutbudet och begränsa det så kallade utanförskapet genom att bryta den passivitet som präglat sjukskrivningsprocessen och öka möjligheten för återgång i arbete. En av de första förändringarna trädde i kraft 2008 i och med att rehabiliteringskedjan infördes. Denna innebär en skärpning av reglerna för hur arbetsförmågan ska utvärderas. Det sker vid tre specifika tidpunkter, varav utvärdering under de första 90 dagarna sker i förhållande till det vanliga arbetet. Därefter fram till dag 181 i förhållande till arbetsgivarens alla arbetsuppgifter och sedan i förhållande till hela arbetsmarknaden, ett villkor som också gäller direkt för arbetslösa sjukskrivna. År 2008 införs också en tidsbegränsning i sjukförsäkringen till 365 dagar inom en 450-dagars period, varefter den maximalt kan förlängas med 550 dagar och då med sjukpenning på den lägre ersättningsnivån 75 procent, d.v.s. totalt 914 dagar, med särskilda övergångsregler för pågående sjukfall. Vid mycket allvarlig sjukdom kunde dock sjukpenning om 80 procent utbetalas utan tidsgräns. Förändringarna kom att debatteras hårt i media i förhållande till hur svårt sjuka personer riskerade att utförsäkras (se t.ex. DN 2009-12-02), eller riskerade att behöva söka socialbidrag eller stå helt utan ersättning (se t.ex. SR 2009-07-29), liksom svårigheten i att bedöma arbetsförmågan (se t.ex. Läkartidningen 2009-04-14). 2010 mildras kraven något, framförallt genom att prövningen mot hela arbetsmarknaden kan skjutas upp till efter 365 dagar, och även ytterligare i särskilda fall. Samtidigt infördes regler för dem som uttömt sina ersättningsdagar. Dessa personer erbjuds att delta i en arbetslivsintroduktion via Arbetsförmedlingen, vilket berättigar till aktivitetsstöd (65 procents ersättningsnivå). Detta kan sägas innebära en skärpning av arbetslinjen i sjukförsäkringen. Utöver detta, kvarstod också i vissa särskilda fall en möjlighet till förlängd sjukpenning, vilket mildrades ytterligare något 2012, genom särskilda individuella bedömningar för dem som når den bortre tidsgränsen. Trots möjligheten till undantag finns numera en bortre gräns vid 2,5 år. Därefter gäller skärpta krav på stadigvarande snarare än varaktig nedsättning av arbetsförmågan (Hägglund och Skogman Thoursie 2010a).

Nedan visar figur 48 hur den faktiska ersättningsnivån historiskt utvecklats för en industriarbetare med en genomsnittliga nettolön. Ersättningen ökade från mycket låga nivåer före 1950-talet, till höga nivåer som låg stabilt kring 90 procent under 1970- och 1980-talet. Sedan 1991 har en successiv minskning skett som sammanfaller med en internationell trend.

Figur 48: Sjukförsäkringens faktiska ersättningsnivå efter skatt i Sverige och OECD-länderna 1930-2010. Belopp som procent av en genomsnittlig industriarbetares nettolön.

Källa: Ferrarini et al. (2012, fig 2c), SCIP (2008), SPIN (2012).

Under hela tidsperioden har dock den grundläggande inkomsttrygghetsprincipen successivt kommit att urholkas till följd av eftersläpande justering av inkomsttaket. Medan endast var tionde person hade inkomster över taket under 1980-talet, gäller detta drygt en tredjedel 2009 (Hedborg 2012), en utveckling som markant också ökat utrymmet för kompletterande tilläggsförsäkringar liksom också undergräver förtroendet och stödet för den offentliga försäkringen. Det senare bekräftas också av attitydundersökningar. År 2002 trodde 25 procent 2002 inte att den offentliga sjukförsäkringen skulle kunna ge sjuka en tillräcklig levnadsstandard, en andel som ökade till 35 procent år 2010 (Svallfors 2011b).

Utvecklingen syns tydligt vid beräkningar av maxbeloppet (den maximala ersättningen som täcks till följd av inkomsttaket i försäkringen) i förhållande till en genomsnittlig industriarbetares nettolön, vilket visas i figur 45 (se ovan). Fram till mitten av 1980-talet låg maxbeloppen i sjukförsäkringen runt 140 procent av nettolönen för en genomsnittlig industriarbetare, för att sedan successivt sjunka till strax under 80 procent av nettolönen 2010, vilket närapå tangerar den genomsnittliga industriarbetarens faktiska ersättningsnivå. Anledningen till denna gradvisa urholkning beror på hur inkomsttaket inom sjukförsäkringen knutits till ett "prisbasbelopp" som justerats löpande. Periodvis har inkomsttaket indexerats till prisutvecklingen som släpat efter löneutvecklingen, varför sådan indexering inte förmått upprätthålla ersättningsnivån, vissa år inte ens i takt med inflationen, vilket således begränsat den inkomsttrygghet som försäkringen avser att ge. Indexeringen har vid ett par tillfällen kringgåts. Exempelvis höjdes i juli 2006 inkomsttaket i relation till basbeloppet för att erbjuda inkomsttrygghet till allt fler inkomsttagare, men efter regeringsskiftet samma år återställdes

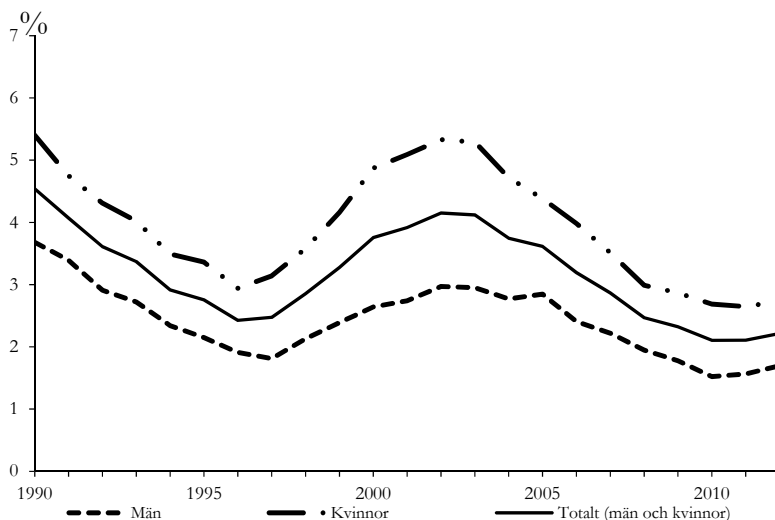
inkomsttaket till den tidigare nivån i syftet att minska sjukfrånvaron och förstärka drivkrafterna för arbete (Ferrarini et al. 2012). Ytterligare urholkning har också skett i förhållande till de fyra jobbskatteavdragen sedan 2006, vilka bara får göras mot förvärsinkomster, vilket således påverkar den faktiska ersättningsnivån nedåt (Ferrarini et al. 2012). Sammantaget har den *faktiska* ersättningsnivån för en relativt stor andel personer sjunkit markant under 1990-talets krisår med en ytterligare nedgång sedan mitten av 2000-talet.

I likhet med vad som beskrivits i förhållande till den successiva urholkningen av inkomstskyddet inom arbetslöshetsförsäkringen, har betydelsen av kollektivt avtalade försäkringar ökat även på sjukförsäkringens område under de senaste åren (Sjögren Lindquist och Wadensjö 2011), varigenom parterna påtar sig ett allt större social trygghetsansvar.

Sjukfrånvaron 1990-2012

Medan arbetsmarknaden under första halvan av 1990-talet präglades av eskalerande arbetslöshet, präglades den andra halvan ökande sjukfrånvaro. Figur 49 visar sjukfrånvarons utveckling under perioden, totalt och uppdelat efter kön. Framförallt är det kvinnors långtidssjukfrånvaro som ligger bakom den höga sjukfrånvaron.

Figur 49: Sjukfrånvaro (hela referensveckan), män och kvinnor 1990-2012.

Källa: SCB, AKU (tidsseriebrott 2004).

Under perioden ser man högst sjukfrånvaro (över 4 procent i genomsnitt) under åren 1990-1991 och 2002-2003. År 2003 var nivån den högsta inom EU-15 (Hägglund 2013). Under dessa år uppgick den sammantagna andelen personer 20–64 år med sjukpenning samt permanent förtidspension (med sjukpenning) till 14 procent, och 2003 översteg antalet förtidspensionärer en halv miljon (Hogstedt et al. 2004a). Likväl var sjukfrånvaron inte historiskt unik. Exempelvis var männens sjukfrånvaro nästan varje år under tidsperioden 1970–1990 högre än under kulmen 2002-2003 (SBU 2003). Däremot hade frånvarons struktur förändrats avsevärt. Medan korttidssjukfrånvaron minskat betydligt har långtidssjukskrivningarna ökat. Beräkningar har visat att närmare 85 procent av sjukfrånvarons ökning berodde på längre sjukskrivningsperioder, medan ökningen i antalet nya sjukskrivna inte var särskilt stor – ett förhållande som kan indikera ett bristande, rent av havererat rehabiliteringsarbete ute på arbetsplatserna, med allt längre långtidssjukskrivningar som resultat (Johnson 2010). Från slutet av 2010 ökar det totala antalet pågående sjukfall igen i samtliga diagnosgrupper, med en särskilt tydlig ökning i psykiska diagnoser. Utvecklingen drivs dock här av alltfler korta sjukfallen medan antalet långa sjukskrivningar minskat kraftigt (Försäkringskassan 2013b). I förhållande till hur olika sektorer på arbetsmarknaden domineras av kvinnor respektive män, syns också skillnader i sjukfrånvaro mellan olika sektorerna, med högst sjukfrånvaro bland kommunalt anställda, en sektor som domineras av kvinnor. Lägst är sjukfrånvaron i den statliga sektorn.

Forskning kring sjukförsäkringens incitamentseffekter har oftast påvisat ett samband mellan ökad sjukfrånvaro och en större generositet i försäkringen på så vis att ersättningsnivån påverkar sannolikheten att sjukskriva sig medan effekterna på hur länge man är sjukskriven är mindre (Skogman Thoursie 2010). Dock inte entydigt. I två studier som också inkluderade avtalsförsäkringar påvisades exempelvis inget samband mellan ersättningsnivåer och frånvaroperioder. Istället indikerade resultaten att frånvaroperiodens längd främst påverkas av systemet med krav på läkarintyg efter sju dagars sjukfrånvaro och läkarnas inflytande över påföljande sjukskrivningsperioder, d.v.s. snarast betydelsen av fungerande kontrollmekanismer (Sjögren Lindquist och Wadensjö 2011). Under hela den studerade tidsperioden har läkarintyg krävts från och med åttonde sjukdagen för rätten till ersättning från sjukförsäkringen. Intyg kan också inkrävas tidigare under särskilda omständigheter och beviljandet är inte helt automatiskt. Vid exempelvis fördjupad utredning görs bedömning utifrån ett s.k. särskilt läkarutlåtande av annan än behandlande läkare eller försäkringskassehandläggare (SOU 2008:66 2008). Läkarintygets roll i sjukskrivningsprocessen har både förändrats och debatterats mycket sedan början av 1990-talet i förhållande till hur det blivit allt vanligare att den behandlande läkarens intygade sjukdomsdiagnoser och bedömning av arbetsförmåga ifrågasätts på ett nyckfullt och oförutsägbart sätt (Westerhäll et al. 2009). Sannolikt är detta relaterat till att läkarintyg, trots införandet av det försäkringsmedicinskabeslutsstödet (som avser standardisera beslutsunderlaget för sjukskrivnin-

gens längd utifrån respektive diagnos) som infördes 2008, fortfarande i relativt stor omfattning ger bristande information om funktionstillstånd och behov (Nilsing Strid 2013). Dåligt ifyllda läkarintyg har också visats leda till längre sjukskrivningsperioder (Engström et al. 2009, Johansson och Nilsson 2008). På så vis indikeras att läkarintygets roll förändrats från att tidigare ha varit ett stöd för patienten sedan 1990-talet alltmer kommit att bli ett av försäkringskassans utredningsverktyg som snarare än fördelningspolitiska mål kommit att syfta till styrpolitiska mål i termer av effektivitet, kostnadsminskning och resultatstyrning (Westerhäll et al. 2009).

Sammanfattningsvis, när effekterna vägs samman av hur sänkta ersättningsnivåer minskade korttidssjukfrånvaron under 1990-talet, försvinner likafullt dessa i den stora ökningen i den totala sjukfrånvaron under perioden.

”Att förändra ersättningsnivåer i sjukförsäkringen är förhållandevis enkla åtgärder som uppenbarligen också påverkar sjukskrivningsbeteendet hos de försäkrade. Dessa effekter är dock inte av den storleken att de märkbart kan påverka utvecklingen under perioder med kraftigt ökande sjuktal. För att komma åt en sådan utveckling krävs sannolikt mer ingående förändringar av arbetslivet” (Sjöberg och Bäckman 2001).

Samtidigt och paradoxalt nog har en trendmässig förbättring i hälsan för befolkningen i arbetsför ålder skett, utom för lågutbildade kvinnor. Medellivslängden ökar vilket framförallt beror på bättre uppväxtvillkor, minskade rökvanor, förbättrade kostvanor i den vuxna befolkningen och förbättringar i medicinsk teknologi. Dock ökade andelen kvinnor som bedömer sitt hälsotillstånd som dåligt under slutet av 1990-talet och dödligheten bland de långtidssjukskrivna och förtidspensionerade är också betydligt högre än bland personer utan längre sjukskrivningar (Hogstedt et al. 2004a). Likaså är den ökande alkoholkonsumtion och ökande övervikt oroande, men har tillsammans med rökning bara visats förklara en del av den höga sjukfrånvaron (Marklund et al. 2005).

Uppdelat efter yrke finner man högst sjukfrånvaro inom vård, omsorg och sociala tjänster, följt av näringsgrenarna handel m.m. och utbildning. Högriskfaktorer för sjukfrånvaro är framförallt hög fysisk arbetsmiljöbelastning (tung lyft, upprepade arbetsmoment m.m.), men också jobb med höga krav i kombination med låg kontroll. Sjukskrivning är också högre bland dem som inte har möjlighet att anpassa sitt arbete efter sin hälsa, exempelvis genom att byta arbetsuppgifter eller förkorta arbetstiden vid besvär (Försäkringskassan 2012a). Sådana omständigheter försvårar också återvändande till arbete efter sjukdom (Hogstedt et al. 2004a). Inom Sverige förklaras dock inte redovisade skillnader av de anställdas ålder (Försäkringskassan 2009), medan sådana skillnader förklarar den högre sjukfrånvaron i Sverige jämfört med exempelvis Danmark, Tyskland, Nederländerna, Frankrike och Storbritannien, givet betydligt högre sysselsättning bland svenska kvinnor över 50 år (Bergendorff et al. 2002).

Bakom minskningen fram till 2010 ligger också en kompositionell effekt, då större minskning skett inom yrken med en relativt hög sjukfrånvaro sedan 2002. En förklaring är utflödet till sjuk- eller aktivitetsersättning, ålderspension eller arbetslöshet (Försäkringskassan 2012a).

Tidigare forskning har inte gett något definitivt svar på varför kvinnors långtidsfrånvaro är högre än mäns, men framförallt tre tänkbara förklaringar pekas ut. Den första förklaringen är kvinnors dubbelarbete, i förhållande till hur de både förvärvsarbetar och samtidigt fortfarande ofta har huvudansvaret för hemmet. Tidigare studier som undersökt olika kombinationer av arbete och familjeansvar har dock inte kunnat klarlägga att multipla roller bidrar till könsskillnader i sjukskrivning. Män och kvinnor i samma yrke och sektor har i de flesta fall liknande sjukskrivningstal, vilket snarare understryker arbetets stora betydelse. En ny studie som utvärderar sjukskrivningar (längre än 14 dagar) i mitten av 2000-talet påvisar exempelvis hur sannolikheten för kvinnor (men inte för män) att bli sjukskriven ökar kraftigt efter barnafödande. Förvisso var sannolikheten att bli sjukskriven redan två år före första graviditeten 30 procent högre för kvinnor än män, men två år efter det andra barnets födsel, då båda föräldrar börjat förvärvsarbete och dubbelarbetet kan antas vara som mest accentuerat, har kvinnors sannolikhet att vara sjukskrivna nästan fördubblats.⁶ Analysen kontrollerade också för en rad centrala faktorer inklusive yrke och utbildning (Försäkringskassan 2013c:24-25). Generaliserbarheten utifrån redovisade studie påpekas dock kunna vara begränsad eftersom analyserna grundades specifikt på personer som fått barn just under 2005.

Den andra viktiga förklaringen är sämre (rapporterad) arbetsmiljö på arbetsplatser inom kommun och landsting (SOU 2002:5, Lidwall 2003), vilket också påvisats genom att lika andelar kvinnor som män anger att arbetet helt eller delvis ligger till grund för sjukskrivningen (Eklund 2003). I detta sammanhang tycks graden av anpassningsmöjligheter vid ohälsa liksom graden av närvarokrav vara en viktig skillnad i mäns och kvinnors arbetsmiljö (Hogstedt et al. 2004b). En tredje bidragande förklaring är att kvinnor står för en stor andel av deltidssjukskrivningen. Här utmärker sig Sverige genom att sjukfrånvaron bland deltidsanställda kvinnor är betydligt högre än bland heltidsanställda. Likaså uppger deltidsanställda i högre grad att de inte tror sig kunna återgå i arbete i normal omfattning, samt i högre utsträckning en önskan om att gå i förtidspension. Även om deltidssjukskrivning kan vara positivt i bemärkelsen att individen inte helt förlorar kontakten med arbetet, tycks inte deltidssjukskrivning väsentligt bidra till att minska sjukfrånvaron.

⁶ Sjukfrånvaron i Sverige tycks på denna punkt avvika från det generella mönstret i flertalet EU-länder och Norge, där sjukfrånvaron tenderar att vara lägre bland mödrar, om än inte i samma utsträckning för ensamstående mödrar (Mastekaasa 2005).

Arbetsmarknaden och det konjunkturella sambandet med sjukfrånvaro

Flertalet studier har också påvisat ett konjunkturellt samband med lägre sjukfrånvaro vid högre arbetslösheten, ett samband som främst ansetts gälla kortare sjukfrånvaro (Wikman och Marklund 2003). En förklaring är att även svagare personer går in i arbetskraften under en högkonjunktur, men rationaliseras bort under lågkonjunktur. En annan förklaring är att lågkonjunktur har en disciplinerande effekt på de anställda (Palmer 2004:56). Samtidigt kan också de arbetslösas hälsa påverkas negativt av arbetslösheten, där sjukskrivningar bland arbetslösa också visats vara betydligt längre.

Ett negativt samband mellan sjukfrånvaron och arbetslösheten har påvisats både i Sverige och i Norge, men inte i Danmark. För Sverige syns den kraftiga ökningen under senare delen av 1990-talet och i början av 2000-talet, medan sambandet bröts 2004 då det goda arbetsmarknadsläget inte resulterade i färre sjukskrivningar, för att återigen inträda 2009 då sjukfrånvaron minskar med sysselsättningsnedgången under den djupa lågkonjunkturen (ESV 2008, Hägglund och Skogman Thoursie 2010a).⁷ Att också långtidsfrånvaron under senare år uppvisar konjunkturella mönster är mer problematiskt (Olsson 2005). Analyser av långsiktig sjukfrånvaro tycks kräva ett bredare perspektiv på såväl arbetsmiljö som arbetsmarknadsläge, snarare än snävt fokus på specifika regeländringar i sjukförsäkringen. Medan den fysiska arbetsmiljön genomsnittligt förbättrats sedan mitten av 1990-talet, har dessa förbättringar främst skett på mansdominerade arbetsplatser i privat sektor. Istället är sambandet mellan försämrad psykosocial arbetsmiljö och sjukfrånvaro starkare idag, framförallt för kvinnors sjukskrivning. Betydande organisationsproblem har identifierats på flera arbetsplatser vilket ökat sjukfrånvaron, särskilt inom den offentliga sektorn, där rationaliseringar och upprepade utökningar av personalstyrkan (ofta centralisering av arbetsplatser) visats medföra en påtaglig ökning av såväl sjukhusinläggningar som långtidsjukskrivningar (se också diskussion ovan i avsnitt om arbetsmiljöns utveckling).

I detta sammanhang spelar den påtagliga ökningen av psykiska diagnoser en betydande roll. Dessa började öka samtidigt med den generella uppgången i sjukfrånvaro under 1990-talet, för att minska något från mitten av 2000-talet, men ökade igen från 2009 till nästan samma höga nivå som 2005. Sjukfallen med psykiska diagnoser är betydligt längre (i genomsnitt 75 dagar, jämfört med 43 dagar för samtliga diagnoskapitel under referensperioden 2005-2012), de är mer återkommande, liksom vanligare bland yngre (dem under 50 år). Totalt är dessa diagnoser de näst vanligaste efter muskeloskeletala sjukdomar vid nya sjukfall. Bland kvinnor är det den allra vanligaste

⁷ Definition och jämförbarhet: sjukfrånvaro i definieras som heltidsfrånvaro från arbetet för anställda i åldern 20–64 år på grund av att sjukdom eller skada har nedsatt arbetsförmågan under en genomsnittlig vecka, oavsett om inkomstförlusten ersätts eller inte och oberoende av om det är arbetsgivaren eller sjukförsäkringen som står för ersättningen. Information är från de nationella arbetskraftsundersökningarna vilket till skillnad från sjukförsäkringsstatistik, ger internationellt jämförbara uppgifter. Eftersom sjukfrånvaron domineras av de långa sjukfallen, försvaras sådan bedömning.

diagnosgruppen med var fjärde (25 procent) nytt sjukfall i denna diagnoskategori (sedan 2011), likaså också den vanligaste diagnosen bland de yngre i arbetskraften (personer mellan 30 och 49 år). Typerna av psykisk diagnos är dock konstanta under tidsperioden med ca 55 procent i kategorin ångestsyndrom och strax under 40 procent förstämningssyndrom (Försäkringskassan 2013d).

Slutligen bör nämnas de anmärkningsvärda regionala variationer som föranlett en debatt om framväxten av lokala bidragskulturer (se t. ex. Frykman och Hansen 2005). Eftersom den stora majoriteten av befolkningen bor inom storstadsområdena påverkas den totala statistiken relativt lite av dessa skillnader. Analyser påvisar också att sjukskrivningen ökade proportionellt i samtliga kommuner under mitten av 1990-talet, även inom de friskaste kommunerna. Istället tycks försäkringsadministrationens effektivitet haft betydelse för de stora regionala skillnaderna, en erfarenhet som även delas med exempelvis Finland och Tyskland (Hogstedt et al. 2004a).

Sammantaget syns ett ökat förändringstryck i arbetslivet ha minskat toleransen för olikheter i prestation på arbetsmarknaden. En sådan utveckling i kombination med upplevelser av ökade krav, men mindre handlingsutrymme i arbetet och låg rörlighet på arbetsmarknaden, ökar riskerna för stressrelaterade besvär (Hogstedt et al. 2004a, Marklund et al. 2005). En viss andel av sjukfrånvaron kan också ha varit kopplad till den höga arbetslöshetsnivån, genom att vissa personer har förblivit sjukskrivna. I detta perspektiv har anförts att en andel långtidsjukskrivna egentligen hade behövt byta arbete och snarare klassificeras som arbetssökande (Marklund et al. 2005).

Förtidspensionering, arbetsmarknadsutträde och rehabilitering

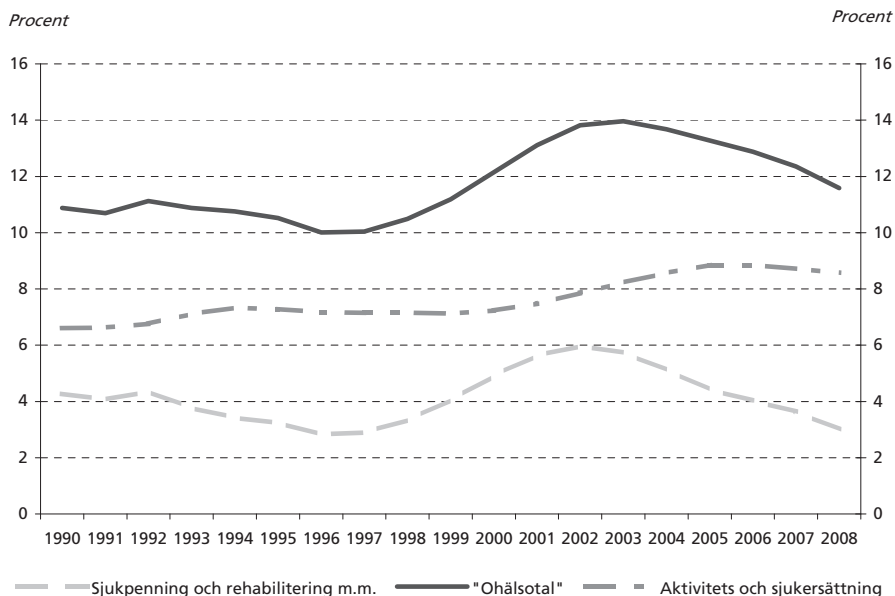
I flertalet kontinentaleuropeiska länder, liksom i Danmark, som redan under 1970-talet drabbades av massarbetslöshet, sågs ofta omfattande tidiga pensionsavgångar som en lösning på de höga arbetslöshetsnivåerna. Detta uppmuntrades också på flera olika sätt genom större möjligheter till förtidspensionering och i vissa länder också sänkt pensionsålder. Sådana åtgärder kom senare att betraktas som ohållbara varvid de arbetsmarknadsmotiverade vägarna in i förtidspension stängdes. Kvar blev de mer medicinskt motiverade förtidspensionerna. Denna utveckling återspeglas i dessa länder också av en stadigt minskande sysselsättning bland de äldre (50-65 år), och sjunkande utträdesålder fram till mitten av 1990-talet, då trenden vände.

Även i Sverige var incitamenten till tidigt utträde genom socialförsäkringarna i någon mån arbetsmarknadsmotiverade. Mindre strikta förtidspensionsregler förekom. Sjukförsäkringen var obegränsad i tid vilket kunde överbrygga tiden före pension. Också a-kassan kunde erbjuda längre varaktighet för de allra äldsta på arbetsmarknaden som därmed kunde överbrygga tiden till pensionering. En rad policyändringar sedan 1980-talet förändrade dock inriktningen på denna politik, inte minst genom striktare

sjukförsäkring under 2000-talet. Även pensionsreformen 1994/1998 syftar explicit till att minska det tidiga utträdet ur arbetslivet.

I statistiken, vände trenden av allt tidigare utträde i Sverige 2001 då den genomsnittliga åldern för utträde från arbetsmarknaden var 62,1 år och har sedan dess successivt ökat till 64,4 år 2010 (Eurostat 2013a). Många faktorer påverkar dock tidpunkten för utträde från arbetsmarknaden, varav utformningen av socialförsäkringarna och pensionssystemet är några viktiga institutionella faktorer. Andra avgörande faktorer inkluderar såväl individuella faktorer som exempelvis hälsa, familjeförhållanden, utbildning och förmögenhet/andra inkomster, liksom efterfrågan på äldre arbetskraft med avseende på yrke, näringslivsstruktur, egenföretagare och lönesystem. Både samverkande och motverkande faktorer kan tillsammans också påverka den allmänna trenden (Sjögren Lindquist och Wadensjö 2009). Fram till 1991 var det exempelvis också möjligt att bli förtidspensionerad från 58 års ålder om man hade varit arbetslös. Ytterligare en skärpning skedde 1997 då möjligheten att erhålla förtidspension utifrån en kombination av ohälsa och arbetsmarknadsskäl slopades (Palmer 2004). Likväl fortsatte ett betydande utflöde från arbetslivet genom ökande långtidssjukskrivning och förtidspensioneringar ytterligare ett par år.

Figur 50: Försörjda inom sjukförsäkringen, andel av befolkningen 20-64 år, helårsekvivalenter.

Källa: ESV (2008:95, fig 27)

Figur 50 visar hur antalet personer med aktivitets- och sjukersättning (förtidspension före 2003) ökat under perioden både i samband med lågkonjunkturen i början av

1990-talet liksom i början av 2000-talet då stora delar av de långtidssjukskrivna samt många äldre och de med hög sjukfrånvaro förtidspensionerades eller övergick till sjuk- och aktivitetsersättning, vilket samtidigt förklarar delar av nedgången i sjukpenning under samma perioder (ESV 2008).

För den yngre arbetskraften (personer 16 – 29 år) byttes 2003 rätten till förtidspension ut mot så kallad aktivitetsersättning, varigenom ingen längre skulle beviljas sjukersättning eller ”förtidspensioneras” före 30-års ålder. Reformen syftade till att inte bara tillgodose ekonomisk trygghet utan även stödja unga med funktionshinder till ökad självständighet och ytterst via aktivering ökad grad av självförsörjning. Aktiviteterna syftar till en gynnsam inverkan på sjukdomen och därmed på den fysiska eller psykiska funktionsförmågan, men är samtidigt ett uttryck för samhällets försök till lösning på konflikten mellan trygghet å ena sidan och arbetslinjen å den andra sidan (Försäkringskassan 2013e). För dem 30-64 år erbjuds fortsättningsvis sjukersättning eller tidsbegränsad sjukersättning beroende på för hur lång tid arbetsförmågan bedöms vara nedsatt, dock alltid tidsbegränsad till mellan ett och tre år i taget.

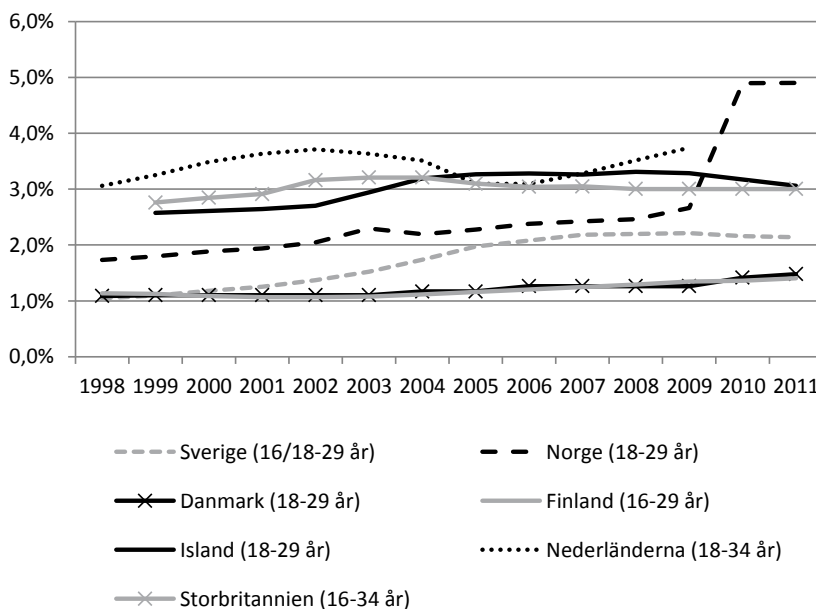
Figur 51 visar andelen unga förtidspensionärer. I Sverige har dessa ökat stadigt under en längre tid, från 1 procent 1998 till 2,1 procent 2011. År 2012 fick totalt 31 034 personer under 30 år aktivitetsersättning, inklusive ett mindre antal personer på sjukersättning enligt övergångsregler (Försäkringskassan 2012b). Jämfört med utvecklingen i övriga nordiska länder är dock inte den svenska andelen av unga förtidspensionärer utmärkande. Störst andel av sin unga befolkning i någon form av förtidspension under hela tidsperioden syns i Nederländerna, dock med variationer över tid. I slutet av tidsperioden hade 3,7 procent av samtliga i åldersgruppen någon form av förtidspension. Relativt höga andelar syns också i Storbritannien och Island, med omkring 3 procent sedan 2002/2003. I Norge ökade andelen unga med förtidspension från 1,7 procent 1998 till 2,7 procent 2009. År 2010 infördes en ny ersättningsform ”arbetsavklaringspenger” vilket ledde till en kraftig ökning av den totala andelen mottagare till 4,9 procent.⁸ Lägst andelar under hela tidsperioden syns i Danmark och Finland, även om andelarna ökat över tid och 2011 uppgår till cirka 1,5 procent (Inspektionen för socialförsäkringen 2013).

I likhet med vad som beskrivits i samband med sjukfrånvarons utveckling ovan, syns arbetslivet i allt mindre grad anpassat till personer med lägre effektivitet (Hogstedt et al. 2004a). Trots ny lagstiftning i början av 1990-talet på arbetsmiljöområdet och i sjukförsäkringen för att förbättra arbetsmiljöer, minska sjukskrivning och effektivisera rehabiliteringen, har rehabiliteringen av långtidssjukskrivna aldrig kommit att fungerat tillfredsställande, utan ofta hamnat ’mellan stolarna’ genom otydlig ansvarsfördelning (Begendorff 2006). Anmärkningsvärt är de mycket svaga ekonomiska drivkrafterna

⁸ För närmare beskrivning av det norska fallet, se Inspektionen för socialförsäkringen (2013, kap. 7, sid. 87-100).

för att vidta effektiva åtgärder, och påvisad bristande laglydnad hos inblandade aktörer, där försäkringskassan tilldelats en omöjlig roll som samordnare och där i sista hand staten får stå för de ökande kostnaderna (Begendorff 2006). Lösningar för att stärka ansvaret för förebyggande åtgärder liksom för rehabilitering vore att öka antingen statens (exempelvis i Norge) eller arbetsgivarnas (exempelvis i Nederländerna) ansvar. Företagshälsovårdens möjlighet att påverka sjukskrivningar i stort är begränsad, om än med positiva resultat på några företag (Hogstedt et al. 2004a).

Figur 51: Unga förtidspensionärer som andel av åldersgruppen i Danmark, Finland, Island, Norge, Nederländerna, Storbritannien och Sverige.⁹

Not: Statistiken för Norge inkluderar utførepensjon, tidsbegränsad utførepensjon, rehabiliteringspenger samt arbeidsavklaringspenger.

Källa: Försäkringskassan och Statistiska centralbyrån (Sverige); NAV och Statistisk sentralbyrå (Norge); Ankestyrelsen och Danmarks statistik (Danmark); Pensionsskyddscentralen och Statistikcentralen (Finland); Trykgingastofnun (Island); Statistics Netherlands och UWV (Nederländerna); Department for Work and Pensions (Storbritannien); Eurostat; Inspektionen för socialförsäkringen (2013, se fig. 2, sid. 40).

Sammantaget framträder en försämrad psykosocial arbetsmiljö som den nya och enskilt viktigaste faktorn bakom ökningen av långtidssjukskrivningarna mot slutet av 1990-talet i Sverige. Även en åldrande arbetskraft och olika livsstilsfaktorer (över-

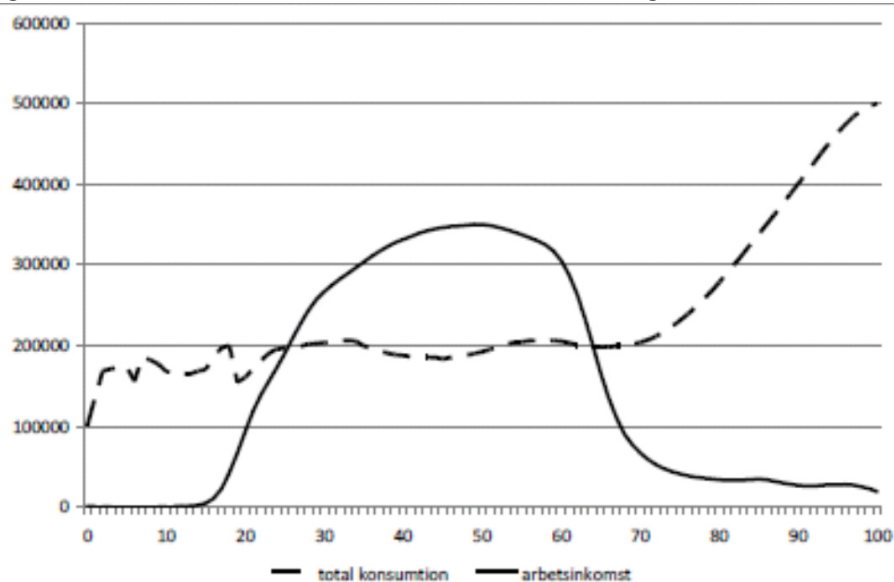
⁹ Andelarna är beräknade på individer från 18 år men inkluderar även ett mindre antal något yngre individer med ersättning i Nederländerna. I Finland beviljas ersättningarna inom folkpensionssystemet från 16 år och ersättningarna inom arbetspensionssystemet från 18 år. Andelarna här är beräknade från 16 år vilket resulterar i en liten underskattning av andelssiffrorna.

vikt och alkoholkonsumtion), kan ha förstärkt denna ökning. Samtidigt är allt fler exponerade för dessa risker: fler i högre ålder på arbetsmarknaden, ökad övervikt och fler med dålig psykosocial arbetsmiljö. Den kraftiga ökningen i kvinnors sjukfrånvaro under denna tidsperiod kan också delvis förklaras av nedskärningarna inom offentlig sektor. I förhållande till dessa riskfaktorer, riskerar också kvinnor att drabbas hårdare till följd av att de fortfarande i större utsträckning tar ett större ansvar för det obetalda arbetet inom hem och familj. Samverkans effekter kan också förväntas förstärka de enskilda effekterna, exempelvis kombinationen av försämrade psykosocial arbetsmiljö och en större andel äldre i arbetskraften (Lidwall 2011).

Pensioner

Sveriges befolknings medelålder har under den studerade tidsperioden ökat och kommer att fortsätta att öka under många år framåt. I kapitel 2 visades det ökade försörjningsansvar som den förväntade utvecklingen kommer att medföra. Ur denna synvinkel fanns det också goda skäl till att reformera pensionssystemet som riskerade att bli allvarligt underfinansierat. I det följande avsnittet beskrivs översiktligt förändringarna med det nya systemet.

Figur 52: Konsumtion och arbetsinkomst (SEK) i olika åldrar i Sverige, 2003.

Källa: Forsell, Hallberg, Lind och Öberg (2008), figur 6 i Försäkringskassan (2010b).

Den ekonomiska effekten av en åldrande befolkning hänger samman med vår konsumtion och vad vi producerar i olika åldrar, ett förhållande som visas i figur 52.

Den dramatiskt stigande konsumtionen för personer äldre än 65 år beror främst på hur ökande kostnader för hälso- och sjukvård samt omsorg stiger med åldern, d.v.s. en ökning i den offentligt finansierade konsumtionen. I ett internationellt perspektiv är åldersprofilerna likartade trots olika former för finansiering av äldreomsorg och äldres hälso- och sjukvård (Bengtsson och Scott 2013).

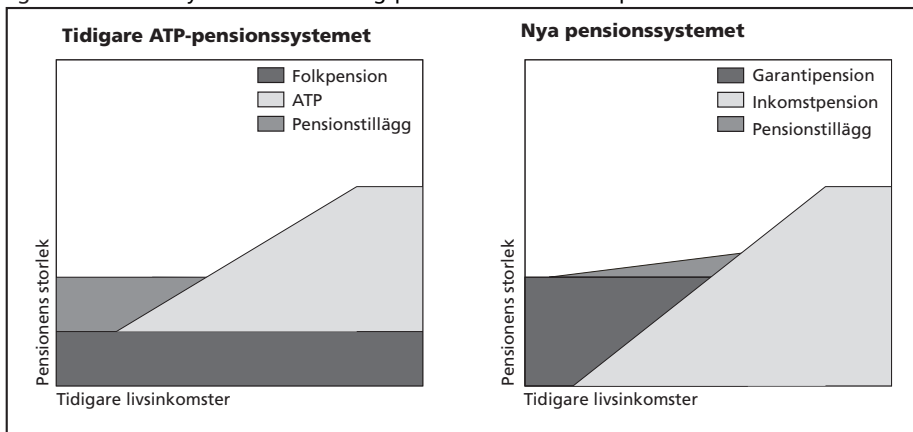
Relativt stor osäkerhet råder dock kring kostnadsutvecklingen i förhållande till den äldre befolkningens konsumtion av offentlig service. Dels beror sjukvårdskostnaderna till stor del på värden under det sista levnadsåret, vilket innebär att kostnaden för konsumtion per capita skjuts framåt i tiden. Studier påvisar också osäkerhet kring de äldres hälsa, där studier visat att prognoser för de senaste åren varit väl optimistiska, varför kostnadsökningarna följaktligen inte kan förväntas avstanna.

Pensionsreformen

Efter 40 år med ATP-systemet infördes det nya pensionssystemet stegvis 1999 och fullt ut från 2003. Så skedde efter beslut av den borgerliga regeringen 1994, vilket fastställdes 1998 under den röd-gröna regeringen. Med detta ändrades systemet från att ha syftat till förmånsbaserade pensioner till avgiftsbestämda pensioner.

Såväl före som efter pensionsreformen utgörs pensionärers samlade inkomster av framförallt två huvudsakliga komponenter – det allmänna pensionssystemet och avtalspensioner, samt eventuella ytterligare privata pensionsbesparingar. Medan betydelsen av avtalspensionerna ökat i samband med övergången till det nya systemet, fokuserar vi beskrivningen huvudsakligen till förändringarna i det allmänna pensionssystemet.

Figur 53: Pensionssystemens ersättningsprofiler före och efter pensionsreformen 1994/1998.

I figur 53 visas en schematisk bild över pensionssystemens ersättningsprofiler före och efter pensionsreformen 1994/1998. Det gamla ATP-systemet bestod av en grundläggande folkpension som utgick till alla oavsett tidigare inkomster, samt en inkomstrelaterad allmän tilläggs pension (ATP), liksom ett allmänt pensionstillägg för dem med lägre tidigare livsinkomster. Folkpensionen utgick med samma belopp oavsett tidigare inkomster. Den inkomstrelaterade ATP-pensionen baserades på de 15 åren med högsta inkomsterna och för full pension krävdes 30 års förvärvsarbete, och pensionsåldern var 65 år för full pension.

Huvudkomponenten i det nya pensionssystemet liksom i det gamla är den inkomstrelaterade delen. I det nya systemet ersatte inkomstpensionen både folkpension och ATP. Grundläggande för inkomstpensionerna, liksom andra inkomstrelaterade socialförsäkringar, är att den uppmuntrar till förvärvsarbete. Garantipensionen är inkomstprövad mot den intjänade offentliga pensionen och garanterar alla en minsta pensionsnivå (från 65 års ålder). Dess finansiering har både ett offentligt och ett privat inslag – den senare utgörs av premiepensionen, som var en helt ny konstruktion i det nya systemet. Båda är avgiftsbestämda. Den totala pensionsavgiften om 18,5 procent delas mellan 16 procentenheter som går till pensionsutbetalningar samma år som de betalas in, men registreras som fiktiva intjänade pensionspoäng som omsätts i pengar vid pensioneringen (där avkastningen följer tillväxtindex). Resterande 2,5 procentenheter sparas i premiepensionsfonder som den försäkrade själv väljer. I de fall personen inte gör något aktivt val placeras dessa medel i den s.k. sjunde AP-fonden. En omfördelade komponent är också att pensionsrätt bara kan tjänas in på inkomster upp till ett inkomsttak medan halva avgiften betalas på inkomster även över detta tak (Kruse 2013, Kruse et al. 2004).

Inkomstpensionen baseras på livsinkomsten, d.v.s. beräknas utifrån hela livets inkomster, inräknat även inkomster från socialförsäkringarna. Det nya systemet kompenserar också år som studerande, med barn under fyra år och värnpliktig. Pensionsåldern blev flexibel, men som tidigast från 61 år och med en avgångsskyldighet vid 67 år (obligatorisk pensionsavgång). Samtidigt upphörde dock rätten till socialförsäkringar vid 65 år varvid den som blir arbetslös eller sjuk förväntas gå i pension, och vid 67 års ålder upphör anställningsskyddet. Tidigare kunde pensionen skjutas upp till 70 års ålder, men denna åldersgräns togs bort i det nya systemet. Även en mer flexibel pensionsålder antas uppmuntra fler till att arbeta längre, t.ex. även med möjlighet till deltid-suttag av ålderspension. Systemet har också beskrivits som mer rättvist i bemärkelsen att den förväntade totala pensionsutbetalningen är oberoende av vald pensionsålder. Detta följer av hur det årliga pensionsbeloppet beräknas vid pensionstillfället utifrån den intjänade pensionsrätten delat med antalet år som årsklassen (män och kvinnor) förväntas ha kvar att leva. Sammantaget ger ändringarna starka ekonomiska incitament till arbete i ett livstidsperspektiv, liksom incitament till fördröjd pension.

Med dessa ändringar kan det nya pensionssystemet innebära såväl lägre som högre pensioner än det gamla systemet. De som arbetar många år med relativt jämn inkomst kan få högre pension enligt det nya systemet. Eftersom kvinnor i genomsnitt har lägre förvärvsinkomster än män får de därmed också lägre pensioner. Likväl får kvinnor en högre kompensationsgrad, d.v.s. pension i förhållande till de sista årens inkomster och en högre avkastning på de pengar som de betalar till pensionssystemet än män. Exempelvis omfördelar garantipensionen till förmån för låginkomsttagare, som oftast är kvinnor. Livslängden beräknas på genomsnittet för män och kvinnor, medan kvinnor lever längre än män. Likaså begränsas förmånerna av avgiftstaket, men inte avgifterna, vilket också omfördelar från hög- till låginkomsttagare (se utförlig diskussion i Kruse et al. 2004).

Sammanfattningsvis behölls med den nya pensionsreformen de två centrala socialpolitiska målsättningarna i det gamla systemet nämligen grundtrygghet och inkomsttrygghet. Däremot förändrades tekniken och samordningen mellan ersättningsarna för de olika målen i grunden.

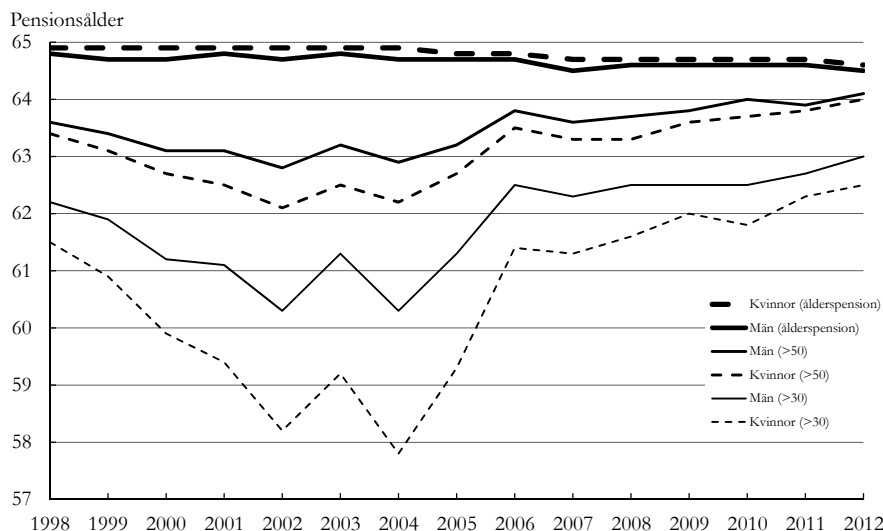
Tilläggs pensioner

Utöver det allmänna pensionssystemet har över 90 procent av de anställda också avtalspension via kollektivavtal (kan även tecknas av företaget utan kollektivavtal). Det finns fyra stora avtalspensionsöverenskommelser; en för kommunal- och landstingsanställda, en för statligt anställda, en för privatanställda tjänstemän och en för privatanställda arbetare. Även avtalspensionerna har genomgått stora förändringar under de senaste åren, från en tyngdpunkt på förmånsbaserad pension till mer avgiftsbestämd pension. Samtliga avtalspensioner tillämpar flexibel åldersgräns, för statligt anställda från 61 års ålder och för övriga från 55 års ålder. Endast i det gamla pensionssystemet för privatanställda tjänstemän finns ett tak (70 år) för när man måste börja ta ut pensionen. Dock får man, med undantag för statligt anställda, bara ta ut sin avtalspension före 65 års ålder om syftet är att sluta arbeta. Ytterligare en förändring (i alla pensionsplaner undantaget arbetare i privat sektor) är att åldern från vilken pensionsrättigheter kan tjänas in sänkts under de senaste åren, i samband med att pensionsplanerna blivit helt eller delvis avgiftsbestämda. På detta sätt läggs fokus på hela livets inkomster även i de nya avtalspensionsplanerna.

Utträde från arbetslivet

I figur 54 visas medelpensionsålderns utveckling 1998-2012. Uttaget av ålderspension har inte ändrats mycket under perioden och skillnaden mellan män och kvinnor är väldigt liten. De olika måtten som baseras på inkluderandet av personer över 30 respektive 50 år som nedre åldersgräns i beräkningen av medelpensionsåldern överensstämmer i stor utsträckning, även om svängningarna är mindre för det senare måttet.

Figur 54: Medelpensionsålder för män och kvinnor 1998-2012, sett till uttag av ålderspension, pensionsuttag med nedre åldersgräns vid 30 respektive 50 år.

Not: 2008-2012 exklusive tidsbegränsad ersättning fr o m 2008.

Källa: Pensionsmyndigheten (2013).

Främsta orsaken till den ökande medelpensionsålder 1998-2004 är det minskade antalet nybeviljade förtidspensioner. Därefter ligger regeländringar bakom den tillfälliga uppgången 2003. Under 2005-2006 steg medelpensioneringsåldern vilket främst berodde på minskat antal nybeviljade sjukersättningar dessa år. Därefter har medelpensioneringsåldern stigit de flesta åren vilket främst beror på att antalet nybeviljade (icke tidsbegränsade) sjukersättningar minskat. Detta gäller även för 2012 trots att antalet nybeviljade sjukersättningar också steg något (Pensionsmyndigheten 2013).

Offentlig social service – ökad valfrihet

En central del av den svenska modellen utgörs av den omfattande offentliga tjänstesektorn med fundamentala komponenter som utbildning, sjuk- och hälsovård. Sedan 1990-talet ligger omfattningen av den offentliga sektorns konsumtionsutgifter relativt stabilt kring 25-28 procent av BNP och sysselsättningsmässigt utgör detta så mycket som 29 procent (2009) av den totala sysselsättningen (Jordahl 2012:227-228). Den uttalade ambitionen har varit att erbjuda universell, jämlik service av hög kvalitet till alla oavsett betalningsförmåga. I hög grad har modellen kännetecknats av både offentlig finansiering liksom, fram till 1990-talet, i mycket hög utsträckning offentligt utförande, medan förekomsten av privata utförare varit begränsad.

I början av 1990-talet påbörjades en förändring när privatiseringen inom offentlig service tog fart i och med att den borgerliga regeringen 1991 öppnade för möjligheten till konkurrensutsättning och kundvalsmodeller i landets kommuner genom en ändring i kommunallagen. Reformen hade föregåtts av en omställning redan under 1980-talet genom retoriska, institutionella och organisatoriska ändringar mot mer marknadsinfluerade organisationsmodeller i linje med "New Public Management". Begreppet samlar idéer från näringslivet om hur konkurrensutsättning, privatisering, målstyrning och decentralisering syftar till mål som ökad effektivitet, mer värde för (skatte)pengarna samt bättre styrning och uppföljning (Hartman 2011a).

Under den följande socialdemokratiska regeringsperioden 1994-2006 avstannade reformprocessen men inga initiativ togs heller till att vända utvecklingen. Den politiska debatten och utvecklingen i denna fas följde inte entydigt traditionella politiska skiljelinjer. Exempelvis infördes konkurrensutsättning av olika verksamheter under det borgerliga styret i Stockholms kommun 1993 med målet att all verksamhet skulle vara konkurrensutsatt inom fem år. När makten efter valet 1994 skiftade till Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet avbröts först pågående program för att utvärdera effekterna av konkurrensprogrammet. Då positiva effekter rapporterades beslutades att fortsätta konkurrensutsättningen genom en delvis ny strategi – "Upphandling 1996", med utgångspunkterna att "rätt utformad och genomförd anbudsupphandling generellt sett leder till att stadens verksamheter kan förbättras, och att "rätt utformad och genomförd anbudsupphandling är förenlig med principerna för den generella välfärdspolitiken och andra väsentliga politiska mål för de kommunala verksamheterna" (Hjalmarsson och Wänell 2013:5).

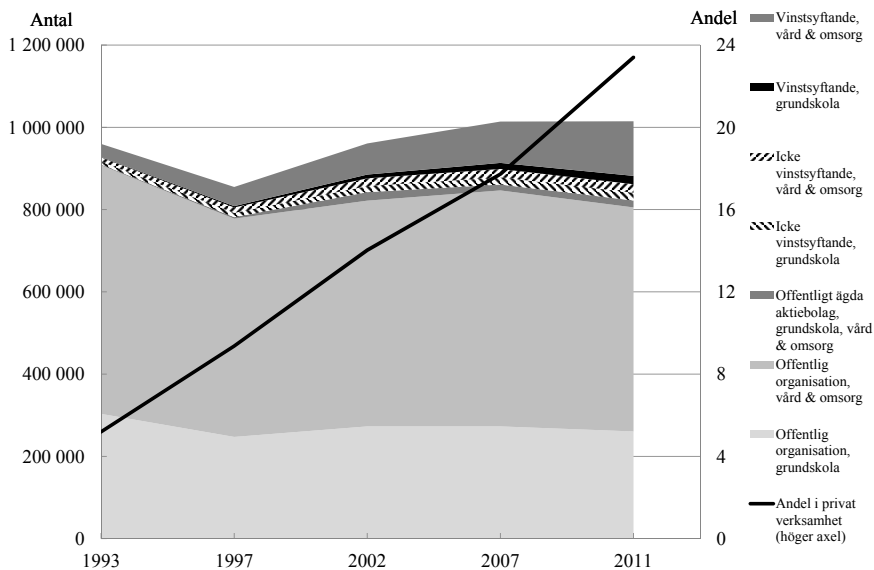
När den borgerliga regeringen tillträdde efter riksdagsvalet 2006 fortsatte omställningen mot mer valfrihet, konkurrens och privata aktörer, framför allt genom lagen (2007:1091) om offentlig upphandling (LOU), som ersätter lagen 1992:1528, samt lagen (2008:962) om valfrihetssystem (LOV) (Hartman 2011b). Debatten under denna senare tidsperiod har varit mycket omfattande och tydligare politiserad. I media har olika skandaler kring fall av missförhållanden inom sjukvård, vård, omsorg och skola rullats upp, och inte sällan har det utförandet i privat och vinstsyftande regi anförts som den bakomliggande orsaken. Under senare år är också frågan om vinster i välfärden som bekostas med skattemedel ett hett diskussionsämne. Som vi ska se i följande avsnitt är det dock än idag relativt svårt att utifrån det existerande forskningssläget dra generella slutsatser om effektivitets- och kvalitetseffekter kring konkurrensens konsekvenser (Hartman 2011b, Jordahl 2012).

Konkurrensutsättningen i Sverige sker huvudsakligen på två sätt. I *kundvalsmodellen*, som gäller inom förskola, skola, sjukvård, och alltmer inom omsorgen för äldre och funktionshindrade, väljer kunden själv en godkänd privat tjänsteutförare, dit kunden tar med sig en bestämd offentligt finansierad summa pengar. Exempelvis tar varje skolelev med sig en bestämd "skolpeng" till den skola som väljs fritt (kommunal eller

friskola, vinstdrivande eller ideell). *Entreprenadmodellen* gäller inom äldreomsorg och på det arbetsmarknadspolitiska området, liksom omsorg för funktionshindrade och inom ungdoms- och missbrukarvård. Här köper den offentliga beställaren (och finansiären) in de privata tjänsterna utifrån kontraktsavtalade villkor. Genom ett tredje alternativ, som är vanligast vid någon form av institutionsboende (exempelvis inom missbrukarvården), köper kommunen enstaka platser av en privat aktör (ideell eller vinstdrivande), efter upphandling i konkurrens. Utöver detta finns också möjligheten till privata inköp av välfärdstjänster, som kan vara avdragsgilla enligt RUT-avdragsregleringen från 2007 (se beskrivning i kapitel 3).

Öppnandet för privata aktörer har under tidsperioden lett till en ökande andelen privata utförare inom den offentligt finansierade välfärden. Första stora ökningen skedde inom den privata äldreomsorgen samt skola och förskola under 1990-talet, medan ökningen under 2000-talet skett främst inom skola och handikappsomsorg (Hartman 2011a).

Figur 55: Antal och andel anställda inom offentlig sektor 1993-2011.

Not: Grundskola inkluderar förskoleklass (för 6-åringar).

Källa: SCB, RAMS (2013e).

Figur 55 visar utvecklingen av antalet anställda inom grundskola, vård och omsorg 1993-2011. På knappt tjugo år drygt fyrfaldigades andelen anställda med privata arbetsgivare, både i vinst- och icke-vinstdrivande verksamhet, från 5 till 23 procent av de anställda inom dessa sektorer, varav de vinstdrivande verksamheterna ökat i större utsträckning än de icke-vinstdrivande formerna (exempelvis stiftelser). Privatiserings-

graden varierar dock mycket mellan olika välfärdssektorer vilket delvis återspeglas i figur 55, med relativt sett fler anställda inom vinstdrivande företag inom vård- och omsorg. Inom grundskolan liksom äldreomsorg är andelen privat anställda tio procent, inom gymnasieskolan 26 procent, medan siffran är närmare 50 procent inom ungdoms- och missbrukarvården.

Likaså syns idag stora regionala skillnader. Mer konkurrensutsättning syns i storstäder, förorter och större städer. Förklaringen som framhålls är framförallt kommunernas politiska färg och då inte minst kommunpolitikernas egna preferenser (Elinder och Jordahl 2011). Signifikativt i sammanhanget är skillnaden mellan Sveriges två största städer. I alliansstyrda Stockholm drivs 60 procent av hemtjänsten inom äldreomsorgen i privat regi, medan den i det ”rödgröna” Göteborg drivs helt i kommunal regi (Jordahl 2012:237). Än större skillnader har uppmärksammats i media, med exempel från Täby kommun norr om Stockholm, där hemtjänsten helt och hållet är upphandlad av privata aktörer, liksom 80 procent av förskoleverksamheten med endast två kommunala förskolor kvar 2012 (DN 2013-09-26). Samtidigt fanns 2010 sju kommuner helt utan privata leverantörer inom något av dessa områden. Vidare saknades också helt konkurrens inom äldreomsorgen i merparten (151 av totalt 290) av kommunerna (Hartman 2011c). Dessa förhållanden är vanligare i landsortskommuner med färre invånare. Sverige utmärker sig också internationellt genom att 90 procent av de privata alternativen utgörs av vinstdrivande företag – även i jämförelse med exempelvis USA där icke vinstdrivande privata aktörer dominerar inom just skolor och universitet (Jordahl 2012).

De centrala frågorna i detta avsnitt gäller, förutom konkurrensutsättningens omfattning, hur utvecklingen påverkat kvalitet och effektivitet, samt fördelningen av social service. Hur lever välfärdstjänsterna upp till välfärdspolitikens universella mål, att ”vid behov och oavsett betalningsförmåga”, genom gemensam offentlig finansiering tillhandahålla jämlika och likvärdiga tjänster till alla (Hartman 2011b:10). Redan med välfärdsboks slutet 2001 (Palme 2001) konstaterades att kunskapsläget på många områden var påfallande begränsat. Anmärkningsvärt nog är det en slutsats som i mångt och mycket upprepas tio år senare i den uppmärksammande forskningsantologin *Konkurrensens konsekvenser* (Hartman 2011b) som följer upp utvecklingen sedan välfärdsboks slutet när det gäller sex olika välfärdstjänster: förskola, skola, individ- och familjeomsorg, arbetsmarknadsprogram, sjukvård samt omsorgen för äldre och funktionshindrade.¹⁰

Teoretiskt har olika argument anförts i förhållande till hur ökad konkurrens påverkar kvalitet, effektivitet och fördelning. Utifrån ekonomiska argument förväntas ökad

¹⁰ Utvärderingar i rapporten baseras genomgående på ett kontrafaktiskt perspektiv, d.v.s. utvärderingar av skillnaden mellan utvecklingen efter att offentlig service konkurrensutsatts i förhållande till avsaknaden av konkurrensutsättning, men med hänsyn till hur andra viktiga faktorer också påverkat utvecklingen, exempelvis demografi, prioriterade vårdformer mm.

konkurrens genom ökad valfrihet sätta press på leverantörerna att utveckla innovativa sätt att producera både fler och bättre tjänster till lägre kostnad. Ett centralt antagande är att fler aktörer förväntas leverera mer specialiserade tjänster mot specifika målgrupper, vilket breddar utbudet genom mer anpassade tjänster och därmed också skapar högre kvalitet. Utvecklingen förväntas också gynna flexibilitet utifrån efterfrågan och behov, och därigenom skapa mindre byråkrati. Omvända resonemang leder till andra slutledningar. I förhållande till hur en vinstdrivande verksamhet syftar till att generera vinst kan kostnaderna öka varvid konsumenterna får sämre eller färre tjänster för ett specifikt utförande. Privatisering medför inte nödvändigtvis automatiskt innovation, varvid kvalitetsförbättringen kan utebli eller rent av försämrats. Vid en utveckling mot alltför många nya aktörer i kombination med att befintliga aktörers avveckling förhindras kan en kostnadsineffektiv överkapacitet utvecklas. I förhållande till hur det nya systemet kräver omfattande resurser till upphandling, kontroll och tillsyn, kan detta också leda till högre kostnader och mer byråkrati. Konkurrensutsättningen riskerar också att öka ojämlikheten genom ökande skillnader i tjänsternas kvalitet och tillgänglighet som generellt tenderar att gynna starkare grupper av brukare. Slutligen har tre mer generella argument rests i debatten. För det första betonas hur de sociala tjänsternas uppbär högst väsentliga ”externaliteter”, d.v.s. hur dessa tjänster syftar till omfattande allmänna och långsiktiga värden, inte minst en frisk och välutbildad arbetskraft. För det andra är de sociala tjänsterna ofta oåterkalleliga för brukaren, genom att vara omöjliga eller mycket svåra att göra ogjorda, exempelvis genom höga transaktionskostnader vid ett eventuellt byte av tjänsteleverantör. En bristande grundskolutbildning omöjlig för eleven att göra om, och en undermålig äldreomsorg kan rent av vara fatalt ödesdiger (Hartman 2011b:13-14). För det tredje, kan kollektiva lösningar uppbära ett betydande egenvärde utifrån förståelsen av att den kollektiva nyttan kan överstiga den sammanlagda nyttan av individuella lösningar, inte minst i förhållande till hur kollektiva beslut är fundamentalt i demokratier.

I det följande beskrivs kortfattat utvecklingen på tre områden, friskolor, sjuk- och hälsovård samt äldreomsorgen.

Grundskola och gymnasium

Av fundamental betydelse för den svenska modellen är tillgången för alla oavsett betalningsförmåga till likvärdig förskola, grundskola och gymnasium. Framväxten av den svenska grundskolan har också pådrivits av arbetarrörelsen som en reaktion mot ett relativt stängt skolsystem. Lagstadgad obligatorisk (och avgiftsfri) 6-årig folkskola infördes 1842, som successivt från 1949 ersattes runt om i landet av den 9-åriga enhetsskolan. År 1962 påbörjades omvandlingen till grundskola som 1972 var införd i hela Sverige, varmed folkskolan var helt avskaffad. Första skolåret i den svenska grundskolan avser elever som börjar i första klass i augusti kalenderåret de fyller 7 år. Sedan 1997 gäller flexibel skolstart, vilket ger barn rätt till skolgång från och med sex års ålder

(”sex-årsverksamheten” eller ”förskoleklassen”) (NE 2013a). Ur ett jämlikhetsperspektiv har betydelsen av den svenska grundskolan ansetts som en av de viktigaste faktorerna, då utbildning generellt utgör en nyckel till exempelvis mer kvalificerade yrken, högre löneinkomster och minskad risk för arbetslöshet (Knesebeck et al. 2006).

Efter flera utredningar, tjugo år av debatt och fem skiljande röster vid riksdagsbeslutet 1989, kommunaliserades skolan 1991 varvid kommunerna tog över det tidigare statliga ansvaret för det svenska skolväsendet. Riksdag och regering sätter ramarna för grundskolan genom skollagen och ett antal förordningar, t.ex. skolförordningen och läroplanerna, vari kursplaner finns med angivna mål för varje ämne samt kunskapskrav vid utgången årskurs 3, 6 och 9. Skolverket är förvaltningsmyndighet för grundskolan, huvudmannen är rektor med budgetansvar genom kommunala skatter, där kommunen själv avgör vilken nämnd som ansvarar för skolfrågor. Skolinspektionen utövar tillsyn och kvalitetsgranskning av alla skolor samt lämnar råd och vägledning (NE 2013a).

Den frivilliga och även den för eleven avgiftsfria svenska gymnasieskolan (för i första hand åldersgruppen 16-19 år) har rötter tillbaka till 1600-talets början. En större reform skedde 1971 då den slogs samman med fack- och yrkesskola. Efter 1994 ersattes gymnasieskolans ”linjer” med ”nationella program”. Med gymnasiereformen 2011 etablerades 18 nationella program (sex högskoleförberedande och tolv yrkesprogram), där samtliga program omfattar tre år och alla erbjuder eleverna möjlighet att uppnå grundläggande högskolebehörighet inför högre studier, med specifikationen att detta inte sker automatiskt eller är obligatoriskt inom yrkesprogrammen utan är möjligt genom individuella ämnesval (Högskoleverket 2012, NE 2013b). Gymnasieskola kan ha en annan huvudman än kommun eller landsting och sedan friskolereformen 1992 har friskolor både på grundskole- och gymnasienivå rätt att få bidrag från elevernas hemkommuner motsvarande kostnaden för likartad utbildning i kommunal skola.

Utöver förskola, grundskola och gymnasium har Sverige sedan länge prioriterat ett väl utbyggt system för livslångt lärande tillgängligt för alla vuxna (Anxo 2007, Skolverket 2004). En kommunalt organiserad vuxenutbildning (Komvux) infördes 1968. Genom denna kan vuxna genomföra eller komplettera en grundskole- eller gymnasieutbildning. Sedan början av 1970-talet finns också Särvux för personer med funktionsnedsättning och sedan slutet av sextioalet SFI – svenska för invandrare. En anställd fick 1974 rätt i lag att vara ledig för studier utan att det skall påverka anställningen. Sedan 2001 finns också ett sammanhållet studielåns- och studiebidragssystem som innebär samma regler för högskole- och Komvuxstudier. Den övre åldersgränsen för sådant stöd är 50 år. Antalet elever på Komvux ökade fram till terminerna 1998/99 då det nådde sitt maximum med 351 000 elever på Komvux:s samtliga nivåer (Skolverket 2013b), varefter antalet sjönk till 198 000 elever 2011.

År 2002 infördes en eftergymnasial ”Kvalificerad yrkesutbildning” i Sverige (Proposition 2000/01:100, BILAGA 5:63), vilket innebar att statlig finansiering kunde utgå till olika anordnare – högskolor, kommuner eller privata anordnare – för att ge

kvalificerade yrkesutbildningar. Dessa skulle ges utifrån bedömningar om framtida behov på arbetsmarknaden. Ett syfte var också att utbildningarna skulle bidra till att bryta könssegregering och social snedrekrytering. En tredjedel av tiden skulle vara arbetsplatsförlagt lärande. Utbildningarna var avgiftsfria och berättigade till studiemedel. År 2009 skapades en ny myndighet med namnet Yrkeshögskolan som i princip tog över uppgifterna för myndigheten för kvalificerad yrkesutbildning (Proposition 2008/09:68) – dock övertogs också en del eftergymnasiala yrkesutbildningar som tidigare legat inom Komvux. Uppdraget att motverka social snedrekrytering är också slopat. Själva namnet har dock vållat en del klagomål från högskolevärlden.

Samma år som skolan kommunaliserades (1991), genomfördes också friskolereformen som syftade till ökad pedagogisk mångfald och skolor mer anpassade efter lokala förhållanden samt efter familjer och elevers önskemål. Därtill förväntades en allmänt kvalitetshöjande effekt utifrån ökad konkurrens och effektivare resursanvändning. Friskolereformen fick successivt genomslag över landet från mycket låga nivåer (några få procentandelar) i början av 1990-talet till idag 16 procent av landets grund- och gymnasieskolelever går i friskola. I grundskolan går idag 13 procent av eleverna i friskola medan detta gäller 26 procent av gymnasieeleverna (Friskolornas riksförbund 2013).¹¹ Friskolereformen fungerar genom att den kommunala resurstilldelningen för utbildningen följer varje elev som en "skolpeng" istället för att en skola får en specifik budget.¹² När eleven gör ett skolval följer således en viss summa pengar med som skall finansiera utbildningen (undervisningen, skolmat lokaler etc.). För elever med särskilda behov finns en extra tilldelning.

Den större ökningen av friskolor i gymnasieskolan följer troligen av att den är mindre reglerad än grundskolan, vilket öppnar för större möjligheter att utforma olika specialprogram – något som många friskolor också inriktat sig på. Friskolorna är i allmänhet mindre än de kommunala skolorna, särskild på gymnasienivå. Detta gör att 15 respektive hela 47 procent av grund- och gymnasieskolorna var fristående 2009 (Vlachos 2011). Variationerna är också mycket stora från kommun till kommun. I ett antal kommuner fanns 2009 fortfarande inga friskolor alls, medan i Stockholmsförorten Täby gick nästan hälften av niondeklassarna, och 60 procent av gymnasieeleverna i friskolor (2009). Andelen friskolor visar sig vara högre i kommuner med föräldrar med hög utbildning liksom i kommuner med en hög andel elever med utländsk bakgrund.

Sett till aktörer drivs drygt två tredjedelar av friskolorna som privata aktiebolag medan övriga drivs som ideella föreningar eller av stiftelser. Den stora majoriteten av grundskolorna har en allmän inriktning (som inkluderar specialpedagogiska inriktning

¹¹ Redan innan reformen fanns ett 100-tal olika friskolor, exempelvis Waldorfskolor, kristna och judiska friskolor samt internatskolor.

¹² Bidraget till friskolorna utgör 85 procent av kommunens genomsnittskostnad per elev under föregående kalenderår (ESO rapport).

gar, särskild ämnesprofil eller språklig/etnisk inriktning). Övriga är till största delen konfessionella skolor, men också Waldorfskolor omfattar ca 5 procent av skolorna. Koncentrationsgraden är dock stor – ett tiotal stora koncerner driver ca 30 procent av samtliga fristående grundskolor, med ännu större koncentration bland gymnasieskolorna. Sammantaget har utvecklingen under drygt tjugo år gått mot allt mer likartade skolprofiler snarare än fler profilerade pedagogiska inriktningar. Variationen ligger istället i organisationsformerna och styrningen (Vlachos 2011).

Effekter av friskolereformen

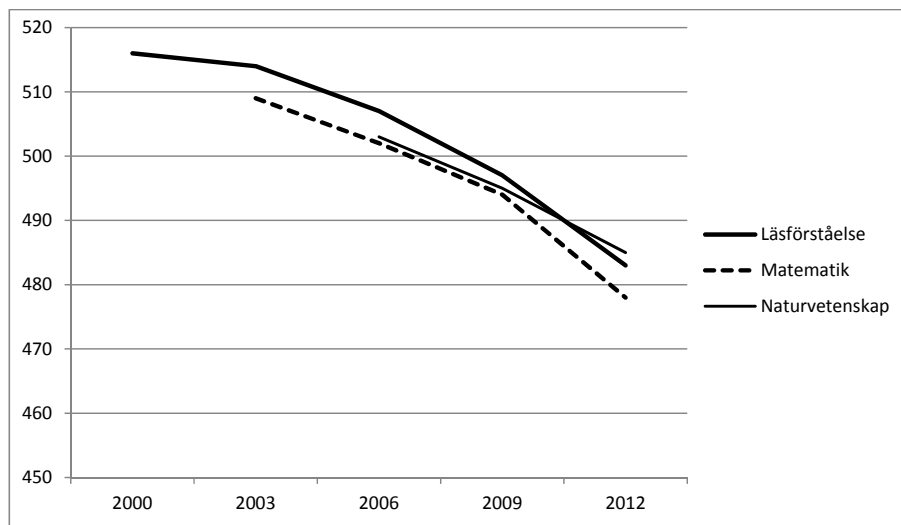
När det gäller grundskoleskolresultaten tycks den samlade forskningen inte indikera några större effekter exempelvis sett till allmänt skillnader i resultat inom friskolor i förhållande till kommunala skolor (Vlachos 2011). En omfattande studie påvisade små positiva effekter på det genomsnittliga resultatet för alla elever (i svenska och engelska), när hänsyn togs till eventuell betygsinflation genom kontroll för standardiserade provresultat, liksom kontroll för elevernas socio-ekonomiska bakgrund. De positiva effekterna bestod huvudsakligen i en konkurrens effekt som utövas genom förekomst av friskolor i området, medan bara en lite del utgjordes av högre resultat bland elever på friskolorna (Böhlmark och Lindahl 2007). Studien påvisar dock hur förekomsten friskolor varit kostnadsdrivande och lett till viss ökad sortering både efter socio-ekonomisk klass och etnisk tillhörighet, något som också konkluderas i andra studier (se t.ex. Skolverket 2012) eller i en översikt på forskningsområdet (Vlachos 2011:98).¹³ Skolverkets studie visar att det inte är boendesegregationen som är huvudorsaken till den ökade skolsegregationen utan snarare det fria skolvalet (Skolverket 2012).

De internationellt jämförbara PISA-undersökningarna visar hur svenska grundskoleelevers resultat markant försämrats under åren inom tre kunskapsområden (figur 56).¹⁴ Kunskaperna har under 2000-talet sjunkit under OECD-genomsnittet och förändringen beror inte på att andra länder kommit i kapp utan på att Sveriges resultat har försämrats (Skolverket 2013c). Den senaste PISA-undersökningen (2012) påvisar en kraftig försämring på samtliga tre områden (matematik, läsförståelse, naturvetenskap), vilket placerar svenska elevers prestationer klart under OECD-genomsnittet (Skolverket 2013a).

¹³ De positiva effekterna var av storleksordningen att en ökning i andelen friskolor med 10 procent innebar nästan 1 percentil högre rankningspoäng (Böhlmark och Lindahl 2007).

¹⁴ Programme for International Student Assessment (PISA) är jämförande OECD-undersökningar som genomförs vart tredje år för att mäta 15-åringars kunskaper i läsning, matematik och naturvetenskap.

Figur 56: PISA-resultatutveckling i Sverige 2000-2009.

Källa: Skolverket

Mellan 1998-2012 ligger andelen med ofullständiga gymnasiebetyg relativt konstant kring 24 procent, d.v.s. nästan var fjärde elev slutar gymnasieskolan utan fullständiga betyg. Under samma tidsperiod är andelen som saknar behörighet att söka till gymnasieskolan runt 10 procent, där en svagt ökande trend kan skönjas (Skolverket 2013). När resultaten i skolan generellt sjunker verkar detta i större utsträckning drabba elever med svagare förutsättningar. En sådan utveckling innebär att utbildningssystemets grundläggande möjlighet att nå målet om jämlik och god utbildning som är fundamentet bakom social rörlighet försvagas.

Lärartäthetens utveckling visar också intressanta förändringar över tid, med ett omvänt förhållande i slutet av tidsperioden jämfört med mitten på 1990-talet. Idag är tätheten högre inom de kommunala skolorna än inom friskolorna – både på grundskole- och gymnasienivå, och särskilt i förhållande till de vinstdrivande skolorna, även om skillnaderna är relativt små. Studier av skolornas kostnader visar att fristående gymnasieskolor lägger betydligt mindre resurser på undervisning som också avspeglar sig i mindre lärartäthet. En sådan utveckling kan bli problematiskt i förhållande till hur forskning påvisat att allt annat lika, så ökar kvaliteten i undervisningen med högre lärartäthet (Vlachos 2011:98-100).

Slutligen ett par ord om betygsinflationen som tycks vara betydande. ”Trots att kunskapsnivån enligt alla mätningar har sjunkit så har betygen i både grund- och gymnasieskolan stigit tämligen konstant under de senaste 15 åren” (Vlachos 2011:101). Det finns också ”tydliga belegg för att konkurrensen bidragit till betygsinflationen, men

effekten i grundskolan är måttlig och det finns även tecken på att konkurrens mellan kommunala skolor har likartade effekter” (Vlachos 2011:103). Betygssättningen skiljer sig dock inte nämnvärt mellan de olika skolformerna. Den huvudsakliga förklaringen bakom denna utveckling tycks vara en kombination av dels övergången från ett normbaserat till ett målstyrt betygssystem och dels den stora friheten för skolorna att sätta betyg enligt sina egna krav (Jordahl 2012:243). Som exempel har andelen elever som går ut gymnasiet med högsta betyg i alla ämnen 28-faldigats och det finns också exempel på skolor där mer än hälften av eleverna ges högre kursbetyg än vad de uppnår på det nationella provet (Hansson et al. 2012). En specifik problematik som identifieras i sammanhanget är bristen på något tillförlitligt sätt att utvärdera betygssättningen eftersom all rättning av de nationella proven sker lokalt på skolorna, ofta av de betygssättande lärarna själva (Vlachos 2011:103).

Avslutningsvis uppmärksammas några specifika hänsynstaganden utifrån forskningslitteraturen (Vlachos 2011:67-68). Det är än idag relativt svårt att välja skola i förhållande till hur mer objektiv informationen kring skolans mest centrala uppgift – kvalitet i lärandet och kapacitet att utveckla elevernas förmågor – är begränsad. Elever, föräldrar liksom lärare tenderar att vara mer nöjda med friskolor än med kommunala skolor, något som kan vara förknippat med högre kvalitet i friskolorna på andra än mätbara dimensioner, men är samtidigt något som kräver vidare granskning. Skolbyten är relativt kostsamma, både socialt och monetärt och att utkräva ansvar eller kompensation för undermålig utbildning är i princip omöjligt. Betygsinflationen kan härledas till en inbyggd problematik i betygssättningen där brukarens och skolornas önskemål skiljer sig här från samhällets allmänna intresse. Strävan efter så generös betygssättning som möjligt ställs mot strävan efter ett så rättvist och välförankrat betygssystem som möjligt.

Den generella slutsats som kan dras av denna genomgång är att de stora reformer som gjorts av den svenska skolan – kommunaliseringen och friskolereformen – inte åtföljts av en generellt förbättrad utveckling sett till likvärdighet eller resultat. Reformerna har dock medfört en större valfrihet inom skolområdet även om utvecklingen också gått mot bildandet av allt större skolkoncerner och med dessa en allt större likriktning i utbudet. Under åren har också uppkommit akuta problem kring friskolor som inte klarat sitt uppdrag och på kort varsel tvingats lägga ned, vilket orsakat stor osäkerhet för de elever som berörts. Under de sista åren har det också förts en allt hetare diskussion om riskkapitalisters förvärvande inom skolområdet och vinstuttag från skolan. Det har också förts fram krav på att åter förstatliga förvaltningen av grund- och gymnasieskolan.

Sjuk och hälsovården

Ansvaret för merparten av Sveriges sjuk- och hälsovård har de regionala landstingen (21 stycken) vilket regleras i hälso- och sjukvårdslagen (1982:763). Merparten av denna sjukvård finansieras genom landstingsskatten. Kommunerna har endast ansvaret

för vården av de äldre. Landstingen har ansvaret både för expertsjukvården och den primärvård som sker lokalt på vårdcentraler.

Marknadsorienteringen av den svenska sjukvården har skett stegvis och decentraliserat sedan 1990 (Blomqvist och Rothstein 2000). Interna marknader hade redan stimulerats och skilda beställar- och utförarfunktioner hade skapats under slutet av 1980-talet. Med den borgerliga valsegern 1991 ökade reformarbetet genom förändrad lagstiftning. År 1992 gavs landstingen möjlighet att kontraktera ut verksamheter till privata utförare och 1994 genomfördes husläkarreformen som öppnade upp etablering av privata läkare och sjukgymnaster med rätt till ersättning enligt en nationell taxa. Dessa reformer både inskränktes respektive upphävdes av den socialdemokratiska regeringen under statminister Persson 1994 (Blomqvist och Rothstein 2000). Privatiseringen tog ny fart med nya reformer efter regeringsskiftet 2006. Vårdvalet introducerades inom landstingen och en kompetensprövning av privata vårdenheter har införts inom primärvården. Avregleringen av apoteksmarknaden 2009 har också ökat andelen privata aktörer inom vårdområdet. Också flera landstingsägda sjukhus har privatiserats under perioden, t.ex. St. Görans sjukhus i Stockholm 1999. Ökningen av privat utförd vård har dock framförallt skett inom primärvården (SLL 2012).

Vad gäller sjukvårdens omfattning så hade Sverige år 2010 en relativt hög andel läkare per 1000 invånare (3,8 jämfört med ett EU-snitt på 3,4). Dessutom har andelen ökat sedan år 2000 (OECD 2012). I jämförelse med andra länder har Sverige en liten andel allmänläkare, och relativt liten andel specialister. Dock är andelen som inte närmare specificeras tämligen stor. Sverige kännetecknas också av få läkarkonsultationer per invånare (2010 var det 2,9 konsultationer per invånare jämfört med ett EU-snitt på 6,3) vilket till viss del förklaras av att sjuksköterskorna i Sverige har större befogenhet än i många andra länder. Sverige har också en tämligen hög andel sjuksköterskor (år 2010 11,0 per 1000 invånare jämfört med 7,9 för EU i snitt). Vad gäller antalet sjukhusbäddar per 1000 invånare så har Sverige mycket få med 2,7 bäddar (EU-snitt 5,3) och haft en tydlig nedgång sedan 2000. Det är näst lägst andel i OECD:s jämförelse (endast Turkiet har lägre med 2,5). En generell trend mot färre bäddar förklaras av ny och förbättrad sjukhusvård. Dock är det svårt att se detta som hela förklaringen till det låga antalet i Sverige eftersom antalet är betydligt lägre än andra jämförbara länder (Tyskland 8,3 procent; Finland 5,9 procent; Danmark 3,5 procent; Norge 3,3 procent).

Sett till konsekvenserna av den ökade valfriheten inom sjukvården, dras en av de tydligaste enskilda slutsatserna i forskarantologin i förhållande till sjukvården (Jordahl 2012). Införandet av vårdvalet har förbättrat tillgängligheten genom både fler enheter och längre öppettider. Samtidigt har produktiviteten ökat totalt sett under de första två åren, dock utan skillnader mellan de privata och offentliga leverantörerna, vilket alltså signalerar en konkurrenseffekt. En stor förändring är också att vårdutnyttjandet ökat mer i vårdtunga grupper och i områden med låga medelinkomster (Anell 2011).

Äldreomsorgen

Även på äldreomsorgens område delar de nordiska länderna universalistiska ambitioner kring en skattefinansierad äldreomsorg med hög kvalitet åt alla, oavsett betalningsförmåga (se t.ex. Sipilä 1997). Äldreomsorgen (och handikappomsorgen) regleras på tre nivåer. Nationella styrmedel inkluderar lagstiftning, ”policyuttalanden” och statliga subventioner. Statlig kontroll utövas genom Socialstyrelsen och även andra organ.

Lokalt har kommunerna (290 stycken) huvudansvaret för implementeringen av lagstiftningen liksom för finansieringen, och har historiskt också utfört majoriteten av tjänsterna. Inom vissa gränser kan skattesatser bestämmas lokalt, liksom lokala riktlinjer, mål och budget. Stora variationer i kommuners sammansättning och karaktär återspeglas också idag i stora skillnader i äldreomsorgens täckningsgrad och konkurrensutsättning (Erlandsson et al. 2013).

Genom förändrad lagstiftning under den borgerliga regeringen i början av 1990-talet ökade andelen privata utförare markant från tre till tretton procent (Palme 2001), en utveckling som fortsatte under 2000-talet. De viktigaste förändringarna utgjordes av den nya kommunallagen 1991 och Lagen om offentlig upphandling (LOU) som började verka 1992 och som senare, likaså under borgerlig regering, ersattes 2007 av en reglering i linje med EU-lagstiftningen. År 2009 infördes lagen om offentlig valfrihet (LOV). År 2007 infördes också RUT-avdraget, en reglering som tillåter skatteavdrag för 50 procent av kostnaderna för hushållsnärätjänster (upp till ett maxbelopp på 100 000 SEK per år och person). Med dessa förändringar har inte kopplats till någon nationellt övergripande uppföljning trots att kunskapsluckorna uppmärksammades redan i Valfärdsbokslutet (Palme 2001).

”Inom de flesta välfärdstjänster saknas reguljära statistikuppgifter om andelen offentliga, icke vinstsyftande respektive vinstsyftande utförare. Kunskapen om eventuella konsekvenser för brukare och personal, liksom för kommunernas kostnader, är också fortfarande mycket begränsad” (Szebehely 2011:216).

I kontrast kan nämnas hur omfattande medel avsattes till uppföljning av Ädel-reformen (1992) då sjukhemsvården fördes över från landstingen till kommunerna som på så vis fick ansvaret för hela äldreomsorgen (Szebehely 2011:216). Allt mer har det i debatten uppmärksamrats ett krav på en kontrollfunktion liksom behovet av ett tillräckligt objektiva sätt att mäta kvalitet. Fokus har också lagts på hur vinster i välfärden på detta område har en påverkan på verksamheten (Erlandsson et al. 2013:72).

Utvecklingen av privata utförare på äldreomsorgsområdet har också varit omfattande. I tabell 10 visas hur regeländringarna har lett till att de privata leverantörernas andel av hemtjänstens timmar ökat från 4 procent 1993 till 23 procent idag (2012), varav hela tillväxten skett bland vinstsyftande utförare som idag i genomsnitt utgör drygt 90 procent av de privata utförarna (Erlandsson et al. 2013). Utvecklingen är lika

omfattande när det gäller äldreomsorgens omfattning inom äldreboendet samt inom omsorg för funktionshindrade (Szebehely 2011:225).

Tabell 10: Andelen privata tjänsteutförare inom offentligt finansierade tjänster inom äldreomsorgen 1990-2011 (procent).

	1993	2000	2005	2012
Hemtjänst (timmar)	4	7	10	23
Äldreomsorg på äldreboende	5	12	14	21

Not: Tidsserierna är inte helt jämförbara på grund av omläggningar i statistiken.

Källa: 1993-2005 (Konkurrensverket 2007, 2012), 2012 (Socialstyrelsen 2013b), se Erlandsson et al (Erlandsson et al. 2013, se tabell 1, sid 47).

Samtidigt har utnyttjandet av både hemtjänst och äldreboende minskat dramatiskt under de senaste decennierna, även bland de äldsta. Nu ligger utnyttjandet i Sverige på samma nivåer som i Finland, men betydligt högre än både Danmark och Norge (Nososco 2011). Nio respektive fem procent av alla personer över 65 år använder hemtjänst respektive omsorgen inom äldreboenden (Erlandsson et al. 2013). I ett bredare internationellt perspektiv är dock personaltätheten på äldreboenden liksom timmar med hemtjänst per användare fortfarande mycket hög och Sverige hör till världens mest generösa länder när det gäller utgifter till äldreomsorgen.

Lokala skatter står för merparten, ca 85 procent, av finansieringen, statliga skatter för ca 10 procent medan egenavgifter bekostar en marginell del, ca 5-6% (Meagher och Szebehely 2013). Kunden betalar samma belopp för tjänsterna oavsett utförare. Den specifika avgiften bestäms av tjänsternas omfattning liksom kundens inkomster (dock inte behovsprövad). Låginkomsttagare kan befrias från avgiften, och ett bostadsbidrag finns att söka för bostadskostnader oavsett boende. År 2002 införde den socialdemokratiska regeringen ett maxbelopp per månad över vilken avgiften inte kan stiga, för närvarande 1780 SEK per månad. Avgiftstarifferna kan dock bestämmas lokalt av kommunerna, och stora variationer förekommer mellan kommunerna, exempelvis mellan 77 och 435 SEK per timme, 2010 (Molin och Karlsson 2010).

Konsekvenser för äldreomsorgen – ekonomi, kvalitet, jämlikhet

I likhet med konkurrensutsättningen generellt var förväntningarna av reformerna i riktning mot ökad konkurrensutsättning och valfrihet att detta skulle höja effektivitet och kvalitet, med bibehållen jämlikhet. Sett till ekonomiska konsekvenser ledde upphandlingarna i början av den studerade tidsperioden ofta till lägre kostnader, medan vissa anbudsupphandlingar ledde till försämrad kvalitet. Senare analyser påvisar hur kostnaderna ökat mer för kommuner med högre andel i privat regi än för övriga kommuner, även när hänsyn togs till strukturella skillnader mellan kommunerna (Social-

styrelsen 2004). Samtidigt består det begränsade kunskapsläget då varken kostnader eller kvalitet följs upp i många kommuner. Ett fåtal empiriska studier indikerar ökade transaktionskostnader som följd av valfrihetsmodeller (Charpentier 2004, Winblad et al. 2009). I teorin kan valfriheten vara kostnadsdrivande genom mer krävande biståndsbedömning, mer resurser till uppföljning och kontroll, samt personalförflyttning (i de fall det geografiska området behöver utökas). En oavsedd effekt av valfriheten kan också vara överskattningar från privata utförare i egenskap av ombud i samband med ansökan (Szebehely 2011:236-7).

Även för utvärdering av kvaliteten är kunskapsläget mycket begränsat. På äldreomsorgens område finns endast en nationell representativ studie Äldreguiden (baserad på Socialstyrelsens uppgifter). När det gäller äldreboenden påvisar denna studie (omfattande nästan samtliga äldreboenden) både högre personaltäthet inom kommunala äldreboenden (vilket stämmer överens med resultaten i internationella studier), och högre kontinuitet i kommunala utföranden i termer av fler heltidsanställningar och färre timanställningar, vilket är en högst central kvalitetsaspekt inom äldreboendet. Å andra sidan hade privata äldreboenden istället en högre kvalitet när det gällde måltidsval, rimligt lång nattfasta och delaktighet i utformandet av en individuell plan och riskbedömning. Möjligheten att utvärdera konsekvenserna av de senare är begränsade utan tillgång till uppgifter om exempelvis trycksår, fallolyckor osv (Erlandsson et al. 2013, Szebehely 2011:240). Senare analyser av samma datamaterial har visat att chefstätteten är högre (d.v.s. färre anställda per chef) inom privat organiserade äldreboenden, något som kan tolkas som en positiv utveckling inom en kvinnodominerad bransch. Samtidigt visade analyserna hur den formella utbildningsnivån sammantaget var lägre inom främst och vinstdrivande verksamheter (private equity) jämfört med offentlig verksamhet – skillnader som visade sig gälla även vid jämförelser i övriga kvalitetsdimensioner (Erlandsson et al. 2013: 61). När det gäller utvärdering av kundvalssystem i äldreomsorgen saknas det helt nationella representativa studier. Utifrån brukarundersökningar i Stockholm är andelen nöjda hemtjänstmottagare hög (över 80 procent inom privat som kommunal service), men andelen mycket nöjda har minskat sedan mitten av 1990-talet (Szebehely 2011).

Till sist, när det gäller fördelningskonsekvenser, indikerar det begränsade kunskapsunderlaget att resursstarka individer tenderar gynnas i förhållande till mer resurssvaga, samt att samordning försvåras med fler aktörer i vårdplaneringen (se Socialstyrelsen 2011 i Szebehely 2011, sid 243). Såväl samspelet mellan omsorgstjänster och extra tilläggstjänster till extra kostnad (som enbart erbjuds genom privata utförare) spelar in, liksom också möjligheten till extratjänster genom RUT-avdraget¹⁵ för tjänster som erbjuds av samma personal från privata utförare, vilket används i betydligt högre utsträckning bland höginkomsttagare. Detta visar sig i hur äldre och funktionshindrade personer

¹⁵ Avdrag för hushållsnärings-tjänster, se beskrivning i kapitel 3.

med längre såväl som kortare utbildning fram till 2005 använde offentlig finansierade omsorgsinstitutioner i samma utsträckning. Men medan de med högre utbildning i större utsträckning köpte ytterligare privat hjälp, förlitade de med lägre utbildning sig i större utsträckning på hjälp av anhöriga. Detta är delvis en parallell till utvecklingen under 1990-talet där äldreomsorgen präglades av en koncentration av resurser till de mest vårdbehövande, medan övriga gruppers hjälpmöster har förskjutits i riktning mot familj och marknad.” (Palme 2001:12).

Under senare år har debatten eskalerat kring olika “vårdskandaler”, där röster i alla läger (regering, opposition, utförarorganisationer och bland brukare) rests om behovet av en striktare reglering och bättre kontroll av kvaliteten i tjänsterna. Både LO och det socialdemokratiska partiet presenterade 2012 program för äldreomsorgen (LO2012; SAP 2012) som är för fortsatt valfrihet i kombination med en striktare reglering av kvaliteten, och avviker därmed inte från regeringens position i frågan.

Konkurrensens konsekvenser i korthet

Utifrån det relativt bristande kunskapsläget, ser i all korthet ”konkurrensutsättningen /.../ inte ut att ha gett de entydiga vinster som många förväntat sig” (Hartman 2011c:273). Flertalet studier påvisar motsägelsefulla resultat. På vissa områden har uppnåtts ökad valfrihet och tillgänglighet (framförallt inom sjukvården) men på andra områden också minskad effektivitet och utebliven kvalitetsförbättring (exempelvis skolan) då tjänster i större utsträckning blivit mer likformiga genom ökad stordrift snarare än mer specifika (Hartman 2011b, Sveriges kommuner och landsting 2009). Inom skola och äldreomsorg syns konkurrensutsättningen också i viss utsträckning ha bidragit till en mindre jämlik fördelning. Flertalet problem har också debatterats hårt i media avseende missförhållanden som drabbar det utsatta exempelvis genom skolor i konkurs och missförhållanden på äldreboenden. Detsamma gäller kritiserade vinstuttag som uppfattas som en urholkning av välfärdsvärdet när det sker på bekostnad av återinvestering i verksamheten. Samtidigt som det är svårt, för att inte säga omöjligt, att bedöma omfattningen och representativiteten i dessa problem, indikerar de ett tydligt behov av systematisk omfattande utvärdering, granskning och kvalitetsuppföljning (Hartman 2011c, SOU 2013:56 2013, Szebehely 2011).

Historien upprepar sig i kristider för särskilt utsatta grupper

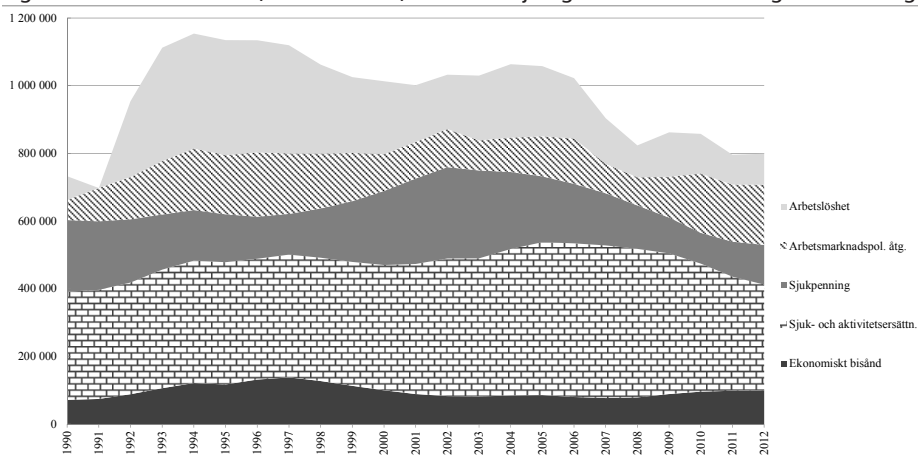
I följande avsnitt beskrivs utvecklingen för särskilt utsatta grupper, som genom kristider i större utsträckning drabbats av låga välfärdsnivåer vilket ökar beroendet av fungerande välfärdssystem. Beskrivningen utgår från personer som i större utsträckning är beroende av ekonomiskt bistånd. Särskild uppmärksamhet ägnas också utrikesfödda och personer. Grupper som tidigare konstaterats särskilt utsatta omfattar ungdomar,

personer med funktionshinder och äldre som alla riskerar att möta större ekonomisk och social utsatthet i kristider (Palme 2001).

Att minska det så kallade ”utanförskapet” var den borgerliga regeringens övergripande mål genom omfattande reformer för att öka arbetskraftsutbud och sysselsättning. Begreppet lanserades inför valet 2006 och fick stort genomslag i både ekonomiska propositioner och i den allmänna debatten. Begreppet har dock fått kritik i förhållande till hur det med en otydlig definition blir omöjligt att utvärdera om målet uppnås, och ”genom att använda sig av ett otydligt mål riskerar regeringens styrning att leda till felprioriteringar inom sysselsättningspolitiken” (Riksrevisionen 2008, sid. 8). Inom forskningen finns inte heller någon etablerad definition av ”utanförskapet”. Istället råder en stor skepsis inför gruppens särdrag och permanens” (Svallfors 2011b, sid. 31).

Utifrån en vid tolkning av utanförskapet finns SCB:s statistik över antalet helårspersoner i åldrarna 20-64 som försörjs genom sociala ersättningar och bidrag, som omfattar sjukpenning, sjuk- och aktivitetsersättning (tidigare kallat förtidspension), ersättning vid arbetslöshet samt ekonomiskt bistånd.¹⁶ Nedan visar figur 57 antalet personer med sjukpenning, sjuk- och aktivitetsersättning (tidigare kallat förtidspension), ersättning vid arbetslöshet och ekonomiskt bistånd.

Figur 57: Årsekvivalenter (ålder 20-64 år) med försörjning från socialförsäkringar och bidrag.

Källa: SCB (2013).

Utifrån denna bild syns den mest dramatiska ökningen för arbetslösa där antalet helårsekvivalenter steg med nästan 60 procent mellan 1990 och 1994, varefter antalet minskat successivt förutom under åren 2001-2004 och under 2009. Efter 1990-talets

¹⁶ Varje ersättningssystem avser helårsekvivalenter (helårspersoner) för att skapa jämförbarhet mellan ersättningar, och avser antalet individer som skulle kunna försörjas under ett helt år med full ersättning. Exempelvis utgör två personer som varit heltidsarbetslösa vardera ett halvår tillsammans en helårsekvivalent.

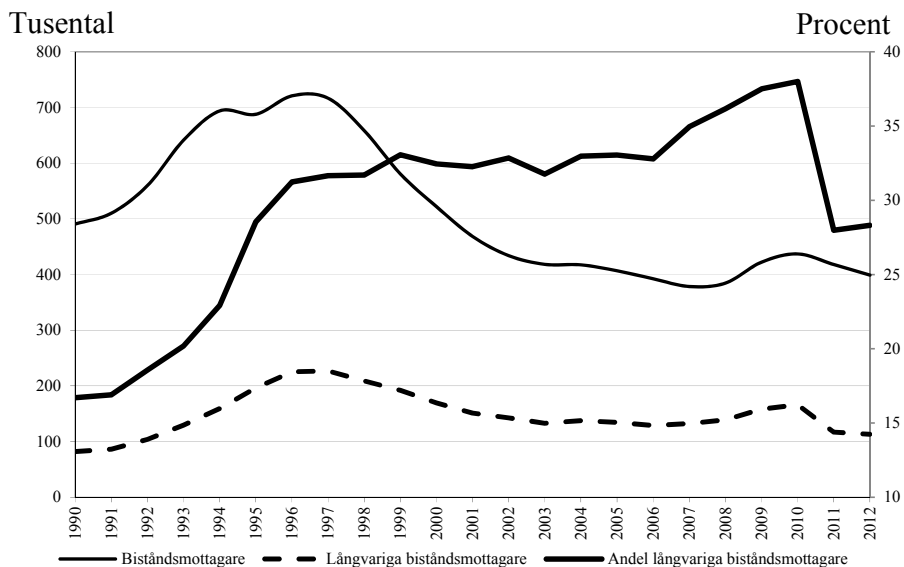
höga sjuktal minskade antalet med sjukpenning 2002 fram till 2010 varefter antalet stigit under både 2011 och 2012. För sjuk- och aktivitetsersättning bröts den stigande trenden 2006 för att 2012 nå den lägsta nivån sedan 1990. Antalet helårsekvivalenter på ekonomiskt bistånd har varit relativt konstant sedan början av 2000-talet och har ökat något under senaste året. Totalt sett som andel av befolkningen har andelen försörjda genom sociala ersättningar och bidrag ökat från 14,8 procent år 1990, till som högst 1994 när den var 22,7 procent, för att minska till 14,4 procent 2012, vilket är den lägsta andel som uppmätts. Huvudförklaringen till nedgången under senare år ligger huvudsakligen i det minskande antalet personer med sjukpenning eller sjuk- och aktivitetsersättning, men också med passivt arbetsmarknadsstöd.

Att på detta sätt inkludera även kortvarigt arbetslösa eller alla sjukskrivna, exempelvis även dem som tampas med årets influensa, benbrott, studenter som uppbär socialbidrag under sommarmånaderna osv., är dock problematiskt om begreppet ”utanförskap” är tänkt att avse grupper i mer permanent utanförskap. Begreppet är också problematiskt i förhållande till hur dessa grupper i stor utsträckning uppbär inkomstrelaterade ersättningar, eftersom dessa just är tänkta att upprätthålla levnadsstandarden (under en mer eller mindre begränsad tidsperiod) för minska det ekonomiskt och socialt utanförskap (och undvika mer stigmatiserande behovsprövade bidrag). Måttet ovan är också problematiskt eftersom statistiken inte inkluderar personer med svag ställning på arbetsmarknaden. Lämpligare definition av utanförskap skulle rimligen snarare baseras på ett dem som är långvarigt arbetslösa, sjuka, ”förtidspensionärer” eller socialbidragsberoende.

Figur 58 visar utvecklingen av hushåll med ekonomiskt bistånd 1990-2012.¹⁷ Som syns var antalet mottagare av ekonomiskt bistånd (både det totala antalet och antalet långvariga biståndstagare) som störst under 1990-talskrisen, varefter antalen sjönk betydligt med färre mottagare årligen under hela 2000-talet. Runt 2006-2007 började antalen stiga igen för att nå en topp 2010 i direkt följd av finanskrisen 2008. Särskilt antalet långvariga biståndsmottagare har ökade under tidsperioden från att ha utgjort en minoritet av det totala antalet biståndsmottagare till drygt en fjärdedel. Särskilt efter 2006 är ökningen markant. Efter 2010 minskar andelen vilket delvis hänger samman med att personer i hushåll med endast introduktionsersättning inte längre ingår i statistiken (från och med 2012). År 2012 motsvarar antalet biståndsmottagare 5,7 procent av alla hushåll i befolkningen. De vanligaste orsakerna idag till ekonomiskt bistånd är att personen saknar arbete, är sjuk eller är ensamstående förälder.

¹⁷ Ekonomiskt bistånd (socialbidrag före 2001) är det bidrag som träder in när möjligheter till övriga inkomstrelaterade ersättningar uttömts.

Figur 58: Ekonomiskt bistånd 1990-2012. Antal biståndsmottagare och långvariga biståndsmottagare (vänster axel) samt andel långvariga mottagare (höger axel).

Not: Långvarigt biståndshushåll är hushåll med ekonomiskt bistånd (eller introduktionsersättning för utrikesfödda) i minst tio månader under kalenderåret. Månaderna behöver inte vara sammanhängande. Brott i statistiken 2011 då hushåll endast med introduktionsersättning exkluderas.

Källa: Socialstyrelsen (2011a, b, 2012)

Sett till absoluta antal mottagarhushåll domineras dessa av ensamhushåll, där ensamstående män utan barn till antalet utgör en betydligt större grupp. Minst vanligt bland biståndshushållen är sammanboende par utan barn och män med barn. I relativ bemärkelse är den vanligaste hushållstypen i förhållande till populationens fördelning av hushåll, ensamstående kvinnor med barn, där en fjärde del (23 procent) av dessa hushåll fick ekonomiskt bistånd någon gång under (2012). Sju procent av alla barn i Sverige 2012 levde i hushåll med ekonomiskt bistånd, och 2,7 procent i familjer med långvarigt bistånd (Socialstyrelsen 2011a, 2012).

Utrikesfödda

I samband med 1990-ralskrisen identifierades redan i Valfärdsboks slutet 2001 grupper av utrikesfödda som särskilt utsatta i termer av svag arbetsmarknadsanknytning, fattigdom och social exkludering (Palme 2001). I flera hänseenden består dessa problem. I detta avsnitt belyser vi kortfattat utvecklingen i Sverige, men en fördjupad analys av utvecklingen i de nordiska länderna återfinns i en särskild delrapport inom Nordmod 2030.

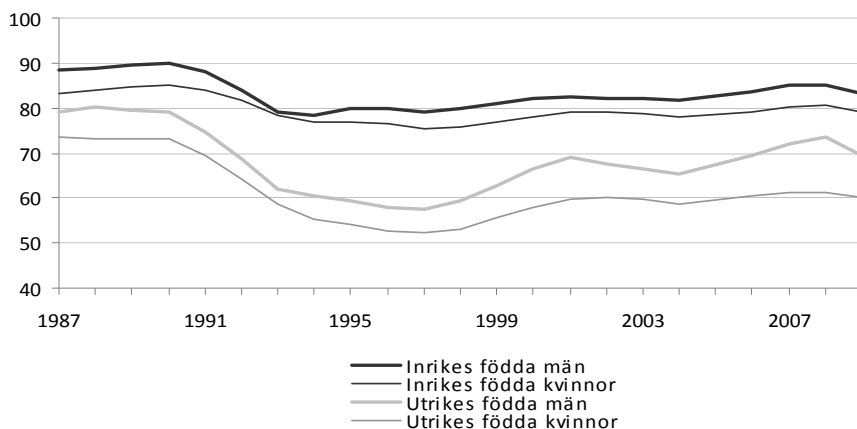
Som inledningsvis redovisats har Sverige en relativt stor andel utrikesfödda, högre än i de flesta andra OECD-länder, som en följd av relativt höga invandringstal

redan från slutet av 1940-talet. Arbetskraftsinvandring kom främst från Finland men senare också från Jugoslavien, Turkiet och relativt fattiga länder (Boguslaw 2012). Från 1970-talet kom istället flykting- och anhörig-invandringen att dominera. De följande årtionden försämrades den ekonomiska integrationen och bostadssegregationen ökade, och nådde en kulmen i början av 1990-talet, då flyktinginvandringen ökade kraftigt samtidigt som ekonomin försämrats, alltmedan integrationspolitiken inte kunde bryta denna negativa utveckling (Bevelander 2004). Invandringen har också ökat under senare år, men är inte avsevärt högre till Sverige än till andra jämförbara länder i Europa. Senaste ökningen gäller framförallt EU- och EES-medborgare, med en stigande arbetskraftsinvandring. Utmärkande för Sverige idag är att vi har en relativt hög andel skyddsbehövande och deras anhöriga, vilken inte är direkt matchad mot en omedelbar efterfrågan på arbetsmarknaden, utan har sin grund i ett politiskt beslutat åtagande om att hjälpa människor i behov av en fristad (Olli Segendorf och Teljosuo 2011, sid. 10). Statistik visar också att utrikesfödda har något lägre utbildningsnivå än de inrikes födda vilket påverkar möjligheterna på arbetsmarknaden (Olli Segendorf och Teljosuo 2011, sid. 44). SCB:s befolkningsprognoser indikerar att andelen utrikesföddas kommer öka sakta för att stabilisera sig runt 18 procent efter år 2040 (Olli Segendorf och Teljosuo 2011, sid. 34).

Ekonomisk och spatial integration

En rad anmärkningsvärda skillnader blir synliga utifrån huvudmåten på integration, dels ekonomisk integration avseende sysselsättning, arbetslöshet, fattigdom, men också boendeintegration

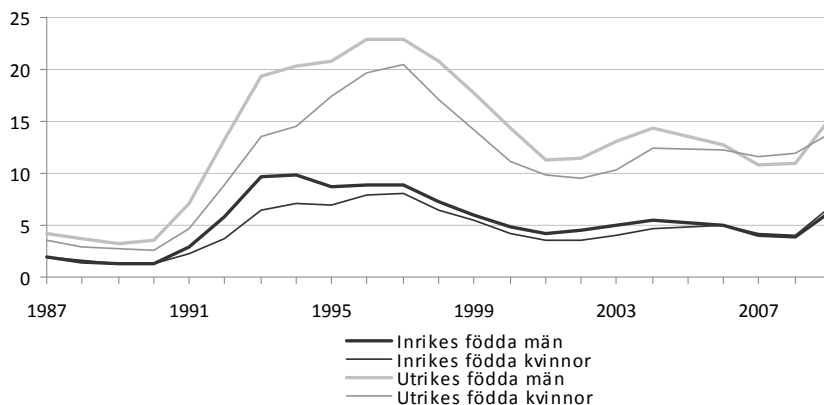
Figur 59: Sysselsättning för inrikes och utrikesfödda kvinnor och män i Sverige, 20–64 år, 1987–2009 (procent).

Källa: SCB (AKU), se Olli Segendorf och Teljosuo (2011, fig. 2.8, sid. 35).

När vi först ser till sysselsättningen (figur 59), har den bland utrikesfödda varit lägre än för inrikes födda under hela tidsperioden 1987-2009. Särskilt stora skillnader syns i samband med 90-talskrisen, efter vilken relativt stor återhämtning sker, främst bland utrikesfödda män. Likväl kvarstår betydande skillnader. Efter 2008 minskade också sysselsättningen igen för män. Vid sista mätpunkten var sysselsättningsgraden för inrikes födda 2009 i genomsnitt 81 procent, att jämföra med 65 procent för de utrikesfödda. Systematiska skillnader förekommer dock mellan utrikesfödda män och kvinnor där kvinnorna har markant lägre sysselsättning. I figuren ser man också hur utrikesföddas sysselsättning varierar mer med konjunkturförändringarna, något som har direkta konsekvenser för fattigdomsnivåerna bland utrikesfödda.

Figur 60: Relativ arbetslöshet för inrikes och utrikesfödda kvinnor och män i Sverige, 20–64 år, 1987-2009 (procent).

Källa: SCB (AKU), se Segendorf och Teljosuo (2011, fig. 2.12, sid. 42).

När det gäller arbetslösheten bland utrikesfödda (figur 60) har den under hela tidsperioden varit högre än för inrikes födda, och särskilt ökar skillnaderna i samband med 90-talskrisen – för utrikesfödda män från 3 till 23 procent inom loppet av sju år. Därefter sker en relativt stor återhämtning. År 2008 sker återigen en markant ökning bland de utrikesfödda männen och idag kvarstår betydande skillnader för både män och kvinnor. Figuren visar också hur arbetslösheten för utrikesfödda, särskilt för män, är starkt konjunkturberoende. Till viss del förklaras variationerna i arbetslöshet för utrikesfödda av förändringar i sammansättningen av invandringen, där en hög nyinvandring av skyddsbehövande och anhöriga gett upphov till en högre arbetslöshet under några år. Allteftersom de nyanlända etablerar sig på arbetsmarknaden minskar arbetslösheten (Olli Segendorf och Teljosuo 2011).

Forskning har också funnit att det finns relativt stora skillnader i levnadsvillkor mellan grupper av utrikesfödda. Personer från Asien och Afrika skiljer sig förhållan-

devis mycket från inrikes födda när det gäller utbildning, sysselsättning, boende och valdeltagande medan skillnaderna är mindre för utrikesfödda personer från Norden och andra EU-länder (SCB 2009).

När det gäller ekonomisk integration i termer av fattigdom, visar en ny longitudinell svensk studie tydligt hur invandrare både blir längre kvar och har fler återfall i fattigdom, samt hur rörelse ut och in i fattigdom oftare är kopplat till förändringar i arbetssituationen. Längre vistelsetid i Sverige, liksom delat hushåll med en svenskfödd vuxen påverkar fattigdomsdynamiken positivt (Obucina 2013).

Trots att Sverige när det gäller integrationspolitiken, enligt en nyligen publicerad ranking (MIPEX), hamnar på första plats (av alla EU-länder, Kanada, Norge och USA), uppvisar Sverige inte bättre utfall i integrationen. En delförklaring till denna skillnad kan relateras till «faktorer som inte har att göra med arbetsmarknadspolitiska integrationsåtgärder. Ländernas invandrings- och flyktingpolitik idag och under de senaste decennierna samt eventuell språklig och geografisk närhet mellan invandrings- och utvandringslandet kan vara av stor betydelse.» (Olli Segendorf och Teljosuo 2011, sid. 149).

Sammanfattningsvis, sett till andelen utrikesfödda, har vi idag ett mångkulturellt samhälle. Men sett till såväl sysselsättningsintegration och boendesegregation, är stora grupper av invandrare marginaliserade och ur detta perspektiv ”har den svenska integrationspolitiken misslyckats de senaste decennierna” (Bevelander 2004). En bidragande faktor är att både arbetsmarknadsintegrationen och boendemönstret av nyligen anlända immigranter förändrats. Majoriteten av första vågens invandrare var arbetskraftsinvandrare från de nordiska och de andra europeiska länderna. Under slutet av 1960-talet, infördes en mer restriktiv invandringspolitik, till stor del som en följd av påtryckningar från fackföreningsrörelsen (LO), vilket begränsade fri arbetskraftsinvandring från de icke-nordiska länderna. Under senare tid har krig och konflikter istället ökat antalet flyktingar i världen, där Sveriges invandringspolitik gentemot flyktingar och familjeåterförening varit relativt liberal. Merparten invandrare har sedan 1970-talet varit flyktingar från Östeuropa och icke-europeiska länder liksom familjer från tidigare invandrade flyktingar och arbetskraftsinvandrare, där lika delar familjeåterföreare och flyktingar har fått uppehållstillstånd. I samband med den ekonomiska krisen på 1990-talet och en samtida dramatisk ökning av asylsökare, skärptes flyktingpolitiken (Bevelander 2004).

Innehållsmässigt förändrades också Sveriges integrationspolitik. Medan utrikesfödda under den tidiga arbetskraftsinvandringen integrerades relativt lätt på arbetsmarknaden, koncentrerades istället i boende. Denna boendesegregation uppfattades tidigare som en (positiv) möjlighet för invandrare att behålla kulturella särdrag. Sedan mitten av 1970-talet kom integrationspolitiken att baseras på kulturell pluralism med honnörsorden, jämlikhet, valfrihet och samverkan. Prioriterade mål var både arbetsmarknadsintegration och att motverka boendesegregation. Inom bosättningspolitiken

har, sedan mitten av 1980-talet, flyktingar med uppehållstillstånd fördelats över ett flertal kommuner. Med minskande ekonomisk integration har det idag medfört, för vissa grupper, en mycket stark boendesegregation. Framförallt har påvisats hur den svenska ekonomins strukturella förändring mot en tjänsteekonomi som efterfrågar högre generella kunskaper och ökad tonvikt på språkkunskaper har medfört större svårigheter för nya invandrare. Vid ökande rekryteringskostnader för potentiella arbetsgivare riskerar vissa grupper att diskrimineras, och med utestängning från arbetsmarknaden ökar socialbidragskostnaderna. Invandrarnas kunskaper från hemlandet riskerar att minska i värde vid inflyttning till Sverige, inte minst om arbetsgivare har svårt att värdera tidigare utbildningar eller yrkeserfarenheter. Samtidigt påverkar en svag arbetsmarknadsintegration individens möjligheter att välja bostadsort (Bevelander 2004). Med boendesegregation uppstår även välfärdspådrag eftersom sociala tjänster som skola, förskola, vård mm, är organiserade geografiskt, ”så, när segregerade områden väl har uppstått är risken stor att både social och ekonomisk ojämlikhet förstärker varandra” (Bevelander 2004, sid. 12). Invandrarnas nätverk blir i detta sammanhang också mindre effektiva när bekantskapskretsen omfattar fler arbetslösa vilket gör det svårare hitta lediga arbeten eller lämpliga referenspersoner (Olli Segendorf och Teljosuo 2011).

I förhållande till dagens utmaningar påtalas behov av reformer på vissa specifika och centrala punkter (Olli Segendorf och Teljosuo 2011). Dessa omfattar behovet av ett begripligt, lättillgängligt och effektivt system för godkännande av meriter och klargöranden om behov av kompletterande utbildning. Dagens system anses ineffektivt eftersom ansvaret är fördelat på flera aktörer vilket gör det svårt eller omöjligt att hitta rätt instans. Stödet, exempelvis genom Skolverket, behöver öka till kommuner med stort mottagande av invandrare i skolåldern för att kunna erbjuda likvärdig undervisning för nyanlända elever så att trenden av ökande andelen invandrare utan gymnasiebehörighet bryts. Även vårdnadsbidraget syns problematiskt, liksom föräldraförsäkringens inläsningseffekter. Nuvarande utformning riskerar ta formen av ett socialbidrag under flera år efter invandringstidpunkten och blir på så vis en kvinno- och fattigdomsfälla. Detta medför också att barnen inte får tillträde till förskola med tidig träning i svenska språket och samma förberedelse inför skolstart. Segendorf och Teljosuo (2011) menar avslutningsvis att eftersom problemen är mångfasetterade, behöver de lösas på flera fronter och lämpligen med en väl avvägd blandning av generella och riktade åtgärder.

9 Fördelningen av välfärd

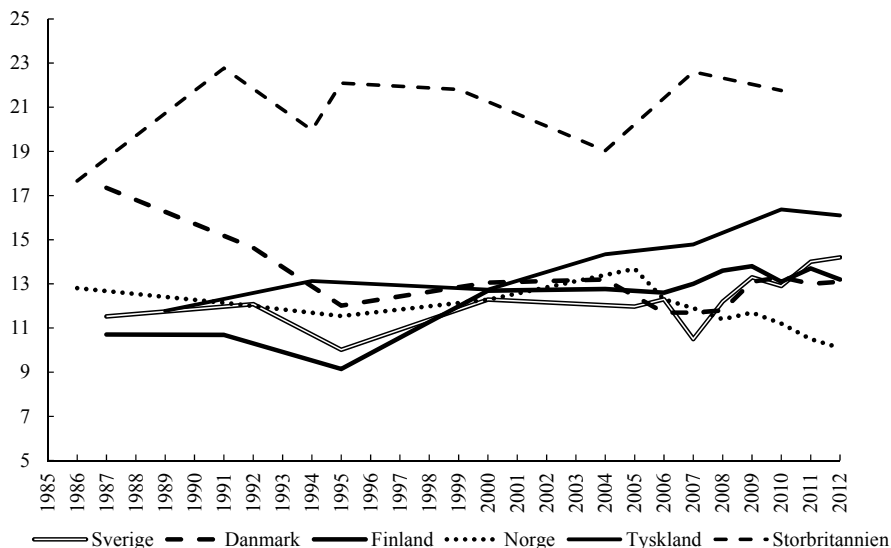
I följande avsnitt fokuserar vi på centrala utfall i förhållande till den svenska modellens välfärds mål, framförallt i form av fattigdom och jämlikhet, för hela befolkningen liksom för särskilt utsatta grupper. I dessa avseenden är valen av datakällor, mått och metod inte helt oproblematiska och kan samtidigt spela en avgörande roll för beskrivningen. Därför använder vi i vissa fall fler mått som vi bedömer har särskild policyrelevans. Ett exempel är det idag officiellt vedertagna måttet på fattigdom (at risk of poverty), mått som andelen av befolkningen med inkomster lägre än 60 procent av medianinkomsten. Väljs denna fattigdomsnivå (istället för den tidigare internationellt vedertagna 50-procentsnivån), tenderar fattigdomsläget att överdrivas särskilt bland de äldre i de nordiska länderna, där pensionssystemen under lång tid byggts på folkpension. Likaså blir policyrelevansen utifrån 60-procentsmåttet otydlig i förhållande till hur socialbidrag oftast relateras till, och syftar till att hjälpa upp utsatta grupper över fattigdomsnivåer kring 50-procent av medianinkomsten (Nelson och Kuivalainen 2012). Används 60-procentsgränsen, kan statistiken ge intryck av markanta öknings- och minskningar över kort tid (likt taggiga trender i figurerna), vilket tenderar att överdriva skillnaderna över tid.¹⁸ En annan begränsning är att beskrivningar av fattigdom och ojämlikhet för tidsperioden 1990-2012, behöver hämtas från olika datakällor som täcker olika delar av tidsperioden, men inte är helt jämförbara. Historisk data för perioden fram till 2005 för Sverige (och de nordiska länderna) fångas av Luxembourg Income Study, men är uppbyggt kring datapunkter var tredje till var femte år. För att beskriva senaste årens utveckling används (årsvis) data från EUROSTAT eller OECD. Vid uttolkning av utvecklingen för hela tidsperioden fokuseras beskrivningen på att utläsa trender.

Ökande fattigdom

När vi först ser till fattigdomsutvecklingen, visar figur 61 de svenska förhållandena i ett internationellt perspektiv för tidsperioden 1986-2012.

¹⁸ Ett annat problem är att fler äldre framstår som fattiga i förhållande till barnfamiljer när den nya officiella hushållsekvivaleringsskalan används, vilket också överdriver fattigdomen i Sverige. Den internationella I ekvivalensskalan grundas på att en persons individuella inkomster i flerpersonshushåll beräknas som hushållets samlade inkomster delat med kvadratroten ur hushållsstorleken, medan den äldre skalan utgår ifrån en viktning av inkomsterna som tillskriver första vuxna personen i hushållet vikten 1.0, andra vuxna personen i hushållet vikten 0.7, medan barnen viktas med 0.2.

Figur 61: Fattigdom i Norden som andel av befolkningen med inkomster mindre än 60 procent av medianinkomsten 1986-2012.

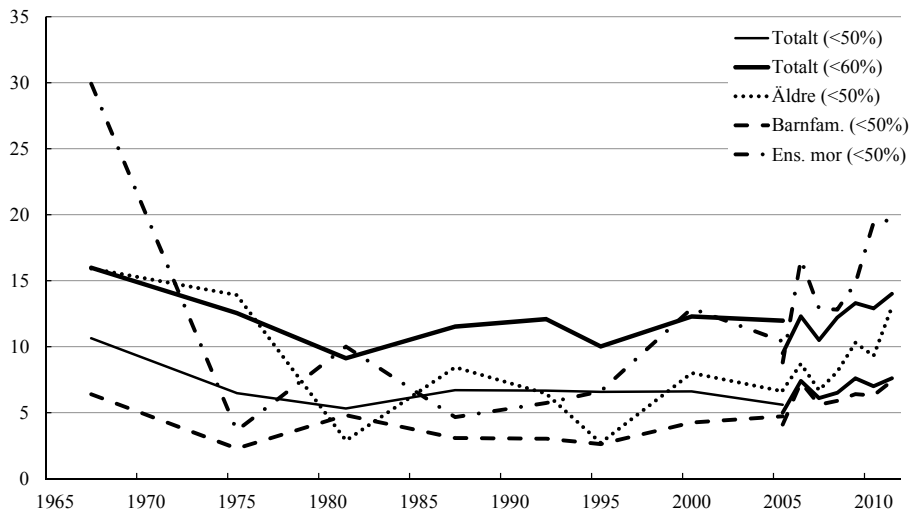
Not: Brott i dataserien 2005, se källor.

Källa: 1986-2005, samt 2010 för Tyskland och Storbritannien (LIS 2012); 2006-2012 (EUROSTAT 2013b).

Efter en stark nedgång på 1960-talet, då fattigdomsnivåerna i Sverige var högre än i Storbritannien, uppnåddes historiskt låga nivåer i början av 1980-talet. Under 1990-talskrisen, när arbetslösheten steg dramatiskt, minskade paradoxalt nog tillfälligt fattigdomen. Utvecklingen förklaras av att medianinkomsten sjönk vid denna tidpunkt till följd av avsevärt lägre sysselsättning och hög arbetslöshet. Fler personer med låga inkomster eller inkomster i större utsträckning från socialförsäkringar, hamnade nu istället över fattigdomsnivåstrecket. I internationell jämförelse och även i ett nordiskt perspektiv har de svenska fattigdomsnivåerna varit låga, och har sedan 1970-talet varierat mellan 10-14 procent. Betydligt högre andelar fattiga återfinns i Storbritannien, med genomsnittligt var femte person i fattigdom sedan mitten av 1980-talet. Den svenska utvecklingen under de senaste åren visar på en relativt kraftig uppgång till dagens 14 procent, en nivå som är högre än i Norge (och Island, ej i figur), men snarlik situationen i Danmark och Finland, men betydligt lägre än i Storbritannien, samt även Tyskland där fattigdomen ökat markant till periodens högsta nivåer 2010.

Bilden av fattigdom i Sverige ser dock väsentligt annorlunda ut när den lägre inkomstnivån används för att definiera fattigdom, liksom sett till fattigdomen i särskilt utsatta grupper. I figur 62 visas fattigdomen i Sverige dels mätt som andelen personer med inkomster lägre än 50 procent av medianinkomsten. Som tydligt framgår spelar gränsen en stor roll. Fattigdomsnivåerna är generellt sett betydligt lägre, i vissa fall mer än halverade, mätt med fattigdomsmåttet som utgår från den lägre inkomstgränsen.

Figur 62: Fattigdom i Sverige efter hushållstyp; totala befolkningen, hushåll med äldre, barnfamiljer och ensamstående mödrar, vid fattigdomsnivåer på disponibla inkomster mindre än 50 procent av medianinkomsten 1967-2011.

Brott i dataserien 2005, se källor.

Källa: 1967-2005 (LIS 2013)yy; 2005-2011 (EUROSTAT 2013b).

Med detta mått, har fattigdomen för befolkningen som helhet minskat från drygt 10 procent i mitten av 1960-talet, till nivåer kring 5-7 procent alltsedan 1970-talet, med en svagt ökande trend sedan 2005 till dagens 7,4 procent (2012). Ser man till fattigdomen i särskilt utsatta grupper syns de högsta nivåerna av fattigdomen bland de ensamstående mödrarna och de äldre (närmare 20 respektive 15 procent).¹⁹ Jämförelser med den högre inkomstgränsen (mindre än 60 procent av medianinkomsten) skulle visa att var tredje hushåll med äldre respektive ensamstående föräldrar lever i relativ fattigdom, en anmärkningsvärt hög nivå efter dramatiska ökning sedan 1990-talet. Dessa fattigdomsnivåer (visas ej) uppvisar dock stora svängningar som accentueras av gränsen vid en högre inkomstnivå. För den lägre inkomstgränsen (i figur 62) fluktuerar fattigdomen på betydligt lägre nivåer som avviker betydligt mindre från nivåerna för befolkningen i stort, om än med en sämre utveckling än för genomsnittet sedan 2005. En starkt bidragande orsak till detta är pensionsutvecklingen som gått kraftgång jämfört med löneutvecklingen. Därtill har senare årens jobbskatteavdrag missgynnat dem som har inkomster via sociala ersättningar, såsom pensionärerna.

En dramatisk utveckling sedan 1990-talet syns också för de ensamstående föräldrarna, men för denna grupp är utvecklingen mer allvarlig, med dramatiskt ökande

¹⁹ Nyckeldata över fattigdom från LIS avgränsar ensamstående föräldrar till mödrar, medan data från EUROSTAT inkluderar alla ensamstående föräldrar, vilket kan antas resultera i något lägre nivåer. Eurostat specificerar också hushåll med äldre som hushåll med (minst) en vuxen person över 65 år.

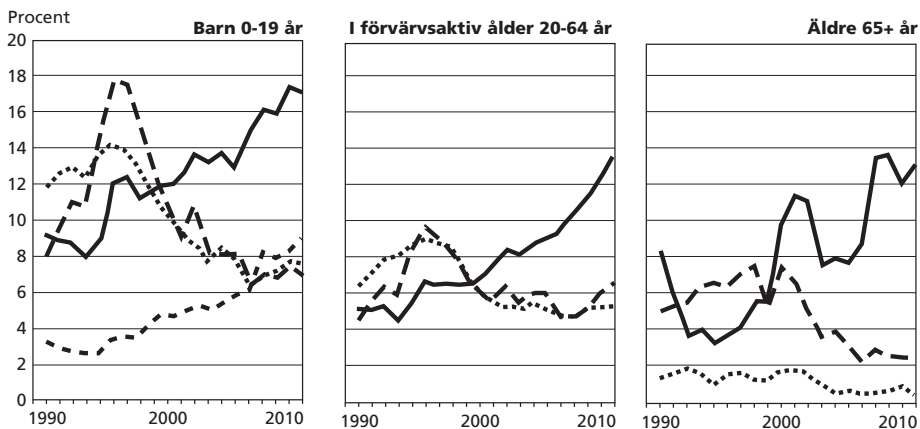
nivåer sedan mitten av 1990-talet. Även med det mer restriktiva måttet lever var femte hushåll i denna grupp i fattigdom. Likaså har barn till invandrare mycket höga fattigdomstal, som följd av hur levnadsförhållanden bland dessa är särskilt konjunktur-känsliga och avhängiga deras föräldrars ofta svagare anknytning till arbetsmarknaden (Socialstyrelsen 2013a).

Barnfamiljernas situation (ej barn till ensamstående), ser istället ljusare ut. Oavsett vilket mått på fattigdom som används, är fattigdomen lägre eller på samma nivå i denna grupp jämfört med genomsnittet för befolkningen. Likväl är utvecklingen problematisk eftersom fattigdomen trendmässigt ökar sedan mitten av 1990-talet. Även den långvariga fattigdomen bland barnfamiljer har minskat starkt under 2000-talet till år 2010 till cirka 2–3 procent. Mellan 100 000 och 200 000 barn har en märkbart sämre ekonomisk situation, men samtidigt har de flesta av dessa eget rum och ägodelar som exempelvis dator och mobiltelefon, medan mer grundläggande nödvändigheter saknas av ca 1–1,5 procent. Barnfattigdomen är mest koncentrerad till familjer utan förvärvsarbetande förälder (Socialstyrelsen 2013a).

Figur 62 visar också hur fattigdomen är konjunkturberoende. Vid goda konjunkturer är färre fattiga. Likaså sjunker varaktigheten i fattigdom, även om varaktigheten generellt är högre bland utrikesfödda än bland inrikes födda. Samtidigt är risken för dem som en gång varit fattiga större att återigen hamna i fattigdom. Hälften lämnar fattigdomen redan efter ett år. Gruppen fattiga domineras därför av långvarigt fattiga. Riskerna för fattigdom ökar också med upplevd fattigdom under uppväxten (Socialstyrelsen 2010).

Figur 63: Relativ och absolut fattigdom, liksom hushåll med ekonomiskt bistånd 1991–2010 bland barn 0–19 år, befolkning i förvävsaktiv ålder 20–64 år samt äldre över 64 år.

— Relativ fattigdomsgräns 60% median - - - Absolut fattigdomsgräns Ek. Bistånd i hushålet
 - - - Relativ fattigdomsgräns 50% median

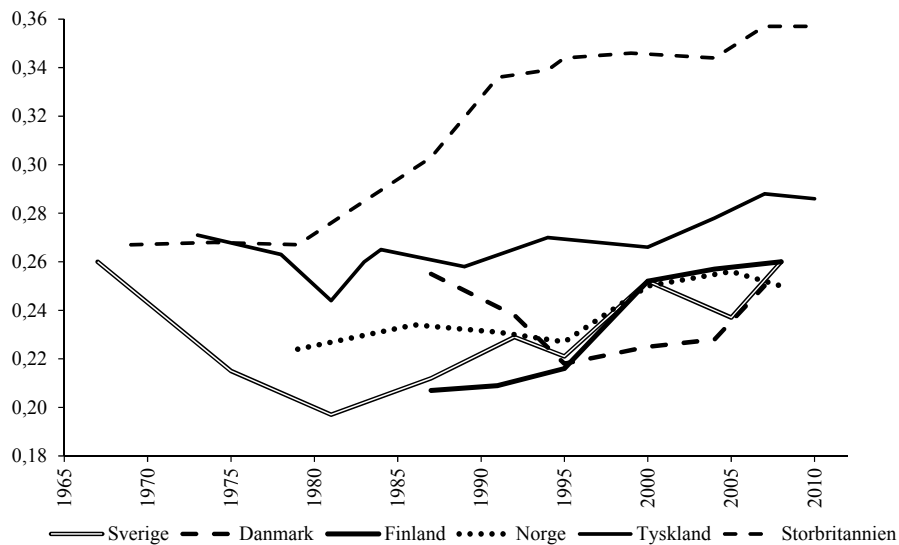

Not: Data för 1992 är interpolerade.

Källa: Socialstyrelsen (2013a, fig. 2, sid. 19).

I kontrast till den relativa fattigdomen ser vi en annan bild i figur 63 utifrån absoluta mått på fattigdom bland yngre, förvärvsaktiva respektive äldre. I absoluta termer, ökade fattigdomen bland dem i förvärvsaktiv ålder fram till 1996, men har sedan minskat fram till 2007 på grund av ökade realinkomster, varefter den ökat något igen. Även för äldre och för de yngre har fattigdom i absoluta mått minskat kraftigt – sedan mitten av 1990-talet för de yngre, och sedan början av 2000-talet bland de äldre. För såväl de äldre och de yngre syns endast små förändringar under andra halvan av 2000-talet. För hushållen med barn gäller samma utveckling också för den självrapporterade (absoluta och relativa) fattigdomen bland barn under denna tidsperiod.²⁰ Den ökande relativa fattigdomen bland barnfamiljer under perioden har alltså inte slagit igenom som ekonomiska problem hos barnen själva (Socialstyrelsen 2013a). Att andelen personer under det absoluta fattigdomsstrecket halverades från slutet av 1990-talet fram till 2007 betyder dock inte att fattigdomen inte längre är ett problem. Även om problemets omfattning minskat, kan fattigdomen upplevd under goda tider vara än mer exkluderande för de utsatta. Med detta mått har fattigdomen koncentrerats mer till ensamboende och utrikesfödda, särskilt nyanlända invandrare (Socialstyrelsen 2010).

Figur 64: Ojämlighet, GINI-koefficient för Norden i internationell belysning 1986-2012.

Not: Brott i dataserien 2005, se källor.

Källa: 1986-2005, samt 2010 för Tyskland och Storbritannien (LIS 2012, key figures); 2007-2008 (OECD Fact sheet 2011).

²⁰ Se Socialstyrelsen (2013a) för närmare definitioner av absolut fattigdom och måtten på självrapporterad relativ och absolut fattigdom.

Härnäst visar figur 64 den historiska utvecklingen av ojämlikhet. För detta ändamål används gini-koefficienten som visar hur inkomsterna är fördelade inom en population. Koefficienten varierar mellan noll (alla inkomster delas lika) och ett (maximalt ojämnt fördelade inkomster). Efter historiskt låg ojämlikhet under 1980-talet, har inkomstskillnaderna i Sverige ökat sedan 1980-talet, med särskilt stora inkomst skillnader både under 1990-talskrisen och i dess kölvatten fram till början av 2000-talet, till nivåer som liknar situationen i Sverige på 1960-talet.

Efter historiskt låg ojämlikhet under 1980-talet, har inkomstskillnaderna i Sverige ökat. Särskilt stora är inkomstskillnaderna både i samband med 1990-talskrisen och i dess kölvatten fram till början av 2000-talet, till nivåer som liknar situationen i Sverige på 1960-talet. Efter en kort period under början av 2000-talet med något minskande inkomstskillnader har dessa återigen ökat sedan 2007 och särskilt mycket 2009, d.v.s. direkt efter finanskrisen i slutet av 2008.

Tabell 11: Relativa förändringar av inkomstjämligheten i nedre respektive övre delen av hushållens inkomstfördelning. Låga inkomster (P10) respektive höga inkomster (P90) i förhållande till medianinkomsten (P50) för 1991, 1999, 2005, 2008 och 2011.

	1991	1999	2005	2008	2011
Disponibla inkomster totalt					
Låga inkomster (P10/P50)	0,64	0,63	0,60	0,55	0,53
Höga inkomster (P90/P50)	1,60	1,72	1,69	1,73	1,76
Exklusive kapitalinkomster					
Låga inkomster (P10/P50)	0,65	0,64	0,6	0,56	0,54
Höga inkomster (P90/P50)	1,58	1,63	1,64	1,68	1,71

Källa: SCB (2013).

I tabell 11 visas inkomstskillnader vad gäller de disponibla inkomsterna för de svenska hushållen – med och utan kapitalinkomst inräknat. Ökande inkomstskillnaderna syns över hela inkomstskalan oavsett om man jämför median- och höginkomsttagare, eller median- och låginkomsttagare (jmf (Björklund och Jäntti 2011)). Under nittioalet var relationen mellan låginkomsttagarnas inkomster och medianinkomsten relativt oförändrad, men accelererade under 2000-talet med ökande inkomstskillnader. Mellan höginkomst- och medianinkomsttagare ökade skillnaden framförallt både i början och i slutet av perioden. Man bör också lägga märke till att disponibla inkomster som inkluderar kapitalinkomster är förenat med större inkomstskillnader.

Utifrån SCB:s data över disponibla hushållsinkomster uppmättes den största årliga ökningen på 7 procent 2007 sedan första mätningarna 1975. Samtidigt är gapet mellan dem med låg respektive hög inkomst nu större än någon gång tidigare under dessa dryga 30 år. Orsaken anges vara ökade inkomster från både arbete och kapital samtidigt som skatterna sänktes, medan inkomstutvecklingen bland personer utan

förvärvsarbete (exempelvis studerande, arbetslösa och personer med sjuk- eller aktivitetsersättning) har varit sämre.

Vid närmare analyser av inkomstdata, visar det sig att den främsta orsaken till den ökande inkomstspridningen är ökade skillnader i kapitalinkomster, snarare än förändringar av löner, skatter och transfereringar. Även familjebakgrunden är en viktig förklaringsfaktor. I Sverige har denna faktor dock relativt sett mindre betydelse. Här förklaras 6 procent av inkomstskillnaderna av faderns inkomster, att jämföra med 20 procent i USA. Ett annat mått på familjebakgrundens betydelse för inkomstskillnader är sambandet mellan syskons inkomster. Medan 49 procent av inkomstskillnaderna i USA förklaras av faktorer som delas av syskon, gäller detta bara 14 procent i Sverige. Den sociala rörligheten i Sverige är med andra ord i internationell jämförelse relativt hög (Björklund och Jäntti 2011). Studier av inkomstmobilitet har också påvisat relativt sett högre rörlighet i mer jämlika länder som Sverige, och övriga nordiska länder, än jämfört med exempelvis det mer ojämlika liberala välfärdsstaterna som exempelvis USA och Storbritannien (Kangas 1998), sett mobilitet utvärderades både över kortare tidsperioder (Gangl 2005, Kangas 1998), och en längre tidsperiod (Gangl et al. 2008).

En snarlik bild syns också vid analyser av livsinkomster, utifrån hur det ofta hävdas vara mer relevant att studera dessa snarare än årsinkomster. Även om Sverige internationellt sett har en jämn livsinkomstfördelning har även dessa skillnader ökat. Rangordningen mellan länder förblir dock densamma oavsett inkomstmått. Centralt i sammanhanget är att inkomstfördelningen påverkar människors *livschanser*. I länder med en jämn inkomstfördelning har familjebakgrunden mindre betydelse för individens inkomst än i länder med större inkomstskillnader. Det förefaller alltså finnas ett positivt samband mellan en jämn inkomstfördelning och rättvisa i meningen lika möjligheter att uppnå en god livsinkomst (Björklund och Jäntti 2011).

Vad som visat sig vara effektivt för att motverka inkomstskillnader är barnbidraget, särskilt flerbarnstillägget (som betalas ut automatiskt vid minst två barn).²¹ En fördel är att barnbidraget leder till en jämnare inkomstfördelning utan att försämra incitamenten till arbete. Ungefär 80 000 fler barn skulle leva under Konsumentverkets norm för skälig levnadsstandard om barnbidraget inte fann (FK 2013-11-20).

²¹ Flerbarnstillägget utgör en allt högre andel med ökande antal barn. Vid två barn uppgår det till ca 7 procent av barnbidraget, vid tre barn till ca 20 procent, vid fyra barn till ca 40 procent, fem barn 55 procent och vid sex barn till 65 procent.

10 Jämställdhet

Såsom lyftes fram i inledningen av denna rapport så har jämställdhet mellan kvinnor och män varit en central aspekt av den svenska modellen. Kvinnors möjlighet till förvärvsarbete har varit ett viktigt mål i sig själv – det har setts som avgörande för att kvinnor skall kunna forma sig självständiga liv. Men kvinnors deltagande på arbetsmarknaden har också kraftigt ökat ekonomins resursanvändande och därmed bidragit till finansieringen av en omfattande välfärdsstat. I detta avsnitt skall vi dels studera hur kvinnors arbetskraftsdeltagande förändrats över tid. Vi skall också titta på hur långt jämställdheten nått vad gäller lika lön för lika arbete mellan kvinnor och män. Centralt är dock den familjepolitik som började formuleras redan på trettioalet av Alva och Gunnar Myrdal och som successivt utvecklats genom åren. Vi börjar därför med den.

Familjepolitiken

Sverige har, framförallt under socialdemokratiska regeringar, drivit på familjepolitiken. Syftet har varit att minska kostnaderna för att ha barn och samtidigt öka jämställdheten mellan kvinnor och män vid familjebildning genom att möjliggöra för bägge att kombinera barn och förvärvsarbete. Just kombinationen av en generös inkomstrelaterad föräldraförsäkring, som infördes 1974, och en väl utbyggd barnomsorg åt alla, omfattande även de allra yngsta barnen (från ett år), har varit avgörande faktorer för den familjepolitiska utvecklingen mot en så kallad tvåförsörjarmodell, med internationellt sett höga andelar av både förvärvs- och heltidsarbetande kvinnor (Ferrari 2006, Korpi 2000).

Ett led i denna strävan var införandet 2002 av maxtaxan inom barnomsorgen under den socialdemokratiska regeringen (Persson), en reform som Socialdemokraterna var ensamma om att driva, men som snabbt fick ett brett stöd när den väl införts. Genom maxtaxan subventionerades avgiftsbelagda offentliga tjänster inom förskolan genom införandet av ett avgiftstak (maxtaxa). Tidigare fanns stora variationer i kommunernas avgiftsuttag (oftast inkomstrelaterade), men också variationer i hur avgifterna var tidsrelaterade. Med de ökade pedagogiska ambitionerna inom barnomsorgen syftade reformen till att tillgängliggöra likvärdig barnomsorg av hög kvalitet åt alla för en ökad jämlikhet. Man menade att detta ger mer jämlika förutsättningar att klara sig senare inom skolan och är således det första steget i det livslånga lärandet.

Föräldraförsäkringen har alltsedan dess införande 1974 varit inkomstrelaterad och på i princip samma nivå som sjukersättningen (dock med ett ca 30 procent högre inkomsttak). Försäkringen har alltid varit individuell och har successivt utökats till att idag omfatta 480 dagar (16 månader) för vård av barn i hemmet. Efter en reform 1995 reserverades 30 dagar åt vardera föräldern, vilket 2002 utökades till 60 dagar. Därutöver kan dagar fritt överlåtas mellan föräldrarna. Ensamstående förälder har rätt till hela ledigheten själv. Den inkomstrelaterade ersättningen gäller under 390 dagar, medan ett enhetsbelopp om 180 kronor utgår resterande 90 dagar.

Ett inslag i familjepolitiken som kommit i fokus allt mer sedan 1990-talet är reformer som uppmuntrar pappors omsorg av sina barn, exempelvis genom reserverad tid för pappan i föräldraförsäkringen och betoning på gemensamt försörjningsansvar vid bodelning (Ferrarini och Duvander 2009). Den svenska familjepolitiska modellen har på dessa sätt visat sig ha en dubbel positiv inverkan genom att både ha ökat kvinnornas arbetskraftsdeltagande och samtidigt bidragit till bibehållandet av fertiliteten på relativt höga nivåer med europeiska mått mätt (Bengtsson och Scott 2013). I dessa hänseenden har tvåförsörjarmodellen visat sig vara mer framgångsrik än både den traditionella familjepolitiska modellen som dominerar i kontinental västeuropeiska länder (med Tyskland som typexempel), och den marknadsdominerade modellen (i exempelvis USA och Storbritannien). Likväl kvarstår skeva könsfördelningar i vissa avseenden (Ferrarini 2006, Korpi 1999).

Tabell 12: Könsfördelningen av ersatta dagar för vård av barn 1974–2009.

År	Föräldrapenning		Tillfällig föräldrapenning	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
1974	100	0	60	40
1980	95	5	63	37
1985	94	6	67	33
1990	93	7	66	34
1995	90	10	68	32
2000	88	12	66	34
2005	80	20	64	36
2011	76	24	64	36

Not: Ersättningsdagar i samband med barns födelse eller adoption samt kontaktdagar ingår inte. Fr.o.m. 1995 periodiseras statistiken till det år då utbetalningen gjordes.

Källa: SCB (2012b).

Som tabell 12 visar har männens uttag av både föräldrapenning samt tillfällig föräldrapenning (vid tillfällig vård av sjukt barn) ökat successivt sedan föräldraförsäkringen infördes 1974. Kvinnor tar idag ut den stora merparten (76 procent) av de ersatta dagarna. Närmare forskning visar också att inte bara ekonomiska incitament ligger

bakom denna skeva fördelning. Förvisso fördubblas sannolikheten till jämställt föräldraledighetsuttag i hushåll där mamman är högutbildad eller höginkomsttagare, och minskar i hushåll där pappan har högre utbildning än mamman eller är höginkomsttagare. Likväl delar majoriteten i familjer där mamman har en längre högskoleutbildning än pappan (80 procent) eller är höginkomsttagare (72 procent) inte jämställt på föräldrapenningdagarna. Det tycks alltså inte vara så att det är männens höga inkomster som är avgörande för uttaget av föräldrapenningen, varför ekonomiska incitament kan förväntas ha begränsade möjligheter att uppnå önskade effekter till en jämnare fördelning av föräldraledigheten (Försäkringskassan 2013a).

Skevheten i fördelningen av föräldraledigheten redovisad ovan har inte heller påverkats i nämnvärd utsträckning av jämställdhetsbonusen som infördes 2008. Den förenklades också 2012 genom att ansökningskravet slopades och utbetalningen blev automatisk. Bonusen var avsedd som ett incitament för föräldrarna att dela föräldrapenningen så jämt som möjligt mellan sig. Bonusen kan ge maximalt 100 kronor per dag när föräldrarna tar ut fler än sina reserverade dagar och ju jämnare uttaget är desto högre blir bonusen, totalt som mest 13 500 kronor vid helt jämlikt uttag. Reformen visade sig dock inte ha någon effekt på fördelningen av föräldraledigheten (Försäkringskassan 2010a). Möjligen underskattas en långsiktig effekt som följer på ökad kännedom om och erfarenhet av reformen, men samtidigt var reformen mycket uppmärksam i media. Den uteblivna effekten tycks snarare bekräfta slutsatsen ovan, att det inte bara är ekonomiska incitament som avgör hur föräldrapenningdagarna fördelas.

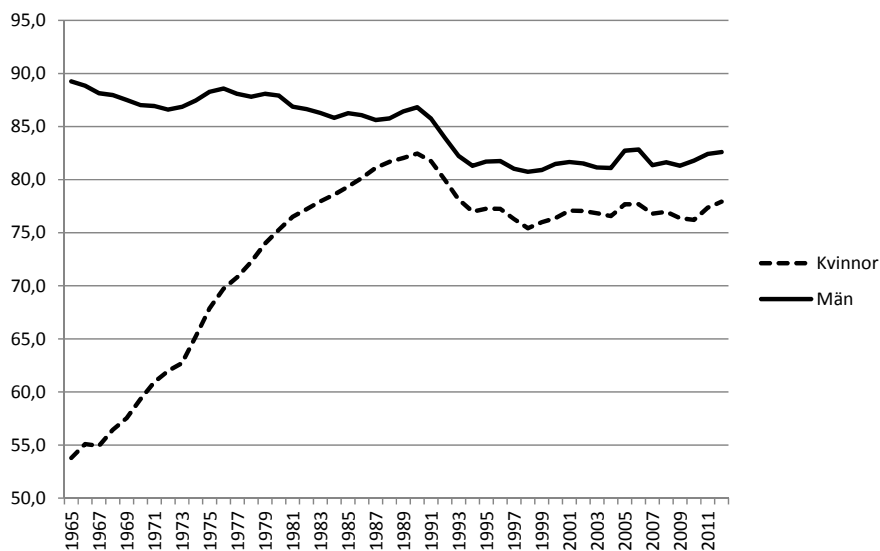
En ytterligare reform genomfördes 2008 när den borgerliga regeringen gav kommunerna rätt att införa vårdnadsbidraget. Detta ger föräldrar möjlighet att vara hemma med barn 1–3 år mot en skattefri ersättning om 3000 kronor per månad, förutsatt att barnet inte har plats i förskola under heltid. Vårdnadsbidraget har varit mycket omdebatterat – av vissa betraktat som utökad valfrihet kring omsorg för barnen, medan andra menat att detta är en återgång till en mer traditionell arbetsdelning inom familjen. Slutsatsen efter en granskning är att bidraget utgör en kvinno- och fattigdomsfälla för utrikesfödda kvinnor utan nära koppling till arbetsmarknaden. Dessa riskerar att fastna i utanförskap samtidigt som deras barn kan få sämre förutsättningar för framtida integration då de inte får del av någon förskoleverksamhet (Olli Segendorf och Teljosuo 2011).

Jämställdheten på arbetsmarknaden

Figur 65 visar en jämförelse mellan män och kvinnors arbetskraftsdeltagande i Sverige. Anledningen att denna längre tidsperiod används är den stora ökningen av kvinnors arbetskraftsdeltagande som skedde innan 1985. Y-axeln börjar här på 50 procent för att utvecklingen mer noggrant skall kunna följas. Det första året i tidsserien, 1965, var 54 procent av kvinnorna i arbetskraften, dvs. antingen sysselsatta eller arbetslösa.

Drygt tjugo år senare, 1986, var över 80 procent aktiverade på arbetsmarknaden. Ett skäl som brukar lyftas fram till denna ökning är utbyggnaden av den offentliga sektorn som både skapade arbetstillfällen, men också förbättrade möjligheterna för kvinnor att förvärvsarbeta genom den ökade tillgängligheten av barn- och äldreomsorg (Bengtsson och Scott 2013, Korpi 2000). Man kan säga att välfärdsstatsprojektet på detta sätt omvandlade det traditionella hemarbetet till lönearbete och gynnade kvinnornas inträde på arbetsmarknaden. Man kan konstatera att efter kvinnorna nått sin maximala andel på åttiotalet så följer män och kvinnors arbetskraftsdeltagande ungefär varandra. Skillnaden ligger sedan slutet på åttiotalet tämligen konstant på ungefär 5 procent.

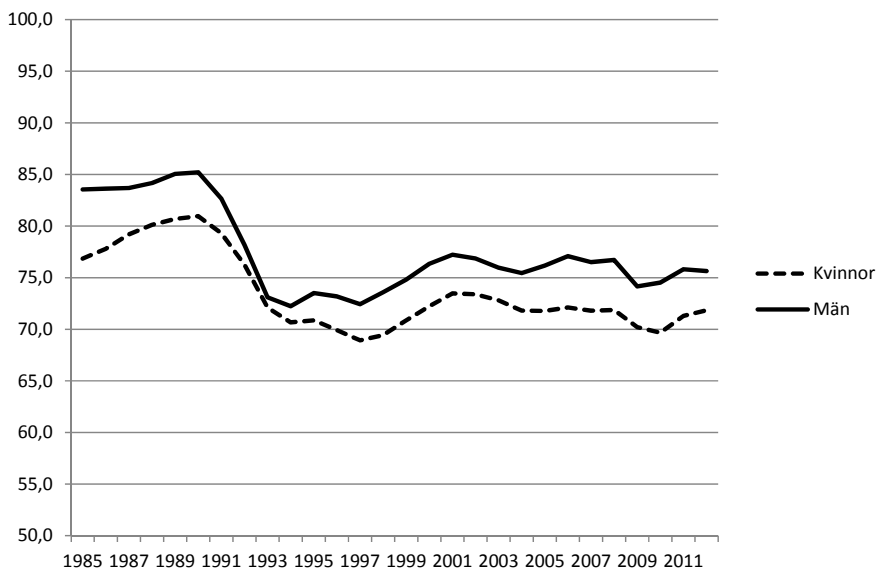
Figur 65: Relativa arbetskraftstal för män och kvinnor 15-64 år, 1965-2011. Procent.

Källa: OECD.

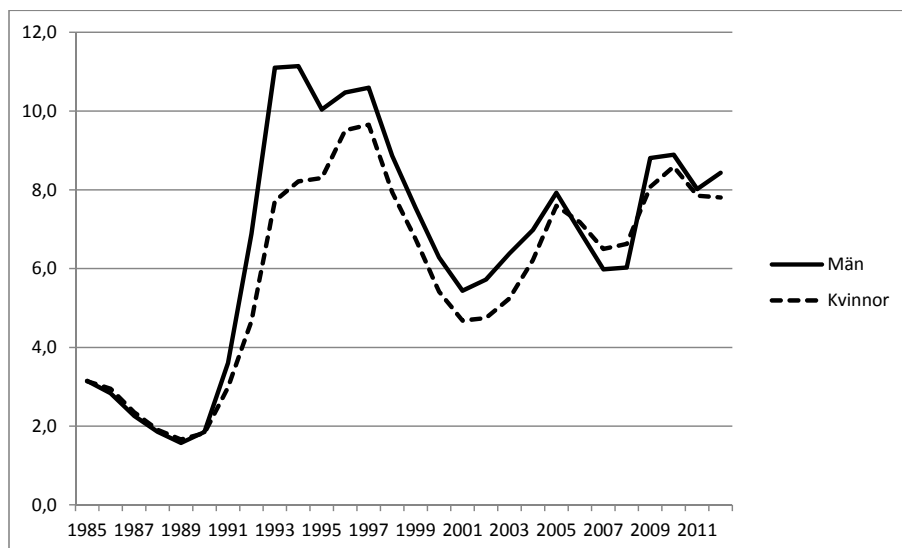
Vad gäller sysselsättningsgraden (figur 66) liknar den det vi ser för arbetskraftsdeltagandet. Kvinnor ligger några procentenheter lägre än männen. Fallet i sysselsättning under nittiotalskrisen var ungefär lika stora för männen respektive kvinnorna (13 respektive 12 procentenheter från högsta till lägsta noteringen). Också vid finanskrisen var fallet likartat, dock mycket mindre (2,6 respektive 2,2 procentenheter). Vad gäller arbetslösheten (figur 67) har den under perioden som helhet varit lägre för kvinnor än för män, förutom åren 2006-2008. Arbetslösheten slog också något hårdare mot männen under kriserna. Framförallt gäller det nittiotalskrisen då skillnaden 1993 var som maximalt 3,4 procentenheter.

Figur 66: Sysselsättningsgrad för män och kvinnor 15-64 år, 1985-2012. Procent.

Källa: OECD.

Figur 67: Arbetslöshet för män och kvinnor 15-64 år, 1985-2012. Procent.

Källa: OECD.

Det svenska jämställdhetsarbetet på arbetsmarknadsområdet har en tämligen lång historia. År 1980 kom en lag om jämställdhet mellan kvinnor och män i arbetslivet, som lagstiftade mot diskriminering på grund av kön, t.ex. vid befordran eller anställningsvillkor. Dessutom inrättades det en speciell ombudsman för området, Jämo, med uppgift att utöva tillsyn och driva opinion kring jämställdhet. År 1991 antogs Jämställdhetslagen (ikraft 1992) som mer betonade att arbetsgivare och anställda aktivt skall befordra jämställdhet på arbetsplatsen, bl.a. vad gällde lika lön för likvärdigt arbete. Dessutom skulle arbetsgivare med minst 10 anställda varje år upprätta en jämställdhetsplan. År 2000 förstärktes Jämställdhetslagen (ikraft 2001), bl.a. med mer detaljerade bestämmelser kring jämställdhetsplanens innehåll och med speciellt fokus på lönekartläggning. Året innan trädde dessutom tre nya diskrimineringslagar ikraft: mot etnisk diskriminering, funktionshinder och sexuell läggning. Med dessa lagar följde också 2 nya ombudsmän, förutom Handikappsombudsmannen som infördes 1994. År 2009 träder dock en ny lag ikraft, Diskrimineringslagen, som sammanför alla tidigare diskrimineringsgrunder i en och samma lag. Dessutom tillförs könsöverskridande identitet och ålder som möjliga diskrimineringsgrunder. I samband med detta omvandlas de tidigare ombudsinstitutionerna till Diskrimineringsombudsmannen. I en utvärdering fick den nya myndigheten en viss kritik för långa ärendehanteringar och att inte fokusera på tillsynen av aktiva åtgärder i arbetslivet (Riksrevisionen 2012). Till viss del kan problemen ha uppstått av initiala svårigheter att slå samman de tidigare ombudsmannainstitutionerna.

Hur har då jämställdheten utvecklats under perioden? SCB redovisar vissa analyser kring löneskillnader (SCB: Jämställdhetsportalen). År 1994 var kvinnornas medellön 84 procent av männens (tabell 13). Skillnaden har minskat något till år 2011 då kvinnornas lön var 86 procent av männens. Dessa siffror tar dock inte hänsyn till skillnader i ålder, utbildning, sektor, yrke, samt arbetstid. Standardväger man för dessa faktorer utgjorde kvinnornas medellön 92 procent av männens år 1996 och 93 procent år 2011. Den viktigaste faktorn för att förstå den reducerade könsskillnaden efter standardvägning är att man tar hänsyn till yrke (se Medlingsinstitutet 2012: 171). Dock kvarstår en helt oförklarad löneskillnad på 7 procent. Medlingsinstitutet, som också fick i sitt uppdrag att följa kvinnors lönebildning i förhållande till män, visar att under perioden 1992-2011 ökade kvinnornas genomsnittslöner något mer än männens. Samtidigt visar analyserna att förbättringen under perioden har varit tämligen marginell, framförallt inom privat sektor.

En viktig förklaring till löneskillnaderna mellan kvinnor och män är den könssegregerade arbetsmarknaden, vilket innebär att kvinnor och män tenderar att hamna i olika yrken med systematiskt olika lönenivåer. Sverige har länge haft en av de mest segregerade arbetsmarknaderna i västvärlden (Hansen 2001, Rosenfeld och Kalleberg 1991), vilket förmodligen förklaras av en stor offentlig sektor där många kvinnor arbetar. Medlingsinstitutet visar en svag minskning på ett segregationsindex från värde

58 år 2005 till värde 55 år 2011, vilket i klartext innebär att 55 procent av alla kvinnor år 2011 skulle behöva byta yrke för en jämn könsfördelning inom yrkena i Sverige (Medlingsinstitutet 2012: 172 ff).

Tabell 13: Kvinnors medellön som andel av männens medellön. Utan och med standardvägning, vilken tar hänsyn till i ålder, utbildning, sektor, yrke, arbetstid.

År	Kommuner		Landsting		Staten		Privat sektor		Samtliga sektorer	
	Ej stand. vägd	Stand. vägd	Ej stand. vägd	Stand. vägd	Ej stand. vägd	Stand. vägd	Ej stand. vägd	Stand. vägd	Ej stand. vägd	Stand. vägd
1994	86	.	74	.	83	.	85	.	84	.
1996	87	98	71	94	83	93	85	91	83	92
1998	89	98	71	93	84	92	83	90	82	91
2000	90	98	71	93	84	92	84	90	82	92
2002	90	98	71	92	84	92	85	90	83	92
2004	91	98	71	93	85	92	85	91	84	92
2006	92	98	72	93	87	93	86	91	84	92
2008	92	99	73	93	88	93	86	91	84	92
2009	93	99	73	94	89	93	87	92	85	93
2010	94	99	73	94	89	94	87	92	86	93
2011	94	99	74	94	91	94	87	92	86	93

Källa: SCB, Jämställdhetsportalen.

En ytterligare aspekt som diskuterats under perioden är kvinnors representation i bolagsstyrelser. I svenska börsföretag var 2012 endast 4 procent kvinnor styrelseordföranden, och ser man på styrelseledamöter var 24 procent kvinnor (SCB: Jämställdhetsportalen). Men inom styrelserna har 59 procent av kvinnorna rollen som suppleant (SCB 2012d). Krav på lagstiftning för att förbättra andelen kvinnor i bolagsstyrelser framförs då och då (se exempelvis DN Debatt 130119), men inga skarpa förslag från regeringen har ännu lagts.

Några reflektioner

När det gäller jämställdhetsarbetet kännetecknas perioden av stark institutionalisering av frågorna genom nya och stärkta lagar. Detta är resultatet av en stark kvinnorörelse i Sverige som under perioden skördar flera framgångar. Familjepolitiken har inriktats mot ökad jämlikhet, fr.a. genom att fler föräldraledighetsdagar vikts åt respektive förälder. Under senare års förs också en allt intensivare debatt om en kvoterad föräldraförsäkring, dvs. att respektive förälder "äger" sin egen ledighet och alltså inte kan delas fritt mellan parterna. Förespråkarna menar att detta skulle gynna kvinnorna genom att fler män

tvingas ta ut föräldraledighet för att kunna göra bruk av försäkringen. Motståndarna menar att detta är ett för stort statligt intrång i familjelivet och föräldrarnas möjlighet att själva fatta beslut om hur ledighetens skall tas ut.

När det gäller arbetskraftsdeltagande och sysselsättning har sedan åttiotalet några procentenheters skillnad mellan kvinnor och män stabiliserats. Frågan är som sagt om denna kan minska ytterligare, t.ex. genom en kvotering av föräldraförsäkring och om det i så fall är ett eftersträvanvärt mål. Till bilden hör också att vi här inte räknar arbetade timmar. Givet den höga andelen kvinnor som arbetar deltid (se figur 21) bör det också på det sättet finnas en möjlighet till ökat förvärvsintensitet.

Vad gäller jämställda löner kan en svag förbättring skönjas. Utvecklingen har dock inte tagit några avgörande steg under tidsperioden. Jämställdheten inom börsbolagens styrelser uppvisar inga större tecken på ökande jämställdhet.

11 Finanskrisen – effekter och reaktioner

Hösten 2008 chockades världen av den finanskris som startade i USA och som blev synliggjord med investmentbanken Lehman Brothers fall i augusti samma år. Krisen var en konsekvens av en marknad med så kallade "subprimelån" vilka uppkommit i samband med en expanderande huslånebubbla i USA (Campbell 2011). När bubblan sprack och priserna på bostäder började sjunka visade sig att täckningen för bostadslånen många gånger var dåliga. Genom den globala finanssektorn hade dessutom en omfattande handel med fodringar ägt rum och en stor osäkerhet uppkom hur exponerade olika banker var mot kreditförluster. Konsekvensen blev en global tillitsförlust mellan bankerna och en kreditmarknad som ett tag nästan sattes ur spel. Detta fick i sin tur stora effekter på företagen som dagligen behöver krediter för sina transaktioner. Verksamheterna drabbades därför under en period nästan av ett totalt stopp.

Sverige drabbades också av finanskrisen. Bankernas kreditförluster ökade och förtroendet för vissa banker minskade, bl.a. på grund av osäkerheter om hur exponerade de var mot finanskraschen i Baltikum. Staten fick också i november 2008 gå in och ta över den svenska investmentbanken Carnegie som hamnat på obestånd. För svenska storföretag försämrades möjligheterna successivt att ta krediter utomlands vilket påverkade möjligheterna till affärer negativt (Bergström 2009). Under hösten ökade också antalet varsel stort, framförallt inom exportindustrin.

Tabell 14: Några indikatorer på finanskrisen.

	Real BNP Δ	Inhemsk efterfrågan Δ	Bytesbalans % av BNP Δ	Export- volym Δ	Statens budget- balans % av BNP	Stats- skulden % av BNP	Arbets- löshet	Syssel- sättning Δ
2007	3,4	4,8	42,5	6,2	3,6	49,8	6,2	-0,4
2008	-0,8	-0,1	44,6	0,4	2,2	50,0	6,3	0,1
2009	-5,0	-4,5	27,1	-12,5	-1,0	52,2	8,5	-2,1
2010	6,3	6,3	31,9	10,0	0,0	49,3	8,7	-0,1
2011	3,8	3,2	37,9	7,4	0,0	49,4	7,9	1,5
2012	1,2	0,8	37,7	1,3	-0,7	48,7	8,1	0,2

Δ avser "förändring från föregående år".

Källor: OECD (2013a, e).

I tabell 14 ges en översikt över den makroekonomiska utvecklingen under dessa år. Siffrorna ger en tydlig indikation på hur kraftig inbromsningen var. BNP går tillbaka 5 procent under 2009, vilket är värre än under nittiotalskrisens värsta år (se tabell 5). Den inhemska efterfrågan viker betydligt 2009 och exporten drabbas också hårt. Vi får även en tydlig uppgång i arbetslösheten. Budgetbalansen blir negativ och en viss uppgång av statsskulden kan skönjas, även om uppgången är betydligt beskedligare än under nittioalet. Till skillnad mot nittioalet blir nedgången kortvarig och vi ser en stor förbättring i konjunkturen redan 2010. BNP stiger då med 6,3 procent – högst i Norden (se också tabell 15) och fortsätter på hög nivå året efter. Den inhemska efterfrågan förstärks betydligt likväl som exporten tilltar. Statens finanser förbättras och statsskulden sjunker till en lägre nivå än före krisen. Däremot förbättras inte arbetslösheten och sysselsättningen i samma utsträckning, vilket är förvånande givet de starka tillväxttalen. År 2012 ser vi en ny inbromsning med lägre tillväxt och minskande export som förmodligen är en konsekvens av den fortsatta Eurokrisen.

Tabell 15: Procentuell förändring av real BNP.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2007-2012 (Medeltal)
Danmark	1,6	-0,8	-5,7	1,6	1,1	-0,5	-0,5
Finland	5,3	0,3	-8,5	3,3	2,8	-0,2	0,5
Island	6,0	1,2	-6,6	-4,1	2,9	1,6	0,2
Norge	2,7	0,1	-1,6	0,5	1,2	3,2	1,0
Sverige	3,4	-0,4	-5,0	6,3	3,8	1,2	1,6
Euro	3,0	0,3	-4,3	1,9	1,5	-0,5	0,3
OECD	2,8	0,2	-3,6	3,0	1,9	1,4	1,0
Tyskland	3,4	0,8	-5,1	4,0	3,1	0,9	1,2
Storbritannien	3,6	-1,0	-4,0	1,8	1,0	0,3	0,3
USA	1,9	-0,3	-3,1	2,4	1,8	2,2	0,8

Källa: OECD (2013a).

Den borgerliga regeringen gjorde under hösten 2008 kraftiga insatser för att stabilisera situationen och återskapa förtroendet (Bergström 2009).²² I oktober höjdes spararnas insättningsgaranti från 250 000 kronor till 500 000 kronor för att förhindra massflykt från bankerna. Under samma månad tillkännagav regeringen också en stabilitetsplan. För det första skapades ett statligt, men frivilligt garantiprogram för att förbättra solventa bankers finansiering genom att staten garanterade bankernas medelfristiga upplåning. Detta program avvecklades 2011. För det andra upprättades en stabilitetsfond som finansierades genom ett tillskott från staten (15 miljarder) samt

²² Se också <http://www.regeringen.se/sb/d/15334/a/179329>.

avgifter från banker och finansbolag. Fonden skall växa till 2,5 procent av BNP och användas till stödåtgärder för det finansiella systemet. För det tredje infördes en Lag om statligt stöd till kreditinstitut som innebär att staten har rätt att stödja och ibland till och med lösa in kreditinstitut som kan störa det finansiella systemet. Åtgärder med hjälp av denna lag skall finansieras genom stabilitetsfonden. I februari 2009 infördes också ett kapitaltillskottsprogram för att förbättra bankernas utlåningskapacitet.

Dessa typer av åtgärder riktade framförallt in sig på att förbättra förtroendet inom det finansiella systemet. Regeringen satsade dock också på en del stimulansåtgärder för att möta den befarade jobbkrisen. I december 2008 presenteras ett stimulanspaket som skulle sträcka sig över 3 år (Tillväxtanalys 2013). Det första året satsar man 8,4 miljarder, där 3,5 miljarder gick till Arbetsförmedlingen (förstärkt jobbcoaching och praktikplatser), 3,6 miljarder för ett utökat ROT-bidrag, samt 0,9 miljarder på halverad arbetsgivaravgift för s.k. Nystartsjobb (riktade till långtidsarbetslösa), samt en del infrastrukturssatsningar. Regeringen satsade också på ett krispaket riktat till fordonsindustrin, där den största delen utgjorde garantier för lån i Europeiska investeringsbanken (EIB). I slutet av 2009 och 2010 förstärks även kommunernas och landstingens budgetar med pengar från staten (totalt 17 miljarder). Dock menar flera bedömare att de sistnämnda åtgärderna kom försent för att motverka kommunernas neddragningar (se översikt Tillväxtanalys 2013, sid. 68-69).

Också arbetsmarknadens parter reagerade på krisen. IF Metall och Teknikföretagen ingick ett krisavtal 2009 som en reaktion på varselvågen som svepte fram i landet (Ibsen et al. 2011). Förhoppningen var att minska antalet uppsägningar genom att ge arbetsgivarna möjlighet att korta arbetstiden och därmed sänka lönekostnaderna. Som lägst tilläts en lönesänkning till en nivå motsvarande 80 procent av den tidigare lönen. Avtalet gällde fram till våren 2010. IF Metall fick en del kritik för avtalet som man menade gick emot grundtanken i den svenska modellen att undvika att subventionera icke-lönsam industri genom lönesänkningar. Forsvararna menade dock att finanskrisen var så exceptionell att man borde stödja företagen att överleva den. Tyskland lyftes här fram som ett exempel med möjligheter till flexibel veckoarbetstid. Regeringen tillsatte också en utredning om så kallat korttidsarbete vid djupa ekonomiska kriser för att föreslå ett system där staten inkluderas i finansieringen. En proposition om detta antogs i november 2013 och trädde ikraft 1 januari 2014. Den svenska diskussionen måste förstås mot bakgrunden att möjligheter till att permittera anställda i princip upphörde 1995 då staten inte längre bidrog till s.k. permitteringslön (LO 2011).

Redan 2010 börjar olika bedömare blåsa faran över för svensk del (se t.ex. Finanspolitiska rådet 2010). Krisen blev således inte så utdragen som nittiotalskrisen. För Sverige kan den inte heller karaktäriseras som en strukturell kris i den reala ekonomin såsom på nittioalet. Den var dessutom inte direkt förvållad av nationella missgrepp, utan snarare en konsekvens av det finansiella systemets globala sammankopplingar. Krisen kan framförallt ses som en förtroendekris och efter de massiva offentliga insatser som

gjordes för att säkra upp och rädda det finansiella systemen runt om i världen återupprättades förtroendet och den ekonomiska aktiviteten återvände. Samtidigt kvarstår andra problem som uppdagades i samband med finanskrisen och speciellt gäller det Eurozonens obalanser.

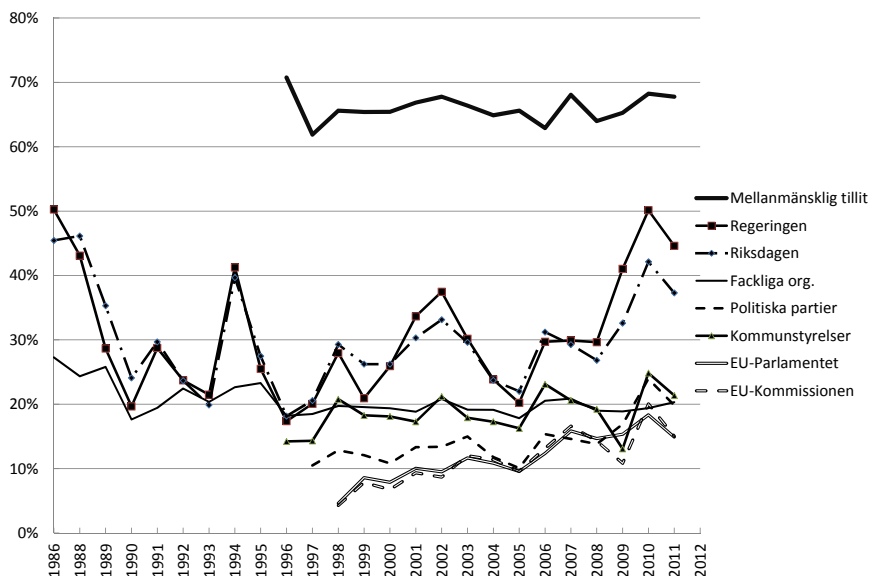
12 Värderingar, attityder och förhållningssätt i Sverige

Följande avsnitt syftar till att ge en kortfattad översikt över svenskarnas attityder kring centrala samhällsinstitutioner, mellanmännisklig tillit och politiska attityder. Först vänder vi blicken mot hur utbrett förtroendet är för centrala samhällsinstitutioner under perioden 1986-2011, vilket visas i figurerna 68, 69 och 70. Figur 68 visar utbredningen av mellanmännisklig tillit liksom hur utbrett förtroendet är för olika demokratiska och politiska organisationer. Här syns höga och stabila nivåer av mellanmännisklig tillit för hela tidsperioden som data finns tillgänglig (1996-2011), medan förtroende för övriga institutionerna är betydligt lägre (färre än 50 procent). Särskilt lågt förtroende, om än ökande, syns i förhållande till EU-kommissionen och EU-parlamentet, liksom till de politiska partierna som knappt var femte person idag känner förtroende för. Något mer utbrett är förtroendet för regering och riksdag, ett förtroende som ökar tillfälligt under valåren, vilket framstår som 'taggar' i graferna. En viss ökning över tid kan också urskiljas, efter en lägsta nivå på 1990-talet. Förtroendet för de fackliga organisationerna ligger också relativt lågt och uppvisar en svagt avtagande trend under tidsperioden.

I figur 69 visas förtroendet för sjukvård, utbildning och tre centrala institutioner – Försäkringskassan, Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) och Arbetsförmedlingen. Särskilt utbrett är förtroendet för sjukvården, framförallt under början av 1990-talet då fyra av fem personer (78 procent) hade mycket stort eller stort förtroende för den, varefter andelen minskar till i genomsnitt 65 procent. Särskilt lågt var förtroendet åren 2001 och 2003, vilket sammanföll med den högsta sjukfrånvaron under tidsperioden. Förtroendet för universitet och högskolor, samt grundskolan omfattar idag ca hälften respektive drygt 40 procent av alla personer. Medan förtroendet varit relativt stabilt för universitet och högskolor, har förtroendet för grundskolan minskat något under tidsperioden. Minskningen skedde successivt under framförallt slutet av 1990-talet, vilket alltså inte på något uppenbart sätt går att koppla till någon av de i denna rapport redovisade reformerna. I båda hänseenden sågs en skarp minskning i samband med den ekonomiska krisen 2009, men också en snabb återhämtning. Förtroendet för Försäkringskassan, Arbetsmarknadsstyrelsen liksom Arbetsförmedlingen är i sammanhanget mycket lågt, där en markant avtagande trend syns när det gäller förtroendet för Försäkringskassan. Endast fem av hundra personer uttrycker mycket eller ganska stort förtroende för dessa institutioner. Medan föreliggande attityddata inte tillåter någon

fördjupad analys av varför förtroendet är så exceptionellt lågt för just dessa institutioner, speglar gissningsvis det avtagande förtroendet för försäkringskassan troligen hur allt fler haft negativa upplevelser i kontakten med denna part, liksom den omfattande mediala debatt som följt av de svårigheterna som försäkringskassan haft i att rättsäkert hantera och finna lösningar på problemen med höga sjuktal, långa sjukskrivningar och bristfällig rehabilitering.

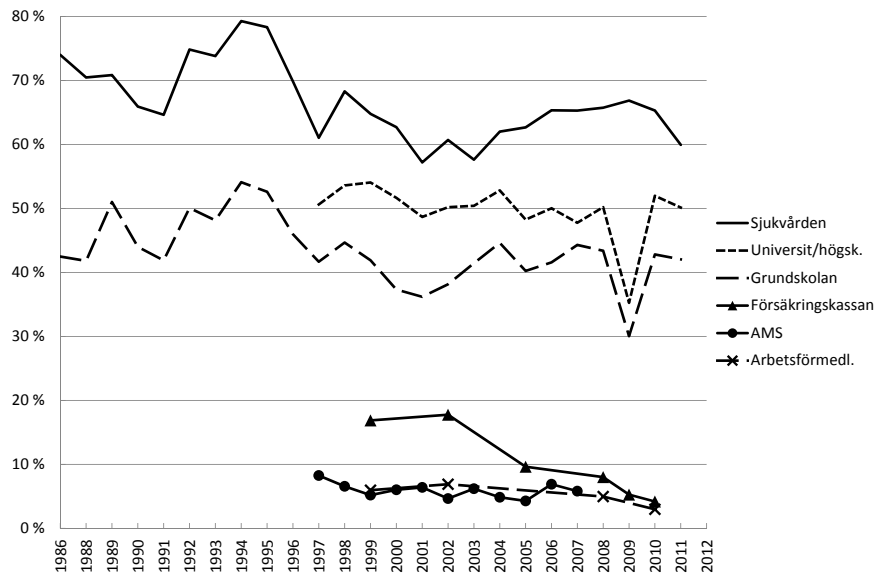
Figur 68: Politiska systemet och fackliga organisationer, samt mellanmännisklig tillit. Andel (procent) som anger att det har mycket eller ganska stort förtroende.

Källa: Super-SOM (Weibull 2013).

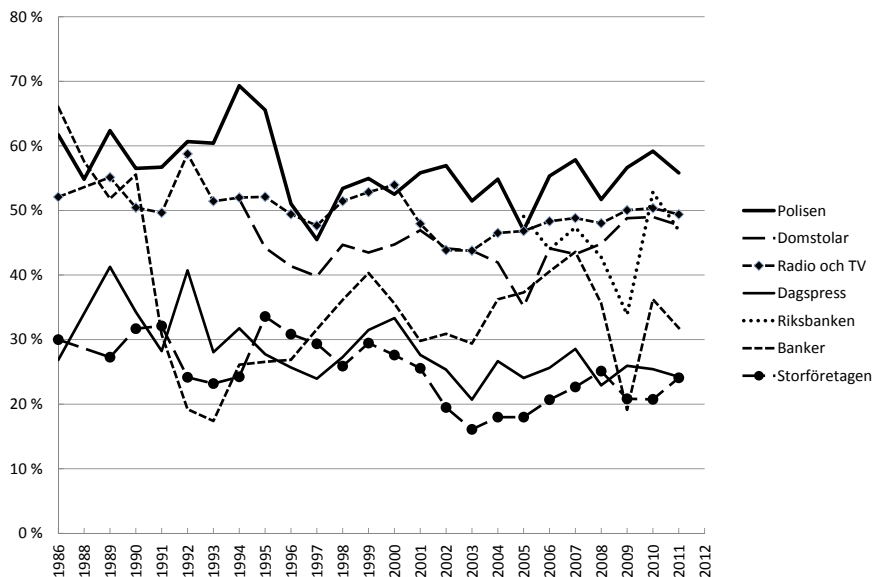
Slutligen visar figur 70 förtroendet för maktutövare, media, banker och storföretag. Förtroendet för dessa institutioner varierar mycket under tidsperioden. Störst är förtroendet till polis, radio och TV, samt domstolar, liksom under senare år även för Riksbanken. Ungefär varannan person har mycket stort eller ganska stort förtroende för dessa. Förtroendet för bankerna har varierat mycket, från att i periodens början varit relativt högt till mycket lågt under 1990-talskrisens, varefter förtroendet aldrig återhämtat sig till tidigare nivåer. Med den ekonomiska krisen i slutet av 2008 sjönk förtroendet avsevärt igen, då även för Riksbanken, men följdes av en relativt snabb uppgång. Noteras kan att förtroendet för pressen är mycket lägre än förtroendet för radio och TV, samt avtagande under perioden.

Figur 69: Sjukvård, utbildning och socialförsäkringsinstitutioner. Andel (procent) som anger att det har mycket eller ganska stort förtroende.

Källa: Super-SOM (Weibull 2013).

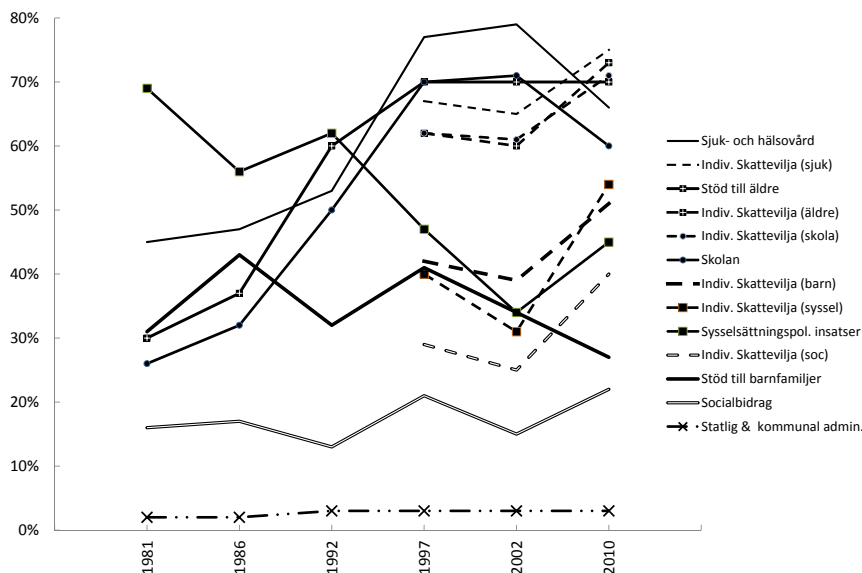
Figur 70: Maktutövare, media, bank och företag. Andel (procent) som anger att det har mycket eller ganska stort förtroende.

Källa: Super-SOM (Weibull 2013).

Attityderna till välfärdsstaten spänner över flera dimensioner. I det följande tittar vi närmare på uppfattningar kring sociala utgifter, skattevilja och kollektiv finansiering.²³

Figur 71: Skattevilja. Andel som anser att skatterna bör ökas för olika ändamål. Procent.

Not: Attitydfrågan gällande det generella stödet för ökat skatteuttag löd, "skatterna går till olika ändamål. Anser du att den mängd skattepengar som går till de ändamål som nämns nedan bör ökas, hållas oförändrade, eller minskas?". Attitydfrågan om den individuella skatteviljan löd, "skulle du själv kunna tänka dig att betala mer skatt, om pengarna gick till något av följande ändamål...". Med "skolan" avses både grund- och gymnasieskola.

Källa: Swedish Welfare State Survey; Svallfors (2011b, tabell 4-5).

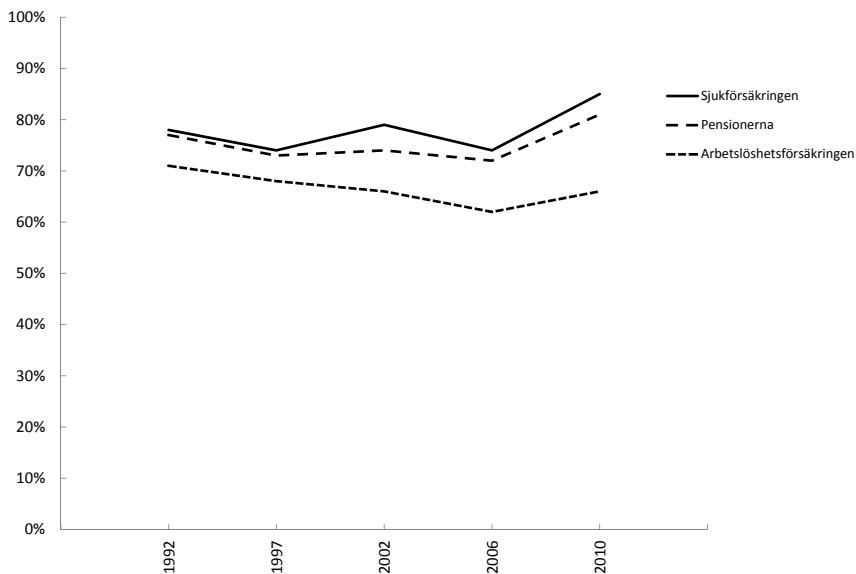
Figur 71 visar skatteviljan för olika välfärdspolitiska ändamål, dels som ett generellt stöd till att öka utgifterna i olika hänseenden (heldragna linjer), dels som villigheten att själv betala mer skatt i respektive hänseende (streckade linjer).²⁴ Som framgår i figuren är betalningsviljan generellt stabil eller tenderar att öka, särskilt i samband med 1990-talskrisen. Det har tolkats som en tydlig reaktion på de omfattande välfärdsstatliga besparingarna (Svallfors 2011b). Undantaget är stödet för sysselsättningspolitiska insatser, där det generella stödet minskade med en tredjedel under tidsperioden (från 69 till 45 procent). Samtidigt ökar i alla hänseenden den individuella betalningsviljan (streckade linjer) mellan 2002 och 2010. Anmärkningsvärt är att i alla specificerade hänseenden, så är andelen som säger sig vara beredd att själv betala högre skatt 2010

²³ En ytterligare viktig dimension omfattar tilliten till att välfärdsstaten är effektiv i sitt utförande.

²⁴ Medan det första måttet riskerar att övervärdera skatteviljan, är risken med det andra måttet att undervärdera den i förhållande till hur låginkomsttagare kan önska en omfattande välfärdspolitik men göra den rimliga bedömningen att de själva inte klarar att betala mer (Edlund och Johansson Säve 2012).

högre än andelen som vill öka skatteutgifterna generellt. Vid tidsperiodens slut råder en mycket utbredd vilja att öka utgifterna i förhållande till sjuk- och hälsovård, stöd för äldre och resurser till skolan, medan den är minst utbredd i förhållande till kostnader för statlig och kommunal administration. Relativt sett färre personer stödjer också högre kostnader för de behovsprövade socialbidragen. Likväl säger sig två av fem personer villiga att själva betala mer i skatt till gagn för socialbidraget. Även betalningsviljan (framförallt det individuella) för ökat stöd till barnfamiljerna är utbredd.

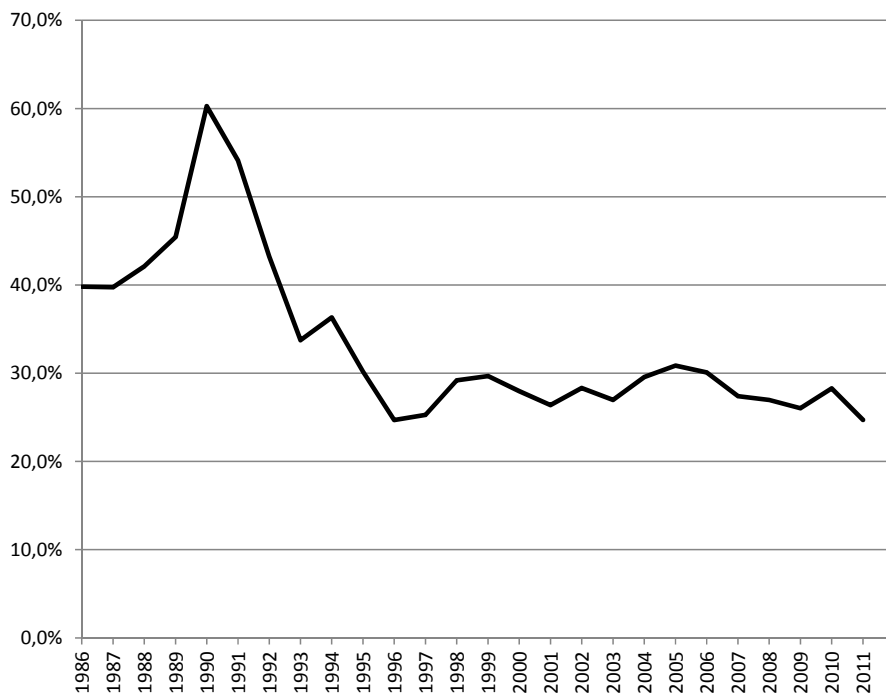
Figur 72: Stöd för kollektiv finansiering genom skatter och arbetsgivaravgifter. Procent.

Källa: Svallfors (2011b).

När det gäller stöd för en kollektiv finansiering (genom skatt eller arbetsgivaravgift) av tre stora socialförsäkringar, visar figur 72 att stödet är mycket utbredd på alla områden. Efter ett relativt stabilt stöd för en kollektiv finansiering av arbetslöshetsförsäkringen 1992-2006, om än svagt avtagande, så ökar stödet tydligt efter 2006 på alla områden. Det ökar mest i förhållande till sjukförsäkringen och pensionerna. Majoriteter på alla områden föredrar alltså en kollektiv finansiering, framför vad som efterfrågades i det andra svarsalternativet, att i större utsträckning själv bekosta socialförsäkringar genom särskilda försäkringspremier samtidigt som skatter och arbetsgivaravgifter sänks. Empirin påvisar således ingen avtagande betalningsvilja vad gäller de tre stora socialförsäkringarna, utan snarare en ökning sedan regeringsskiftet 2006.

Figur 73: Minska den offentliga sektorn. Andel (procent) som tycker detta är "mycket bra eller ganska bra förslag".

Källa: Super-SOM (Weibull 2013).

När det gäller önskemål att minska den offentliga sektorn, visar figur 73 hur denna uppfattning endast hade stöd av en majoritet 1990-1991 i samband med den borgerliga valsegern 1991. Därefter sjönk andelen som vill minska den offentliga sektorn till att sedan mitten av 1990-talet omfatta drygt var fjärde person. Med andra ord är en stor och stabil majoritet mot nedskärningar av den offentliga sektorn sedan den borgerliga regeringsperioden på 1990-talet.

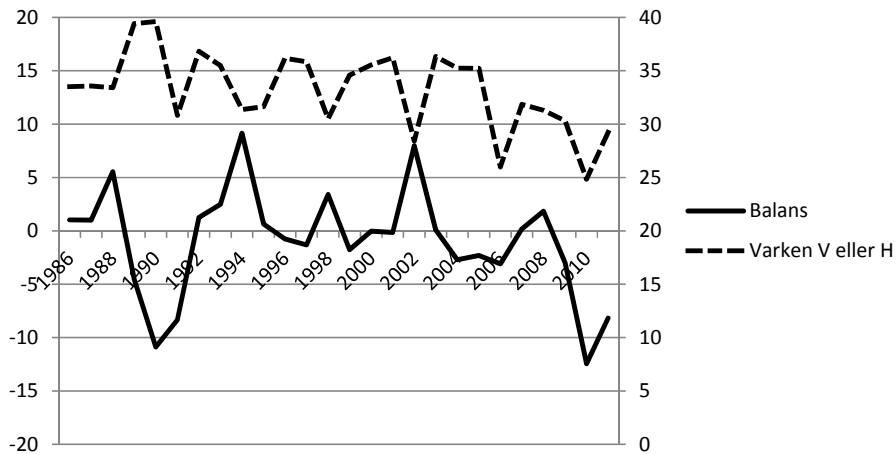
Sammantaget är de ovan rapporterade attityderna relativt stabila under tidsperioden och där förändringar syns, påvisas generellt en ökande skattevilja liksom ett ökat stöd under senaste åren för kollektiv finansiering av stora socialförsäkringar. Förtroendet för viktiga samhällsinstitutioner varierar dock mycket från institution till institution och är i vissa fall problematiskt lågt. Exempelvis gäller detta förtroendet för Försäkringskassan som har stora ansvarsområden, exempelvis för sjukförsäkring, aktivitetsersättning, tandvårdsersättning, föräldraförsäkring, aktivitetsstöd och utvecklingsstöd till arbetslösa. Noterbart är också att färre människor idag (2010) uppfattar fusk och missbruk som omfattande (Svallfors 2011a, b).

Vänster/höger

Ur ett historiskt perspektiv har den politiska skiljelinje som kallas vänster/högerdimensionen varit central i västvärlden och avser människors ställningstagande i socioekonomiska frågor (Lipset och Rokkan 1967). Vänstern har generellt strävat efter att minska de risker som moderna industrisamhällen medför genom människors beroende av ett lönearbete. Risker uppkommer av arbetslöshet, sjukdom, föräldraskap och ålderdom, och där vänstern oftast stått för generella och solidariskt finansierade försäkringslösningar, medan högern i större utsträckning vill individualisera risktagandet genom marknadslösningar.

Begreppen vänster och höger är mycket väletablerade för att belysa denna skiljelinje och ett vanligt sätt att mäta den är individernas egen placering efter en sådan skala. I figur 74 visas ett balansmått för svaren på frågan: ”Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerekala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?”

Figur 74: Balansmått (vänsterandel – högerandel) samt andel ”Varken vänster eller höger” (Högra skalan).

Källa: Super-SOM (Weibull 2013).

Balansmålet anger andelen som svarat att de är vänster minus andelen som svarat höger. Den lägsta vänsterandelen fanns 1990 med ca 25 procent och den högsta 1994 med 39 procent. På motsvarande sätt var lägst högerandel 1994 med 30 procent och högst andel 2010 med 44 procent. Även här syns en tydlig variation som hänger samman med valår och med den sida som fick majoritet. Socialdemokraterna vann 1988, 1994, 1998 och 2002, och de borgerliga 1991, 2006 och 2010. Både 1991 och 2010 har det varit starka högervindar, och kanske går en svag tendens åt höger att urskilja sedan mitten av nittiotalet. Mellanvalsperioderna ser dock generellt ut att leda

till en mer jämnstark opinion. Viktigt att betona är att mittenalternativet ”Varken till vänster eller till höger” inte ingår i själva balansmättet. Under hela perioden är den andelen som lägst 25 procent (2010) och som högst nästan 40 procent 1990. Det är således en betydande andel som varken kan placera sig till vänster eller höger.

I en studie av Bengtsson, Berglund och Oskarson (2013) undersöks faktorer som är viktiga för hur starka vänster/högeruppfattningar som människor har (se även Berglund och Oskarson 2010). Dimensionen mäts av ett antal frågor som adderats samman, t.ex. om att minska offentlig sektor, höja a-kassan etc. Viktiga faktorer för att förklara vänster/högeråsikter är inkomstens storlek, anställningssektor (offentligt anställda mer vänsterorienterade) och klassbakgrund. Dessutom är människors klassidentitet av stor betydelse. Med klassidentitet avses helt enkelt med vilken samhällsklass som människor tenderar att identifiera sig. En arbetarklassidentitet hänger tydligt samman med vänsteruppfattningar, medan en övre medelklassidentitet är mer orienterad mot högeruppfattningar. En klassidentitet är dock inte något som alltid överensstämmer med den objektiva klassposition som man har. Klassidentiteten är istället beroende av i vilken utsträckning klass används som begrepp i det politiska samtalet. Tabell 16 visar subjektiv klassidentitet under tidsperioden. Sedan 1994 är det något färre som klassificerar sig som arbetarklass i Sverige. Nedgången i denna tidsserie är knappt 8 procent mellan 1994 och 2012. Andelen som anser sig tillhöra medelklassen har istället ökat något, detsamma gäller andelen som anser sig tillhöra den övre medelklassen. Lägg märke till att det är väldigt få som inte uppfattar sig ha en klassidentitet eller kan placera sig efter skalan. Dessutom är begreppet ”underklass” inte en gångbar kategori i Sverige. Också överklass är det väldigt få som känner en identifikation med. Givet det samband som diskuterades inledningsvis, så kan en minskande grad av arbetarklassidentifikation och en ökande identifikation med den övre medelklassen leda till mer högerorientering i samhället.

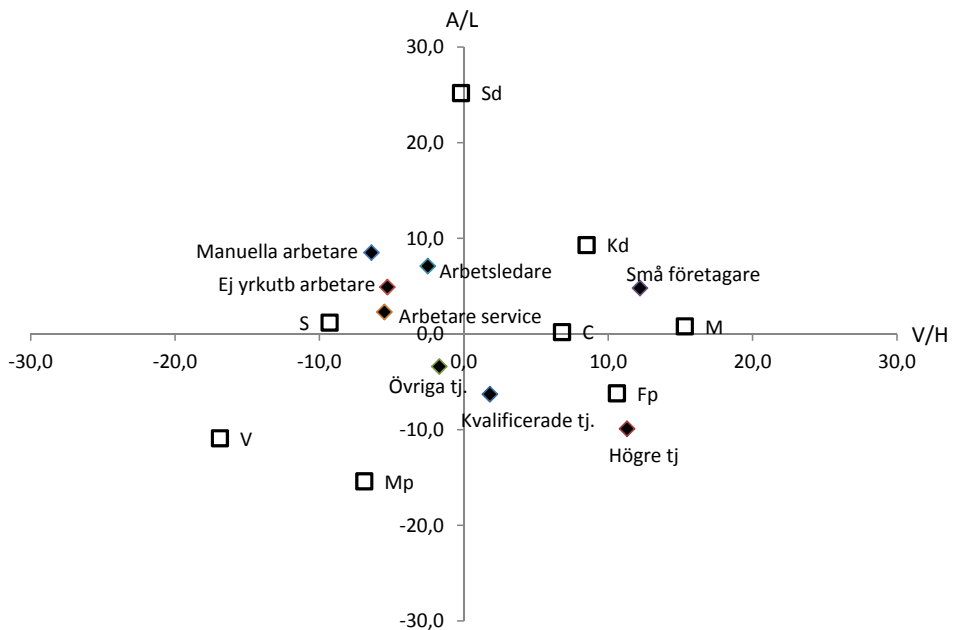
Tabell 16: Klassidentitet. Procent. Frågan som analyseras lyder: Man talar ibland om att det finns olika socialgrupper eller samhällsklasser. Om du själv skulle placera in dig i en sådan samhällsklass, vilken av dessa skulle det vara?

	Underklass	Arbetarklass	Medelklass	Övre medel- klass	Överklass	Kan inte välja/ ingen uppfattning
1994	1,2	35,1	43,3	10,1	1,0	9,0
1999	1,6	33,6	44,6	15,8	0,3	4,0
2005	1,6	30,2	49,0	13,0	0,2	6,0
2008	1,2	31,8	47,5	14,6	0,6	4,4
2012	1,1	27,4	49,4	14,7	0,9	6,6

Källa: Olika undersökningar från ISSP (olika år).

En annan ideologisk dimension som under senare år har diskuterats är den så kallade auktoritära/libertarianska. Den mäter i vilken utsträckning som man är tolerant mot homosexuellas rättigheter, sympatiserar med en generös invandringspolitik och har en mild syn på kriminalitet och straff (Bengtsson et al. 2013, Berglund och Oskarson 2010). I forskningen har det visat sig att arbetarklassen ofta har en mer auktoritär hållning i dessa frågor, medan medelklassen är mer liberal. Dessa skillnader förklaras dock inte av skillnader i socio-ekonomiska förhållanden (vilket är avgörande för vänster/höger uppfattning) utan av olika utbildningsnivå. Exakt varför utbildning är betydelsefullt är inte klarlagt, men en möjlighet som förts fram är att utbildningssystemet ofta överför värderingar som understryker tolerans och humanism. Utbildningsnivån är sedan avgörande för den framtida klasspositionen och härigenom förmedlas värderingarna ut i klasstrukturen.

Figur 75: Medelvärden för individer i olika klasspositioner (ESEK) samt för individer med olika partisympati på vänster/högeruppfattningar (högre värden mer höger) och auktoritära/libertarianska uppfattningar (högre värden mer auktoritära). År 2008.

Källa: Klass-SOM 2008, se även Oskarson et al (2010).

I figur 75 visas medelvärden år 2008 på skalorna för individer i olika klasspositioner och för sympatisörer till olika partier. Klassposition mäts här genom ESEK, vilken är en europeiskt klassifikation för att skilja ut olika socio-ekonomiska positioner (Bengtsson 2010). Utgångspunkterna för klassifikationen är om man är företagare eller anställd, vilket yrke man har och om man har en arbetsledande position. Arbetarklassen utgörs

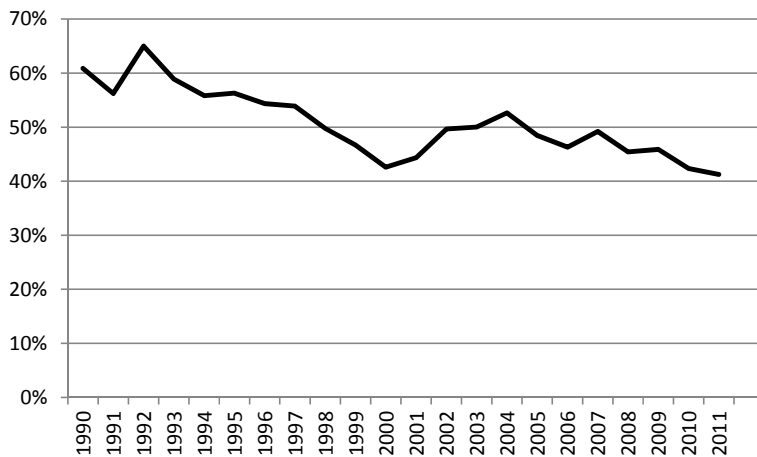
av yrkesutbildade arbetare inom service, handel och omsorg, yrkesutbildade manuella arbetare, samt ej yrkesutbildade arbetare. Klassschemat urskiljer också en tjänstemannaklass som inkluderar högre och kvalificerade tjänstemän. Dessutom finns så kallade mellanliggande klasspositioner. Av de förvärvsarbetande klassificerades (2008) ungefär 40 procent tillhöra arbetarklassen, 25 procent mellanliggande klasser och 35 procent tjänstemannaklassen (Bengtsson 2010).

Figur 75 visar att arbetarklassen ligger relativt sett mer till vänster och har ett mindre tolerant förhållningssätt än tjänstemannaklassen. I figuren återfinns också medelvärdet för olika partisympatisörer. Lägg märke till att detta inte mäter partiernas officiella hållning i t.ex. partiprogram utan sympatisörernas åsikter. Socialdemokraternas sympatisörer ligger nära medelvärdena för de som tillhör arbetarklassen. Vänsterpartiets sympatisörer ligger mycket längre ifrån arbetarklassen både vad gäller vänster/höger och den auktoritära/libertarianska hållningen. 2008 låg också miljöpartiets sympatisörer tydligt till vänster, men är likt vänsterpartiets mycket mer libertarianska än socialdemokraternas. I figur 75 tydliggörs också att S och M sympatisörerna är tydliga antagonister längs vänster/höger dimensionen.

Denna mätning gjordes 2008, vilket var innan Sverigedemokraterna trädde in i riksdagen. Vid tidpunkten urskiljer sig Sd:s sympatisörer på den auktoritära/libertarianska dimensionen genom att vara betydligt mer intoleranta. Intressant är att de ligger i mitten vad gäller vänster/höger dimensionen. Man kan dock befara – speciellt efter att partiet kom in i riksdagen och efter de försök att räta upp i leden som gjorts – att Sd rör sig nedåt efter A/L-dimensionen för att närma sig viktiga väljargrupper. Här har förmodligen Socialdemokraterna en viktig funktion att behålla sympatisörerna inom arbetarklassen och därmed mota bort Sd.

Under perioden har svenskarna blivit alltmer toleranta mot invandrare och flyktingar (figur 76), en utveckling som också syns i flera andra länder, däribland också Norge (Hippe och Berge 2013). På nittioalet fanns dock en mycket stark invandranegativ opinion, vilket bland annat det populistiska partiet Ny demokrati slog mynt av. Noterbart är dock att partiet Sverigedemokraterna, med sin högerextrema bakgrund, kunde ta plats i riksdagen 2010 samtidigt som opinionen då blivit som minst invandranegativ. Detta kan tyda på en större polarisering i frågan. Dessutom är det viktigt att komma ihåg att den invandringsfientliga opinionen i Sverige fortfarande är mycket stor – även om den har minskat.

Figur 76: "Ta emot färre flyktingar", andel (procent) som tycker påståendet är ett mycket bra eller ganska bra förslag.

Källa: Super-SOM (Weibull 2013).

13 Politiska utmaningar 2030

I denna rapport har vi skildrat förändringar i Sverige sedan 1990. Syftet har varit att studera på vilket sätt det svenska exemplet på den nordiska modellen, det vill säga, den ”svenska modellen” har utvecklats sedan dess. Är dess grundläggande fundament intakta, eller har så pass stora förändringar skett så att dess grund förändrats? Och vilka utmaningar ställer framtiden modellen inför?

I det inledande kapitlet diskuterade vi olika definitioner av den svenska modellen. Ur denna diskussion kan man utvinna följande egenskaper som centrala:

- Starka parter på arbetsmarknaden som sluter kollektivavtal med liten inblandning av staten, utifrån solidariska principer och med makroekonomiska hänsyn.
- Universella socialförsäkringssystem utifrån en inkomstbortfallsprincip, som erbjuder den stora majoriteten arbetstagare standardtrygghet mot allmänna risker på arbetsmarknaden varigenom utrymmet för privata alternativ minimerats.
- Full sysselsättning som institutionaliserat mål och värde, bland annat för att finansiera en omfattande välfärdsstat.
- Utbyggd välfärdssektor som ger likvärdig sjukvård, omsorg och utbildning av hög kvalitet åt alla oavsett betalningsförmåga.
- Goda utfall t.ex. vad gäller livschanser, jämlikhet, jämställdhet.
- Politisk grundval utifrån bred allians mellan arbetarklass och medelklass.

I Sverige finns det idag bland politiker i alla läger på ett retoriskt plan ett starkt stöd för den svenska modellen. Också Moderaterna har nu blivit vänner av den svenska välfärdsstaten från att tidigare varit dess största kritiker. Under den studerade tidsperioden har många förändringar ägt rum som beslutats av både socialdemokratiska och borgerliga regeringar. Dessa har ibland varit stora och genomgripande – inom institutionell teori talar man om formativa ögonblick eller vägskäl där ett institutionellt system tar en ny inriktning. Andra förändringar har varit mindre men successivt adderat på varandra och sammantaget fått stora konsekvenser. Vissa förändringar har också skett genom avsaknad av beslut – ett icke-agerande (exempelvis uteblivna höjningar av inkomststaken inom socialförsäkringarna), som i grunden kan förändra förutsättningarna för kollektiva socialförsäkringslösningar. Sådana förändringspro-

cesser har i dagens forskning uppmärksammats alltmer. Under perioden har vi således både kunnat identifiera stora liksom successiva förändringar med betydelse för den svenska modellen.

I denna avslutande del skall vi dels lyfta fram centrala resultat av vår genomgång och diskutera dessa utifrån förändring och kontinuitet. Framförallt vill vi diskutera vilka utmaningar som utvecklingen under den studerade tidsperioden ställer den svenska modellen för inför framtiden.

Förhandlingssystemets framtid?

Centralt i den svenska modellen är starka parter på arbetsmarknaden som reglerar sina relationer genom kollektivavtal och med liten statlig inblandning. Denna modell sattes under en stark press i början av perioden då SAF drog sig ur de centrala löneförhandlingarna samt korporativa samarbetsorgan. En andra utmaning handlade om nedgången i organisationsgrad i samband med förändringarna i a-kassan 2007 och en tredje utmaning, utslaget i EG-domstolen samma år i Laval-målet.

Den första utmaningen, SAF:s beslut att upphöra med centrala förhandlingar, hotade i princip all samordning på arbetsmarknaden. Tittar vi tillbaka historiskt så har dock arbetsgivarna själva strävat efter koordinering för att minska konkurrensen mellan företag. Att totalt släppa samordningen, speciellt om facket antagit utmaningen och släppt den interna samordningen (t.ex. genom att återupprätta interna medlemssomröstningar), ligger därför inte i arbetsgivarnas intresse. Nittiotalskrisen, och fördelarna med koordinering, verkade i riktning mot att ett nyfött förhandlingssystem såg dagens ljus genom Industriavtalet och Medlingsinstitutet. Det verkar också som det nya systemet i stor utsträckning pacificerat den svenska arbetsmarknaden. Vad gäller avkorporativiseringen så försvann många förhandlings- och samverkansytor mellan fack, arbetsgivare och stat då SAF drog sig ur statliga styrelser och regeringen 1992 lagstiftade mot intresserepresentation i dessa. Härigenom blir staten mer neutral i förhållande till olika så kallade särintressen i samhället. Kritiken mot avskaffandet handlar framförallt om att resursstarka intressegrupper ändå skapar sig inflytande genom mer informell lobbying. En ytterligare kritik är att arbetsmarknadspolitiken riskerar att bli mindre effektiv om inte parterna involveras. Ur det sistnämnda perspektivet är det intressant att se hur parterna ändå fortsätter att samarbeta och hitta pragmatiska lösningar, t.ex. genom de omställningsavtal fack och arbetsgivare slutit under tidsperioden med syftet att hjälpa övertaliga till nytt arbete.

Med detta kan man säga att förhandlingssystemet ändå överlevt den första utmaningen. Det finns dock spänningar inom Industriavtalsmodellen mellan exportorienterade fackföreningar och fack på den inhemska marknaden – de sistnämnda ofta med lägre löner och kvinnodominerade. Modellen kan sägas subventionera företag och branscher inom den skyddade sektorn som har bra vinstmarginaler men där lönekrav hålls

tillbaka genom exportindustrins märke. För LO handlar det här om att finna goda kompromisser mellan skilda intressen.

Vad gäller fackföreningarnas medlemstapp under tidsperioden så måste denna utmaning kvalificeras till att framförallt gälla LO-an slutna – Saco har snarast sett en ökning. Orsaker som lyfts fram till LO:s tapp är både institutionella, kulturella och strukturella. Den stora minskningen under slutet av tidsperioden är framförallt en konsekvens av en institutionell förändring – differentierade medlemsavgifter till a-kassan som innebar stora höjningar för de LO-an slutna. En återställning av avgifterna undanröjer förmodligen den faktorn som en orsak till minskad anslutningsgrad. Samtidigt har diskussionerna fört fram ett annat hot, nämligen om att Sverige skulle gå ifrån Gent-systemet mot en obligatorisk a-kassa. Med en sådan förändring riskerar facket att förlora ytterligare medlemmar. Vad gäller kulturella förändringar så syftas på mer långsiktiga värderingsförändringar mot en konsumtionsinriktad kultur och ökad individualism. I denna menar man att kollektiva lösningar, till exempel fackföreningssmedlemskap, upplevs som mindre attraktiva. Härigenom förklaras framförallt ungas bristande intresse för facket. Det är inte klart om dessa värdeförändringar faktiskt fortsätter att pågå i samma riktning. Av större förklaringskraft har de strukturella förändringarna. Näringsstrukturen fortsätter att förändras i Sverige. Industrin och den offentliga sektorn har krympt, medan en tillväxt sker inom den privata tjänstesektorn. Här återfinns många unga, ofta på tidsbegränsade kontrakt. Att bli relevanta och organisera dessa grupper bör vara en stor strategisk utmaning för facken.

Laval-domen är också en framtida utmaning för den svenska fackföreningsrörelsen. Den har skapat flera frågetecken för kollektivavtalens ställning i Sverige och fackföreningarnas rätt att ta till stridsåtgärder. Den lag som infördes 2010 begränsar tämligen kraftfullt denna rätt i förhållande till utstationerad arbetskraft. Lavaldomen sätter ett frågetecken kring om kollektivavtalen ensamma klarar att reglera utstationerad arbetskraft eller om systemet måste frångås genom lagstiftning eller allmängiltigförklaring. En sådan utveckling minskar parternas inflytande, gör systemet mindre flexibelt, och undergräver förutsättningarna att upprätthålla en hög anslutningsgrad till facket.

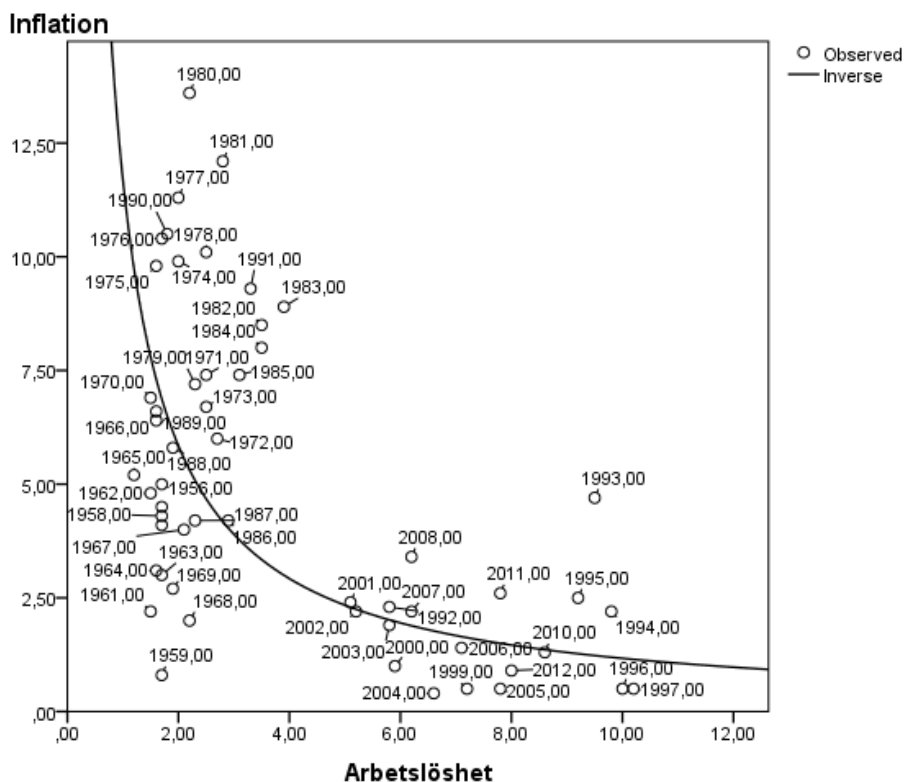
Full sysselsättning?

En svår utmaning som den svenska modellen står inför handlar om möjligheten att återställa arbetsmarknaden till full sysselsättning. En hög sysselsättningsnivå är centralt för att finansiera en omfattande välfärdsstat. Det är också ett viktigt värde i sig eftersom människor lätt kan finna försörjningsmöjligheter och därmed får bättre förutsättningar att leva ett fullvärdigt liv. Genom arbete har individen också möjligheten att kvalificera sig för standardskyddet inom ramarna för välfärdstaten. Begreppet ”full sysselsättning” är inte helt entydigt men har ofta definierats som en arbetslöshet under 3 procent. Idag har dock denna definition fått konkurrens av begreppet ”naturlig arbetslöshet” eller ”NAIRU” – lägsta arbetslöshetsnivån som inte är inflationsdrivande. Förutom

själva arbetslösheten så måste även betydelsen av sysselsättningsgraden understrykas, det vill säga hur stor andel av befolkningen som är aktiverad i förvärsarbete. Medan bred enighet råder kring målsättningen att uppnå såväl hög sysselsättning som låg arbetslöshet, ter sig vägarna som förespråkas dit inom politiken väsentligt olika. Inom forskningen diskuteras två huvudvägar – å ena sidan, ”the high road” och å andra sidan ”the low road”. Den ena vägen handlar om politik som mer inriktas på att stimulera framväxten av en låglönetjänstesektor, den andra vägen om en politik som i större utsträckning genom sociala investeringar i humankapital, gynnar innovation och utveckling av välbetalda jobb med högre kunskapsinnehåll.

Av genomgången som gjorts i denna rapport så kan man konstatera att den makroekonomiska politik som etablerades på nittioalet och som verkat i ca 20 år hittills inte levererat full sysselsättning enligt den klassiska definitionen. Däremot har den sammanfallit med låg inflation. Denna relation beskrivs bra genom en Phillipskurva (figur 77).

Figur 77: Den svenska Phillipskurvan 1956-2010 (R2=0,70).

Källa: OECD och SCB.

Den stora frågan är varför inte den nya makroekonomiska politiken förmått öka sysselsättningen och minska arbetslösheten. Såsom visats gynnar politiken svensk exportindustri – bytesbalansen har varit rekordhög under tidsperioden. Samtidigt utsätts industrin för ett starkt rationaliseringstryck, vilket lett till att sektorn snarare förlorar jobb. Vi ser också en vikande investeringsvilja i Sverige samt minskade satsningar på forskning och utveckling. En positiv utveckling är en växande svensk tjänstesektor som rimligen kommer fortsätta att ersätta en del industrijobb. Här finns dock en tendens till en ökande polarisering, som under senare år inneburit en tillväxt av främst lågbetalda arbeten.

Prioriteringar av politiker, arbetsgivare och fackföreningar verkar innebära att samverkande institutioner har etablerats som utöver externa orsaker (stark internationell konkurrens) samverkar i att hålla tillbaka inflationen. Den första institutionen är Riksbankens mål om prisstabilitet och finansiell stabilitet, samtidigt som den inte har några sysselsättningsmål att ta hänsyn till. Det centrala verktyget för att verka mot målet om prisstabilitet är styrräntan med vilken aktivitetsnivån i ekonomin kan påverkas. Reporäntan ligger nu på historiskt låg nivå (1 procent). Innan finanskrisen hösten 2008 översteg den 4 procent, men ett år senare var den 0,25 procent. Riksbankens sänkningar gav förmodligen en stark stimulans till ekonomin. Men den fallhöjd som då fanns i räntan tycks nu i stort utnyttjad och man kan fråga sig hur mycket ytterligare ekonomin kan stimuleras genom räntesänkningar. En sidoeffekt som de låga räntorna har bidragit till är också ökat privat lånande och därmed privat risktagande. Frågan om en bostadsbubbla återigen byggts upp i Sverige likt situationen i början av 1990-talet, och vilka risker som det kan medföra, diskuteras för närvarande (sommaren 2013) hett.

Den andra komplementära institutionen som verkar i riktning mot låg inflation är reglerna kring statens budget. På nittioalet infördes nya regler kring budgetprocessen, ett budgettak, överskottsmål och krav på balanserade kommunala budgetar (år 2000). Regelverket har bidragit till att minska den svenska statsskulden. Men det har också bidragit till att hålla tillbaka offentlig konsumtion, där framförallt det sparande som överskottsmålet leder till är centralt. Det infördes bland annat med motivet att spara inför den fruktade demografiska utvecklingen med ökat försörjningsansvar hos förvärvsarbetande generationer. Såsom framgår av redovisningarna i denna rapport har den offentliga konsumtionen utvecklats mycket svagt och väldigt många arbeten har försvunnit i offentlig sektor sedan nittioalets början. Således har inte finanspolitiken varit inriktad på att stimulera ekonomin på samma sätt som under tidigare perioder i Sverige.

Den tredje komplementära institutionella förändring som bidrar till låg inflation är den löneförhandlingsregim som etablerats. Industriavtalet och Medlingsinstitutet verkar bägge för att exportindustrin skall vara normerande för lönebildningen på arbetsmarknaden i stort. Härigenom kan exportindustrins konkurrenskraft bevaras, men samtidigt hålls löneutrymme tillbaka i andra delar av ekonomin. I kombination med

det låga inflationstryck som funnits i ekonomin har också de nominella löneavtalen hållits tillbaka under tidsperioden men samtidigt lett fram till generellt stigande reala löneökningar.

Utifrån dessa resonemang skulle en central utmaning för Sverige vara att göra en försiktig stigning utefter Phillipskurvan mot minskad arbetslöshet och ökad sysselsättning till priset av något stigande inflation. Det skulle i så fall innebära en situation som hittills varit ganska sällsynt i Sverige – relativt låg arbetslöshet parat med relativt låg inflation. Om detta skall ske måste förmodligen förändringar till i någon av de institutionella ordningar som lyfts fram ovan. Riksbankens penningpolitiska mål råder det stark enighet om och är kopplad till vårt EU-medlemskap. Ett sysselsättningsmål för Riksbanken har förts fram i diskussionen, men den redan låga räntan och riskerna med en fortsatt ökning av hushållens skuldsättning gör att denna väg kan vara tveksam. Den löneförhandlingsregim som växt fram har bidragit till att bryta löne-prisspiralen och innebär en viktig koordinering för en konkurrenskraftig exportsektor i en globaliserad ekonomi. Det finns spänningar i förhandlingsordningen, men att bryta upp den riskerar att leda till en mer orolig arbetsmarknad och att Sverige återigen hamnar i spiraler av lönekonkurrens mellan olika fackförbund.

Det tredje alternativet är att förändra i statens budgetregler. Det har funnits en stark uppslutning kring dessa – om ”ordning och reda i statens finanser”. Den budgetsanering som genomförts har också skapat en stor tilltro till att reglerna tjänar Sverige väl. Under senare tid har det dock uppkommit en diskussion om överskottsmålet. Att det var betydelsefullt för att minska statsskulden och därigenom öka statens framtida manöverutrymme är många övertygade om. Men om det fortfarande är lika relevant vid en situation av så låg statsskuld som Sverige nu har är mer omtvistat. Ett slopat eller modifierat överskottsmål – kanske ersatt av, eller kombinerat med ett balanskrav likt kommunernas – skulle således öka statens frihetsgrader.

En politisk fråga är sedan hur ett större offentligt manöverutrymme skall utnyttjas. Den väg som den borgerliga regeringen har pekat ut är stimulanser genom skattesänkningar: sänkta arbetsgivaravgifter, jobbskatteavdrag. Man kan dock fråga sig hur effektiva generella skattesänkningar är för att skapa jobb i en globaliserad ekonomi med stor import som den svenska. Två andra vägar är offentliga investeringar, t.ex. i infrastrukturprojekt och jobb inom den offentliga sektorn. Såsom framgått av denna rapport har antalet jobb inom den sistnämnda minskat stort.

Av fundamental betydelse för en fungerande arbetsmarknad är också en god matchning mellan tillgängliga jobb och personer med rätt kompetenser. Såsom visats i denna rapport finns tendenser till att matchningseffektiviteten minskat under senare år. Förutom att rätt kompetens behövs till rätt uppgift, visar svensk forskning att en god matchning mellan individens arbetspreferenser och det jobb man har är en mycket viktig faktor för individens hälsa (Aronsson och Blom 2010, Aronsson och Göransson 1999), något som preliminärt också bekräftas i internationellt jämförande analyser av

hälsa, välmående och lycka (Esser 2013). God långsiktig hälsa för ett hållbart arbetsliv högre upp i åldrarna, förväntas bli av stor betydelse i förhållande till en ökande försörjningsbörda och arbetsmarknader i förändring.

Dessa resonemang belyser vikten av att det finns en god rörlighet på den svenska arbetsmarknaden, dvs. att människor vågar byta och röra sig mellan arbeten. Det finns dock starka tecken på att rörligheten är låg (Berglund et al. 2010). Orsakerna till denna låga rörlighet är flera, bl.a. är utbudet av arbeten och konjunkturen avgörande. Men dessutom kan institutionella förhållanden spela en roll. Ett strikt anställningsskydd för anställda med tillsvidarekontrakt i kombination med en allt mindre generös a-kassa kan leda till att benägenhet till risktagande i form av arbetsbyten minskar (Berglund 2012). Vikten av institutioner för en god matchning visas också av att arbetsgivare har svårt att finna arbetskraft med tillräcklig eller rätt kompetens samtidigt som överutbildningen i Sverige är mycket hög – över 50 procent av arbetskraften har idag en utbildning högre än vad som krävs på jobbet (Le Grand et al. 2013). En relaterad utmaning består i att förbättra utnyttjandet av utrikesföddas kompetenser, vilket också skulle bidra till en ökad ekonomisk integration (se t.ex. Esser och Sjöberg 2014, kommande).

Socialförsäkringarna – hotad standardtrygghet och universalism

Inkomstbortfallsprincipen inom socialförsäkringarna har syftat till en standardtrygghet för den breda majoriteten mot allmänna risker såsom sjukdom, ålderdom och arbetslöshet. Modellens omfattande sociala rättigheter har byggt på en ömsesidighet – att personer bidrar efter förmåga genom att delta i betalt arbete och därmed kvalificerar sig för rätten till inkomstbortfallsskydd. Samtidigt förutsätter ömsesidigheten ett politiskt åtagande att skapa möjligheter att delta på arbetsmarknaden, liksom tillgång till utbildningar som leder till jobb. Vid hög arbetslöshet, och fler personer med svagare anknytning till arbetsmarknaden, riskeras inte bara löneinkomsterna utan även individens sociala skydd som är avhängigt arbete. Likaså förutsätter modellens finansiering hög sysselsättning med ett högt antal arbetade timmar.

En förutsättning för modellen har varit en kollektiv grund med en gemensam riskdelning för olika socio-ekonomiska grupper eftersom såväl låg-, medel- och i viss mån också höginkomsttagare erbjuds standardskydd vid inkomstbortfall. Solidariteten i modellen, genom ett större ”poolande” av risker och resurser, inbegriper dels en omfördelning genom en relativt jämn fördelning av finansieringen (genom skatter), samtidigt som riskfördelningen är något mer ojämn. Låginkomsttagare blir exempelvis oftare sjuka och arbetslösa. På detta vis tenderar systemet att gynna mer utsatta grupper. Samtidigt betalar också medel- och höginkomsttagare mer i förhållande till vad de ”får ut” eftersom de betalar i förhållande till hela inkomsten men bara är försäkrade upp till inkomsttaket, något som gäller inom alla system som studerats i denna rapport.

Utifrån dessa premisser, hur uppnås idag målen om standardskydd, universalism och jämlikhet inom socialförsäkringarna? En rad förändringar under tidsperioden, genom

såväl aktiva beslut som icke-beslut, utmanar framförallt standardtryggheten men i viss utsträckning också universalismen. I förhållande till standardtryggheten har uteblivna eller eftersläpande höjningar liksom otillräcklig indexering av inkomstaken lett till att betydligt färre idag har ett fullgott inkomstskydd. Mest markant är detta inom a-kassan, men det gäller även sjukförsäkringen och arbetsskadeförsäkringen, dock i mindre grad föräldraförsäkringen.

I förhållande till universalismen i socialförsäkringarna syns denna vara intakt sett till utformningen av såväl sjukförsäkringen och pensionerna, men problematisk sett till arbetslöshetsförsäkringen. Även om täckningsgraden formellt sett är mycket hög – en bra bit över 90 procent, har de striktare kraven inom a-kassan i kombination med den senare tidens högre arbetslöshetsnivåer resulterat i att endast en minoritet av de arbetslösa faktiskt genom arbetskravet kvalificerar sig för någon form av ersättning från arbetslöshetsförsäkringen. Ersättning från försäkringen saknas framförallt hos den nytillkommande arbetskraften (många yngre och invandrare) liksom långtidsarbetslösa som blivit utförsäkrade och hänvisas till ekonomiskt bistånd. Slutligen, syns arbetslinjens inriktning mot aktivering genom striktare disciplinering och kontroll problematiskt ineffektiv. Dessa relativt omfattande aktiva arbetsmarknadspolitiska åtgärder tycks inte i någon större utsträckning ha bidragit till att minska arbetslösheten eller minskat bidragsberoende.

På pensionsområdet är helhetssyn, långsiktighet och förutsägbarhet kanske än mer centralt. Hastiga förändringar behöver undvikas för att de som är eller snart blir pensionärer inte ska bli drabbade, inte minst då möjligheterna till att genom arbete kompensera för låga eller försämrade pensionsinkomster är begränsade. Med det nya pensionssystemet byggdes en finansiell stabilitet in som numera gör systemet robust mot både demografiska och ekonomiska förändringar. Systemet är liksom tidigare universellt, och omfattar alla som bor och arbetar i landet. Det har behållit sina huvudkomponenter i form av att erbjuda grundskydd och ett standardskydd vid ålderdom. Systemet är också, i förhållande till det gamla pensionssystemet, på flera punkter mer omfördelande från män till kvinnor. Samtidigt bör pensionssystemet också utvärderas i förhållande till principerna för den svenska modellen. I detta sken har en rad problem debatterats alltmer flitigt och under året utvärderats i en ESO-rapport (Barr 2013b).

Det nya systemet introducerar en rad osäkerheter. Dels gäller det en osäkerhet om såväl nuvarande som framtida ersättningsnivåer som följer av övergången från ett förmånsbestämt till avgiftsbestämt system. Eftersom varje generation finansierar sin egen pension, innebär det att den generation som lever under goda tider får högre pension än generationer som lever under sämre tider.²⁵ Dels introduceras viss osäkerhet i för-

²⁵ Denna osäkerhet gäller även gäller avtalspensionerna i den utsträckning som dessa utvecklas i riktning mot att bli mer avgiftsbestämda. Att premiegarantiprodukterna inom avtalsförsäkringarna inte längre garanterar ränta, utan enbart garanterar pengarna tillbaka vid pensionering, innebär en ytterligare osäkerhet.

hållande till hur balanseringsmekanismen (av inkomstpensionen) syftar till finansiell stabilitet men inte till att garantera pensionernas nivåer. Systemet är automatiskt och relativt snabbt, men har också kritiserats och bedömts som ”onödigt skarpt” (Barr 2013a). Den löpande balanseringen (den så kallade ”bromsen”) som har trätt i kraft 2010 och 2011 samt kommer sättas in 2014, skapar svängningar i både pensionsersättningarna och intjänandet av pensionsrätter. Sammantaget reser detta frågan kring riskfördelningen mellan generationer och möjligheten att bygga upp ett buffertkapital för en mer ”rättvis” fördelning mellan generationerna (Barr 2013b).

Med premiepensionsdelen introduceras också en osäkerhet utifrån hur pensioner blir beroende av individens förmåga till lyckade placeringar, ett premiepensions-system som idag kommit att omfatta ett 800-tal pensionsfonder. Att valet omfattar ett så omfattande antal fonder gör valet både komplext och kostnadsdrivande (Barr 2013b, Palme och Sundén 2004). Nära hälften av pensionsspararna har valt bort denna valmöjlighet (95 procent av förstagångsväljarna). Konsumentskyddet kring dessa val, d.v.s. finansiell rådgivning, har också visat sig vara bristande, något som också utreds för tillfället.

En central fråga uppkommer också i förhållande till den numera flexibla pensionsåldern från 61 år. Även på denna punkt finns det en osäkerhet kring vad valet får för långsiktiga ekonomiska konsekvenser för individen. Ur finansieringshänseende behöver systemet klara en ökning av medellivslängden, liksom att individen behöver kunna välja en pensionsålder som är förenlig med tillräckliga inkomster att leva på. Föreslagna lösningar inbegriper både en anpassning av pensioner efter livslängden samtidigt som pensionsåldern successivt höjs. Väsentliga problem kan dock följa av hur medellivslängden i hög grad beror av såväl kön som socioekonomisk klass, där hälsoskäl bland låginkomstagare också kan vara helt avgörande för den faktiska förmågan till fortsatt arbete.

Slutligen reses ofta jämställdhetsfrågan i förhållande till att låga pensioner utgår till en stor andel kvinnor som arbetat i låglöneyrken, deltid eller kvinnor som inte deltagit på arbetsmarknaden i någon större utsträckning. Idag uppbär exempelvis ca hälften av alla kvinnliga pensionärer enbart garantipension. Som beskrivningen i kapitel 8 visar, är det nya pensionssystemet dock snarare mer omfördelande från män till kvinnor än det gamla systemet (se t.ex. Kruse et al. 2004). Merparten av kvinnorna med låga pensioner i det nya systemet, skulle också haft så i det tidigare systemet. Problemen är snarare kopplat till stora löneskillnader mellan män och kvinnor – inte minst för att fler kvinnor jobbar i kvinnodominerade låglöneyrken – att fler kvinnor än män varit hemma med små barn och i större utsträckning arbetar deltid och fortfarande tar huvudansvaret för det obetalda arbetet i hemmet. För att motverka denna utveckling krävs relativt djupgående förändringar för att öka jämställdheten i arbetslivet. En sådan lösning skulle inbegripa politiska åtgärder för ett mer jämställt arbetsliv, som

både understödjer ökat kvinnligt förvärvsarbete, men också männens ökade ansvar i det obetalda hemarbetet.

På familjepolitikens område syns den universella standardtryggheten inte utmanad i samma utsträckning som inom varken sjukförsäkringen eller arbetslöshetsförsäkring eftersom. Inkomsttaket är idag ca 33 procent högre än inom sjukförsäkringen. Vad som visat sig vara mer problematiskt är den fortsatta skevheten, trots jämställdhetsbonusen som introducerades 2008, i uttaget av föräldraledighet, och dess långtgående konsekvenser/betydelse för fördelningen av lönearbete, det obetalda hemarbetet och omsorg för barnen. Skevheten tycks också bero på andra än ekonomiska prioriteringar i hushållen (Försäkringskassan 2013a). Frågan om en i större utsträckning kvoterad föräldraförsäkring (varvid en mindre del av föräldraledigheten kan föras över från den ena till den andra föräldern) har debatterats hårt, med tydliga politiska positioneringar mellan traditionella höger- respektive vänsterpartier, men också inom det socialdemokratiska partiet. I förhållande till att en sådan kvotering bär en potential att på sikt kunna förändra flera jämställdhetsutfall, inte minst problematiskt låga pensioner till många kvinnor, syns en stor utmaning ligga i att finna en gångbar familjepolitisk utformning på denna punkt.

Sammantaget har urholkningen av socialförsäkringssystemen öppnat för en ökande andel av dels avtalsförsäkringar genom parterna och gruppförsäkringar genom fackliga organisationer, men också privata lösningar. Vidare syns denna utveckling på alla områden vi diskuterat – arbetslöshetsförsäkringen, sjukförsäkringen och pensionerna. Även om avtalsförsäkringarna vuxit fram på de flesta områden och för de flesta grupper, leder denna uppdelning i större utsträckning till att skyddet varierar efter socio-ekonomisk klass. Exempelvis är villkoren sämre för avtalsbaserade arbetslöshetsförsäkringar inom sektorer med högre arbetslöshet. Skillnaden mellan olika socio-ekonomiska kategorier kan förväntas vara än mer accentuerad avseende fördelningen av privata försäkringslösningar. En konsekvens av denna utveckling kan bli minskat stöd för gemensamma och kollektiva lösningar, varvid systemet kommer att undergräva sig själv. Betalningsviljan till den kollektiva välfärden kan förväntas minska ju fler personer som upplever att man behöver betala för sitt sociala skydd minst två gånger – genom skattsedeln och sedan privat för extra avtalsförsäkringar och/eller rent privata alternativ.

Social service: omtvistade oavsedda konsekvenser av konkurrensen

Kännetecknande för den svenska modellens servicemodell har varit en omfattande skattefinansierad utbildning, vård och omsorg åt alla – jämlik och av god kvalitet oavsett betalningsförmåga. Tidigare har också offentligt utförande dominerat, men under 1990-talet kom valfriheten inom tjänstutförandet successivt att slå igenom, varvid tjänsterna i allt högre utsträckning kommit att utföras av privata företag, huvudsakligen vinstsyftande men också idéburna organisationer, stiftelser och kooperativ. Framförallt

skedde detta genom reformer under borgerliga regeringar, men ingen socialdemokratisk regering mellan 1994 och 2006 genomförde heller några förändringar i syfte att bromsa eller vända utvecklingen. Konsensus idag tycks råda kring att valfriheten är här för att stanna, medan starka diskussioner rasat kring dess form och reglering.

Hur lever välfärdstjänsterna upp till det universella målet att ”vid behov och oavsett betalningsförmåga”, genom gemensam offentlig finansiering tillhandahålla jämlika och likvärdiga tjänster till alla (Hartman 2011b, sid. 10)? Hur har den ökade konkurrensen påverkat effektiviteten och kvaliteten? Två utredningar har sökt svar på dessa frågor – Välfärdsbokslutet från 2001 (Palme 2001) och tio år senare genom ”Konkurrensens Konsekvenser” (Hartman 2011b). På två övergripande punkter är slutsatserna samfälliga: kunskapsläget är anmärkningsvärt begränsat på många områden. I förhållande till de fundamentala funktioner dessa tjänster fyller i välfärdssamhället är detta i sig själv uppseendeväckande. Som en generell konklusion utifrån detta bristfälliga kunskapsläge syns dock ”konkurrensutsättningen /.../ inte ut att ha gett de entydiga vinster som många förväntat sig” (Hartman 2011c, sid. 273). Givet detta syns den generella utmaningen bestå i att utverka ett system för systematisk kontroll, utvärdering och återkoppling kring tjänsteproduktionen.

I förhållande till den svenska modellens mål och ambitioner, identifieras fem utfallsdimensioner som särskilt centrala. Dessa avser 1) kvaliteten av levererade tjänster, 2) att systemet inte är kostnadsdrivande 3) jämlikheten i tillgången till tjänster 4) att konkurrensutsättningen inte leder till försämrade utfall i kunskap, hälsa och trygghet, samt 5) inrätta ett system varigenom brukarna får tillgång till mer objektiva mått kring kvalitet och resultat, som idag fortfarande saknas på många områden. Dessa utmaningar har delvis också uppmärksamrats under senare år varvid utredningar tillsatts på såväl vård- och omsorgsområdet och på friskoleområdet (SOU 2013:56 2013). Även om dessa utredningar indikerar viss samsyn kring ökade former för kontroll, utvärdering och reglering, kvarstår också starkt skilda positioneringar i förhållande till en eventuell reglering av vinster i välfärden.

Den politiska utmaningen

Inledningsvis i denna rapport redogjordes för perspektiv som förklarar framväxten av välfärdsstater av västerländskt snitt. Vissa ser dem som en oundviklig konsekvens av industrialismens uppkomst, andra som ett resultat av arbetsgivarnas behov att säkra arbetskraft och kompetenser (Hall och Soskice 2001). Ett viktigt perspektiv kommer dock från maktresursteorin som förklarar välfärdsstaten uppkomst av centrala intressegruppers möjligheter att påverka politikens utformning (Korpi 1983). Enligt perspektivet definieras aktörerna framförallt av de ekonomiska resurser som deras position på arbetsmarknaden ger dem (Korpi och Palme 2003). Väljargrupper som har en ekonomisk fördelaktig position kommer att vilja minimera de rättigheter som en omfördelade välfärdsstat kan föra med sig medan andra med en mindre fördelaktig

position är för välfärdsstatens omfördelade funktioner. Den svenska välfärdsstatens utbyggnad är ur detta perspektiv framförallt en konsekvens av i vilken utsträckning ekonomiskt mindre privilegierade grupper haft ett politiskt inflytande genom socialdemokrati och arbetarrörelsen.

En stor fråga som har engagerat forskningen är hur välfärdsstatens tillbakagång i många västländer under de senaste årtiondena kan förklaras. Är det en konsekvens av en minskande arbetarklass och nya intressekoalitioner uppstått? Kan det förklaras av en nyliberal ideologisk omorientering som ser framtiden i en minskad stat och fler marknadslösningar? Eller har det varit en nödvändighet i en situation av stora välfärdsåtaganden i ett klimat av stigande internationell konkurrens, minskande produktivitet, ökande arbetslöshet och en befarad ålderspuckel? Förmodligen ligger förklaringen i en kombination av dessa faktorer. Under 1980-talet är det dock uppenbart att nya idéer började slå rot i Sverige bland samhällsvetare (fr.a. ekonomer), politiker och allmänhet, om behovet av valfrihet, om marknadens effektivitet och "egenmakt" som viktiga värden. Nittioalets skuld kris gjorde dessutom besparingar nödvändiga.

På grund av förändringarna under tidsperioden finns risker att nya politiska skiljelinjer uppstår. En sådan menar Lindvall och Rueda (2011) har aktiverats mellan så kallade insiders och outsiders. Inom den traditionella arbetarklassen finns en skillnad mellan de som har relativt säkra jobb, bl.a. som en konsekvens av ett starkt anställningskydd, och de som har otrygga anställningar med perioder av arbetslöshet, beroende av a-kassa och andra socialförsäkringar. Enligt författarna har Socialdemokraterna under senare år tenderat att alltmer skydda "insiders" snarare än "outsiders", vilket får den sistnämnda gruppen att inte rösta eller söka sig mot mer radikala alternativ. I 2006 års val aktiverade den borgerliga alliansen denna skiljelinje med sin retoriska figur "utanförskap". Härigenom skapades ett politiskt "vi" för de 2/3 som förvärvsarbetar, mot ett "dom" som var beroende av arbetslöshets- och socialförsäkringar (inklusive pensioner).

Ett annat perspektiv försöker förklara politiska koalitioner med inkomstspredningens karaktär (Lupu och Pontusson 2011). Om den övre halvan av inkomstfördelningen blir alltmer ojämlig tenderar medelväjlaren att vara för mer omfördelande politik. Men om å andra sidan ojämlikheten ökar på den nedre halvan av inkomstfördelningen så tenderar medelväjlaren att i mindre utsträckning stödja en sådan politik. Skälet till detta är att identifikationen mellan medelväjlaren och de som har det sämre kommer att minska (och tvärtom i det förra fallet). Attitydundersökningarna som presenterats i denna rapport tyder dock på ett tämligen stabilt och i viss mån ökande stöd för en ambitiös skattefinansierad välfärdsstat. Sverige är således ännu inte sönderslitet av konfliktlinjer som sätter den klassiska vänster/högerdimensionen ur spel.

Det finns också flera faktorer som kan minska risken för en utveckling mot en insider/outsider motsättning i svensk politik. För det första är det en politik för full sysselsättning. Med full sysselsättning minskar andelen outsiders, lågavlönade får en generellt bättre förhandlingsposition och förutsättningarna för att politiskt mobilisera

kring skiljelinjen insiders/outsiders minskar. För det andra är det en välfärdspolitik som försvarar universalismen och inkomstbortfallsprincipen i socialförsäkringarna. Medelklassen har då ett fortsatt intresse för den solidariska välfärdsstaten, snarare än att söka privata lösningar eller separata avtalslösningar genom fackföreningarna. De sistnämnda minskar viljan att betala skatt och riskerar att aktivera insider/outsider-skiljelinjen. För det tredje handlar det om fackföreningarnas möjlighet att stå emot tendenser mot ökande löneskillnader – framförallt mellan arbetare och tjänstemän. Likheten i villkor skapar större förståelse mellan olika löntagargrupper och därmed möjligheter att se gemensamma politiska intressen.

Vilken väg som politik och samhälle kommer att ta är dock inget som den samhällsvetenskapliga forskningen hittills lyckats peka ut på ett övertygande sätt. I bästa fall kan forskningen bidra med en analytisk blick i backspegeln som urskiljer vilka politiska vägval som skapat olika institutionella landskap som i sin tur resulterat i olika utfall – en tolkning som kan ge viss ledning till vart vi är på väg när väl folket och politikerna sagt sitt. Det finns många tendenser åt skilda håll. Fenomen som inte är direkt förutsägbara (tekniska genombrott, naturkatastrofer etc.) kan få oerhört stor betydelse för tidsandan och vad som anses viktigt. Vi vill också understryka att förmågan till artikulation av politiska idéer och visioner kan mobilisera väljare och föra historien på nya vägar.

14 Referenser

- Agell, Jonas (1996) «Why Sweden 's Welfare State Needed Reform» *The Economic Journal*, 106(439):1760-1771.
- Anell, Anders (2011) «Hälso- och sjukvårdstjänster i privat regi», sid. 181-214 i Laura Hartman (red.) *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer i svensk välfärd?* Stockholm: SNS Förlag.
- Anxo, D (2007) «Sweden» *European Employment Observatory Review*, Autumn 2007:157-161.
- Arbetsförmedlingen (2013a) «Arbetsmarknadsrapport 2013».
- Arbetsförmedlingen (2013b) «Ungdomar på och utanför arbetsmarknaden – fokus på ungdomar som varken arbetar eller studerar».
- Arbetslöshetskassornas samorganisation (2013) «Historik över Arbetslöshetsförsäkringen från 1885». Broschyr tillgänglig online: <http://www.samorg.org/so/filer.aspx?typ=dokument&id=-16343000414985>. Arbetslöshetskassornas Samorganisation (SO).
- Arbetsmiljöverket (2012) «Arbetsmiljön 2011».
- Aronsson, Göran, och Victoria Blom (2010) «Work Conditions for Workers with Good Long-Term Health» *International Journal of Workplace Health Management*, 3(2):160-172.
- Aronsson, Göran, och Sara Göransson (1999) «Permanent Employment but Not in a Preferred Occupation: Psychological and Medical Aspects, Research Implications» *Journal of Occupational Health Psychology*, 4(2):152-163.
- Barr, Nicholas (2013a) «800 pensionsfonder att välja mellan är för många.» *Dagens Nyheter, debatt*, 2013-10-03.
- Barr, Nicholas (2013b) «The Pension System in Sweden». Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2013:7. ESO (Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi). Stockholm: Fritzes.
- Batljan, Ilja, Bengt Eklind, och Tom Nilsson (2003) «Efter skatt - om sanningen ska fram. Sociala utgifter i Sverige 1991-2000». Ds 2003:12, Regeringskansliet, Socialdepartementet, Stockholm: Fritzes.
- Begendorff, Sisko (2006) *Rehabilitering - ett långt lidandes historia*. Socialförsäkringsutredningen. Samtal om socialförsäkring 10. Stockholm.

- Bengtsson, M (2010) «Den svenska klasstrukturen», sid. 22-29 i M Oskarson, M Bengtsson, och Tomas Berglund (red.) *En fråga om klass. Levnadsvillkor, livsstil, politik*. Stockholm: Liber.
- Bengtsson, Mattias, och Tomas Berglund (2011) «Negotiating Alone or Through the Union? Swedish Employees' Attitudes in 1997 and 2006» *Economic and Industrial Democracy*, 32(2):223-241.
- Bengtsson, Mattias, och Tomas Berglund (2012) «Den stora omvandlingen - Svensk arbetsmarknadspolitik under tre decennier» *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 18(3):21-33.
- Bengtsson, Mattias, Tomas Berglund, och M Oskarson (2013) «Class and ideological orientations revisited: an exploration of class-based mechanisms» *British Journal of Sociology*, 64(4):691-716.
- Bengtsson, Tommy, och Kirk Scott (2013) «Välfärden i ett åldrande Sverige - en framtidsskiss i historisk belysning», sid. 28-43 i Hans Swärd, Per Gunnar Edebalk, och Eskil Wadensjö (red.) *Vägar till välfärd - idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Bergendorff, Sisko, Marcela Cohen Birman, Kristian Nyberg, Edward Palmer, Peter Skogman Thoursie, och Joakim Söderberg (2002) «Bilaga 1. Svensk sjukfrånvaro i ett europeiskt perspektiv», sid. 45-128 i Kjell Nyman, Edward Palmer, och Sisko Bergendorff (red.) *Den svenska sjukan*. Stockholm: ESO (Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi).
- Bergeskog, A (1997) «Den svenska arbetsmarknadspolitiken 1997». IFAU.
- Berglund, T, S Aho, B Furåker, PK Madsen, K Nergaard, S Rasmussen, och I Virjo (2010) «Labour Market Mobility in Nordic Welfare States». Nordic Council of ministers: TemaNord 2010: 515.
- Berglund, T, och M Oskarson (2010) «Klass och ideologiska dimensioner», sid. i M Oskarson, M Bengtsson, och Berglund T (red.) *En fråga om klass - levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Malmö: Liber.
- Berglund, Tomas (2012) «Transformations of Swedish Labour Market Institutions. Effects on Employees' Turnover Cognitions» *Revista Internacional de Organizaciones*, 9(diciembre):91-119.
- Bergmark, Åke, och Joakim Palme (2003) «Welfare and Unemployment Crisis: Sweden in the 1990s» *international Journal of Social Welfare*, 12(2):108-122.
- Bergström, C (2009) «Finanskrisen och den svenska krishanteringen under hösten 2008 och vintern 2009». Finanspolitiska rådet, 2009/1.
- Bevelander, Pieter (2004) «Immigration Patterns, Economic Integration and Residential Segregation - Sweden in the late 20th Century». Current Themes in IMER Research Number 2. Malmö: Malmö högskola, Internationell Migration och Etniska Relationer (IMER).

- Bjuggren, C M, och D Johansson (2009) «Privat och offentlig sysselsättning i Sverige 1950-2005» *Ekonomisk Debatt*, 37(1):41-53.
- Björklund, Anders, och Markus Jäntti (2011) *SNS Välfärdsrapport 2011. Inkomstfördelningen i Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.
- Blomqvist, P, och B Rothstein (2000) *Välfärdsstatens nya ansikte: demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm: Agora.
- Blyth, Mark (2001) «The Transformation of the Swedish Model: Economic Ideas, Distributional Conflict, and Institutional Change» *World Politics*, 54(October):1-26.
- Boguslaw, J (2012) *Svensk invandringspolitik under 500 år: 1512–2012*. Malmö: Studentlitteratur.
- Bruun, N, och C-M Jonsson (2010) «Nordic countries. Consequences and policy perspectives in the Nordic Countries as a result of certain important decisions of the European Court of Justice». I Bücker, A och Warneck, W (red) Viking – Laval – Ruffert: Consequences and policy perspectives. ETUI: report 111.
- Bylund, B, och L Viklund (2006) *Arbetsrätt i praktiken. En handbok*. 13:e upplagan. Stockholm: Norstedts förlag.
- Bäckman, Olof (1998) «Longitudinal Studies on Sickness Absence in Sweden», *Swedish Institute for Social Research*. University of Stockholm.
- Bäckström, H (2005) «Omställningsbranschen och omställningsavtalet mellan Svenskt Näringsliv och LO». Arbetslivsrapport nr 2005:1. Arbetslivsinstitutet.
- Böhlmark, Anders, och Mikael Lindahl (2007) «The Impact of School Choice on Pupil Achievement, Segregation and Costs: Swedish Evidence», *IZA Discussion Paper No. 2786, May 2007*. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit (Institute for the Study of Labor), Bonn.
- Calmfors, L (2005) «De makroekonomiska konsekvenserna av Sveriges EU-medlemskap», sid. i F Bystedt, och Y Nilsson (red.) *Tio år i EU - Vad vet vi och vad vill vi?* Stockholm: SNS förlag.
- Calmfors, L, A Forslund, och M Hemström (2001) «Does active labour market policy work? Lessons from the Swedish experiences» *Swedish Economic Policy Review*, 85(2):61-124.
- Calmfors, Lars (2006) «xxx.» *Dagens Nyheter*, 2006-xx-yy.
- Campbell, J.L (2011) «The US financial crisis: lessons for theories of institutional complementarity» *Socio-Economic Review*, 9(2):211-234.
- Charpentier, C (2004) «Kundvalets effekter och funktionssätt». SSE/EFI Working Paper Series in Business Administration, No, 2004:1.

- Christmansson, M (2009) «Arbetsmiljöarbete i Sverige». Sid. 245-282 i Hörte, S-Å, Christmansson, M. (red), Perspektiv på Arbetsmiljöarbete. Rapport nr 20. Högskolan i Halmstad: Forskning i Halmstad.
- Crouch, Colin (2009) «Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime» *British Journal of Politics and International Relations*, 11(3):382-399.
- CSN (2012) «Studiestödet 2012». CSN, rapport 2013:3.
- Dahlén, J (2006) «Arbetskraftsrörlighet efter EU-utvidgningen. Så har Sverige påverkats». . C-uppsats i Kulturgeografi, Örebro universitet.
- DN (2009-12-02) «Svårt cancersjuka kvinnor tvingas söka heltidsarbete.» *Dagens Nyheter*, Ull Blom Goldman, Tommy Fornander, Reza Khoshnoud, Sara Margolin, Anna von Wachenfeldt, Monika König, Eleonor Uddbom, Aina Johnsson.
- DN (2013-09-26) «Här tar de privata bolagen över välfärden.» *Dagens Nyheter*, Ekonomi. Juan Flores.
- Du Rietz, G, D Johansson, och M Stenkula (2013) «The Evolution of Swedish Labor Income Taxation in a 150-year Perspective: An In-depth Characterization.». IFN Working Paper No. 977, 2013.
- Dølvik, Jon Erik (2013) «Grunnpilarene i de nordiske modellene. Et tilbakeblikk på arbeidslivs- og velferdsregimenes utvikling». Fafo-rapport 2013:13, NordMod 2030. Delrapport 1. Oslo, Fafo. Tillgänglig online: www.fafo.no/pub/rapp/20303/index.html.
- Edebalk, Per Gunnar (2013) «Arbetslöshetsförsäkringen och dess mångåriga kontrovers», sid. 254-264 i Hans Swärd, Per Gunnar Edebalk, och Eskil Wadensjö (red.) *Vägar till välfärd - idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Edebalk, Per Gunnar, Hans Swärd, och Eskil Wadensjö (2013) «Valfärd - idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv», sid. 12-27 i Hans Swärd, Per Gunnar Edebalk, och Eskil Wadensjö (red.) *Vägar till välfärd - idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Edlund, Jonas, och Ingemar Johansson Säve (2012) «Exploring the Something-for-nothing syndrome: Confused citizens or free riders? Evidence from Sweden». Working paper 2/2002. Department of Sociology. Umeå University.
- Edmark, K, C-Y Liang, E Mörk, och H Selin (2012) «Jobbskatteavdraget». IFAU: Rapport 2012:2. Uppsala: IFAU.
- Eichhorst, W, och V Tobsch (2013) «Has atypical work become typical in Germany?». Employment Working Paper No. 145). Geneva: International Labor Organization.

- Eklund, M (2003) «Arbetsförhållanden som orsak till sjukskrivning». RFV Analyserar 2003:10. Stockholm: Riksförsäkringsverket.
- Elinder, Mikael, och Henrik Jordahl (2011) «Political Preferences and Public Sector Outsourcing», *IFN Working Paper nr 877*. Stockholm, Institutet för Näringslivsforskning.
- Elvander, N. (1997) «Regeringen och avtalsrörelserna under 1990-talet» *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 3(4):251-62.
- Elvander, Nils (2003) «Avtalsrörelsen 2001: Den nya lönebildningsregimen på prov» *Ekonomisk debatt*, 1(15-27).
- Emmenegger, Patrick (2010) «The Long Road to Flexicurity: The Development of Job Security Regulations in Denmark and Sweden» *Scandinavian Political Studies*, 33(3):271-94.
- Engstrand, Å-K (2007) «Flexibility's New Clothes: A Historical Perspective on the Public Discussion in Sweden», sid. 63-82 i B. Furåker, K. Håkansson, och J Karlsson, Ch (red.) *Flexibility and Stability in Working Life*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Engström, P , H Goine, P Johansson, och Edward Palmer (2009) «Påverkas sjukskrivning och sjukfrånvaro av information om förstärkt granskning av läkarnas sjukskrivning?». Rapport 2009:13, IFAU, Uppsala.
- Erlandsson, Sara, Palle Storm, Anneli Stranz, Marta Szebehely, och Gun-Britt Trydegård (2013) «Marketising Trends in Swedish Eldercare: Competition, Choice and Calls for Stricter Regulation», sid. 23-83 i Gabrielle Meagher, och Marta Szebehely (red.) *Marketisation in Nordic Eldercare: A Research Report on Legislation, Oversight, Extent and Consequences*. Stockholm Studies in Social Work 30. Stockholm: Stockholm University, Department of Social Work.
- Esping-Andersen, Gösta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- ESS (2006) «Svensk aktiveringspolitik i nordiskt perspektiv». ESS 2006:3. Stockholm: Försäkringskassan.
- Esser, Ingrid (2013) «Matched Job Preferences for Better Health and Well-Being across Europe: Individual and Institutional Factors». Presentation at the American Sociological Association annual meeting "Linking micro and macro", New York (NY), August 10-13, 2013.
- Esser, Ingrid, Tommy Ferrarini, Kenneth Nelson, Joakim Palme, och Ola Sjöberg (2013) «Unemployment Benefits in EU Member States». Report for the European Commission, Employment, Social Affairs and Inclusion. European Union, July 2013.

- Esser, Ingrid, och Ola Sjöberg (2014, kommande) «Arbetsmarknadsmodeller», sid. kap. 7 i Adel Daoud, och Bengt Larsson (red.) *Ekonomi & Samhälle*. Stockholm: Liber.
- ESV (2008) «Budgetprognos 2008:4. Analys». ESV rapport 2008:32. Stockholm: Ekonomistyrningsverket.
- Eurostat (2013a) «European Commission (Statistics Department)», *Accessed online 20130806, at <http://epp.eurostat.ec.eu.int>*. Statistical Office of the European Communities, EUROSTAT.
- EUROSTAT (2013b) «European Commission (Statistics Department)», *Besökt 20130806, <http://epp.eurostat.ec.eu.int>*. Statistical Office of the European Communities, EUROSTAT.
- EUROSTAT (2013c) «European Commission Online Statistics», *Statistics Department (<http://epp.eurostat.ec.eu.int>)*. Statistical Office of the European Communities, EUROSTAT.
- Feldt, Kjell-Olof (1991) *Alla dessa dagar: i regeringen 1982-1990*. Stockholm: Norstedt.
- Ferrarini, Tommy (2006) *Families, States and Labour Markets*. (Forthcoming). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Ferrarini, Tommy, och Ann-Zofie Duvander (2009) «Earner-Carer Model at the Crossroads: Reforms and Outcomes of Sweden's Family Policy in Comparative Perspective» *International Journal of Health Services*, 40(3):373-398.
- Ferrarini, Tommy, Kenneth Nelson, Joakim Palme, och Ola Sjöberg (2012) «Sveriges socialförsäkringar i jämförande perspektiv. En institutionell analys av sjuk-, arbetsskade- och arbetslöshetsförsäkringarna i 18 OECD-länder 1930 till 2010». Underlagsrapport nr 10 till den parlamentariska socialförsäkringsutredningen, SOU 2010:4.
- Finanspolitiska rådet (2010) «Svensk finanspolitik». Finanspolitiska rådets rapport 2010.
- Finanspolitiska rådet (2011) «Svensk finanspolitik». Finanspolitiska rådets rapport 2011.
- Flodén, M (2012) «A Role Model for the Conduct of Fiscal Policy? Experiences from Sweden». Centre for Economic Policy Research: Discussion Paper Series, No 9095.
- Frank, D (2010) «Från statligt formad invandring till företagsdriven invandring – en jämförande studie av 2008 års regler för arbetskraftsinvandring till Sverige», sid. i LO Berggren, M Grieff, J Johansson, J Svanberg, och M Thor (red.) *Samhällshistoria i fokus: En festskrift till Lars Olsson om arbete, migration och kultur*. Malmö: BigBadBooks.
- Friskolornas riksförbund (2013) «Friskolorna i siffror». Stockholm, Friskolornas riksförbund. Online: www.friskola.se/.

- Frykman, och Hansen (2005) *Att leva på kassan*. Försäkringskassan analyserar 2005:4. Stockholm: Försäkringskassan.
- Furåker, B, och T Berglund (2009) «Changes of Employer, Employment Protection and Labour Market Attachment: An Analysis of Swedish Data from 1972 to 1998», sid. 211-231 i R Blanpain (red.) *The Modernization of Labour Law and Industrial Relations in a Comparative Perspective*. The Netherlands: Kluwer Law International BV.
- Furåker, Bengt, och Tomas Berglund (2003) «Are the unions still needed? On Employees' Views of Their Relations to Unions and Employers» *Economic and Industrial Democracy London: SAGE*, 24(4):573-594.
- Försäkringskassan (2009) «Sjukfrånvaron i Sverige – på väg mot europeiska nivåer? Utvecklingen i åtta länder 1990–2007». Socialförsäkringsrapport 2009:10. Stockholm: Försäkringskassan.
- Försäkringskassan (2010a) «Jämställdhetsbonusen – en effektutvärdering». Socialförsäkringsrapport 2010:5. Stockholm. Försäkringskassan.
- Försäkringskassan (2010b) *Socialförsäkringsrapport 2010: 6*. Stockholm: Försäkringskassan.
- Försäkringskassan (2012a) «Sjukskrivningar i olika yrken under 2000-talet. Antal ersatta sjukskrivningsdagar per anställd år 2002–2010». Socialförsäkringsrapport 2012:14. Social Insurance Report. Stockholm: Försäkringskassan.
- Försäkringskassan (2012b) «Tio år med aktivitetsersättning- en studie av situationen för unga med aktivitetsersättning på grund av nedsatt arbetsförmåga». Dnr 06961-2011. Stockholm: Försäkringskassan.
- Försäkringskassan (2013a) «De jämställda föräldrarna. Vad ökar sannolikheten för ett jämställt föräldrapenninguttag?». Socialförsäkringsrapport 2013:8. Stockholm: Försäkringskassan.
- Försäkringskassan (2013b) «Sjukfallen blir fler». Nyhetsbrev 5, 2013, tillgängligt online: <http://www.forsakringskassan.se/statistik/nyhetsbrev/nyhetsbrev5/>. Stockholm: Försäkringskassan.
- Försäkringskassan (2013c) «Svar på regeringsuppdrag: Kvinnors sjukfrånvaro: Redovisning av regeringsuppdrag 2013». 2013-11-04. Stockholm: Försäkringskassan.
- Försäkringskassan (2013d) «Svar på regeringsuppdrag: Sjukfrånvaro i psykiska diagnoser. Delrapport». 2013-06-24. Stockholm: Försäkringskassan.
- Försäkringskassan (2013e) «Tio år med aktivitetsersättning. En studie av situationen för unga med aktivitetsersättning på grund av nedsatt arbetsförmåga». Stockholm: Försäkringskassan.
- Gallie, Duncan (2007) «Production Regimes and the Quality of Employment in Europe» *Annual Review of Sociology*, 33(aug):85-104.

- Gangl, Marcus (2005) «Income Inequality, Permanent Incomes, and Income Dynamics: Comparing Europe to the United States» *Work and Occupations*, 32(2):140-162.
- Gangl, Marcus, Joakim Palme, och Lane Kenworthy (2008) «Is High Inequality Offset by Mobility? A Comparison of Germany, Sweden, and the United States», *Unpublished manuscript*, 1 July 2008.
- Gautier, Pieter, och Bas van der Klaauw (2011) «Att kombinera socialförsäkringar med incitament till arbete». Bilaga 8 till Långtidsutredningen (LU) 2011. Stockholm: Fritzes.
- Hall, Peter A, och D Soskice (red.) (2001) *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press.
- Hansen, L.H (2001) *The Division of Labour in Post-Industrial Societies*. Göteborg: Göteborg Studies in Sociology No 5.
- Hansson, Örjan, Magnus Henrekson, och Jonas Vlachos (2012) «Godtyckliga betyg skadar skolan» *Acess*, 3:28-29.
- Hartman, Laura (2011a) «Inledning», sid. 9-31 i Laura Hartman (red.) *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer i svensk välfärd?* Stockholm: SNS Förlag.
- Hartman, Laura (red.) (2011b) *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer i svensk välfärd?* Stockholm: SNS Förlag.
- Hartman, Laura (2011c) «Slutsatser», sid. 258-276 i Laura Hartman (red.) *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer i svensk välfärd?* Stockholm: SNS Förlag.
- Hatje, Ann-Katrin (2013) «Barnomsorgshistoria och den svenska daghemsmodellen», sid. 128-138 i Hans Swärd, Per Gunnar Edebalk, och Eskil Wadensjö (red.) *Vägar till välfärd - idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Hedborg, Anna (2012) «Under höga tak rymms alla. En rapport om höjda tak i sjukförsäkringen». Rapport. Stockholm: Kommunal.
- Hermansson, J, A Lund, T Svensson, och P-O Öberg (1999) «Avkorporatisering och lobbyism». SOU 1999:121. Fritzes, Stockholm.
- Hippe, Jon E, och Øyvind Berge, m. fl (2013) «Ombyggingens periode. Landrapport om Norge». Fafo-rapport 2013:15, NordMod 2030. Delrapport 5. Oslo, Fafo. Tillgänglig online: <http://www.fafo.no/pub/rapp/20305/index.html>.
- Hjalmarsson, Ingrid, och Sven Erik Wånell (2013) «Valfrihetens LOV. En studie om vad Lagen om valfrihet betyder för dem som har hemtjänst, för kommunen och för utförarna». Rapporter 2013:01/Stiftelsen Stockholms läns Äldrecentrum: Äldrecentrum, forskning och utveckling.

- Hogstedt, Christer , Mats Bjurvald, Staffan Marklund, Edward Palmer, och Töres Theorell (2004a) *Den höga sjukfrånvaron – sanning och konsekvens*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Hogstedt, Christer , Mats Bjurvald, Staffan Marklund, Edward Palmer, och Töres Theorell (2004b) «Varför är sjukfrånvaron så hög? Slutsatser och Kunskapsbehov», sid. 347-362 i Christer Hogstedt, Mats Bjurvald, Staffan Marklund, Edward Palmer, och Töres Theorell (red.) *Den höga sjukfrånvaron – sanning och konsekvens*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Holmlund, B, och D Storrie (2002) «Temporary work in turbulent times: the Swedish experience» *The economic journal*, 112(480):F245-F269.
- Howell, David R, och Miriam Rehm (2009) «Unemployment Compensation and High European Unemployment: A Reassessment with New Benefit Indicators» *Oxford Review of Economic Policy*, 25(1):60-93.
- Håkanson, Christina, och Assar Lindbeck (2005) «Korpi vilseleder igen. Replik» *Ekonomisk debatt*, 33(1):66-70.
- Håkansson, K, och T Isidorsson (2011) «Fackliga förhållningsätt till hyresarbetskraft» *Arbetsmarknad och Arbetsliv*, 17(1):11-24.
- Hägglund, Pathric (2013) «Do Time Limits in kness insurance System Increase Return to Work?» *Empirical Economics*, 45:567-582.
- Hägglund, Pathric , och Peter Skogman Thoursie (2010a) «De senaste reformerna inom sjukförsäkringen: En diskussion om deras förväntade effekter». Rapport till Finanspolitiska rådet 2010/5. Stockholm: Finanspolitiska rådet.
- Hägglund, Pathric , och Peter Skogman Thoursie (2010b) «Reformerna inom sjukförsäkringen 2006-2010: vilka effekter kan vi förvänta oss?». Rapport 2010:17. Uppsala: IFAU.
- Högskoleverket (2012) «För dig med examen från gymnasieskolan (Gy11)». Verket för högskoleservice (VHS) och Högskoleverket. Tillgänglig online: http://www.hsv.se/download/18.dc453f21359f8b5be88000229/examen_fr_gymnasiet-gy2011.pdf. Stockholm: HSV.
- Ibsen, C.L, S.K Andersen, J Due, och J.S Madsen (2011) «Bargaining in the crisis - a comparison of the 2010 collective bargaining round in the Danish and Swedish manufacturing sectors» *Transfer*, 17(3):323-339.
- Inspektionen för socialförsäkringen (2013) «Unga förtidspensionärer. Studie av sju europeiska länder». Rapport 2013:7. Stockholm: Inspektionen för socialförsäkringen.
- ISA (2008) «Investeringar i den globala och svenska ekonomin – Vad väntar Sverige? (Invest in Sweden Agency)».
- Iseskog, T (2011) *Arbetstidslagen och EU:s arbetstidsdirektiv*. Femte upplagan. Stockholm: Norstedts Juridik AB.

- ISSP (olika år) *International Social Survey Program*. Survey Data on Public Opinion. University of Cologne, Germany: Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung (available online at: www.issp.org).
- Johansson, J (2012) «Swedish Employers and Trade Unions, Varieties of Capitalism and Labour Migration Policies» *Nordic Journal of Migration Research*, 2(4):DOI: 10.2478/v10202-012-0003-y.
- Johansson, P, och M Nilsson (2008) «Finns det något samband mellan sjukintygets kvalitet och sjukfrånvaro?». Rapport 2008:27, IFAU, Uppsala.
- Johnson, Björn (2010) *Kampen om sjukfrånvaron*. Lund: Arkiv.
- Jonsson, C-M, och G Larsson (2013) «Gäst i verkligheten – om utstationerad arbetskraft i praktiken». Stockholm: LO.
- Jonung, Lars (1999) «Med backspeglarna som kompass - om stabiliseringspolitiken som läroprocess». Rapport till ESO, Ds 1999:9, Finansdepartementet, Stockholm.
- Jordahl, Henrik (2012) «Skattefinansierade tjänster i offentligt, kommersiellt och ideellt utförande», sid. 227-257 i Henrik Jordahl (red.) *Den svenska tjänstesektorn*. Lund: Studentlitteratur.
- Kangas, Olli (1998) «Rättvis fördelning och sociala politiska modeller: Rawls i internationell jämförelse» *Tidskrift för politisk filosofi*, (1):5-24.
- Kangas, Olli, och Joakim Palme (2005) *Social Policy and Economic Development in the Nordic Countries*. London: Palgrave.
- Karlsson, N, och H Lindberg (2008) *En ny svensk modell. Vägval på arbetsmarknaden: Sönderfall, omreglering, avreglering eller modernisering?* Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Kjellberg, Anders (2009) «Fackliga organisationer och industrial relations», sid. 241-286 i Tomas Berglund, och Stefan Schedin (red.) *Arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Kjellberg, Anders (2010a) «Kollektivavtalens täckningsgrad samt organisationsgraden hos arbetsgivarförbund och fackförbund». Uppdaterat 2011-2013, publicerat i Avtalsrörelsen och lönebildningen 20102, Table 1.6 Medlingsinstitutets årsrapport, Medlingsinstitutet, 2013. Tillgänglig online: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1545448&fileId=1545800>. Lund: Sociologiska institutionen.
- Kjellberg, Anders (2010b) «Växande avgiftsskillnader i a-kassan - ökad social polarisering», *Studies in Social Policy, Industrial Relations, Working Life and Mobility Research, Reports 2010 :2, uppdaterad 16 juli 2013*. Sociologiska institutionen, Lunds universitet, Lund.
- Kjellberg, Anders (2011) «The Decline in Swedish Union Density since 2007» *Nordic journal of working life studies» Nordic Journal of Working Life Studies*, 1(1):67-93.

- Knesebeck, O, Pablo E Verde, och Nico Dragano (2006) «Education and Health in 22 European countries» *Social Science & Medicine*, 63(5):1344-1351.
- Konjunkturinstitutet (2005) «Investeringsandelen är låg i Sverige, men främst för bostäder».
- Konjunkturinstitutet (2013) «Konjunkturläget. Juni 2013».
- Konkurrensverket (2007) «Öka konsumentnyttan inom vård och omsorg- förslag för konkurrens och ökat företagande». Stockholm.
- Konkurrensverket (2012) «Kommunernas valfrihetssystem – så fungerar konkurrensen [The system of choice in Swedish municipalities – the competition situation].». Stockholm.
- Korpi, Walter (1983) *The Democratic Class Struggle*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Korpi, Walter (1990) «Halkar Sverige efter? Vår ekonomiska tillväxt och produktivitet i jämförande belysning» *Ekonomisk Debatt*, 18(5):421-432.
- Korpi, Walter (1999) «Ojämlighetens ansikten: Genus, klass och ojämlikhet i olika typer av välfärdsstater» *Sociologisk forskning, supplement*.
- Korpi, Walter (2000) «Faces of Inequality: Gender, Class, and Patterns of Inequalities in Different Types of Welfare States» *Social Politics*, 7(2):127-191.
- Korpi, Walter (2001) «Contentious Institutions: An Augmented Rational-Actor Analysis of the Origins and Path Dependency of Welfare State Institutions in the Western Countries» *Rationality and Society*, 13(2):235-283.
- Korpi, Walter (2004) «Har den «svenska modellen» minskat vår ekonomiska tillväxt?» *Ekonomisk debatt*, 32(7):47-62.
- Korpi, Walter (2005) «Lindbecks blinda fläck? Slutreplik» *Ekonomisk debatt*, 33(1):66-70.
- Korpi, Walter (2006) «Power Resources and Employer-Centered Approaches in Explanations of Welfare States and Varieties of Capitalism. Protagonists, Consenters, and Antagonists» *World Politics*, 58(January 2006):167-206.
- Korpi, Walter, Tommy Ferrarini, och Stefan Englund (2013) «Women's Opportunities under Different Family Policy Constellations: Gender, Class, and Inequality Tradeoffs in Western Countries Re-examined» *Social Politics*, 20(1):1-40.
- Korpi, Walter, och Joakim Palme (1998) «The Paradox of Redistribution and the Strategy of Equality: Welfare State Institutions, Inequality and Poverty in the Western Countries» *American Sociological Review*, 63(5):661-687.
- Korpi, Walter, och Joakim Palme (2003) «New Politics and Class Politics in the Context of Austerity and Globalization: Welfare State Regress in 18 Countries 1975-1995» *American Political Science Review*, 97(3):426-46.

- Kruse, Agneta (2013) «ATP-striden och det nya pensionssystemet - Varför kontroversi det ena fallet och inte i det andra?», sid. 239-253 i Hans Swärd, Per Gunnar Edebalk, och Eskil Wadensjö (red.) *Vägar till välfärd - idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Kruse, Agneta, Annika Sundén, och Ann-Charlotte Ståhlberg (2004) «Det nya pensionssystemet – kvinnor får låg pension men hög avkastning» *Ekonomisk debatt*, 32(8):24-33.
- Larsson, Bengt (2001) «Bankkrisen, medierna och politiken. Offentliga tolkningar och reaktioner på 90-talets bankkris». Göteborgs universitet: Göteborg Studies in Sociology No3.
- Le Grand, Carl, Ryszard Szulkin, Andrey Tibajev, och Michael Tählin (2013) «Vid arbetslivets gränser: Sysselsättning, matchning, barriärer 1974-2010». Rapport till parlamentariska socialförsäkringsutredningen. (Sweden's social insurance in comparative perspective. Report for the Swedish Parliamentary Social Insurance Committee). Stockholm: Fritzes.
- Lidwall, Markus (2011) «Hade vi en sjukskrivningsepidemi? Utveckling och orsaker», s. 41-60. Socialförsäkringsrapport 2011:3. Stockholm: Försäkringskassan.
- Liljeberg, L, S Martinson, och J Thelander (2013) «Jobb- och utvecklingsgarantin - Vilka deltar, vad gör de och vart leder det?». IFAU: Rapport 2013: 12.
- Lindbeck, A, P Molander, T Persson, P Peterson, A Sandmo, B Swedenborg, och T Thygesen (1993) «Options for economic and political reform in Sweden» *Economic Policy*, 8(17):220-63.
- Lindbeck, Assar (1988) «Välfärdsstaten - drivkrafter, insatser, problem» *Ekonomisk debatt*.
- Lindbeck, Assar (1995) «The End of the Middle Way? The Large Welfare States of Europe: Hazardous Welfare State Dynamics» *The American Economic Review*, 85(2):9-15.
- Lindbeck, Assar, Märten Palme, och Mats Persson (2005) «Sjukskrivning som ett socialt fenomen» *Ekonomisk Debatt*:50-62.
- Lindvall, J (2010) *Mass Unemployment and the State*. Oxford: Oxford Publisher.
- Lindvall, J (2011) «Vad händer med den aktiva arbetsmarknadspolitiken?» *Ekonomisk debatt*, 39(3):38-45.
- Lipset, S.M, och S Rokkan (1967) «Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: an Introduction», sid. i S.M Lipset, och S Rokkan (red.) *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspective*. New York: The Free Press.
- LIS (2012) «Luxembourg Income Study», Online: www.lisdatacenter.org/data-access/key-figures/inequality-and-poverty/. Luxembourg: Luxembourg Income Study.

- LIS (2013) «Luxembourg Income Study, key figures on inequality and poverty»,
Online: www.lisdatacenter.org/data-access/key-figures/inequality-and-poverty/. Luxembourg: Luxembourg Income Study.
- LO (2011) «Som en bro över mörka vatten – en LO-rapport om permittering».
- LO (2012) «Hundra år med skyddsombud. Skyddsombuden och utvecklingen av arbetsmiljön».
- LO (2013) «Fritt fall i arbetslöshetsförsäkringen. Allt fler arbetslösa saknar a-kassegrundad ersättning i Västra Götalands kommuner». Stockholm: LO.
- Lovén, K (2009) «A Swiss Cheese which has gone sour’: Aspekter på EUs arbetstidsdirektiv utifrån ett europafackligt perspektiv», sid. 23-77 i R Lindahl, och P Cramér (red.) *Forskning om Europafrågor nr 22*: Göteborgs universitet: Centrum för Europaforskning (CERGU).
- Lundh, C (2008) *Arbetsmarknadens karteller. Nya perspektiv på svenska kollektivavtalsystemets historia*. Stockholm: Nordstedts Akademiska Förlag.
- Lundh, Christer (2010) *Spelets regler. Institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850-2010*. Stockholm: SNS Förlag.
- Läkartidningen (2009-04-14) «Arbetsförmåga i sjukförsäkringen – så beskrivs begreppet i lagstiftningen.» *Läkartidningen, nr 17*, Bengt Järvalho, Berndt Karlsson, Ruth Mannelqvist.
- Magnusson, Lars (2006) *Håller den svenska modellen? Arbete och välfärd i en global värld*. Stockholm: Nordstedts Akademiska Förlag.
- Marklund, Staffan, Mats Bjurvald, Christer Hogstedt, Edward Palmer, och Töres Theorell (2005) «Den höga sjukfrånvaron – problem och lösningar». Arbetslivsinstitutet (i samarbete med Statens folkhälsoinstitut, Institutet för Psykosocial Medicin och Riksförsäkringsverket). Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Marshall, Thomas H (1950) *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mastekaasa, A. (2005) «Dependent Children and Women’s Sickness Absence in the EU Countries and Norway» *European Societies*, 15(5):686-706.
- Meagher, Gabrielle, och Marta Szebehely (red.) (2013) *Marketisation in Nordic Eldercare: A Research Report on Legislation, Oversight, Extent and Consequences*. Stockholm Studies in Social Work 30. Stockholm: Stockholm University, Department of Social Work.
- Medlingsinstitutet (2001) «Avtalsrörelsen och lönebildningen 2001. Medlingsinstitutets årsrapport». Stockholm: Medlingsinstitutet.
- Medlingsinstitutet (2012) «Avtalsrörelsen och lönebildningen 2012. Medlingsinstitutets årsrapport». Stockholm: Medlingsinstitutet.
- Medlingsinstitutet (2013) «Kollektivavtal». Websida: www.mi.se (information hämtad 2013-10-14).

- Migrationsverket (2013) «Statistik, online». Migrationsverket.
- Molin, K, och B Karlsson (2010) «Stora skillnader i timtaxan för hemtjänst och trygghetslarm» *PRO-pensionären nr 2/2010.*, 2010(2):Tillgänglig online: <http://old.pro.se/tidningen/2010/PROpensionaren-2--10/Artiklar/PRO-pensionaren-har-kartlagt/>.
- Morel, Nathalie, Bruno Palier, och Joakim Palme (2012) «Social Investment: A paradigm in Search of a New Economic Model and Political Mobilization», sid. i Nathalie Morel, Bruno Palier, och Joakim Palme (red.) *Towards a Social Investment Welfare State? Ideas, Policies and Challenges*. Bristol: Policy Press.
- Mowitz, F, och Å Sandberg (2013) «Contested Models: Productive Welfare and Solidaristic Individualism», sid. 31-90 i Å Sandberg (red.) *Nordic Lights. Work, Management and Welfare in Scandinavia*. Stockholm: SNS förlag.
- NE (2013a) «Grundskola». Nationalencyklopedin. Malmö. <http://www.ne.se/lang/grundskola> (besökt: 2013-11-07).
- NE (2013b) «Gymnasieskola». Nationalencyklopedin, Lars Johansson (uppdatering). Malmö. <http://www.ne.se/lang/gymnasieskola?type=ENC> (besökt: 2013-11-07).
- Nelson, Kenneth (2004) «Mechanisms of Poverty Alleviation in the Welfare State. A Comparative Study of Anti-poverty Effects of Non Means-tested and Means-tested Benefits in Five Countries in the 1990s» *Journal of European Social Policy*, 14(4): 371-390.
- Nelson, Kenneth, och S Kuivalainen (2012) «Eroding Minimum Income Protection in the Nordic countries», sid. 69-88 i J Kvist, J Fritzell, B Hvinden, och Olli Kangas (red.) *Changing Social Equality. The Nordic Welfare Model in the 21st century*. Bristol: Policy Press.
- Nickell, S, L. Nunziata, och W. Ochel (2005) «Unemployment in The OECD Since the 1960s. What Do We Know?» *The Economic Journal*, 115:1-27.
- Nilsing Strid, Emma (2013) «The Sick Leave Process: Sick Leave Guidelines, Sickness Certificates, and Experiences of Professionals», *Department of Medical and Health Sciences, division of Physiotherapy*. Linköping University.
- Nycander, Svante (2008) *Makten över arbetsmarknaden: ett perspektiv på Sveriges 1900-tal*. Stockholm: SNS förlag.
- Nyström, B (2011) «Ett nytt Medlingsinstitut – förslag och genomförande i teori och praktik», sid. i A-M Egerö (red.) *Röster om lönebildning och medling*. Stockholm: Medlingsinstitutet.
- Obucina, Ognjen (2013) «Paths into and out of Poverty Among Immigrants in Sweden» *Acta Sociologica*, August:Online first, doi:10.1177/0001699313495055.

- OECD (2000) *OECD Economic Outlook 2000*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2005) *OECD Economic Outlook 2005*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2010a) *National Accounts at a Glance*. Paris: OECD Social Policy Studies.
- OECD (2010b) *National Accounts Statistics (database)*. Doi: 10.1787/data-00369-en. (Accessed on 19 september 2013. Paris: OECD Social Policy Studies.
- OECD (2012) *Health at a Glance Europe 2012*. Tillgänglig online: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264183896-en>. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2013a) «Economic Outlook 2013». Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2013b) *Education at a Glance 2013*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2013c) *OECD Economic Outlook 2013*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2013d) «OECD.Stat.Extracts, Trade union density», *Accessed online 20130806 at <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryId=20167>*. Organisation for Economic Co-Operation and Development.
- OECD (2013e) *Statistics online*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Ólafsson, Stefán (2013) «Well-Being in the Nordic Countries – An International Comparison», *Manuscript, book chapter i J. Goul-Andersen (red.) «Globalization and the Nordic Welfare States»*. Reykjavik.
- Olli Segendorf, Åsa (2003) «Arbetsmarknadspolitiskt kalendarium II». IFAU Rapport 2003:9. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU).
- Olli Segendorf, Åsa (2012) «Hjälpa eller stjälpa? En ESO-rapport om kontrollfunktionen i arbetslöshetsförsäkringen». ESS 2012:6. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi. Stockholm: Försäkringskassan.
- Olli Segendorf, Åsa, och Tommi Teljosuo (2011) «Syssetsättning för invandrare – en ESO-rapport om arbetsmarknadsintegration». Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2011:5. ESO (Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi). Stockholm: Fritzes.
- Olsson, Hans (2005) *Sjukfrånvaro i tid och rum*. Socialförsäkringsutredningen. Samtal om socialförsäkring 2. Stockholm.
- Olsson, Hans, och Hasse Eriksson (2013) «Bäst villkor hos fack med låg arbetslöshet.» *Dagens Nyheter, 2013-11-22 (pappersutgåvan)*.
- Oskarson, M, M Bengtsson, och T Berglund (2010) *En fråga om klass. Levnadsvillkor, livsstil, politik*. Stockholm: Liber.

- Palier, Bruno (2005) «The Europeanization of Welfare: Paradigm Shifts and Social Policy Reforms», sid. 145-175 i Peter Taylor-Gooby (red.) *Ideas and Welfare State Reform in Western Europe*. Basingstoke/Nueva York: Palgrave Macmillan.
- Palme, Joakim (2001) *Välfärdsbokslut för 1990-talet*. SOU 2001:79. Stockholm: Fritzes.
- Palme, Mårten, och Annika Sundén (2004) «Premiepensionen i det reformerade pensionssystemet – är det önskvärt att kunna välja mellan 663 olika fonder?» *Ekonomisk Debatt*, 32(3):6-15.
- Palmer, Edward (2004) «Sjukskrivningen i Sverige - Inledande översikt», sid. 29-80 i Christer Hogstedt, Mats Bjurvald, Staffan Marklund, Edward Palmer, och Töres Theorell (red.) *Den höga sjukfrånvaron – sanning och konsekvens*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Pensionsmyndigheten (2013) «Medelpensioneringsålder och utträdesålder 2012». Tillgänglig online: www.pensionsmyndigheten.se. Stockholm: Pensionsmyndigheten.
- Pierson, Paul (red.). (2001) *The New Politics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Pontusson, J (1997) «Swedish Capitalism in Transition», sid. 55-70 i C Crouch, och Wolfgang Streeck (red.) *Political Economy of Modern Capitalism*. London: Sage.
- Pontusson, J (2011) «Once Again a Model: Nordic Social Democracy in a Globalized World», sid. 89-115 i J Cronin, G Ross, och J Shoch (red.) *What's Left of the Left. London*. London: Duke University Press.
- Pontusson, J., och P. Swenson (1996) «Labor Markets, Production Strategies, and Wage Bargaining Institutions - the Swedish Employer Offensive in Comparative Perspective» *Comparative Political Studies*, 29(2):223-250.
- Proposition (1990/91:162).
- Proposition (1997/98:1 bilaga 6) *1990-91 års skattereform - en värdering*.
- Proposition (1998/99:90).
- Proposition (2000/01:100, BILAGA 5) *Finans- och penningpolitiskt bokslut för 1990-talet*.
- Proposition (2008/09:68).
- Proposition (2009/10:48).
- Proposition (2011/12:100 Bilaga 5) *Utvärdering av jobbskatteavdraget*.
- Riksbanken (2013) «Penningpolitisk rapport, juli 2013».
- Riksrevisionen (2008) «Utanförskap och sysselsättningspolitik – regeringens redovisning». RiR 2008:26, Dnr 31-2007-1607. Stockholm: Riksrevisionen.
- Riksrevisionen (2012) «DO och diskrimineringsfrågorna». RIR 2012:3.

- Rosenfeld, R.A, och A.L Kalleberg (1991) «Gender inequality in the labour market», *Acta Sociologica* » 34, 3(207-225).
- Rothstein, B, och J Bergström (1999) *Korporatismens fall och den svenska modellens kris*. Stockholm: SNS förlag.
- Rothstein, Bo (2010) «Happiness and the Welfare State» *Social Research*, 77(2):441-468.
- Rudeberg, S, och J Ingelskog (2011) «Faktiska konsekvenser av turordningsreglerna i las och avtal – en rapport av svenskt näringsliv och LO». Svenskt Näringsliv och LO.
- Runeson, C, och A Bergeskog (2003) «Arbetsmarknadspolitisk översikt 2000». IFAU: 2003:2.
- Ryberg-Welander, L (2000) «Arbetsstidsregleringens utveckling. En studie av arbetsstidsreglering i fyra länder», *Sociologiska institutionen*. Lund.
- Ryner, JM (2002) *Capitalist Restructuring, Globalisation and the Third Way: Lessons from the Swedish model*. London: Routledge.
- Sahlin, Mona, Maria Wetterstrand, och Peter Eriksson (2008) «Vi vägrar att samarbeta med sverigedemokrater.» *Dagens Nyheter*, 2008-07-09.
- SBU (2003) «Sjukskrivning – orsaker, konsekvenser och praxis. En systematisk litteraturoversikt». Rapport 167. Stockholm: Statens beredning för medicinsk utvärdering (SBU).
- SCB (2009) «Integration - utrikesfödda på arbetsmarknaden». Integration: Rapport 2. Tillgänglig online: www.scb.se/statistik/_publikationer/LE0105_2009A01_BR_BE57BR0901.pdf. Stockholm: Sveriges Statistiska Centralbyrå (SCB).
- SCB (2010a) «Befolkning efter bakgrund». Tillgänglig online: http://www.scb.se/Statistik/BE/BE0101/2010A01L/Utrikes_fodda.pdf. Stockholm: Sveriges Statistiska Centralbyrå (SCB).
- SCB (2010b) «Principiella grunder för Arbetskraftsundersökningarna (AKU) och arbetsmarknadsstatistiken». Stockholm: Sveriges Statistiska Centralbyrå (SCB).
- SCB (2012a) «Indikatorer för 2012». Sveriges Statistiska Centralbyrå (SCB).
- SCB (2012b) «På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet 2012.». Stockholm. Statistiska centralbyrån.
- SCB (2012c) «Utrikes födda 2012». Artikel online: http://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Artiklar/Fortsatt-okning-av-utrikes-fodda-i-Sverige. Stockholm: Sveriges Statistiska Centralbyrå (SCB).
- SCB (2012d) «Välfärd 2012(1) ». Sveriges Statistiska Centralbyrå (SCB).

- SCB (2013a) «Allmänna val, valresultat, tabeller och diagram: historisk statistik över valåren 1910 - 2006». Tillgänglig online: http://www.scb.se/Pages/TableAndChart____32065.aspx. Stockholm: Sveriges Statistiska Centralbyrå (SCB).
- SCB (2013b) «Befolkningsframskrivningar.», *Data 1960-2012, framskrivningar 2013-2060*. Stockholm. Tillgänglig online: http://www.scb.se/Pages/TableAndChart____273432.aspx. Stockholm: Sveriges Statistiska Centralbyrå (SCB).
- SCB (2013c) «Befolkningsstatistik, utrikesfödda». AKU. Besökt 20130806. Stockholm: Sveriges Statistiska Centralbyrå (SCB).
- SCB (2013d) «Nyckeltal för Sverige», *Accessed online 20130806 at http://www.scb.se*. Sveriges Statistiska Centralbyrå (SCB).
- SCB (2013e) «Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik». Statistik sammanställd av Maria Håkansson, direkt kommunikation 20131119, Stockholm: Sveriges Statistiska Centralbyrå (SCB).
- SCB (2013f) «Ungdomars arbetsmarknadssituation – en europeisk jämförelse». Stockholm: Sveriges Statistiska Centralbyrå (SCB).
- Scharpf, Fritz W., och Vivien A. Schmidt (red.) (2000) *Welfare and Work in the Open Economy: Diverse Responses to Common Challenges*. Oxford: Oxford University Press.
- Schröder, Lena (1996) «Från AK till AKU, eller det svenska systemets renässans», sid. 173-227 i J Iversen (red.) *En ny aktiveringsdimension. Nye aktiveringsformer i Norden*: Nord1996:3. Nordiska ministerrådet.
- Schön, Lennart (2007) *En modern svensk ekonomisk historia: tillväxt och omvandling under två sekel*. Stockholm: SNS förlag.
- SCIP (2008) «Social Citizenship Indicators Project». Database. Stockholm. Available online at: <https://dSPACE.it.su.se/dSPACE/handle/10102/7>. Swedish Institute for Social Research. University of Stockholm.
- SFS (1977:1160).
- Sibbmark, K (2009) «Arbetsmarknadspolitisk översikt 2008». IFAU: 2009: 21.
- Sibbmark, K (2012) «Arbetsmarknadspolitisk översikt 2011». IFAU: 2012: 23.
- Sipilä, J (red.). (1997) *Social care services. The key to the Scandinavian welfare model*. Aldershot: Avebury.
- Sjöberg, Ola (2000) «Unemployment and Unemployment Benefits in the OECD 1960-1990» *Work, Employment and Society*, 14(1):51-76.
- Sjöberg, Ola (2011) «Sweden: ambivalent Adjustment», sid. 208-231 i Jochen Clasen, och Daniel Clegg (red.) *Regulating the Risk of Unemployment: National Adaptations to Post-Industrial Labour Markets in Europe*. New York: Oxford University Press.

- Sjöberg, Ola, och Olof Bäckman (2001) «Incitament och arbetsutbud – En diskussion och kunskapsöversikt», sid. 251-317 i Johan & Palme Fritzell, Joakim (red.) *Välfärdsstatens finansiering och fördelning*, SOU 2001:57. Stockholm: Fritzes.
- Sjögren Lindquist, Gabriella, och Eskil Wadensjö (2009) «Arbetsmarknaden för de äldre», *Studier i Finanspolitik*, 2009/7, *Finanspolitiska Rådet*.
- Sjögren Lindquist, Gabriella, och Eskil Wadensjö (2011) «Avtalsbestämda ersättningar, andra kompletterande ersättningar och arbetsutbudet», *Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2011:4*. Regeringskansliet, finansdepartementet. Stockholm: Fritzes.
- Skogman Thoursie, Peter (2010) «Ekonomiska incitament inom arbetslöshets- och sukförsäkringarna». Underlagsrapport nr 9 till den parlamentariska socialförsäkringsutredningen, SOU 2010:4.
- Skolverket (2004) «Vuxenutbildning Kunskapsläge och Skolverkets roll». Dnr 00-2004:2206.
- Skolverket (2012) «Likvärdig utbildning i svensk grundskola? En kvantitativ analys av likvärdighet över tid». Skolverket, rapport 374. Stockholm, Fritzes.
- Skolverket (2013a) «Kraftig försämring i PISA». Online information under: Statistik och utvärdering/Statistik & utvärdering/ Internationella studier/ PISA/ PISA 2012 (se <http://www.skolverket.se/statistik-och-utvardering/internationella-studier/pisa/kraftig-forsamring-i-pisa-1.167616>).
- Skolverket (2013b) «Statistik och utvärdering». Stockholm, Skolverket. Online tjänst, www.skolverket.se/statistik-och-utvardering.
- Skolverket (2013c) «Vad visar PISA-undersökningarna». Anita Wester, Presentation, KEFU-dagen, 4 juni 2013. Tillgänglig online: <http://www.kefu.se/kurser/kefu-dagen>.
- SLL (2012) «Vårdmarknad och företagsklimat». Projektet Företagande, Ida Nyström, Stockholms läns landsting (SLL), 2012, tillgänglig online: http://www.sll.se/upload/Vardmarknad_och_foretagsklimat_20120307.pdf.
- SO (2013) «Fortfarande bara en av tio som får 80 procent i a-kassa». SO-rapport 2013-06-04. Stockholm: Arbetslöshetskassornas samorganisation (SO).
- Socialförsäkringsutredningen (2006) *Samtal om socialförsäkring 7. Sjuk eller ledsen*. Stockholm.
- socialförsäkringsutredningen, Parlamentariska (2012) «Underlagspromemoria om andelen av öppet arbetslösa och deltagare i program som får ersättning». PM, Dnr: Af-2011/405386, S 2010:04, Arbetsförmedlingen, Analysavdelningen, Fredrik Jansson Dahlén, 2012-03-09. Tillgänglig online: http://www.psfu.se/uploads/files/andelen_av_oppet_arbetslosa_och_deltagare_i_program_som_far_ersattning.pdf.

- Socialstyrelsen (2004) *Konkurrensutsättningen inom äldreomsorgen*: Stockholm, Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2010) *Social rapport 2010*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2011a) *Ekonomiskt bistånd årsstatistik 2011. Belopp samt antal biståndsmottagare och antal biståndshushåll*: Stockholm, Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2011b) *Fler långvariga mottagare av ekonomiskt bistånd*. Stockholm: Nyhet, 17 juni 2011. Stockholm, Socialstyrelsen Tillgänglig online: <http://www.socialstyrelsen.se/nyheter/2011juni/flerlangvarigamottagareavekonomisktband>.
- Socialstyrelsen (2012) *Ekonomiskt bistånd årsstatistik 2012. Belopp samt antal biståndsmottagare och antal biståndshushåll*: Stockholm, Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2013a) «Ekonomisk utsatthet och välfärd bland barn och deras familjer 1968–2010». Underlagsrapport till Barns och ungas hälsa, vård och omsorg 2013. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2013b) «Äldre och personer med funktionsnedsättning – regiform år 2012 – Vissa kommunala insatser enligt socialtjänstlagen [Older and disabled persons – management forms for assistance according to the Social Service Act 2012]». Stockholm.
- SOU 2008:66 (2008) «Arbetsförmåga? En översikt av bedömningsmetoder i Sverige och andra länder». Socialdepartementet. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2013:56 (2013) «Friskolorna i samhället». Betänkande av Friskolekommittén. Stockholm: Fritzes.
- SOU (2010) «Parlamentariska socialförsäkringsutredningen». S 2010:04.
- SPIN (2012) «Social Policy Indicator Database». Database. Stockholm. Swedish Institute for Social Research. University of Stockholm.
- SR (2009-07-29) «15 000 sjukskrivna utförsäkras nästa år.» *Sveriges Radio*.
- Stanfors, Maria (2013) «Mellan arbete och familj – den svenska välfärdsstaten och kvinnorna», sid. 88-100 i H Swärd, P.G. Edebalk, och E Wadensjö (red.) *Vägar till välfärd. Idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Statskontoret (2012) «Utvärderingar av om- och avregleringar». Rapport 2012:10.
- Stiernstedt, Jenny (2010) «Alliansen segrar – SD blir vågmästare.» *Dagens Nyheter*, 2010-09-20.
- Svallfors, Stefan (2011a) «A Bedrock of Support? Trends in Welfare State Attitudes in Sweden, 1981–2010» *Social Policy & Administration*, 45(7):806–825.
- Svallfors, Stefan (2011b) «Trygg, stöttande, tillitsfull? Svenskarnas syn på socialförsäkringarna». Underlagsrapport nr 10 till den parlamentariska socialförsäkringsutredningen, SOU 2010:4.

- Sveriges kommuner och landsting (2009) «Valfrihetssystem i kommuner och landsting. En forskningsöversikt». Sveriges Kommuner och Landsting. Tillgänglig online: www.skl.se/publikationer. Stockholm: SKL.
- Szebehely, Marta (2011) «Insatser för äldre och funktionshindrade i privat regi», sid. 215-57 i Laura Hartman, Anders Anell, Kajsa Hanspers, Martin Lundin, och Eva Mörk (red.) *Konkurrensens konsekvenser : vad händer med svensk välfärd*. Stockholm: SNS Förlag.
- Söderström, Lars, Margareta Ekblad, och Eric Rehn (2006) *Vad säger ekonomerna? En forskningsöversikt*. Socialförsäkringsutredningen. Samtal om socialförsäkring 9. Stockholm.
- Thörnquist, A (2005) «Arbetarskydd och samhällsförändring i Sverige 1850-2005», sid. 223-303 i J Sundin (red.) *Svenska folkets hälsa i historiskt perspektiv. R 2005:8*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Thörnquist, A (2008) «The Swedish Occupational Safety and Health Model Lost in Transition?» *OSH & Developments*, October 2008:43-62 (ISSN 1653-5766).
- Thörnqvist, C, och C Woolfson (2011) «Dog den svenska modellen i Vaxholm? Laval-målet och den svenska arbetsmarknaden» *Arbetsmarknad och Arbetsliv*, 17(3):9-22.
- Tillväxtanalys (2010) «Tjänsternas betydelse för tillväxt och omvandling i svensk ekonomi». Rapport 2010:13.
- Tillväxtanalys (2013) «Kartläggning av politiska insatser under finanskrisen 2008-2009». Working paper 2013: 01.
- Trydegård, Gun-Britt (2013) «Från fattigvård till kundval – den svenska äldreomsorgens framväxt», sid. 139-152 i Hans Swärd, Per Gunnar Edebalk, och Eskil Wadensjö (red.) *Vägar till välfärd - idéer, inspiratörer, kontroverser, perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Uddén Sonnegård, Eva (2010) «Hur bör arbetslöshetsförsäkringen utformas? Några personliga reflektioner kring alliansens arbetslöshetsförsäkring».
- Weibull, Lennart, Sören Holmberg, Henrik Ekengren Oscarsson, Johan Martinsson och Elias Markstedt (2013) «Super-Riks-SOM 1986-2011, v2013.1.2». Göteborgs Universitet: SOM-institutet, www.som.gu.se.
- Westerhäll, Lotta Vahlne, Stefan Thorpenberg, och Magnus Jonasson (2009) *Läkarityget i sjukförsäkringsprocessen: styrning, legitimitet och bevisning*. Stockholm: Santérus förlag.
- Wilensky, Harold L. (1975) *The Welfare State and Equality: Structural and Ideological Roots of Public Expenditure*. Berkeley CA: University of California Press.
- Wilkinson, Richard G, och Kate E Pickett (2009) *The Spirit Level. Why Equality is Better for Everyone*. London: Allen Lane.

- Winblad, U, C Andersson, och D Isaksson (2009) «Kundval i hemtjänsten- Erfarenheter av information och uppföljning». Stockholm: SKL.
- Visser, Jelle (2009) «ICTWSS: Database on Institutional Characteristics of Trade Unions, Wage Setting, State Intervention and Social Pacts in 34 Countries Between 1960 and 2007». H3, version 2. Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies (AIAS), University of Amsterdam. Accessed June 10, 2010. Available online at: <http://www.uva-aias.net/207>.
- Vlachos, Jonas (2011) «Friskolor i förändring», sid. 66-110 i Laura Hartman (red.) *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer i svensk välfärd?* Stockholm: SNS Förlag.
- Åberg, Rune (2013) «Tjugohundratalets arbetsmarknad – fortsatt uppqualificering eller jobbpolarisering?» *Ekonomisk debatt*, 41(2):6-15.
- Åmark, Klas (2005) *Hundra år av välfärdspolitik. Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige*. Umeå: Boréa.
- Östberg, K, och J Andersson (2013) *Sveriges historia 1965-2012*. Stockholm: Nordstedts.

NordMod2030 – publikasjonsoversikt

Prosjektets nettside er <http://www.fafo.no/nordmod2030/index.html>

Planlagte publikasjoner

Det er i utgangspunktet planlagt 13 delrapporter før hovedrapporteringen på SAMAKs kongress i november 2014. De ulike delrapportene er som følger:

- Delrapport 1: De nordiske modellenes grunnpilarer
- Delrapport 2: Nordiske befolkningsendringer
- Delnotat 1: Nordisk skattepolitikk
- Delrapport 3: Endringer i ytre rammebetingelser
- Delrapport 4: Landstudie av Island
- Delrapport 5: Landstudie av Norge
- Delrapport 6: Landstudie av Finland
- Delrapport 7: Landstudie av Danmark
- Delrapport 8: Landstudie av Sverige
- Delrapport 9: Anstendig arbeidsliv - avtalemotellens framtid
- Delrapport 10: Velferdsmodellen (Flere enkeltnotater)
- Delrapport 11: Inkluderings- og integreringsutfordringer
- Delrapport 12: Skape for å dele - nordisk innovasjons- og næringspolitikk
- Delrapport 13: Demokrati og deltakelse
- Hovedrapport

Referansegruppa er sammensatt av følgende personer:

Norge: Stein Reegård (LO) og Solveig Torsvik (AP)

Sverige: Lasse Thörn (LO) og Morgan Johansson (Socialdemokraterna)

Danmark: Jan Kæraa Rasmussen (LO) og Kasper Graa Wulff (Socialdemokraterne)

Finland: Tapio Bergholm (SAK) og Mikko Majander (Sorsa Foundation)

Island: Margrét S. Björnsdóttir (Samfylkingin) og Halldor Grönvold (ASI)

FEPS: Signe Hansen

Modell i förändring Landrapport om Sverige

Landene i Norden har klare likhetstrekk. Med sine små åpne økonomier, velutviklede velferdsstater og organiserte arbeidsliv, har de gitt opphav til begrepet «de nordiske modellene». NordMod2030 er et nordisk forskningsprosjekt som skal identifisere og diskutere hvilke utfordringer landene vil måtte takle i årene fram mot 2030. Hensikten er å bidra til at det blir utformet strategier som kan videreutvikle de nordiske modellene. Hovedrapporten vil legges fram i november 2014, og før den tid vil prosjektet publisere en rekke delrapporter og arrangere åpne seminarer.

Fafo
Borggata 2B/Postboks 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
www.fafo.no

Fafo-rapport 2014:10
ISBN 978-82-324-0097-3
ISSN 0801-6143
Bestillingsnr. 20357